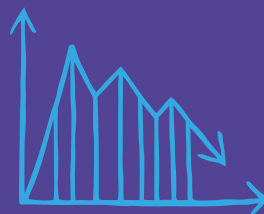

Ettevõtlikkuse ja ettevõtlusõppe süsteemne arendamine Eestis

„Ühtekuuluvuspoliitika fondide rakenduskava 2014–2020” prioriteetse suuna nr 1 „Ühiskonna vajadustele vastav haridus ja hea ettevalmistus osalemaks tööturul” EL vahendite kasutamise eesmärk nr 5 „Õpe kutse- ja kõrghariduses on suuremas vastavuses tööturu vajadustega ning toetab ettevõtlikkust”. Meetme „Õppe seostamine tööturu vajadustega” tegevus „Ettevõtlikkuse ja ettevõtlusõppe süsteemne arendamine kõigil haridustasemetel”.

Tallinn 2018

ETTEVÕTLUSÕPPE
PROGRAMM

EESSÕNA

Ettevõtlusõppe programmi „Ettevõtlikkuse ja ettevõtlusõppe süsteemne arendamine kõigil haridustasemetel” ehk Edu ja Tegu eesmärk on rakendada ettevõtlikkust arendav õpikäsitus ning ettevõtlusõppe Eestis süsteemselt kõigil haridustasemetel ja -liikides ning luua metoodika ja õppevara, mis tõsta ettevõtlusõppe kvaliteeti. Hästi korraldatud ettevõtlusõpe aitab omakorda kujundada õppijate ettevõtlikku hoiakut, lisab ettevõtlusega alustamiseks vajalikke teadmisi ja oskusi ning suurendab lõpetajate konkurentsivõimet tööturul.

Käesolevas dokumendis esitatakse metoodika ja selle teaduslik põhjendus programmi eesmärgi täitmiseks ning esitatakse põhimõtted selle metoodika rakendamiseks. Ettevõtluspädevuse mudeli väljatöötamisel lähtuti eesmärgist luua alus ettevõtlikkuse ja ettevõtlusõppe arendamiseks Eesti kõigil haridustasemetel, -liikides ja elukestvas õppes. Ettevõtluspädevuse mudeli terviklikkust saab hinnata selle järgi, kuidas mudeli alapädevused tagavad ideede elluviimisel väärtuste loomise ettevõtluses – nii selle kitsas kui ka laias tähenduses.

2014. aastal sõlmisid seitse ülikooli ja üks rakenduskõrgkool koostöömemorandumi ettevõtlikkuse ja ettevõtluskultuuri arendamiseks oma põhikirjaliste tegevustega, sealhulgas õppe-, teadus- ja arendustööga. Ühes paljudest koostöömemorandumi punktidest sõnastati koostöö ettevõtlusõppe programmi Edu ja Tegu tegevuste elluviimine. Käesolev raamdokument on selle initsiatiivi alusdokument, mis esitab ja võtab kokku programmi raames teaduspõhiselt välja töötatud tegevuste aluspõhimõtted ja tulemused (taustainfo, metoodika, moodulid, õppevara jne).

Programmi Edu ja Tegu elluviija on Haridus- ja Teadusministeeriumi kõrghariduse osakond. Juhtpartnerid on Tartu Ülikool ja SA Innove, programmi partnerid on Tallinna Tehnikaülikool, Tallinna Ülikool, Eesti Maaülikool, Estonian Business School, Eesti Muusika- ja Teatriakadeemia, Eesti Kunstiakadeemia, Ettevõtluskõrgkool Mainor. Programmi on kaasatud SA Junior Achievement Eesti õpilasfirmade programmide elluviimiseks ning SA Ida-Viru ettevõtluskeskus, kes veab ettevõtliku kooli programmi.

Kõrgkoolide teadlaste kõrval loovad programmi tegevuste ja eesmärkide saavutamisel kaasa Eesti Kaubandus- ja Tööstuskoda, Eesti Tööandjate Keskliit ning Teenusmajanduskoda. Lisaks partneritele on programmi tegevuste elluviimisel osalenud eksperdid Eestist ja väljastpoolt, kes oma asjatundlikkusega on aidanud muuhulgas kaasa käesoleva dokumendi sisu arendamisele.

Aastail 2016–2018 programmis Edu ja Tegu välja töötatud mooduleid rakendatakse praegu juba rohkem kui 190 õppeasutuses, nii üld-, kutse- kui ka kõrgkoolis. Ettevõtlust õpetavatele spetsialistidele mõeldud koolitused on muutunud varasemast populaarsemaks. Aasta-aastalt on suurenenud nende ettevõtlike noorte hulk, kes soovivad edendada oma äriideid ettevõtluse õppeainetes ja -moodulites või panna oma idee proovile programmis STARTER.

Programmi tegevusi toetab Euroopa Sotsiaalfond.

Edu Tegu | ETTEVÕTLUSÕPPE PROGRAMM

Euroopa Liit
Euroopa Sotsiaalfond

Eesti
tuleviku heaks

Juhtpartnerid:

TARTU ÜLIKOO

HARIDUS- JA
TEADUSMINISTEERIUM

Elluviija:

Partnerid:

TAL
TECH

TALLINNA ÜLIKOO

Eesti Maaülikool
www.emu.ee
Estonian University of Life Sciences

EKA

EESTI
ETTEVÕTLUSKÕRGGKOO
MAINOR

Estonian
Business
School

EESTI MUUSIKA-
JA TEATRIAKADEEMIA

JA Eesti®
A Member of JA Worldwide

MAJANDUS- JA
KOMMUNIKATSIOONI-
MINISTEERIUM

RAHANDUSMINISTEERIUM

EESTI KAUBANDUS-
TÖÖSTUSKODA
ESTONIAN CHAMBER OF
COMMERCE AND INDUSTRY

TÖÖANDJAD

teema

estonian service industry
association

teenusmajanduse koda

IVEK
IDA-VIRU ETTEVÕTLUSKESKUS

Maakondlikud
ArendusKeskused

Raamdokumendi autorid ja eksperdid

Autorid (tähestiku järjekorras): Grete Arro (TLÜ), Juta Jaani (TÜ), Krista Loogma (TLÜ), Elina Malleus (TLÜ), Eneken Titov (EEK), Martin Toding (TalTech), Marge Täks (TÜ, EBS), Urve Venesaar (TalTech).

Kaastööd tegid (tähestiku järjekorras):

Piret Arusaar (TÜ), Tiit Elenurm (EBS), Kristi Goldberg (IVEK), Sven Idarand (EKA), Marianne Kallaste (TTÜ), Elina Kallas (TÜ), Kaari Kiitsak-Prikk (EMTA), Aet Kull (EEK), Merle Küttim (TalTech), Jüri Lehtsaar (EMÜ), Uku Lilleväli (TÜ), Kaja Mädamürk (TalTech), Airi Noppel (TalTech), Merle Ojasoo (TalTech), Anne Põder (EMÜ), Mervi Raudsaar (TÜ), Külliki Tafel-Viia (TLÜ), Juhan Teder (TalTech), Sirje Ustav (TalTech), Tauno Õunapuu (EEK).

Täname eksperte (tähestiku järjekorras): Liisi Hansen (EKTK), Tiia Randma (Kutsekoda), Tõnis Mets (TÜ), Jane Mägi (Kuessaare Ametikool), Epp Müil (JA), Mervi Raudsaar (TÜ), Mari Tikerpuu (HTM).

Toimetajad: Marge Täks (TÜ, EBS), Leeni Uba (TÜ)

Graafiline kujundus: Marju Pottisep

SISUKORD

SISUKORD.....	5
SISSEJUHATUS	7
1 ETTEVÕTLUSÕPPE REGULATIIVNE RAAMISTIK: EUROOPA LIIDU SUUNISED, EESTI RIIKLIKUD EESMÄRGID JA REGULATSIOONID	12
1.1 Euroopa Liidu strateegiad ja suunised ettevõtlusõppe arendamiseks	12
1.2 Ettevõtlusõppe Eestis: riiklik suunamine ja reguleerimine.....	17
1.2.1. Üldharidus: ettevõtlusõppe riiklik reguleerimine põhikoolis ja gümnaasiumis.....	18
1.2.2. Kutseharidus: ettevõtlusõppe riiklik reguleerimine.....	19
1.2.3. Kõrgharidus: ettevõtlusõppe riiklik reguleerimine	21
1.2.4. Kokkuvõte: ettevõtlusõppe reguleerimine ja sellega seotud probleemid	22
2 ETTEVÕTLUSPÄDEVUSE MUDELI KUJUNDAMINE.....	23
2.1. Ettevõtluspädevuse mudeli loomise peamised lähtealused	23
2.2. Ideede elluviimiseks vajalike alapädevuste põhjendamine lähtuvalt ettevõtluse definitsioonist	25
2.3. Ettevõtluspädevuse mudeli alapädevuste horisontaalne jaotus	29
2.4. Ettevõtluspädevuse mudeli vertikaalne jaotus – ettevõtlusõppe ja ettevõtlikkust toetavate alapädevuste arendamine vanuseastmeti (haridustasemeti kaupa ja kutsehariduses).....	33
2.5. Hinnang ettevõtluspädevuse mudelile ja kokkuvõte.....	35
3 ETTEVÕTLIKUKS TEGUTSEMISEKS VAJALIKUD ALAPÄDEVUSED	37
3.1. Enesejuhtimine: uskumused ning motivatsiooni ja pingutuse suunamine.....	37
3.1.1. Metatunnetus ehk mõtlemine iseenda mõtlemisest (metacognition)	38
3.1.2. Arenguuskumused ja meisterlikkusepüüe (growth mindset; mastery orientation).....	38
3.1.3. Autonoomne motivatsioon (autonomous motivation).....	40
3.1.4. Emotsioonidega toimetulek (emotion regulation).....	42
3.2. Väärtust loov mõtlemine ja lahenduste leidmine	43
3.2.1. Loovus (creativity).....	44
3.2.2. Probleemilahendusoskus (problem solving)	45
3.2.3. Planeerimisoskus e kavandamisoskus (planning)	45
3.2.4. Eetilisus ja jätkusuutlikkus (ethics and sustainability)	46
3.3. Sotsiaalsete olukordade lahendamine	47
3.3.1. Algatusvõime (personal initiative, proactivity).....	48
3.3.2. Suhtlusoskused (communication skills)	48
3.3.3. Koostööoskused (co-operation skills)	49
3.4. Äriideede elluviimine.....	50
3.4.1. Keskkonna mõistmine.....	51
3.4.2. Ärivõimaluste avastamise ja kasutamise oskus.....	52
3.4.3. Finantskirjaoskus (financial literacy)	52
3.5. Kokkuvõte ja hinnang ideede elluviimiseks vajalike alapädevuste kohta	53

4	ETTEVÕTLUSÕPPE KÄSITUSED ETTEVÕTLUSPÄDEVUSE MUDELI RAKENDAMISEL	54
4.1.	Ettevõtlusõppe olemus	54
4.2.	<i>Ettevõtlusõppe arendamise käsitused</i>	<i>56</i>
4.2.1.	<i>Ettevõtlusõppe kui eriala või kui ainevaldkond</i>	<i>56</i>
4.2.2.	<i>Ettevõtlusprotsess ettevõtlusõppe metoodilise alusena</i>	<i>56</i>
4.2.3.	<i>Ettevõtlusõppe kui ettevõtlikkust arendav meetod</i>	<i>58</i>
4.3.	<i>Ettevõtlusõppe eesmärgid</i>	<i>62</i>
5	PEDAGOOGILISED VALIKUD ETTEVÕTLUSÕPPES.....	66
5.1.	Ettevõtlikkust toetava õpikäsituse arendamisega seonduvad põhimõtted	66
5.2.	Ettevõtlusõppe kavandamine	70
5.3.	Ettevõtlusõppes osalevate spetsialistide pädevused ja rollid	72
5.4.	Õpikeskkonna kujundamine ettevõtlusõppes	74
5.5.	Õppemeetodite kasutamine ja ettevõtlusprotsessi lõimimine ettevõtlusõppesse	75
5.6.	Õppeprotsessi ja ettevõtlusprotsessi sidusust toetavate õppemeetodite kasutamine.....	76
5.7.	Ettevõtlustegevust ja ettevõtlikkust toetavate pädevuste rakendamine ettevõtlusõppes	77
5.8.	Ettevõtlusõppe toetamine koostöös ettevõtjatega	81
5.9.	Ettevõtlusõppe õpetajahariduses	84
5.10.	Kokkuvõtte: pedagoogilised valikud ettevõtlusõppes	84
6	ETTEVÕTLUSÕPPE MOODULID JA NENDE SÜSTEEMNE RAKENDAMINE ERI HARIDUSTASEMETEL JA -LIIKIDES	87
6.1.	Ettevõtlusõppe moodulite kujundamise aluspõhimõtted.....	87
6.2.	Ettevõtlusõppe baas- ja spetsialiseerumismoodulite rakendamine	92
6.3.	Eelinkubatsiooni programmi STARTER eesmärgid ja rakendamine ettevõtlusõppes	96
7	ENESEHINDAMINE: ÕPPIJA, ÕPETAJA JA ÕPPEJÕUD, ORGANISATSIOON.....	103
7.1.	Enesehindamise eesmärgid ja olulisus	103
7.2.	Programmi Edu ja Tegu raames loodud enesehindamismudelite aluspõhimõtted	105
7.3.	Enesehindamise mudelite loomise metoodika	106
7.4.	Õppija enesehindamise mudel	107
7.5.	Õpetaja ja õppejõu enesehindamise mudel	109
7.6.	Ettevõtliku kooli ja ettevõtliku kõrgkooli enesehindamine.....	110
7.6.1.	<i>Ettevõtlik kool.....</i>	<i>111</i>
7.6.2.	<i>Ettevõtlik kõrgkool</i>	<i>112</i>
8	MÕISTED	114

SISSEJUHATUS

Ettevõtlust on käsitletud peamise hoovana majanduse arengu ja kasvu tagamisel (nt Acs, Szerb, 2007; Birch, 1979; Bosma, Content, Sanders, & Stam, 2018). Ettevõtluse arendamisel mängib olulist rolli ettevõtlusõpe, mis toetab indiviidide ettevõtlikkust ning ettevõtlusalaste teadmiste, oskuste ja hoiakute arengut (Benneworth, Osborne, 2015) ning selle kaudu uute ettevõtete loomist ja majanduskasvu (Ettevõtlus 2020. 2013, lk 5).

Ettevõtlusõppe pakub võimalust õppida meid ümbritseva maailma globaliseerumise, määramatuse ja kompleksuse kasvuga efektiivsemalt toime tulema, toimetulek aga eeldab kõikide inimeste ettevõtlikkust ja välja arendatud ettevõtluspädevust (Gibb, 2002). Ettevõtlikkuse ja ettevõtluspädevuse arendamine omakorda viitab vajadusele näha ettevõtlusõpet laiemalt kui uute ettevõtete loomine, st toetada tuleb aktiivsete kodanike kujundamist. Laia käsituse alusel nähakse ettevõtlust kui ühiskonnas väärtuse loomise igapäevast tegevust (Blenker *et al.*, 2012), mis võimaldab indiviidil end teostada mitte ainult ettevõtjana, vaid ka teistes ettevõtmistes (Steyaert & Katz, 2004). Õppe kavandamine lähtuvalt laiest käsitusest eeldab, et õppeprotsessides toetatakse õppijate ettevõtlikkuse arenguks vajalike alapädevuste¹ kujunemist. Seega ettevõtlikkuse mõistmisele ning sellega seotud alapädevuste arengule nii ettevõtlusainetes kui ka ettevõtlusõppe lõimimisel õppekavadesse (nt erialaainetesse) on vaja pöörata senisest suuremat tähelepanu. Eelnevalt lähtuvalt võib ettevõtlusõpet vaadata kui 1) erialaõpet või ainevaldkonda (nt eraldi õppekava või õppeaine) ja/või 2) ettevõtlikkust arendavat meetodit (st ettevõtlusõppe lõimimist üld- ja erialaainetesse ja õppija ettevõtlikkuse arengu toetamist) (Blenker *et al.*, 2011; Fayolle, 2013). Ettevõtluse laia käsituse korral on ettevõtlusõppe fookuses ettevõtluspädevuse kui ülekantava (*transversal*) pädevuse arendamine, st pädevuse, mis sisaldab teadmisi, oskusi ja hoiakuid, mida saab rakendada või üle kanda ja kohandada kasutamiseks (väärtuste loomiseks) kõikides eluvaldkondades. Ettevõtlusõpet laias käsituses toetavad Euroopa Parlament ja Nõukogu oma soovitusel arendada *algatusvõimet ja ettevõtlikkust (sense of initiative and entrepreneurship)*² teiste elukestva õppe võtmepädevuste hulgas, mis on kõigile kodanikele olulised ja hädavajalikud pädevused teadmispõhises ühiskonnas hakkama saamiseks (Euroopa Parlament ja Nõukogu, 2006). Viimane käsitlus on seni olnud aktiivselt tähtsustatud poliitilisel tasandil ja ka teadlaste poolt, kuid selle praktilise rakendamise kohta on vähe empiirilist tõendusmaterjali (Lackéus, 2015).

Viimastel aastakümnetel on toimunud oluline edasimineku ettevõtlusõppe valdkonna uuringutes, kus on eelkõige kujundatud paremat arusaama ettevõtlusalaste pädevuste arendamisest (nt Baker & Nelson, 2005; Cope, 2005; Lans *et al.*, 2008; Neck & Greene, 2011; Politis, 2005; Santos & Eisenhardt, 2009; Sarasvathy, 2001, 2007; Sarasvathy & Venkataraman, 2011) ja suurendatud ettevõtluse ning ettevõtlusõppe alaste uuringute teaduspõhisust (Fayolle & Gailly, 2008). Sarasvathy (2011) on rõhutanud vajadust edendada ettevõtlust isiku- ja ühiskonna tasandil väärtuse loomisel. Steyaert ja Katz (2004) väitsid, et ettevõtlusõppe ulatuse laiendamisel tuleb keskenduda nii ettevõttele ja kasumile kui ka väärtuse

1 Ettevõtluspädevust defineeritakse käesolevas dokumendis alapädevuste kogumina, kus võib eristada ettevõtlikkust toetavaid alapädevusi (nt enesejuhtimine, väärtust loov mõtlemine ja lahenduste leidmine, sotsiaalsed oskused) ning ettevõtlusalaseid teadmisi ja oskusi äriideede elluviimiseks.

2 See mõiste on aastal 2006 EL Komisjoni dokumendist adapteeritud eesti keelde kui algatusvõime ja ettevõtlikkus, mida on käesoleva dokumendi tekstis kasutatud ka lühendatult: ettevõtlikkus.

loomisele laiemas mõttes nii ühiskonna kui ka indiviidi tasandil. Seega on oluline, et ettevõtlusõpe toetab ettevõtluspädevuse arendamist, isegi kui õppijad valivad ise, kas, millal ja kuidas nad neid pädevusi kasutavad (Rasmussen *et al.*, 2015).

Varasemate uuringute põhjal on teada, et ettevõtlust õpetatakse koolides väga erinevalt (Fayolle *et al.*, 2006; Matlay, 2005). Erinevuste peamiseks põhjuseks loetakse seda, et puudub konsensus põhimõistetes „ettevõtlus”, „ettevõtte” ja „ettevõtja” (Cunningham & Lischeron, 1991; Gartner, 1990; Hebert & Link, 1989; Mwasalwiba, 2010) ja selles, kuidas ettevõtlust õpetada (Bennett, 2006). Selline olukord tekitab segadust ettevõtlusõppe korraldamisel (Pittaway & Cope, 2007), õppe eesmärkide püstitamisel, õpiväljundite sõnastamisel ning õppe- ja hindamismeetodite valikul (Mwasalwiba, 2010). Paljudel juhtudel ei arvestata õppetöö kavandamisel õppijate juba olemasolevate pädevuste tasemega, mistõttu võivad ettevõtlusteadmised-oskused osal õppijatest olla juba omandatud ning teistel käia üle jõu. Probleemi lahendamiseks on vaja ettevõtlusõppe kavandamisel arvestada õppijate eelnevate haridustasemetega, millest saadud teadmisi ja oskusi ning seda, milliseid teadmisi ja oskusi on õppijal kasulik omandada järgmis(te)l haridustaseme(te)l. Samas puudub teoreetiliselt põhjendatud alus ettevõtlusõppe kavandamiseks süsteemselt kõigil haridustasemetel ja -liikides, mis võtaks arvesse nii ettevõtluse valdkonna iseärasusi kui ka õppija üldise arengu seaduspärasusi.

Eestis on ettevõtlusõppele suuremat tähelepanu pööratud alates aastast 2007, kuid seni on ettevõtlust käsitletud pigem kitsas tähenduses ehk uue ettevõtte loomisena. Ettevõtlusõpe on olnud pigem ainepõhine ning valdavalt keskendunud ettevõtlusteadmiste ja -oskuste omandamisele ehk õppijate³ ettevalmistamisele ettevõtte loomiseks. Ettevõtlusõppe lai käsitus ehk ettevõtluspädevuse lõimimine õppekavadesse ning üld- ja erialaainetesse, loomaks võimalusi ettevõtlikkust kujundavate alapädevuste (nt enesejuhtimise, väärtust loova mõtlemise ja sotsiaalsete oskustega seonduvate pädevuste) arenguks ja selleks vajaliku õpikeskkonna loomiseks (nt Kikas, 2015; Karimi *et al.*, 2014; Sarasvathy & Venkataraman, 2011) ei ole varem olnud fookuses. Samuti ei ole ettevõtlusõppe sisu olnud haridustasemeti ja -liigiti selgelt ja ühtemoodi defineeritud (nt Mwasalwiba, 2010) ning seetõttu on õpe lähtunud erinevatest arusaamadest või teooriatest, moodustamata järjepidevat ja sidusat tervikut. Selle lünga kõrvaldamiseks algatas Haridus- ja Teadusministeerium programmi „Ettevõtlikkuse ja ettevõtlusõppe süsteemne arendamine kõigil haridustasemetel”, mis sai tegevuse käigus nimeks ettevõtlusõppe programm Edu ja Tegu (Teadus- ja Haridusministeerium, 2016).

2015. aastal sõlmisid seitse Eesti ülikooli (Tartu Ülikool, Tallinna Tehnikaülikool, Tallinna Ülikool, Eesti Kunstiakadeemia, Eesti Maaülikool, Eesti Muusika- ja Teatriakadeemia, Estonian Business School) ning rakenduskõrgkool Eesti Ettevõtluskõrgkool Mainor koostöökokkuleppe, mille eesmärk on luua Eestis terviklik ja koostööl põhinev partnerite võrgustik ettevõtlikkuse ja ettevõtlusõppe meetodiliseks arendamiseks, uurimiseks ning parima praktika rakendamiseks. Seejuures on programmile Edu ja Tegu püstitatud eesmärk rakendada ettevõtlikkust arendav õpikäsitus ja ettevõtlusõppe süsteemselt kõigil haridustasemetel ja -liikides.

3 Õppijad – käesolevas dokumendis kasutatakse mõistet õppija, viidates elukestva õppe raames kõikidele õppijatele: nii üld-, kutse- kui ka kõrghariduse omandajatele.

Käesolevas dokumendis kirjeldatakse ettevõtlikkuse ja ettevõtlusõppe süsteemse arendamise metoodilist alust kõigile haridustasemetele ja -liikidele. Selleks on programmis Edu ja Tegu välja töötatud ettevõtluspädevuse mudel, mis toetab ettevõtlusõppe õpiväljundite süstematiseeritud kombinatsiooni loomist kõigile haridustasemetele ja -liikidele, pakub ühtse õpikäsituse ettevõtluspädevuse kujundamiseks ning tulemusrikkamaks ettevõtlusõppeks. Nende tegevuste tulemusena tagatakse kõigile õppijatele võimalus läbida ettevõtlusõpe (vt Haridus- ja Teadusministeerium, 2016). Seega võib programmi lõppeesmärgina näha ettevõtlusõppe muutmist hariduse loomulikuks osaks, mis on oluline hariduse tänapäevastamisel ja ettevõtluspädevuse ning selle alapädevuste arendamisel (European Commission, 2016; Lackéus, 2015). Ettevõtlusõpe on kavandatud toimima süsteemselt ühtse kontseptuaalse lähenemise alusel, mis tähendab, et ettevõtlusõppe kavandamisel toetatakse õppekavades kõigil haridustasemetel ja -liikides samale ettevõtluspädevuse mudelile. Ettevõtlusõppe süsteemse, metoodilise rakendamise aluseks programmis Edu ja Tegu on järgmised põhimõtted:

1. Ettevõtluspädevuse mudelis kirjeldatakse ettevõtluspädevuse pädevusvaldkonnad ja nende alla kuuluvad alapädevused, mis on vaja määratleda arendamiseks varasemast süsteemsemalt indiviidi ettevõtlikkust ning jätkuvat toimetulekut õpingutes (eri haridustasemetel), töös (sh ettevõtluses) ja igapäevaelus.

2. Ettevõtluspädevuse mudeli ja alapädevuste kirjelduste põhjal töötatakse välja ettevõtlikkuse ja ettevõtlusõppe süsteemset arendamist toetavad dokumendid (nt õpiväljundid, moodulid, ainekavad) ja viiakse ellu tegevused (nt ettevõtlusõppe ained, täienduskoolitused) kõigil haridustasemetel ja -liikides.

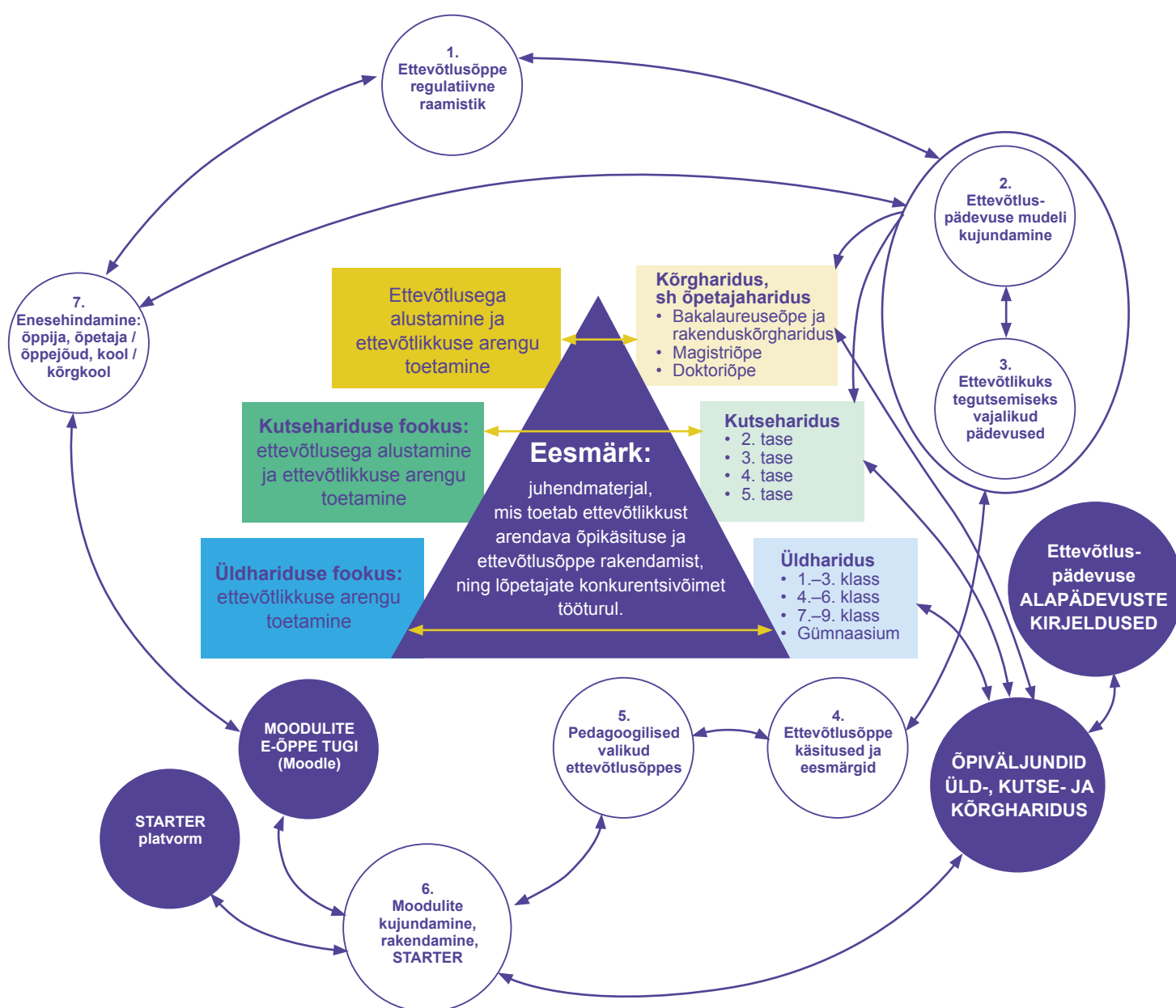
Neile põhimõtetele toetudes võime ettevõtluspädevuse mudeli alapädevuste jaotust käsitleda nn horisontaalse (indiviidile vajalike alapädevuste kogum) ja vertikaalse vaadena (õpiväljundite kaudu alapädevuste arengu toetamine haridustasemeti, -liikides või elukestva õppe protsessis). Ettevõtluspädevuse mudeli väljatöötamisel toetatakse ettevõtluse kui ideede elluviimise protsessi mõistmisele ja sellele, milliseid pädevusi on vaja leidmaks lahendusi ettevõtlusprotsessi eri etappidel (äri)ideede avastamiseks, arendamiseks ja elluviimiseks. Seejuures on ettevõtluspädevuse mudelile toetudes eesmärk lahendada kaks ülesannet: 1) toetada loovate ning ettevõtlike inimeste arengut ühiskonnas ja 2) luua alus ettevõtlusõppe programmide, moodulite ja ainete arendamiseks. Esimene ülesanne on püstitatud selleks, et pakkuda lahendusi ettevõtlusõppe lõimimiseks õppekavadesse ning üld- ja erialaainetesse, sidudes aineõppe elulise kontekstiga ja toetamaks õppijate ettevõtlikkuse arengut. Teine ülesanne pakub aluse ettevõtlusõppe süsteemseks arendamiseks kõigil haridustasemetel ja -liikides. Õppija ettevõtluspädevuse arengut mõjutavate alapädevuste sisu seletamisel lähtutakse nii ettevõtluse kui ka ettevõtlusega seotud teadusvaldkondades, peamiselt psühholoogia ja haridusteaduse raames loodud teooriatele, mis võtavad arvesse inimese mõtlemise ja üldise arengu ning toimimise seaduspärasusi.

Ettevõtluspädevust defineeritakse kui teadmiste, oskuste ja hoiakute terviklikku kogumit, mis on vajalik väärtust loovate ideede elluviimisel, õppija ettevõtlikkuse arenguks ning jätkusuutlikuks toimetulekuks töös ja igapäevaelus. Ettevõtluspädevuse mudel on jagatud neljaks valdkonnaks ja neljateistkümneks alapädevuseks, mis kõik on omavahel tihedalt seotud ja rakendatavad koosmõjus. Mudel lähtub eeldusest, et ettevõtluspädevus on arendatav ja rakendatav kõigil elualadel ning tuleb

kasuks nii indiviidi isiklikule arengule, palgatöötajana või iseendale tööandjana tööturule sisenemisel, samuti aktiivsel ja jätkusuutlikkust väärtustaval osalemisel ühiskonnaelus.

Käesolevas dokumendis kirjeldatakse ettevõtluspädevuse, st ettevõtlikkuse ja ettevõtlusõppe süsteemse arendamise meetodilist alust. Ettevõtluspädevuse alapädevuste seletused ja siinjuures pakutud mudeli rakendusvõimalused (õpiväljundid, moodulid, õpikeskkonna kujundamine, meetodid jne) on oluline meetodiline juhendmaterjal hariduse osapooltele (nt haridusjuhid ja õppekava arendajad, õpetajad/õppejõud, õppijad), et süstematiseerida, teha nähtavaks ja rakendada teadmisi, kuidas, millal ja milline ettevõtluspädevuse alapädevus peaks olema hariduses omandatud.

Joonisel 1 on esitatud raamdokumendi eesmärgid, sisu ülevaade ning teemade ja rakenduste seosed.

Joonis 1. Ettevõtlusprogrammi Edu ja Tegu raamdokumendi ülevaade. Autorite koostatud.

Esimeses peatükis antakse ülevaade ettevõtlusõppe regulatiivsest raamistikust Euroopas ja Eestis. Teises peatükis esitatakse ettevõtluspädevuse mudel ettevõtlikkuse ja ettevõtlusõppe arendamise alusena. Kolmandas peatükis kirjeldatakse ettevõtluspädevuse mudeli alapädevusi. Neljandas peatükis käsitletakse ettevõtlusõppe olemust, erinevaid käsitusi ja eesmärke. Viiendas peatükis tuuakse välja ettevõtluspedagoogika põhialused ja meetodika ettevõtluspädevuse mudeli rakendamiseks ning ettevõtlikkust toetava õppe arendamiseks kõigil haridustasemetel ja -liikides. Kuuendas peatükis esitatakse ettevõtlusõppe õpiväljundid ettevõtlusõppe süsteemseks arendamiseks kõigil haridustasemetel ning antakse ülevaade peamistest programmi raames loodud ettevõtlusõppe moodulitest (baas- ja spetsialiseeritud moodulid) ning rakendusvõimalustest üld-, kutse-, ja kõrghariduses ning eelinkubatsiooniprogrammist STARTER. Seitsmes peatükk esitab indiviidi (õppija ja õppejõu) ja organisatsiooni (ettevõtlik kool või kõrgkool) enesehindamise meetodika põhimõtted ja nende rakendamisvõimalusi nii õppetöö tarbeks kui ka õppijale individuaalse tagasiside saamiseks. Dokumendi lõpus on esitatud oluliste ettevõtlusõppes kasutatavate mõistete kirjeldused.

1 ETTEVÕTLUSÕPPE REGULATIIVNE RAAMISTIK: EUROOPA LIIDU SUUNISED, EESTI RIIKLIKUD REGULATSIOONID

Selle peatüki eesmärk on:

- Anda ülevaade, millised Euroopa Liidu (edaspidi EL) ja Eesti riiklikud regulatsioonid on ettevõtlusõppe arendamist mõjutanud.
- Tuua välja, kuidas on ettevõtlusõppe Eestis haridustasemetes ja –liikides (põhi-, gümnaasiumi, kutse- ja kõrgharidus) lõikes riiklikult reguleeritud, st milline on seadusandlik keskkond koolidele ettevõtlusõppe arendamiseks.
- Tuua välja peamised probleemid seoses ettevõtlusõppe arendamisega ja selgitada, miks on vaja ettevõtlusõppe süsteemset arendamist.

1.1 Euroopa Liidu strateegiad ja suunised ettevõtlusõppe arendamiseks

Ettevõtlusõppe arendamise peamised argumendid Euroopa Liidus on olnud majanduskasvu stimuleerimine ettevõtluse kaudu, ettevõtjajärjääri valivate inimeste arvu suurendamine ning ettevõtlikkuse toetamine laiemalt. Ettevõtlikkuse toetamine viitab nt aktiivsete, ühiskonnale väärtusi loovate inimeste kasvatamisele, olgu siis tegemist ettevõtlikkusega sotsiaalsfääris, kogukonna arendamisel, uuenduslike lahenduste toetamisel organisatsioonides jm. Ettevõtlusõppele on omistatud oluline roll strateegia „Euroopa 2020” (Euroopa Komisjon, 2010) elluviimisel. ELis on ettevõtlusvõimekuse tõstmisel lähtutud arusaamast, et ettevõtlikkus ning ettevõtluspädevus ja -kultuur on arendatavad ning seetõttu käsitletakse ELis ettevõtluspädevuse arengut elukestva ja astmelise protsessina läbi kõigi haridustasemetes ja -liikides (Euroopa Majandus- ja Sotsiaalkomitee, 2006).

Ettevõtluspädevuse arendamise vajadust on rõhutatud ELi strateegilistes dokumentides ja suunistes alates aastast 2003, kui avaldati Euroopa ettevõtluse ülevaade („Roheline paber“). Selles dokumendis käsitleti ettevõtlust eelkõige ärikontekstis, kuid leiti, et ettevõtlus avaldub erinevates kontekstides ning rõhutati, et ettevõtlus on eelkõige mõtteviis (*mindset*), mis hõlmab indiviidi motivatsiooni ja võimekust tuvastada ning kasutada võimalusi uute väärtuste loomiseks või majandusedu saavutamiseks (European Commission, 2003)

2006. aastal, pärast Euroopa Komisjoni suunise avaldamist ettevõtliku mõtteviisi edendamise kohta hariduses ja õppimises (Euroopa Parlament ja Nõukogu, 2006), toimus rida ettevõtmisi, mis olid seotud ettevõtlusõppe arendamise strateegiaga ELis. Üheks oluliseks teetähiseks oli Oslo ettevõtlusõppe tegevuskava ettevõtliku mõtteviisi süstemaatilise arendamise toetamiseks mitmesuguste tegevuste kaudu haridussüsteemis. (Oslo Agenda, 2006). Kuigi Oslo tegevuskava ei olnud ELi ametlik dokument, on

see olnud aluseks järgmistele ELi suunisdokumentidele ning on andnud seeläbi tõuke ettevõtlusõppe arendamiseks liikmesriikides.

Ettevõtlusõppe positiivset mõju nii indiviidi, institutsioonide kui ka makromajanduse tasandil ELis on kinnitanud vastavad uuringud (European Commission, 2015). Oluliseks sammuks ettevõtlusõppe arendamisel ELis oli Euroopa Parlamendi ja Nõukogu suunis (18. detsember 2006) võtmepädevuste (*key competences*⁴) ja -oskuste arendamise kohta elukestvas õppes. Selles suunises on toodud kaheksa elukestva õppe võtmepädevust, mis on tähtsad iga indiviidi jaoks teaberikkas ühiskonnas hakkamasamiseks. Nimetatud kaheksa võtmepädevust on järgmised (*ibid.*):

- emakeelepädevus;
- võõrkeelte pädevused;
- matemaatikapädevus ja teadmised teaduse ja tehnoloogia alustest;
- digipädevus;
- õpipädevus;
- sotsiaalne ja kodanikupädevus;
- algatusvõime ja ettevõtlikkus⁵;
- kultuuriteadlikkus ja -pädevus.

Ettevõtlikkuse definitsioon selles dokumendis on lai, toonitades, et ettevõtlikkus viitab võimele mõtteid nii oma kodus ja ühiskondlikus igapäevaelus kui ka töökohal tegudeks muuta, ja eeldavad mitmesuguste isikuomaduste, oskuste, hoiakute ja teadmiste olemasolu (vt ka tabel 1). Samuti toonitatakse dokumendis, et elukestva õppe võtmepädevusena on ettevõtlikkus aluseks eriomastele oskustele, mis on vajalikud sotsiaalse või äritegevusega alustajatele või sellele kaasa aitajatele. (Euroopa Parlament ja Nõukogu, 2006).

Ettevõtluspädevuse arendamine peab olema seotud elukestva õppimise etappidega, st ettevõtlikkuse arendamisega tuleb alustada juba varases koolieas ning seda kõigil haridustasemetel pidevalt toetada. Oluline aspekt ettevõtlusõppes on kogemuslik, elukestev ja ettevõtlusprotsessi kaudu õppimine. Samuti on dokumendis rõhutatud, et koolide, ettevõtete, vabaühenduste jt koostöö on ettevõtlusõppes äärmiselt vajalik ja ettevõtlusõpetajad vajavad tuge nii ettevõtlusõppe läbiviimisel kui ka ettevõtjate ja kogukonnaga koostöö arendamisel. Ettevõtlikkust loetakse seega alates 2006. aastast üle-euroopaliseks võtmepädevuseks ja seda on tarvis edendada kõikidel haridustasemetel ja -liikides.

Järgmine teetähis ettevõtlusõppe arendamised ELis on Euroopa Komisjoni suunis hariduse ümbermõtestamise kohta „Hariduse ümbermõtestamine: investeerimine oskustesse paremate sotsiaalmajanduslike tulemuste nimel”, mis kinnitab võtmepädevuste olulist rolli majanduskasvu ja tööhõive tagamisel, kutsub liikmesriike üles hariduse ümbermõtestamisele ja pöörama senisest oluliselt suuremat tähelepanu

4 Võtmepädevused (*key competences*) kasutatakse selles suunises samas tähenduses kui Euroopa Parlamendi ja Nõukogu suunises (2006) võtmepädevuste ja -oskuste arendamise kohta elukestvas õppes. St mõistet „pädevus” määratletakse siin kui asjakohast teadmiste, oskuste ja hoiakute kogumit. Võtmepädevused on pädevused, mida vajavad kõik inimesed, et tagada eneseteostus ja areng, kodanikuaktiivsus, sotsiaalne kaasatus ning tööhõive.

5 Edaspidi dokumendis nimetatud lühidalt: ettevõtlikkus

ettevõtlusoskuste (*entrepreneurial skills*) arendamisele läbi kõikide haridustasemetete ja õppekavade, soovitades liikmesriikidel luua kõigile kättesaadav ettevõtlusõppe süsteem. (Euroopa Komisjon, 2012)

Ettevõtlusõppe strateegilise suunamise ja toetamise seisukohalt on suur samm edasi ELi tegevuskava „Ettevõtlus 2020” (*The Entrepreneurship 2020 Action Plan*) (Euroopa Komisjon, 2013). Tegevuskavas „Ettevõtlus 2020” käsitletakse ettevõtlusõpet ühena kolmest kiiret arendamist vajavast valdkonnast ELis, mis peab saama liikmesriikide haridussüsteemide loomulikuks osaks ning tooma kaasa põhjaliku muutuse ettevõtluspotentsiaali rakendamisel. Ettevõtlusõppe peamise haridusliku eesmärgina nähakse ettevõtliku mõtteviisi (*entrepreneurial mindset*) kujundamist olenemata sellest, kas õppijad asutavad hiljem oma äri- või sotsiaalseid ettevõtteid. Tegevuskava osutab ettevõtlusõppe arendamise mitmele aspektile, nt soovitades rakendada ettevõtlusõppes efektiivseid õppemeetodeid nagu projekti- ja kogemuspõhised õppemeetodid ka väljaspool formaalharidust, samuti soovitades ettevõtluspädevuse lõimimist aineõppesse, samuti ideede, teadmiste ning heade praktikate ja kogemuste vahetamist liikmesriikide vahel jpm. (Euroopa Komisjon, 2013).

Tegevuskavaga „Ettevõtlus 2020” on otseselt seotud ettevõtluspädevuse raamistik EntreComp (*The Entrepreneurship Competence Framework*), mille eesmärk on pakkuda ühist arusaama ettevõtluspädevusest ELi tasandil (Bacigalupo, Kampylis, Punie, & van den Brande, 2016). EntreComp raamistik pakub ühtse arusaama ja aluse edaspidisele ettevõtluspädevuse arendamisele ELis. EntreComp raamistik käsitleb ettevõtlikkust kui ülekantavat pädevust (*transversal competence*) ning pakub välja mitmesuguseid rakendusvõimalusi pädevusmudelile ja sellest tulenevatele õpiväljunditele (*ibid.*). Kontseptuaalselt toetub EntreComp raamistikus pakutav ettevõtluspädevuse mudel kolmele peamisele pädevusvaldkonnale ehk „sambale” – 1) ideed ja võimalused, 2) ressursid, 3) tegutsemine (elluviimine), millest igaüks koosneb viiest alapädevusest (vt tabel 1). EntreComp raamistikus on ettevõtluspädevus esitatud 8-astmelisena ja pädevusastmed on kirjeldatud lähtuvalt asjatundlikkuse oodatavast tasemest. Lisaks on toodud põhjalik õpiväljundite loetelu (442 õpiväljundit), mis võib olla aluseks õppe- ja ainekavade loomisel, samuti õpitulemuste hindamisel valdkonniti ning mis peaks aitama ületada lõhesid haridus- ja töömaailma vahel.

Kõige olulisem on, et EntreComp raamistik pakub selge kontseptuaalse aluse ettevõtluspädevuse mõistmiseks ja rakendamiseks, rõhutades, et institutsioonid, kes soovivad raamistikku kasutada, peaksid selle kohandama oma eesmärkidest, vajadustest ja sihtgruppidest lähtudes.

Euroopa uues oskuste tegevuskavas (Euroopa Parlament, 2017) pööratakse erilist tähelepanu ettevõtlusele ja innovatsioonile, rõhutades ettevõtlikkust kui ühte võtmepädevust koos digipädevuse, kriitilise mõtlemise, probleemide lahendamise võime, õppima õppimise ja finantskirjaoskusega, mille omandamist soovivad praktilised ettevõtluskogemused.

Ülevaate, kuidas ettevõtlikkuse mõistmine ja selle toetamine on ELi algatustes toimunud, annavad tabelis 1.1. väljatoodud definitsioonid ja ettevõtluspädevuse alapädevuste loetelud.

Tabel 1.1. Ettevõtluspädevuse, ettevõtlikkuse ja ettevõtlusõppe definitsioonid EL sellekohastes peamistes suunistes ja strateegilistes dokumentides

EL dokument	Definitsioonid	Pädevused ja alapädevused
<p>„Roheline paber“ Green Paper Entrepreneurship in Europe, 2003</p>	<p>Ettevõtlus on mõtteviis (<i>mindset</i>) ja protsess, et arendada majandustegevust. Ettevõtlus liidab riskivalmiduse, loovuse ja uuenduslikkuse hea juhtimisega uues või olemasolevas organisatsioonis (lk 6)</p>	<p>Ettevõtluspädevus, sh ettevõtlikkus hõlmab alapädevusi ja -oskusi:</p> <ul style="list-style-type: none"> *Motivatsioon *Oskus leida ärivõimalusi *Loovus ja innovatsioon *Oskus siseneda ja konkureerida olemasolevatel ja uutel turgudel *Juhtimisvõimekus ja äriambitsioonid
<p>Euroopa Parlamendi ja Nõukogu soovitus võtmepädevuste kohta elukestvas õppes (18.12.2006)</p>	<p>Algatusvõime ja ettevõtlikkus viitab inimese võimele mõtteid tegudeks muuta. See eeldab loomingulisust, uuendusmeelsust ja riskivalmidust, samuti oskust kavandada ja läbi viia oma eesmärkide saavutamist võimaldavaid projekte. See pädevus ei tule üksikisikutele kasuks mitte üksnes koduses ja ühiskondlikus igapäevaelus, vaid ka töökohal, aitab neil mõista oma töö konteksti ja kasutada ära võimalusi ning on aluseks konkreetsematele oskustele ja teadmistele, mida vajavad sotsiaalse või äritegevusega alustajad või sellele kaasaaitajad. See peaks sisaldama eetiliste väärtuste teadvustamist ja edendamata head juhtimistava. (lk 17)</p>	<p>Võtmepädevusega „algatusvõime ja ettevõtlikkus“ seotud teadmised, oskused ja hoiakud:</p> <ul style="list-style-type: none"> *Majanduse toimimispõhimõtete ja tööandja/organisatsiooni võimaluste ja probleemide mõistmine. *Ettevõtete eetilise rolli mõistmine, nt kuidas ettevõtted saavad kaasa aidata ühiskonna arengule. *Projektijuhtimise oskused, sh oskus kavandada, organiseerida, juhtida, delegeerida, analüüsida, suhelda, kontrollida, hinnata, esindada ja läbi rääkida. *Oskus töötada nii üksi kui töörühma liikmena. *Oskus mõista oma tugevaid ja nõrku külgi. *Oskus hinnata ja võtta õigustatud riske <p>Ettevõtlikkust iseloomustab: algatusvõime, aktiivsus, iseseisvus ja uuendusmeelsus; samuti eeldab see motiveeritust ja tahtekindlust eesmärkide saavutamisel</p>

EL dokument	Definitsioonid	Pädevused ja alapädevused
<p>„Ettevõtlus 2020” (Entrepreneurship Action Plan 2020, 2013)</p>	<p>Ettevõtlus on tegutsemine ideede alusel ja võimalusi kasutades majanduslike, sotsiaalsete või kultuuriliste väärtuste loomiseks. Ettevõtlik mõtteviis aitab muuta ideed tegudeks ja suurendab märkimisväärselt üldist tööalast konkurentsivõimet. Ettevõtlusõppe on õpe vastutustundlike ja ettevõtlike inimeste kasvatamiseks ettevõtliku mõtteviisi kujundamise kaudu. (lk 6)</p>	<p>Ettevõtlik mõtteviis (<i>entrepreneurial mindset</i>) hõlmab pädevusi: loovus, algatusvõime, visadus, valmidus meeskonnatöök, võime mõista ohte ja vastutustunne.</p>
<p>„EntreComp” European Entrepreneurship Competence Framework (Bacigalupo <i>et al.</i>, 2016)</p>	<p>Ettevõtlikkus on ülekantav (<i>transversal</i>) pädevus, st pädevus, mis sisaldab teadmisi, oskusi ja hoiakuid, mida saab rakendada, üle kanda ja kohandada kasutamiseks (väärtuste loomiseks) kõikides eluvaldkondades. Ettevõtlus on tegutsemine lähtudes ideedest ja võimalustest ning luues nende põhjal majanduslikke, sotsiaalseid ja kultuurilisi väärtusi (FFE-YE, 2012) Ettevõtluspädevus hõlmab ettevõtlikkust (<i>sense of initiative / entrepreneurial mindset</i>), mis on ülekantav pädevus ning mis on rakendatav väga erinevatel elualadel ja olukordades: ühiskonnaelus, tööturul, majanduslike, sotsiaalsete ja kultuuriliste otsustuste tegemisel jne (Bacigalupo, <i>et al.</i>, 2016)</p>	<p>Kolm pädevusvaldkonda jagunevad omakorda 15 alapädevuseks:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1) Ideed ja võimalused (<i>ideas and opportunities</i>): võimaluse märkamine, loovus, visiooni loomine, ideede väärtustamine, eetilised ja jätkusuutlikkuse väärtustamine. 2) Ressursid (<i>resources</i>): eneseteadlikkus, eneseefektiivsus, motivatsioon ja visadus, ressursside ja teiste mobiliseerimine, finantskirjaoskus. 3) Tegutsemine (<i>into action</i>): initsiatiivi võtmine, planeerimine ja juhtimine, määramatus ja riskidega toimetulek, koostöö, kogemusest õppimine.

Allikas: Autorite koostatud

Kõrghariduse tähtsust on ELi ettevõtlus- ja innovatsioonipoliitikas majanduskasvu tegurina ELi alastes suunistes eriti rõhutatud. Oslo tegevuskava (Oslo Agenda, 2006) osutas muu hulgas kõrghariduse rolli muutumisele ettevõtlusõppes, sh muutustele nii õppe sisus kui ka kõrghariduse institutsionaalses ümberkorralduses. Nimelt soovitatakse kõrgkoolidel

- lõimida ettevõtlus õppe- ja ainekavadesse, sh ka neisse, mis pole otseselt majandus- või juhtimisalased;
- luua mitmesuguste koostöökanalite (nt vilistlaste) kaudu tihedamaid sidemeid ettevõtetega, st reaalse ettevõtlusmaailmaga;

- pakkuda kõigile üliõpilastele võimalusi saada õpingutega koos ettevõtluskogemusi, praktiseerida asjakohaseid aktiivõppemeetodeid, luua õpikeskkondi, kus on võimalik arendada ettevõtluses vajalikke isikuomadusi ja võtmeoskusi.

Samuti toonitati tegevuskavas, et ettevõtlusõppe tähtsus kõrghariduses peab suurenema, õppejõud peavad saama vastavad pädevused ettevõtluse õpetamiseks kõrgkoolides jpm. Oslo tegevuskavas tehti ettepanekud ka ettevõtlike ülikoolide liikumise algatamiseks, et toetada ülikoolide ettevõtlikumaks muutumist (Gibb, Haskins, & Robertson, 2009).

Selle taustal on Euroopa Komisjon koostöös OECDga juba välja töötanud ettevõtlike kõrgkoolide (*Entrepreneurial Universities*) mudeli⁶ (European Commission ja OECD, 2012) ja loonud raamistiku kõrgkoolide (enese)hindamiseks ettevõtlike ülikoolide jaoks. Kõrgkoolide enesehindamise raamistik HEInnovate (<https://heinnovate.eu/en>) on kavandatud selleks, et aidata huvitatud ülikoolidel ennast hinnata ja suurendada erinevate tegevuste kaudu suutlikkust toetada ettevõtlust ja ettevõtlikkust.

Tegevuskavas „Ettevõtlus 2020” on kõrgharidusele tehtud järgmised ettepanekud:

- Levitada kõrgkoolidele eespool kirjeldatud ettevõtlike kõrgkoolide raamistikku, hõlbustada selle raamistiku rakendamist huvitatud kõrgkoolide omavahelist teabevahetust ja rakendada seda järkjärgult ELi kõrgharidusasutustes.
- Toetada kõrgkoolipõhiste ettevõtete (idufirmade (*start-up*-ettevõtete) jms) loomise edukaid mehhanisme ning selliste ettevõtete loomist toetavaid kõrgkoolide ja ettevõtete koostöövõrgustikke.

Ettevõtlusõppe arendamise ja ettevõtlikkuse toetamisega on seotud ELi teadus- ja innovatsioonipoliitika raamprogramm Horisont 2020⁷ ja ettevõtete konkurentsivõime programm COSME⁸. Nimetatud strateegiatega elluviimist toetatakse ELi struktuurifondide, eelkõige Euroopa Regionaalarengu Fondi ja Euroopa Sotsiaalfondi kaudu.

1.2 Ettevõtlusõppe Eestis: riiklik suunamine ja reguleerimine

Majandus- ja ettevõtlusõppe integreerimine õppekavadesse algas peale Eesti taasiseseisvumist. Praegu kuulub ettevõtlusõppe Eesti strateegiliste tegevuste hulka ja sellele on pööratud ühel või teisel viisil tähelepanu mitmes riiklikus strateegilises tegevuskavas.

Eesti ettevõtluse kasvustrateegias 2014–2020 (Majandus- ja Kommunikatsiooniministerium, 2013) on Eesti elanike ettevõtlikkuse arendamisega otseselt seotud üks tegevuskava alaeesmärk: „Eesti elanikud on ettevõtlikud ning ettevõtted ambitsioonikad“ (lk 6). Samas tegevuskavas on ühe olulise tegevussuuna ette nähtud integreeritud ja kvaliteetse ettevõtlusõppe tagamine, mis tähendab ettevõtlusõppe

⁶ Mudelis on esindatud 7 valdkonda, mida kõrgkoolid peaksid arendama sihiga toetada ettevõtlust ja ettevõtlikkust: juhtimine ja haldamine; organisatsiooniline võimekus; inimesed ja motiveerimine; ettevõtluse arendamine õppimisel ja õpetamisel; teed ettevõtjate jaoks; ülikooli ja ettevõtete sidemed teadmusvahetuseks; rahvusvahelistumine – ettevõtlik kõrgkool kui rahvusvaheline institutsioon; ettevõtliku kõrgkooli mõju hindamine.

⁷ <https://ec.europa.eu/programmes/horizon2020/en/what-horizon-2020>

⁸ https://ec.europa.eu/growth/smes/cosme_et

süsteematilist ja kvaliteetset edendamist kõigil haridustasemetel ja -liikides. Eelnev eeldab ettevõtlusõppe eristamist majandusõppest, ettevõtlusõppe lõimimist õppeainetesse uuenduslikke õppemeetodeid ja IKTd kasutades, ettevõtjate kaasamist õppesse jt meetmeid.

Konkurentsivõime kavas „Eesti 2020” (2017) on viidatud ettevõtluspädevuse sh ettevõtlikkuse arendamisvajadusele hariduses, märkides, et noorte paremaks kohanemiseks tööeluga on järjest enam vaja arendada loovust ja ettevõtlikkust ning kujundada kõiki võtmepädevusi (lk 10). Ettevõtlusõppe olulisust on rõhutatud ka Eesti elukestva õppe strateegias 2020, kus on üldiseks eesmärgiks seatud kõigile Eesti inimestele nende vajadustele ning võimetele vastavate õpivõimaluste loomine kogu elukaare jooksul. Strateegia viis põhieesmärki toetavad otsesemalt või kaudsemalt ka õppurite võimekusi, mis on aluseks ettevõtlikkuse arengus ja/või ettevõtluskarjääri valikul. Nt on ühe põhieesmärgina toodud muutunud õpikäsitus: „iga õppija individuaalset ja sotsiaalset arengut toetav, õpioskusi, loovust ja ettevõtlikkust arendav õpikäsitus on rakendatud kõigil haridustasemetel ja -liikides” (Eesti elukestva õppe strateegia 2020, 2018, lk 7).

Kõikidel haridustasemetel ja -liikides ettevõtlikkuse ja ettevõtlusõppe igakülgse arendamise eesmärgil on Haridus- ja Teadusministeerium 2015. aastal loonud „Tööturu ja õppe tihedama seostamise programmi”⁹ ja ettevõtlusõppe programmi Edu ja Tegu¹⁰.

Ettevõtlusõppe on riiklikult reguleeritud haridustasemete ja -liikide kaupa, peamiselt riiklike õppekavade – üldhariduse (põhikooli ja gümnaasiumi) ja kutsehariduse riiklike õppekavade ning haridusstandardite alusel.

1.2.1. Üldharidus: ettevõtlusõppe riiklik reguleerimine põhikoolis ja gümnaasiumis

Üldhariduse tasemel toetas ettevõtlusõppe arengut Junior Achievementi jõudmine Eestisse 1992. aastal eesmärgiga aidata kaasa ettevõtlus- ja majandusalaste õppeprogrammide väljatöötamisele üldharidus- ja kutsekoolide tarbeks, õppekirjanduse loomisele, õpetajaskonna koolitamisele ning ettevõtlusharidusalaste õpilasürituste korraldamisele. Ettevõtlusõppele hakati Eestis suuremat tähelepanu pöörama alates majandus- ja kommunikatsiooni- ning haridus- ja teadusministri ühisdeklaratsiooni „Ettevõtliku meelelaadi ja ettevõtlusõppe edendamisest Eesti haridussüsteemis” allkirjastamisest (2007. a oktoobris), millele aitas oluliselt kaasa Kaubandus- ja Tööstuskoja juures tegutsev Ettevõtluse Mõttekoja tegevus ja selle tegevuse tulemusena valminud tegevuskava „Olen ettevõtlik!”¹¹. Nimetatud kahe ministeeriumi vahelise kokkuleppe olulisemateks järelkajadeks olid põhikooli ja gümnaasiumi riiklike õppekavade täiendamine ettevõtlikkust toetavate pädevustega (2011) ning majandus- ja ettevõtluse valikainete lülitamine koolide õppekavadesse. Kehtivad põhikooli ja gümnaasiumi (üldkeskharidus) riiklikud õppekavad on kinnitatud 2011. aastal vabariigi valitsuse määrustega ning need kehtestavad ühtse põhiharidusstandardi kõikidele põhikoolidele (Põhikooli riiklik õppekava, 2011; Gümnaasiumi riiklik õppekava, 2011).

⁹ <https://www.hm.ee/et/tooturu-ja-oppe-tihedama-seostamise-programm>

¹⁰ <http://ettevotlusope.edu.ee>

¹¹ <https://vdocuments.mx/ettevotlusope-edendamise-kava-olen-ettevotlik-koos-lisadega.html>

Üldharidusprogrammi tegevuskavas 2016–2019, mis on ellu kutsunud riiklike õppe- ja ainekavade nüüdisajastamiseks, nähakse mh ette õppe- ja meetoodiliste materjalide väljatöötamine õppija loovuse, ettevõtlikkuse ja finantskirjaoskuse toetamiseks. Õpetajaid suunatakse olemasolevaid õppematerjale tõhusamalt kasutama ja pakkuma õppijatele võimalust osaleda ettevõtlusõppe valikaines juba põhikoolis. Selle tulemusel soovitakse suurendada nende koolide arvu, kes pakuvad ettevõtluse valikainet või võimalust osaleda õpilasfirmade loomises.

Tabel 1.2. Ettevõtlikkus ja ettevõtlusõppe põhikooli ning gümnaasiumi riiklikes õppekavades

PÕHIKOOL	GÜMNAASIUM
Ettevõtlikkuspädevus	Ettevõtlikkuspädevus
Läbiv teema „Kodanikualgatus ja ettevõtlikkus”	Läbiv teema „Kodanikualgatus ja ettevõtlikkus”
Valikaine „Ettevõtlusõpetus” (35 tundi)	Valikaine „Majandus- ja ettevõtlusõpetus” (35 tundi)
Õpitulemused vastavad Eesti kvalifikatsiooniraamistiku:	
2. taseme üldnõuetele	4. taseme üldnõuetele

Nii põhikooli kui ka gümnaasiumi riiklikus õppekavas on ettevõtlikkus üks kaheksast kohustuslikust kujundatavast üldpädevusest (vt täpsemalt Põhikooli ja Gümnaasiumi riiklik õppekava, 2011). Ettevõtlikkuse arengut toetatakse ettevõtlikkuspädevuse ja õppekava läbiva teema¹² „Kodanikualgatus ja ettevõtlikkus” raames. Põhikoolis saab sellele lisaks osaleda ettevõtlusega seotud valikaines „Ettevõtlusõpetus”, samas kui gümnaasiumis on selleks valikaine „Majandus- ja ettevõtlusõpetus”. Siinkohal on oluline märkida, et põhikooli lõpetamisel saavutatavad õpitulemused on kooskõlas Eesti kvalifikatsiooniraamistiku 2. tasemel kirjeldatud üldnõuetega ja gümnaasiumi lõpetamisel saavutatavad õpitulemused omakorda 4. tasemel kirjeldatud üldnõuetega.

1.2.2. Kutseharidus: ettevõtlusõppe riiklik reguleerimine

Kutsehariduses on ettevõtlusõppe defineeritud ja reguleeritud kutseõppeasutuse seaduses, kutseharidusstandardis ja riiklikes kutseõppekavades. Kutseõppeasutuse seaduses on sätestatud kooli kohustus võtmepädevuste arengut toetada. Nii sätestab § 3 lg 2 kooli ülesanded ja kohustused kutseõppe korraldamisel järgmiselt:

- toetab eneseteostuse ja arengu, kodanikuaktiivsuse, sotsiaalse kaasatuse, edasiõppimise ning tööhõive tagamiseks vajalike pädevuste (edaspidi: võtmepädevused) arengut, et võimaldada õppijal edukalt toime tulla muutavas õpi-, elu- ja töökeskkonnas;

¹² Läbivad teemad on õppekavas üld- ja valdkonnapädevuste, õppeainete ja ainevaldkondade lõimingu vahend ning neid arvestatakse koolikeskkonna kujundamisel. Läbivad teemad on aineteülesed ja käsitlevad ühiskonnas tähtsustatud valdkondi ning võimaldavad luua ettekujutuse ühiskonna kui terviku arengust, toetades õpilase suutlikkust rakendada oma teadmisi erisugustes olukordades.

- toetab õppija kutse-, eri- ja ametialase kompetentsuse kujunemist, et võimaldada tööturul edukalt toime tulla;
- kujundab ja toetab õppija motivatsiooni elukestvas õppes osalemiseks.

Kutseharidusstandardis (2017) määratletud elukestva õppe võtmepädevused ja õpiväljundid on vastavuses EL võtmepädevuste käsitlusega (Euroopa Parlament ja Nõukogu, 2006). Kutseharidusstandardi alusel esitatakse kutseõppe sisu moodulitena¹³. Kutseharidusstandardis õpiväljunditena määratletud pädevustest on ettevõtluspädevusega otseselt seotud ettevõtlikkuspädevus (*sense of initiative and entrepreneurship*). Nimetatud pädevus on kutseharidusstandardis määratletud kui „suutlikkus tegutseda algatusvõimeliselt ja loovalt ning planeerida oma karjääri nüüdisaegses majandus-, ettevõtlus- ja töökeskkonnas, kasutades omandatud teadmisi ja oskusi erinevates elu- ja tegevusvaldkondades”. Samas on kutseharidusstandardis määratletud ka järgmised ettevõtlikkuse arendamisega seotud pädevused:

- õpipädevus kui suutlikkus juhtida oma õpitegevust, kasutades tõhusaid õpistrateegiaid ning sobivat õpistiili;
- suhtluspädevus, mis on suutlikkus suhelda erinevates situatsioonides ning teemadel suulisel ja kirjalikus vormis;
- enesemääratluspädevus kui suutlikkus mõista ja hinnata iseennast, mõtestada oma tegevusi ja käitumist ühiskonnas, kujundada end isiksusena;
- tegevuspädevus kui suutlikkus näha probleeme ja neid lahendada, oma tegevusi kavandada, seada tegevuseesmärke ja näha ette oodatavaid tulemusi, valida tegevusvahendeid, tegutseda, hinnata oma tegevuste tulemusi, teha koostööd;
- infotehnoloogiline pädevus kui suutlikkus kasutada oskuslikult ja kriitiliselt infotehnoloogiavahendeid ja digitaalmeediat.

Kutseharidusstandardis on elukestva õppe võtmepädevus – ettevõtlikkus – seotud Eesti kvalifikatsiooniraamistiku (edaspidi: EKR) 2.-5. taseme õpiväljunditega. Kuna EKRI tasemed on määratletud haridussüsteemi õpitulemuste ja kutsete süsteemi kutsetasemete üldnõuete vastavuse alusel (vt Kutsekoda¹⁴) siis õpiväljundite erinevused tasemete vahel tulenevad kutsetasemete üldnõuete erinevustest ja tasemetega seotud sihtrühmade spetsiifikast.

Kutseõppes kuulub sotsiaalpartnerite (ettevõtjate, kutsehariduse, riigi ja sektororganisatsioonide esindajatega) koostöös loodud riiklike õppekavade põhiõpingutesse moodul „Karjääri planeerimine ja ettevõtluse alused”. Selle mooduli üldine eesmärk on, et õppija tuleb toime oma karjääri planeerimisega tänapäevases majandus-, ettevõtlus- ja töökeskkonnas lähtudes elukestva õppe põhimõtetest. Moodulisse on koondatud neli mahukat teemat: karjääriõpe, tööohutus, tööalane suhtlus ja ettevõtluse alused, millest vaid viimane on otseselt ettevõtlusõppega seotud.

Kutsestandardi teise taseme eesmärgid ja õpiväljundid erinevad teatud määral ülejäänutest, teiste tasemete moodulite eesmärgid ja mahud on üksteisega suhteliselt sarnased. Põhilised erinevused ilmnevad hindamiskriteeriumides. Niisiis, kutseõppes on regulatsioonid vastavuses EL võtmepädevuste

¹³ Moodul on õpitulemustele suunatud õppekava terviklik sisuühik, mis määratleb kutseoskusnõuete vastavuses olevad teadmised, oskused ja hoiakud. (Kutseharidusstandard 2017)

¹⁴ https://www.kutsekoda.ee/et/kvalifikatsiooniraamistik/ekr_tutvustus

kontseptsiooniga, kuid ettevõtlusõppe osakaal õppekavade mahus on suhteliselt väike. Kutsehariduse riiklikes õppekavades on ettevõtlusõppe õppekavarühmiti erinevalt sätestatud ning kutseõppeasutus võib ettevõtlusõpet läbi viia valikmoodulitele tuginedes ja oma ressursse arvestades, seetõttu on koolidevahelised erinevused ettevõtlusõppe rakendamisel oodatavalt suured. Samuti pole teada, kas õppealusena rakendatakse ka laiemat arusaama ettevõtlusest ja ettevõtlusõppest, nagu on soovitanud EL soovitusel, ning kuidas toetatakse ettevõtlusõppe raames õppijate ettevõtlikkuse arengut.

1.2.3. Kõrgharidus: ettevõtlusõppe riiklik reguleerimine

Kõrghariduses on ettevõtlusõppe riiklikult vähe reguleeritud. Eesti taasiseseisvumise algusaastatel toetasid välisülikoolid kõrgkooli kirjandusega ja õppejõududele koolituste pakkumisega turumajanduse põhimõtete tundmaõppimiseks. Kahe ministeeriumi – Majandus- ja Kommunikatsiooniministeeriumi ja Haridus- ja Teadusministeeriumi – koostöökokkuleppe „Ettevõtliku meelelaadi ja ettevõtlusõppe edendamiseks Eesti haridussüsteemis” allkirjastamine (2007. a oktoobris) ajendas Eesti Kaubandus-Tööstuskoja eestvedamisel Ettevõtlusõppe Mõttekoja loomise ja mille töö käigus koostati ettevõtlusõppe kava „Olen ettevõtlik“, kuhu olid kaasatud ka kõrghariduse spetsialistid¹⁵. Kuigi ministeeriumidevaheline kokkulepe andis aluse mitmete tegevuste algatamiseks ettevõtlusõppe arendamisel (nt ettevõtlikkuspädevuse lülitamine põhihariduse ja gümnaasiumi riiklikesse õppekavadesse, kõrghariduse õppetasete õpiväljundite sõnastamine), ei kujunenud see algatus riiklikuks arengukavaks ega dokumendiks, mis reguleeriks ettevõtlusõpet.

Kõrgharidusstandardi (2008) § 6, mis kehtestab õppekavale ja õppetöö kvaliteedile esitatavad nõuded, annab ettevõtlusõppe aspektist suhteliselt üldised suunised, kuid sätestab, et bakalaureusetasandi lõpetamiseks ja rakenduskõrgharidusõppe diplomi saamiseks peavad üliõpilased olema suutelised omandatud teadmisi ja oskusi töös rakendama, olles valmis tegutsema oma kutsealal spetsialisti ülesannetes või ettevõtjana. Magistrikraadi saamiseks tuleb üliõpilasel paljude muude väljundite hulgas olla valmis tööks erialast kvalifikatsiooni nõudval tegevusalal, näidates seejuures algatusvõimet, vastutustunnet, juhtimis- ja meeskonnatööoskusi. Otsest valmisolekut ettevõtjana tegutsemiseks magistrikraadi omistamisel ei nõuta. (*ibid.*) Ärinduse ja halduse õppekavades on ettevõtluspädevuse omandamine loomulik osa õppest, kuid teistes õppekavagruppides pole ülikoolid õppekavade väljundite sõnastamisel ettevõtluspädevust sageli prioriteetseks pidanud. Mittemajanduserialade üliõpilastele pakutakse enamasti vabaainena mitmesuguseid ettevõtluskursusi. Haridus- ja Teadusministeerium lülitas 2013. aastal ülikoolidega sõlmitud tulemuslepingutesse ettevõtlusõppe arendamise kohustuse, mille tulemusena suurenes ettevõtlusõppe ainete osa mitme ülikooli õppekavades oluliselt.

Eesti teadus- ja arendustegevuse ning innovatsiooni strateegias 2014–2020 „Teadmistepõhine Eesti” (2014) on teadus- ja arendustegevuse ühiskondliku ja majandusliku kasu suurendamise meetme eesmärkide hulgas seoses kõrgharidusega nimetatud vajadust „toetada ettevõtlusõppe arendamist ja uusi ettevõtluskogemuse omandamise vorme, kaasates senisest enam ettevõtjaid õppejõududena, mentoritena, praktika pakkujatena jmt”. Lisaks soovitatakse arendada teaduse kommertsialiseerimisega seotud

¹⁵ <https://vdocuments.mx/ettevotlusoppe-edendamise-kava-olen-ettevotlik-koos-lisadega.html>

motivatsioonisüsteemi ülikoolides, sidudes selle ülikoolide põhieesmärkide ja rahastusega. Soovitatakse suurendada teadustulemuste rakendamist ja mõju, tugevdades sidemeid investorite, inkubaatorite, teadusparkide ja teiste innovatsioonisüsteemi osalistega.

1.2.4. Kokkuvõte: ettevõtlusõppe reguleerimine ja sellega seotud probleemid

Ettevõtlusõpe on riiklikul tasandil haridustasemeti ja -liigiti erinevalt reguleeritud. Kõige detailsemalt on ettevõtlusõppe reguleeritud kutsehariduses ja kõige rohkem on iseseisvust ettevõtlusõppe korraldamisel kõrghariduses.

Üldhariduses reguleerivad ettevõtluse õpetamist nii kutseharidusstandard kui ka põhikooli ja gümnaasiumi riiklikud õppekavad. Riiklikud õppekavad määratlevad ettevõtlikkuse kohustusliku osana õpest (üldpädevuse ja läbiva teemana) ning valikõppeainena on võimalik õppida põhikoolis lisaks ettevõtlusõpet ning gümnaasiumis majandus- ja ettevõtlusõpet.

Kutsehariduses on peamised reguleerivad dokumendid kutseharidusstandard ja õppekavarühmade riiklikud õppekavad. Kutseharidusstandard määratleb nii ettevõtlusõppe pädevused kui ka õpiväljundid kõige üldisemal tasemel. Koostöös sotsiaalpartneritega koostatud riiklikud õppekavad on ettevõtlusõppe aluseks võtnud kutseharidusstandardi, asjaomased kutsestandardid ja gümnaasiumi riikliku õppekava. Siiski on ettevõtlusõppe kutsehariduses pigem liialt reguleeritud, jättes koolidele suhteliselt vähe võimalusi uuendusteks ja initsiatiiviks õppekavade arendamisel.

Nii üld- kui ka kutsehariduses suunatakse ettevõtlusõpet peamiselt üld- ja võtmepädevuste arendamise kaudu, kuna ettevõtlikkuse ja ettevõtlusteadmiste ja -oskuste arendamisega seotud pädevusi mõistetakse üld- või võtmepädevustena. Seetõttu peaksid need olema üldhariduses lõimitud õppeainetesse ja kutsehariduses õppemoodulite teemadesse. Eeldatavalt on lõimimisprotsessid pigem tagasihoidlikult arenenud ja kooliti ning ainetes ja õppemoodulites on suuri erinevusi. Kõrghariduses on ettevõtlusõppe riiklikul tasandil vähe reguleeritud.

Riiklikul tasandil aitab formaalne reguleerimine ettevõtlusõppe kvaliteedile ja tulemuslikule rakendamisele kaasa vaid piiratud ulatuses, sest vähemalt samavõrra mõjutavad tulemusi nt vajakajäämised ettevõtluse ja ettevõtlusõppe tänapäevaste teoreetiliste käsituste mõistmises, koolide piiratud ressursid, ettevõtlusõpetajate vähene ettevõtluspedagoogiline ettevalmistus, probleemid ettevõtluspädevuse lõimimisel aine- või erialaõppesse jm.

2 ETTEVÕTLUSPÄDEVUSE MUDELI KUJUNDAMINE

Käesoleva peatüki eesmärk on selgitada ja teoreetiliselt põhjendada alapädevuste valikut ettevõtluspädevuse mudelisse.

Seejuures lähtutakse ettevõtluse definitsioonist, toetudes äriideede elluviimiseks vajalike pädevuste käsitlemisele teaduskirjanduses, aga ka ettevõtlusega seotud teadusvaldkondade (sh (arengu)psühholoogia, haridusteadused, sotsiaalpsühholoogia jt) raames loodud teoreetilistest ja kontseptuaalsetest arusaamadest. Ettevõtluspädevuse mudeli kujundamist kirjeldatakse horisontaalses ja vertikaalses vaates.

2.1. Ettevõtluspädevuse mudeli loomise peamised lähtealused

Ettevõtlusõppe mõju suurendamiseks on vaja paremat arusaama ja süsteemsemat käsitust ettevõtluspädevuse ja selle alapädevuste arendamisest õppija kogu haridustee vältel kõigil haridustasemetel, nagu näevad ette ka ettevõtlusõppe programmi Edu ja Tegu eesmärk ning Euroopa Komisjoni raportites (Euroopa Komisjon 2006, 2016 jt) toodud suunised. Ettevõtluspädevuse ja selle alapädevuste määramisel ja põhjendamisel toetuti varasemates uuringutes esitatud pädevuste ja pädevusmudelite loomise põhimõtetele, et leida lahendus ettevõtluspädevuse mudeli arendamiseks.

Teaduskirjandusest leiab mitmesuguseid pädevuste määratlusi, mis rõhutavad pädevuse mõiste mitmemõõtmelisust ning seotust kontekstiga (Mulder *et al.*, 2007), mis tähendab, et pädevuste kirjeldamisel on oluline arvesse võtta pädevuse rakendamise spetsiifilist konteksti ja tegutsemise aspekte. Ühe levinuma definitsiooni järgi on pädevus „teadmiste, oskuste ja hoiakute kogum, mis on terviklik ning mille omamine tähendab edukat toimetulekut nimetatud pädevuse valdkonnas” (nt Burgoyne, 1989; Stoof, 2005; Lackéus, 2013; Onstenk, 2003) või „... soovitud tulemuste saavutamisel spetsiifilistes kontekstides” (Wesselink & Wals, 2011; Bartram, Robertson, & Callinan, 2008; Bartram, 2005). Mõned uurijad (nt Sánchez, 2011, 2013; Man *et al.*, 2002) laiendavad pädevust lisaks teadmistele ja oskustele ka psühholoogiliste omadustega (*psychological traits*) ning defineerivad pädevust kui „omavahel seotud teadmiste, iseloomujoonte, hoiakute ja oskuste kogumit, mis mõjutavad inimese töösooritust olulisel määral ning mis on õpitavad”. Ettevõtluse ja ettevõtlusõppega seotud kirjanduses defineerib nt Gibb (2008) pädevuse kui „käitumise, oskused ja omadused, mida saab rakendada individuaalselt ja kollektiivselt ning mis aitab üksikisikutel ja organisatsioonidel luua, tulla toime, nautida muutusi ja innovatsiooni ebakindlas, keerukas keskkonnas, toetades personaalse ja organisatsioonilise efektiivsuse saavutamist” (lk 106). Taani ettevõtlusõppe progressioonimudelis on ettevõtluspädevust kirjeldatud kui teadmisi, oskusi, subjektiivseid suhteid ja võimalikke tegevussuundi ebakindlates olukordades hakkamasaamiseks (Rasmussen, Moberg, & Revsbech, 2015)

keskendudes vajadusele arendada õppijate ettevõtlikkust. Viimastes näidetes on ettevõtluspädevuse defineerimisel fookuses ettevõtlusalased teadmised ja oskused, ettevõtlik hoiak ja tegevuspõhisus. Ülaltoodud definitsioonidest võime teha järelduse, et kui teadmised ja oskused on erinevates kontekstides mõistetavad pädevuse komponendid, siis kolmas komponent varieerub hoiakute ja/või teiste tunnustena. See asjaolu viitab erisugustele arusaamadele selle komponendi puhul, mis eeldatavasti sõltub paljuski pädevuse rakendamise kontekstist (nt majandusharu, valdkond või töökoht) (Mulder *et al.*, 2007).

Teaduskirjandus rõhutab pädevuste arendamise olulisust hariduses ja see omakorda loob aluse mõistmaks pädevuste arendamisega ning pädevusmodelite konstrueerimisega seotud aluspõhimõtteid. Mitu uuringut on välja toonud erinevaid pädevusmodelite koostamise käsitusi. Nt Le Deist ja Winterton (2005) on mitme riigi (nt USA, Inglismaa, Saksamaa, Prantsusmaa) pädevusmodelite põhimõtete analüüsile toetudes tutvustanud kolme viisi: 1) käitumuslik; 2) funktsionaalne ja 3) terviklik. Tervikliku pädevusmodeli komponentidena toovad nad välja kognitiivse, funktsionaalse ja sotsiaalse komponendi ning metatunnetuse kui teiste pädevuste ülese komponendi. Nad kirjeldavad väike- ja keskmise suurusega ettevõtete juhtide ettevõtluspädevuse mitmemõõtelises raamistikus nelja valdkonda: 1) kognitiivne, 2) funktsionaalne, 3) personaalne ja 4) metatunnetus. Cheetham ja Chivers (1996, 1998) väidavad, et terviklik erialane pädevusmodel koosneb kognitiivsetest, funktsionaalsetest, personaalsetest ja eetilistest pädevustest ning metatunnetusest. Nimetatud pädevusmodelite ülevaatest võib üldise järeldusena välja tuua, et mudeli alamjaotusi võib klassifitseerida kas rohkem erialaseid (nt funktsionaalne, kognitiivne) või rohkem üldpädevusi sisaldavaid (nt personaalne, metatunnetus) pädevusvaldkondi (vt ka nt Larson *et al.*, 2007; Le Deist & Winterton, 2005). Nende valdkondade täpsemad sisukirjeldused viidatud uuringutes näitavad pädevuste vahelist seotust – mitmed üldpädevused võivad sisalduda modelites koos erialaste alapädevustega ja mitmed üldpädevused võivad olla väga valdkonnaspetsiifilised ja väljenduda erisugustel töökohtadel erinevalt. Seega on oluline silmas pidada, et kuigi analüütiliselt vaatleme pädevusmodeli alapädevusi eraldi, tuleb neid töökohtal või teistes olukordades vajaliku pädevuse (*proficiency*) tasemel vaadelda integreerituna ja tervikuks ühendatuna (Tynjälä, 2016). Oluline on ka see, et pädevuste sidumine õppija personaalse arenguvajadusega (e indiviidiga) ning õpitava konteksti ja tegevusega võimendab pädevuste edukat kujundamist nii individuaalsel kui ka sotsiaalsel tasandil, ning seda tuleb hariduses arvestada (Mulder, 2015). Seega võime järeldada, et pädevusmodelite alapädevused on omavahel tihedalt seotud ja lähtuvad kontekstist.

Ettevõtluspädevuse modelite terviklikud käsitused on loodud Ameerika Ühendriikides (USA), Ühendkuningriigis (UK), Taanis jt Euroopa riikides (EL) (Bacigalupo *et al.*, 2016; Gibb, 2008; National..., 2004; Rasmussen & Fritzner, 2016; Rasmussen, Moberg, & Revbech, 2015) lähtuvalt valdkondlikust spetsiifikast erinevates keskkondades väärtuse loomisel. Nimetatud mudelid on küll teoreetiliselt ja ekspertide poolt põhjendatud, kuid praegu puuduvad veel empiiriliste uuringute tulemused nende modelite rakendamise kohta. Sellest tulenevalt on Eesti ettevõtluspädevuse mudeli väljatöötamisel püütud aluseks võtta valdkondlikud teoreetilised käsitused ja tugineda mh varasematele empiirilistele uuringutele, et määratleda kõige olulisemad alapädevused, mis mõjutavad indiviidide käitumist ja selle käitumise võimalikke tulemusi äriideede elluviimisel.

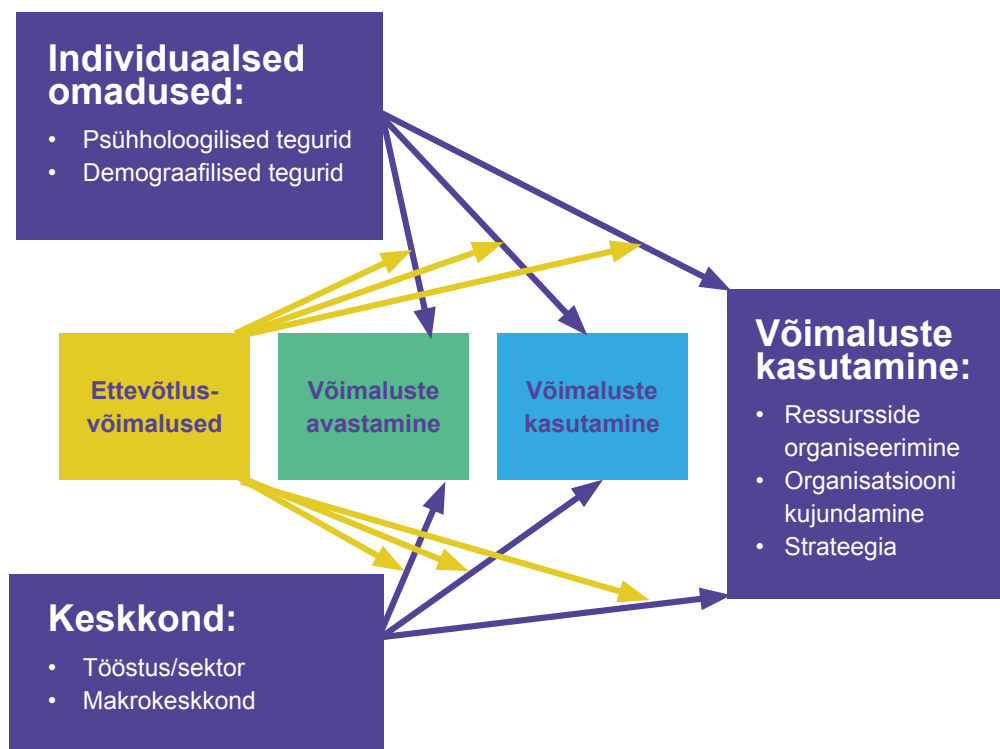
Hariduses on tervikliku lähenemise puhul keskmes pädevuse kui kognitiivsete, funktsionaalsete ja sotsiaalsete võimekuste arendamine kooskõlas õppesuuna, ameti või karjääri arenguvajadustega (Mulder, Gulikers, Biemans, & Wesselink, 2009). Vaidya (2014) viitab pädevusmodelite kvaliteedi hindamisel kahe parameetri järgimise vajadusele: 1) tagatud on õppija kognitiivne, loov ja emotsionaalne areng ning 2) mudeli rakendamisel keskendutakse indiviidi terviklikule arengule (*ibid.*). Seega peab õppe aluseks olev pädevusmudel pakkuma ülevaate pädevusest kui tervikust ja mitte keskendumata ühele või teisele osaoskusele või alapädevusele (Rasmussen *et al.*, 2015). Ülaloodud mudeli terviklikkust iseloomustavad põhimõtted on võetud aluseks ka programmi Edu ja Tegu ettevõtluspädevuse mudeli loomisel.

2.2. Ideede elluviimiseks vajalike alapädevuste põhjendamine lähtuvalt ettevõtluse definitsioonist

Ettevõtluspädevuse määratlemisel toetume **ettevõtluse definitsioonile**, milles **ettevõtlust vaadeldakse kui protsessi, kus viiakse ettevõtluskeskkonna võimalusi kasutades ellu ideid, luues teistele väärtusi** (FFE-YE, 2012). Seejuures väärtuse loomise all mõistame **eesmärgistatud inimtegevust**, mille tulemusena luuakse **sotsiaalseid, kultuurilisi või majanduslikke väärtusi**. Seega võib ettevõtluse käsitlus olla väga lai, nt alates uue ettevõtte toomisest turule või uue toote arendamisest juba tegutsevas ettevõttes kuni ettevõtliku eesmärgistatud käitumiseni igapäevategevustes (nt Blenker *et al.*, 2011) ning sotsiaalsete probleemide lahendamiseni.

Ettevõtluse definitsiooni selgitamiseks toetume teaduskirjanduses levinumale ettevõtlusprotsessi käsitusele kui võimaluste määratlemise ja arendamise protsessile (Shane, 2003). Ideede elluviimisel võib ettevõtlusprotsess koosneda mitmest etapist (sh võimaluste avastamine, nende hindamine ja rakendamine) ning võib olla erineva pikkusega ja ei ole kunagi lineaarne (McMullen & Dimov, 2013). Ettevõtlusprotsessi vaadeldakse kui (põhjuslikku) seost indiviidi(de) ja võimaluste vahel, mille tulemusena luuakse organisatsioon (nt Shane & Venkataraman, 2000). Seda ettevõtlusprotsessi määratlust on kritiseerinud ja lisaselgitustega täpsustanud mitu autorit rõhutamaks võimaluste ja indiviidide vahelise seose keerukust (nt Dimov, 2007; Davidsson, 2015), mida ei saa tähelepanuta jätta aitamaks mõista paremini selle protsessi sisu. Ülaloodud ettevõtlusprotsessi kirjeldus (Shane, 2003) sobib nii ettevõtluse kitsale kui ka laiale käsitusele, sest toetub kahele olulisele komponendile – indiviid ja võimalused (joonis 2.1.).

Võimalusi avastatakse ja luuakse (nt Alvarez & Barney, 2007) keskkonnas, kus ettevõtlusprotsess aset leiab. Võimaluste avastamise ja kasutamise edukus sõltub suuresti ettevõtlusprotsessis osaleva(te) indiviidi(de) isikulistest (sh psühholoogilistest) teguritest (Shane, 2003) ja sellest, kuivõrd selles protsessis samal ajal oskusi juurde õpitakse. Ettevõtlusprotsessi mõistmiseks on vaja teada, miks, millal ja kuidas võimalusi avastatakse või luuakse, kes ja mil viisil seda teevad ehk mis tegurid (nt uskumused, motivatsioon, teadmised) toetavad võimaluste avastamist ja loomist (Shane & Venkataraman, 2000). Lähtuvalt ettevõtluse definitsioonist võib küsimuse ettevõtluspädevuse sisu kohta sõnastada järgmiselt: „Milliseid pädevusi (teadmisi, oskusi ja hoiakuid) on vaja selleks, et hakkama saada ideede elluviimisega, et nende kaudu väärtusi luua?“. Küsimusele vastamisel võtame aluseks ettevõtlusprotsessi ja toetume äriideede elluviimiseks vajalike pädevuste käsitlemisele teaduskirjanduses.

Joonis 2.1. Ettevõtlusprotsessi mudel. Allikas: Shane, 2003, 11

Seni on enam uurimusi tehtud ettevõtlusprotsessi esimese, st võimaluste avastamise etapi kohta. Need kinnitavad, et võimaluste avastamine saab toimuda tänu spetsiifiliste, arendatavate pädevuste olemasolule (Baron & Ensley, 2006; DeTienne & Chandler, 2004). Uute võimaluste avastamise võimekust nähakse ettevõtjale edu saavutamiseks olulise pädevusena (Ardichvili *et al.*, 2003; Onstenk, 2003). Ärivõimaluste avastamise etapis on oluline info otsimine, selle hindamine ja rakendamine interaktsioonis sotsiaalse keskkonnaga (Kyndt & Baert, 2015; Corbett, 2005). Samad autorid on ärivõimaluste avastamise protsessis rõhutanud sügavate valdkondlike teadmiste tähtsust. Uute võimaluste avastamise eelduseks on aga väga mitmed alapädevused, mis seda oskust mõjutavad või suunavad. Võimaluste avastamine ei toimu isolatsioonis, see protsess eeldab osalejalt orienteerumist ettevõtluskeskkonna eri tahkudes (nt poliitilises, majanduslikus, sotsiaalses, tehnoloogilises, kultuurilises, ökoloogilises), eri tasanditel (nt kohalikul, riigi, globaalsel) ja võimet analüüsida keskkonna mõju väärtust loovate (sh ettevõtlusalaste) tegevuste puhul (Rasmussen & Nybye, 2013). Samuti on tarvilik orienteeruda rahaasjades ja teada ressursidega (materiaalsed, mittemateriaalsed) seotud riske, et teha otsuseid, mis loovad isiklikku ja ühiskondlikku rahalist heaolu (OECD, 2016). Seega eelnevale toetudes võib järeldada, et ideede elluviimise protsessis on nn erialaste alapädevustena vajalikud teadmised ja oskused võimaluste avastamise ja kasutamise, keskkonna mõistmise ja finantskirjaoskuse alal, mis on tõendatud ka varasemate ettevõtlusalaste uurimuste ning ettevõtjate praktiliste kogemustega. Need kajastavad eelkõige erialaseid alapädevusi nii uue ettevõtte asutamisel kui ka ideede elluviimisel juba tegutsevas ettevõttes, kuid on kasutatavad ka laiemalt igapäevategevustes (Blenker *et al.*, 2012) väljaspool ettevõtet või töökohta. Toetudes eelnevale, on ettevõtluspädevuse mudelis kirjeldatud nn **ideede elluviimise valdkonda** ülaloodud kolme alapädevusega (äri- ja võimaluste avastamine, keskkonna mõistmine ja finantskirjaoskus). Paljud uurimused käsitlevad ettevõtlusega seotud pädevusi ettevõtlusprotsessi faasides kitsamalt, nt

ettevõtlusega alustamisel, ettevõtte arendamise või kasvufaasis. Mitu ettevõtlusõppega seotud uurimust on pakkunud kombinatsiooni pädevustest, mis on vajalikud ettevõtluses nii selle alustamisel (nt Baggen *et al.*, 2017) kui ka juba tegutsevate ettevõtete juhtimises (Man, Lau, & Chan, 2002).

Samas erialaste alapädevuste arendamiseks ja rakendamiseks on vajalikud ka mitmed üldpädevused toetamaks indiviidi arengut ja toimetulekut tööturul või kodanikuna ühiskonnas. Ettevõtlusalases kirjanduses on ettevõtja isikuomadustele ja pädevustele ning neid mõjutavate tegurite analüüsile pühendatud palju tähelepanu otsimaks võimalusi nii potentsiaalse kui ka juba tegutseva ettevõtja arenguks. Märkimisväärselt mitmekesised on uuringud ettevõtja isikuomaduste, hoiakute ja võimete kohta, mis ettevõtja erialaste teadmiste ja oskuste kõrval väärtustavad nende sotsiaalseid ja probleemilahendamise oskusi või enesejuhtimise võimeid. Lähtuvalt indiviidi rollist ettevõtlusprotsessis, on pädevusmudeli struktuuri kujundamisel kasutatud psühholoogia ja teiste ettevõtlusega seotud teadusvaldkondade allikaid fookusega välja selgitada indiviidi isikulised arengukomponendid, mis toetavad ettevõtlikkuse arengut. Seejuures toetuti uuematele uurimustele nii ettevõtlusalaseses kui ka psühholoogiaalases kirjanduses hariduse kontekstis (nt Lucariello *et al.*, 2016; Kikas, 2015). Need uurimused on tõendusmaterjal aitamaks valida ettevõtluspädevuse mudeli jaoks alapädevusi, mida on vaja ettevõtlikuks tegutsemiseks väärtuste loomisel. Alapädevuste täpsem kirjeldamine ning seostamine indiviidi arengu üldiste seaduspäradega võimaldab ettevõtluspädevuse arengut paremini mõista ning seda ka seeläbi paremini toetada.

Need ettevõtluseks vajalikud alapädevused, mis seostuvad tegutsemise püsivuse ja oma tegevuse reflekteerimisega ja reguleerimisega, moodustavad **enesejuhtimise valdkonna**. Tegutsemise püsivuse ja motivatsiooniga seotud alapädevuste valimisel lähtuti mõjukatest motivatsiooniga seotud nüüdisaja teooriatest: võimekususkumuste teooriast ja isemääramisteooriast. Võimekususkumuste käsitlus on mitmes, sh ka ettevõtluse ja juhtimise kontekstis osutanud, et arenguuskumusele tuginev mõttemis on seotud organisatsioonides pigem edule viivate käitumistega (Keating & Heslin, 2015; Murphy & Dweck, 2010). Isemääramisteooria rakendamine organisatsioonide kontekstis on näidanud, et motivatsioonimehhanismide teadliku toetamisega kaasneb nii tegutsemise püsivuse kui ka efektiivse juhtimise alal kõrgem produktiivsus ning heaolu (Deci, Olafsen & Ryan, 2017; vt ka Baum & Locke, 2004). Mitmel juhul loetakse otsustavaks indiviidi motivatsiooni olemasolu, mis mõjutab kavatsust ettevõtlustegevusega alustada ja tagab (või ei taga) ka selle tegevuse jätkusuutlikkuse (Carsrud *et al.*, 2009; Thurik *et al.*, 2008).

Lisaks kuuluvad enesejuhtimise valdkonna alla kaks alapädevust, mis on seotud iseenda tegevuse, tunnetuse ja emotsioonide reguleerimisega. Metatunnetus ehk metakognitsioon on eneseregulatsiooniga seotud kõrgem kognitiivne protsess, mis võimaldab paremini hinnata nii oma mõtlemist, tegevust kui ka selle sobivust konteksti, teadvustada erinevaid tegutsemisstrateegiaid, neid kaaluda ning analüüsida tegutsemise järel saadud tagasisidet. Aina enam lisandub uuringuid, mis osutavad ettevõtluse valdkonnas metatunnetuse olulisusele (Haynie, Shepherd, Mosakowski, & Earley, 2010; Haynie, Shepherd, & Patzelt, 2012; Mukherij, Mukherij, & Hurtado, 2012). Enesejuhtimise alapädevuse all on eraldi välja toodud ka emotsioonide reguleerimine, kuna on tavapärane, et ettevõtlusega võib kaasneda kõrge määramatuse, pinge ja vastutuse tase (Patzelt & Shepherd, 2011) ning sellisel juhul võib ettevõtte ellujäämise küsimus hakata konkureerima indiviidi (psühholoogilise) ellujäämisega. Ettevõtluskeskkonnast ei saa pingeallikaid eemaldada, aga on võimalik arendada inimeste oskusi, mis toetavad emotsioonidega kohanemist ja

toimetulekut. Emotsioonide mõju olulisust on hinnatud ka uuenduslike ideede ja lahenduste leidmisel (nt Jennings *et al.*, 2014). Kuigi teadus on veel kaugel piisavast ja konsensuslikust teadmistepagasist just selles spetsiifilises valdkonnas – millised emotsioonidega toimetuleku oskused toetavad kõige paremal viisil ettevõtlust – on siiski põhjust jätkata sellele teemale tähelepanu pööramist (vt de Cock, Denoo, & Clarysse, 2017; Fang He *et al.*, 2018).

Väärtust loova mõtlemise ja lahenduste leidmise valdkonna moodustavad spetsiifilisemalt mõtlemisoskustega seotud alapädevused nagu loovus ja probleemilahendusoskus, mis on omavahel tihedalt seotud, samuti planeerimine ning eetiline ja jätkusuutlik tegutsemine. Loova mõtlemise ja probleemilahendusoskuse arendamise vajadust rõhutatakse ettevõtlusalases teaduskirjanduses sageli, kuna see võimaldab oma ideid ellu viia, tegutsedes ebakindlas ja määramatus ettevõtluskeskkonnas (nt Izquierdo, E. & Deschoolmeester, 2010; Sanchez, 2011). Samuti on näiteks äriideede genereerimist kui tähtsat etappi võimaluste avastamisel ettevõtlusprotsessis seostatud loovusega (Ucbasaran *et al.*, 2008), mis on oluline ärivõimaluste kohta kogutud informatsiooni kasutamisel, ning probleemilahendusoskusega (Baggen *et al.*, 2015). Probleemilahendusoskust peetakse 21. sajandi võtmeoskustest olulisimaks, samuti rõhutatakse selle rolli tegutsevate ettevõtjate edukuses (Buttner & Gryskiewicz, 1993) ning selle oskuse arendamise uurimisele pööratakse tähelepanu ka ettevõtlusealases hariduses (Moore, 2007; Matrz, Hughes, & Braun, 2017).

Planeerimisoskuse olulisust ettevõtte edukuses on samuti rõhutanud empiirilised uuringud (Mazzarol, Clark, & Reboud, 2014; Mitchelmore & Rowley, 2013), muuhulgas on välja toodud, et parem planeerimisoskus võib kompenseerida ettevõtjate muid kitsaskohti (Escher *et al.*, 2002). Planeerimisoskust on uuritud ka sellest vaatenurgast, kuidas see oskus suhestub ettevõtja teiste oskuste või tegevustega (Brinkman & Kim, 2015; Sørensen, 2018).

Oskus edendada jätkusuutlikku ja säilienõtket, looduskeskkonna, lokaalse ja globaalse kogukonna suhtes eetilist ning samal ajal kasumlikku ettevõtlust on pikas perspektiivis ettevõtluspädevustest olulisim, sest otsib võimalusi inimühiskonna edasikestmiseks olukorras, kus inimeste tegutsemist toetav looduskeskkond on seniste tegutsemisstrateegiate tõttu hävimas (vt nt Cohen & Winn, 2007; Goel & Joshi, 2017; Gao & Bansal, 2013). On põhjust pöörata tähelepanu sellele, mil määral saavad ettevõtjad mängida rolli säilienõtkuse probleemide lahendamisel, näiteks hoida oma tegevusega liigilist mitmekesisust ja ökosüsteemide terviklikkust, vähendada keskkonna degradeerumist ja metsade vähenemist või võidelda kliimamuutusega (Dean & McMullen, 2007). Kuna jätkusuutlik ja eetiline tegutsemine toetub nii arutlemisoskustele kui ka teadmistele, on see alapädevus ära toodud mõtlemisoskustele keskenduvast valdkonnast. Nii on nt jätkusuutlikku ja säilienõtket arengut järgiva ettevõtluse uuringud välja toonud, et jätkusuutlikumalt ning altruistlikumalt suudavad tegutseda ettevõtjad, kellel on rohkem teadmisi oma piirkonna keskkonnast ning kogukonnast (Patzelt & Shepherd, 2011). Samas on leitud, et säilienõtkuse teemade mõistmine ja teadmiste rakendamine on seotud abstraktsetel teemadel arutlemise oskusega ning probleemide nägemise oskusega eri vaatenurkadest (Svetina *et al.*, 2013), seetõttu on oluline uurimissuund ka säilienõtkusega seotud arutlemis- ja otsustamisoskuse arendamise õppevahendite katsetamine ja uurimine (Gresch, Hasselhorn, & Bögeholz, 2013).

Äriideede elluviimisel tuleb suhelda meeskonnaliikmetega ja luua sotsiaalseid võrgustikke väliste partnerite ja klientidega uue informatsiooni, ressursside või nõuannete otsingutel (Lans, Blok, & Gulikers, 2015).

Seepärast on ettevõtlusprotsessis vaja **suhtlus- ja koostööoskusi**, mida toetavad sotsiaalne teadlikkus, emotsioonide reguleerimine suhtlemisel ja eneseteadlikkus ning -juhtimine ettevõtlusprotsessis vajalike otsuste tegemisel (Markman & Baron, 2003). Mitu autorit peavad suhtlusoskusi kõige olulisemaks ettevõtja üldpädevuseks (nt Onstenk, 2003). Uuringud on näidanud, et ettevõtte edukus sõltub meeskonnatöö ja võrgustiku loomise oskusest (Bird, 1988). Uuringutes rõhutatakse ka algatamise ja proaktiivse käitumise võime arendamise vajadust, et tulla toime ebakindlas ja määramatus ettevõtluskeskkonnas ideede elluviimisega (nt Sanchez, 2011; Izquierdo & Deschoolmeester, 2010). Kirjeldatud algatusvõime ja suhtlus- ning koostööoskused kujundavad sotsiaalsete olukordade lahendamiseks vajaliku pädevusvaldkonna.

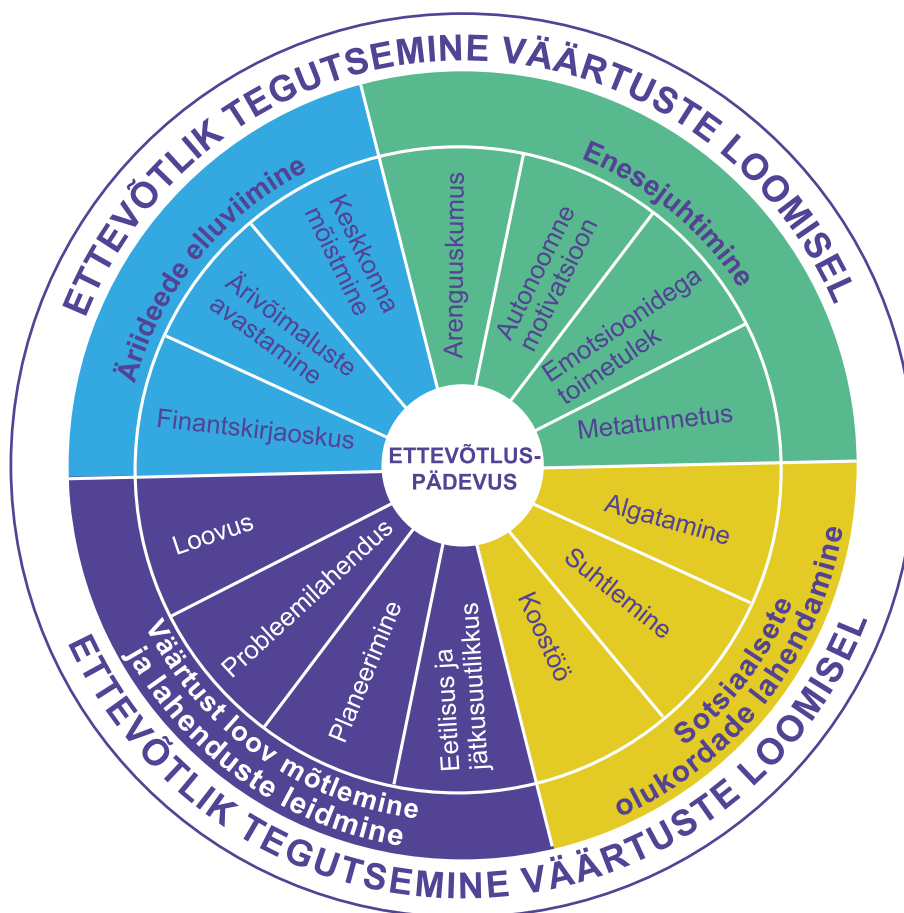
Ülaltoodud ülevaade äriideede elluviimiseks vajalikest pädevustest võimaldab vastata küsimusele „Milliseid pädevusi – teadmisi, oskusi ja hoiakuid – on vaja selleks, et hakkama saada ideede elluviimisega, et nende kaudu väärtusi luua?“. Eelnevale tuginedes on programmi Edu ja Tegu raames ettevõtluspädevuse mudeli loomisel defineeritud ettevõtluspädevus ja kirjeldatud selle struktuur nii horisontaalses jaotuses sisaldamiseks alapädevusi indiviidi tasandil kui ka vertikaalses jaotuses arvestamiseks ettevõtlusõppe eesmärgi haridustasemetega ja -liikide kaupa.

2.3. Ettevõtluspädevuse mudeli alapädevuste horisontaalne jaotus

Ettevõtluspädevuse mudeli loomine toetub ettevõtluse definitsioonile selle terviklikkus (st kitsas ja laias) käsituses. Mudel peab sisaldama alapädevuste kogumit, mis võimaldab indiviidil neid arendades edukalt toime tulla mitmesuguste ülesannete, probleemide, dilemmade ja vastuoludega muutuv keskkonnas (nt Onstenk, 2003) kas ettevõtjana või teistes ettevõtmistes (nt töökohal või igapäevategevustes). Seega tervikliku ettevõtluspädevuse mudeli loomisel tuleb näha ettevõtlusõpet 1) kui omaette eriala ja 2) kui ettevõtlikkust arendava meetodi rakendamist, st õppija ettevõtlikkuse arendamist. Mudeli alapädevuste valiku põhjendamiseks toetutakse ettevõtluse kui eriala definitsioonile (st alapädevuste horisontaalne jaotus) ja võetakse arvesse ettevõtlusõppe eesmärgi haridustasemetega (st alapädevuste vertikaalne jaotus) kaupa. Ettevõtlusõppe kui ettevõtlikkust arendava meetodi rakendamisel on fookuses ettevõtluspädevuse kui üldpädevuse arendamine, mis on kasutatav kõigis eluvaldkondades ja toetab kõigil haridustasemetel õppijate erialaste teadmiste ja oskuste arengut (vt täpsemalt 6 ptk ettevõtlusõppe moodulite õpiväljundid, ettevõtluse erialaste teadmiste ja oskuste teemad ja hindamiskriteeriumid).

Ettevõtluspädevuse mudeli loomisel võetakse aluseks pädevusmudeli terviklikkuse tunnused (nt alapädevuste omavaheline ja erialaga seotus; individikesksus) (nt Tynjälä, 2016). Horisontaalses jaotuses eristatakse ettevõtluspädevuse alapädevusi mitme teadusvaldkonna – ettevõtluse, psühholoogia, hariduse – vaatevinklist ning kirjeldatakse neile toetudes alapädevuste omavahelisi seoseid. Vertikaalse vaate korral on kirjeldatud alapädevuste võimalikke erinevusi vanuse ja/või haridustasemetega ja -liikide kaupa. Lähtudes ettevõtluse kontekstist, tuleb ettevõtluspädevuse mudeli terviklikkust hinnata selle järgi, kuivõrd mudeli alapädevused tagavad ideede elluviimisel väärtuste loomise nii ettevõtluse kitsas kui ka laias tähenduses. Ülaltoodud tervikliku pädevusmudeli koostamise põhimõtteid on arvesse võetud ka Eesti ettevõtluspädevuse mudeli koostamisel.

Ettevõtluspädevuse definitsiooni kohaselt on ettevõtluspädevus teadmiste, oskuste ja hoiakute terviklik kogum, mis on vajalik väärtuse loomiseks ideede elluviimisel, õppija ettevõtlikkuse arenguks ning jätkusuutlikuks toimetulekuks töös ja igapäevaelus. Lähtuvalt toodud definitsioonist koosneb ettevõtluspädevuse mudel neljast pädevusvaldkonnast, mis jagunevad 14ks alapädevuseks (joonis 2.2.), ning kirjeldavad ettevõtlusõppes ja teiste erialade aineõppesse lõimimiseks vajalikke pädevusi toetamaks äriideede elluviimist nii ettevõtte asutamisel kui ka juba tegutsevas ettevõttes (vt ka 4. ja 6. ptk).

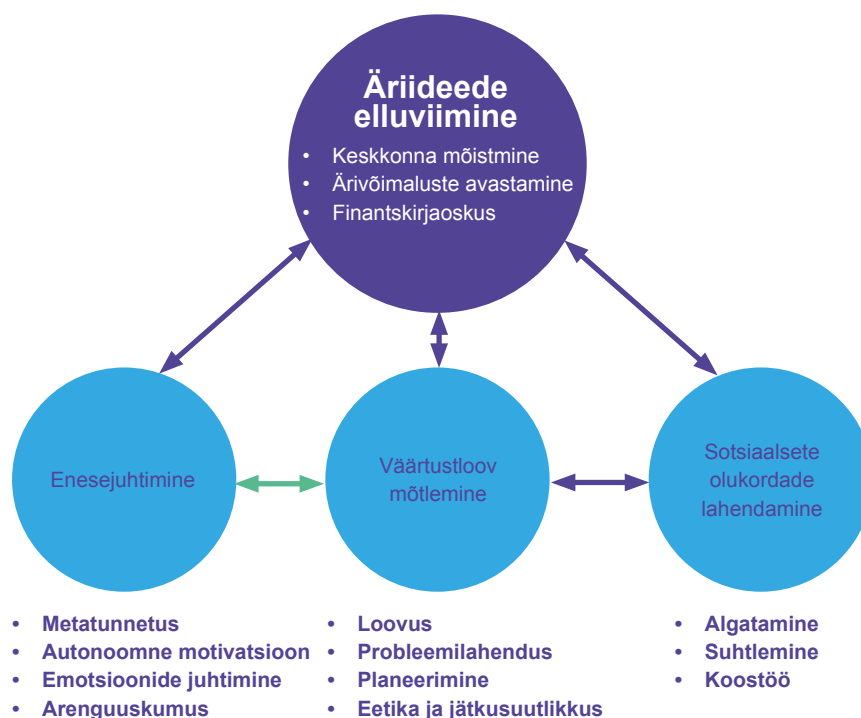
Joonis 2.2. Ettevõtluspädevuse mudeli struktuur. Allikas: Autorite koostatud

Alapädevuste arendamine toimub hariduses valdavalt ettevõtlusõppe protsessipõhise käsituse korral, kus õppijale antakse võimalus oma äriideede arendamise protsessis omandada nii praktilisi erialaseid teadmisi ja oskusi kui ka arendada enda võimeid meeskonnatöös, probleemilahendamisel, loovas mõtlemises ja teistes alapädevustes (vt 4. ptk). Ettevõtluse definitsioonist tulenevalt võib alapädevusi vaadelda kahes erinevas fookuses, mis määravad mudeli rakendamisel ka ettevõtlusõppe käsitused: 1) ettevõtlusõppe kui eriala ja ainevaldkond – äriideede elluviimine – (vt 3., 4. ja 6. ptk) ja 2) ettevõtlusõppe kui ettevõtlikkust arendav meetod – ettevõtlikkust toetavate pädevuste, sh enesejuhtimise, väärtust loova mõtlemise ja lahenduste leidmise ning sotsiaalsete olukordade lahendamise arendamine õppes (vt 3., 4. ja 6. ptk).

Ettevõtluspädevuse mudeli struktuuri (joonis 2.2.) määratlemisel ettevõtluse definitsiooni põhjal kujundab ettevõtluse erialase pädevuse (äri)ideede elluviimise pädevusvaldkond, mille tuuma moodustavad ärivõimalused ja keskkond, kus ettevõtlusalane tegevus aset leiab. Seepärast on äriideede elluviimise pädevusvaldkonna

alapädevusteks äri võimaluste avastamine ja kasutamine ning selleks vajalikud teadmised ja oskused ja keskkonna mõistmine (joonisel 2.2. sinine varjutus). Nagu ka äri võimaluste avastamine ja rakendamine uue ettevõtte loomisel on nimetatud alapädevused olulised tegutsevaski ettevõttes ideede arendamisel või mitmesuguste tehnoloogiliste või sotsiaalsete probleemide lahendamisel. Ideede elluviimisel nii ettevõtluses kui ka isiklikus elus või ühiskonnas on sotsiaalsete eesmärkide korral oluline majanduslik tõhusus, seetõttu on mudelis eraldi olulise pädevusena välja toodud finantskirjaoskus ehk rahatarkus. Seda valikut põhjendab ka Eesti elanike finantskirjaoskuse edendamise programmi eesmärk aastateks 2013–2020: „arendada elanike rahaasjades arukate otsuste tegemiseks vajalikke teadmisi, oskusi ja hoiakuid” (Rahandusministeerium, 2013). Eestil on teatavasti kapitalistliku riigina alles lühiajalised kogemused ning seetõttu ei ole inimeste rahandusalane teadlikkus ja käitumismustrid veel hästi välja kujunenud ning haridussüsteemil on tähtis roll finantskirjaoskuse pädevuse arendamisel. Samuti on elementaarsed rahandusalased teadmised olulised igale inimesele, et planeerida oma isiklike tulused ja kulusid, teha otsuseid investeringuteks, mõista rahaliste kohustuste olemust ja planeerida suuremaid ostusid. Äriideede elluviimiseks vajalikud teadmised ja oskused ning hoiakud on põhjalikumalt käsitletud ettevõtlusõppe moodulite kirjeldustes ptk-s 6 (sh õpiväljundid, teemad ja hindamiskriteeriumid).

Teisalt, toetudes ettevõtluse eripärale (võrreldes teiste erialadega), saab ettevõtlusprotsess toimuda ainult juhul, kui individid protsessis osaleb. See eripära määrab omakorda ettevõtluspädevusmodeli pädevusvaldkonnad, mis kirjeldavad indiviidi ettevõtlikkust toetavaid alapädevusi ning on vajalikud äriideede edukaks elluviimiseks. Nendeks pädevusvaldkondadeks on enesejuhtimine, väärtust loov mõtlemine ja lahenduste otsimine ning sotsiaalsete olukordade lahendamine. Seega äriideede elluviimine on otseses seoses indiviidi ettevõtlikkusega (joonis 2.3.).

Joonis 2.3. Äriideede elluviimise pädevusvaldkonna seos ettevõtlikkust toetavate alapädevustega. Allikas: Autorite koostatud

Ettevõtlusõppe kui ettevõtlikkust toetava meetodi rakendamiseks on vaja nende pädevusvaldkondade alapädevused lõimida õppeprotsessi ja toetada õppija sellesuunalist arengut. Viimati nimetatud valdkonnad moodustavad ettevõtluspädevusest selle osa, mida võib käsitleda ka üld- või ülekantavate pädevustena, sest neid on vaja loovate ning ettevõtlike inimeste arenguks ühiskonnas. **Enesejuhtimise valdkonnas** on oluliseks peetud motivatsiooniga seotud tegureid nagu uskumused võimete arendatavusse ja autonoomne motivatsioon, samuti oskust reflekteerida ja enda mõtlemist, tegutsemist ja emotsioone reguleerida. **Väärtust loova mõtlemise ja lahenduste leidmise valdkonnas** on keskseks peetud kognitiivseid protsesse – loovust, planeerimis- ja probleemilahendusoskust – ning oskust oma otsuseid, valikuid ja lahendusi kriitiliselt analüüsida keskkondliku ja sotsiaalse jätkusuutlikkuse kontekstis, seega eetilist, teiste ning elukeskkonnaga arvestavat tegutsemist. **Oskus lahendada sotsiaalseid olukordi** tugineb käesoleva mudeli järgi suhtlemis- ja koostööoskustele ning algatusvõimele ja kaasamisoskustele.

Kõik alapädevused on tervikliku ettevõtluspädevuse omandamiseks olulised, arendatavad ja omavahel tihedalt põimunud. Ettevõtluspädevuse areng on astmeline – iga õppija on võimeline saavutama igas valdkonnas teatud tasemel pädevust, kuid õppijad omandavad üksikuid alapädevusi erineva kiirusega ja eri etappides sõltuvalt oma vanusest, haridustasemest või eelnevast kogemusest. Siin kirjeldatud oskused, teadmised ja hoiakud ei arene iseenesest ning seetõttu tuleks nende arengut väga teadlikult toetada. Ettevõtluspädevus on haridustasemetel kaupa erisuguselt käsitletav, kuid kõik alapädevused on kindlasti olulised kõikidel haridustasemetel. Ettevõtlikkust toetavate alapädevuste (vt enesejuhtimine, väärtusloome ja lahenduste leidmine) arendamist on oluline alustada juba vähemalt algkoolis. Ettevõtlusalaste teadmiste ja oskuste arendamise võimalus äriideede elluviimiseks tekib põhikoolis ja gümnaasiumis (nt õpilasfirmade programm) ning enam tähelepanu pööratakse sellele kutse- ja kõrghariduses. Ettevõtluspädevuse alapädevused on omavahel seotud ning nende interaktsioonist sõltub pädevuse tase. Nt võib mõni õppija oma viletsamat suhtlemisoskust kompenseerida hea leiutamisoskusega, mis aga ei tähenda, et õppeasutus ei peaks arendama ja toetama ka seda õppija pädevust, mis on antud momendil parem. On teada, et inimestel võivad küll olla kaasasündinud erinevad võimed, ent tänapäevased teadmised õppimise olemuse kohta kinnitavad arusaama, et arendada tuleb ja saab jõudumööda kõiki pädevusi, mitte keskenduda vaid tugevustele.

Ettevõtluspädevuse mudeli struktuur väljendab tervikliku pädevusmudeli loogikat (nt Le Deist & Winton, 2005), mis sisaldab ettevõtluse erialaseid pädevusi (st äriideede elluviimine) ja üld- või ülekantavaid pädevusi ehk ettevõtlikkust toetavaid pädevusi (vajalikud nii ettevõtluses, palgatöötajana kui ka igapäevaelus). Peamine erinevus seni väljatöötatud ettevõtluspädevuse mudelitest (nt Taani, Euroopa, Skandinaavia) (Bacigalupo *et al.*, 2016; Rasmussen & Fritzner, 2016; Rasmussen *et al.*, 2015) on Eesti ettevõtluspädevuse mudelis suurem rõhuasetus enesejuhtimisel, mis on ka teistes riikides välja töötatud ettevõtluspädevuse mudelites esindatud, kuid käesolevas mudelis detailsemalt lahti kirjutatud, toetudes mõjukatele motivatsiooniteooriatele ning teadmistele emotsioonide juhtimisest ja mõtlemise arengust. Kõikides pädevusmudelites rõhutatakse sotsiaalsete pädevuste tähtsust võimaluste avastamisel ja ideede elluviimisel, kuna nendel on nii ettevõtlus- kui ettevõtlusprotsessis keskne ja siduv roll (Arpiainen *et al.*, 2013; Blenker *et al.*, 2012; vt ka World Economic Forum¹⁶).

16 <https://www.weforum.org/agenda/2015/11/how-important-are-social-skills-at-work/>

Ettevõtluspädevuse mudeli rakendamine võimaldab suunata õppe- ja ainekavade planeerimist, mis omakorda soodustab uute õppemeetodite rakendamist ning loob aluse ettevõtlikkuse ja ettevõtlusõppe süsteemseks arendamiseks üld-, kutse- ja kõrghariduses (vt ka 4. ja 6 ptk).

2.4. Ettevõtluspädevuse mudeli vertikaalne jaotus – ettevõtlusõppe ja ettevõtlikkust toetavate alapädevuste arendamine vanuseastmeti (haridustasemete kaupa ja kutsehariduses)

Ettevõtluspädevuse mudelist tulenevaid põhimõtteid rakendatakse nii formaal- kui ka vabahariduses (sh täiendus- ja elukestvas õppes), kas ettevõtlusõppe kui eriala ja ainevaldkonna või õppija ettevõtlikkust arendava meetodina. Seejuures vertikaalsed ehk üldhariduse tasemete üleminekud ettevõtluspädevuse õpiväljundites ei ole elukestva õppe tõttu lineaarsed, st ei saa eeldada, et õppija ettevõtlusõppe „tee“ ühelt haridustasemelt ja/või ühelt pädevustasemelt teisele oleks alati sirgjooneline ja/või järjepidev. Ettevõtluspädevusmudeli struktuur ja sellest lähtuvad õpiväljundid pakuvad süsteemse lähenemise ettevõtlusõppe arendamisel haridustasemete kaupa, kuid rakendamisel tuleb arvestada ka õppegrupi tausta ning õppesuuna/valdkonna eesmärkidega.

Ettevõtluspädevuse mudelile toetudes on kirjeldatud õpiväljundid kõikidele sihtrühmadele lähtuvalt ettevõtluspädevuse mudelis sisalduvatest alapädevustest. Õpiväljundite kirjeldamisel on omakorda lähtutud hariduse kontekstist ja -tasemest (ettevõtluspädevuse alapädevuste kirjeldused (vt lisad 2–4) ja õpiväljundid (vt lisad 5–7) ning nendest lähtuvalt on välja töötanud ettevõtlusõppe moodulid erinevatele sihtrühmadele (vt täpsemalt ptk 6 ja lisad 9–12). Edu ja Tegu programmi raames on välja töötatud ettevõtlusõpetaja eriala moodul, mis võimaldab soovijail lisaks õpetajahariduse õppekava läbimisele omandada ka ettevõtlusõpetaja eriala (vt täpsemalt lisa 12). Ettevõtlusõppes osalevate sihtrühmade mitmekesisus nii haridustasemete kui elukestva õppe kontekstis näitab võimalusi ettevõtlusõppe rakendamisel haridussüsteemis (tabel 2.1.)

Tabel 2.1. Ettevõtlusõppes osalevad sihtrühmad ehk õppijad ja õpetajad Eesti formaalhariduse kontekstis.

ÜLDHARIDUS	KUTSEHARIDUS	KÕRGHARIDUS (sh õpetajaharidus)	Muud õppijad
1.–3. klass (I kooliaste)	Kutsehariduse 2. ja 3. tase	Bakalaureusetaseme õpe ja rakendus- kõrgharidus	Ettevõtlusõppes osalev akadeemiline personal (õpetaja/õppejõud, teadurid jne)
4.–6. klass (II kooliaste)	Kutsehariduse 4. tase	Magistritaseme õpe	Õppes osalevad ettevõtjad jm spetsialistid
7.–9. klass (III kooliaste)	Kutsehariduse 5. tase	Doktoriõpe	
Gümnaasium			

Ettevõtluspädevuse mudeli alapädevusi lõimitakse läbivalt kõikidesse õppekava ainetesse ja/või moodulitesse. Seejuures on lõimimisel erinevad rõhuasetused ettevõtlikkust toetavate alapädevuste ning ettevõtlusalaste teadmiste ja oskuste arendamiseks haridustasemeti ja -liigiti (põhiharidus, gümnaasium ja kutseharidus ning kõrgharidus). Näiteks üldhariduses, eriti kuni põhikoolini (I ja II kooliaste), on rõhuasetus eelkõige ettevõtlikkuse kujundamisel (st enesehindamise, väärtusloome ja sotsiaalsete pädevustega seotud alapädevuste arendamisel) ja seda soodustatakse, seostades põhiteadmisi igapäevaelus ettevõtlikkust toetavate alapädevuste ning majandusalaste teadmiste ja oskustega. Alates põhikoolist (III kooliaste), kui riiklikusse õppekavasse lisanduvad ettevõtlusõppega seonduvad valikained, hakkab muutuma ka õppe fookus, ning aina olulisemaks muutub ettevõtlusprotsessi ja ettevõtlustegevusega seonduvate pädevuste arendamine. Kutsehariduse ettevõtlusõppe fookused ja eesmärgid on kooskõlas üldhariduse vastava tasemega (III kooliaste ja kutsehariduse 2. tase ning gümnaasiumi ja kutsehariduse 4. tase) ning erinevused tulenevad peamiselt õppe mahust ja korraldamisest. Kõrghariduses on ettevõtlusõppe fookus juba selgelt *äriideede arendamisel ja rakendamisel* ning eesmärgiks on õppijad ettevõtlusega alustamiseks ette valmistada. Pädevusi lõimides ja õppetööd kavandades tuleb alati arvestada õppijate pädevuste varasemat taset.

Eri vanuses õppijate ettevõtluspädevuse kujundamisel on hea teada, millal on õppijad üldiselt arenguliselt valmis mingit konkreetset alapädevust süvitsi omandama. Osale alapädevustest – nt arenguskumustele – on mõistlikum hakata tähelepanu pöörama juba algklassides. Õpilastel on hiljem lihtsam keerukamates ja väljakutsuvamates projektides osaleda, kui toetada neid maast-madalast tõlgendama vigu õppimise loomuliku osana ning rõhutada pingutuse tähendust õppimisel, sest iseenda pingutuse juhtimise oskusi on neil juba kujundatud. Teised alapädevused – nt autonoomne motivatsioon – aga eeldavad keerukamaid mõtlemisoskusi, seega on mõistlik seda alapädevust järjekindlalt toetama hakata siis, kui mõtlemise arengutase on juba abstraktsem.

Kuigi vahel rõhutatakse, et vaid teatud osa inimestest on ettevõtlikud, kinnitavad tänapäevased teadmised õppimisest ja arengust siiski, et kõik pädevused on arendatavad (nt Dweck, 2007). Seega ei saa ettevõtlikkusest rääkida kui ainult kaasasündinud või bioloogiliselt määratud omadusest, mida tasub arendada vaid osal õppijatest, vaid kui keskkonnaga interaktsioonis kujunevast tunnusest. Ettevõtlikkuse arendamine on kõige tõhusam, kui õpetaja/õppejõud teab, millistest alapädevustest ettevõtlikkus koosneb, kuidas need on omavahel seotud ning kuidas need arenevad. Teades, milline peaks olema ettevõtlik õpilane näiteks keskkooli või ülikoolikursuse lõpuks, on õpetajal või õppejõul sel moel võimalik toetada selliseid alapädevusi, mis moodustavad ettevõtluspädevuse. Näiteks võib ettevõtlikkuse toetamiseks lugeda pingutama suunavat tagasisidet, võib pakkuda valikuid, mõtestada tegevusi, kujundada hooliv ja aktsepteeriv keskkond, rõhutada edenemise olulisust, õpetada strateegiaid ja metakognitiivseid strateegiaid. Samuti on mõistlik anda aega, luua vastavaid olukordi ja pakkuda tuge süsteemse mõtlemise, probleemilahendusoskuse ja loovuse arenguks. Pädevuse arenguks on tähtis, et õppijat ümbritsev keskkond ja õpetus oleks kohandatud õppija hetketaseme ja -omadustega. Lisaks tuleb arvestada, et õppija on õpikeskkonna (ainekursuse, programmi vm) suhtes aktiivne ning tema edenemine sõltub muuhulgas ka sellest, kuidas ta seda keskkonda tõlgendab.

Elukestvas õppes (sh ümberõppes osalevad spetsialistid) osalevate õppijate ootused ja vajadused on erinevad tasemeõppes. Näiteks vajavad ettevõtlusõppes osalevad spetsialistid, sh ettevõtjad, baas-teadmisi sellest, kuidas õppetööd kavandada ja läbi viia. Samuti, õppetööd korraldavad spetsialistid, õppekavade arendajad ja ka koolijuhid on olulised võtmeisikud, et ettevõtlusõpe saaks tähtsustatud ja rakendatud, sh erialal õppesse lõimitud. Seega on vaja erinevate ettevõtlusõppes osalevate spetsialistide teadlikkust ja pädevusi selles arendada. Peamiseks õppevormiks elukestvas õppes osalevate õppijate pädevuste arendamiseks on täienduskoolitused.

2.5. Hinnang ettevõtluspädevuse mudelile ja kokkuvõte

Käesoleva programmi raames välja töötatud ettevõtluspädevuse mudeli eesmärk on luua teaduslikult põhjendatud alus ettevõtlusõppe arendamiseks kõigil haridustasemetel ja -liikides. Ettevõtluspädevuse mudeli loomise teoreetiliste alustena on teaduskirjandusele tuginedes vaadeldud pädevuse definitsioone, tervikliku pädevusmudeli loomise sisu, struktuuri ja äriideede elluviimiseks vajalike alapädevuste teoreetilisi põhjendusi. Alapädevuste valikul ja mudeli väljatöötamisel toetuti ettevõtluse kui äriideede elluviimise protsessi teoreetilisele käsitusele ja ettevõtlusega seotud teadusvaldkondade – sh (arengu)psühholoogia, haridusteadused, sotsiaalpsühholoogia jt – raames loodud teoreetilistele ja kontseptuaalsetele arusaamadetele. Lisaks vaadeldi mudeli loomisel hariduspsühholoogilisi uurimusi, mis võimaldavad paremini arendada valitud alapädevusi kooli oludes ning kirjeldada õpetajate võimalusi ettevõtluspädevuse toetamiseks olenevalt haridustasemest. Teoreetiliselt põhjendatud ettevõtluspädevuse mudeli horisontaalne vaade näitab alapädevusi, mis on vajalikud indiviidi personaalseks arenguks ja tegutsemiseks ning toimetulekuks ebakindlas ettevõtluskeskkonnas väärtuste loomisel. Mudeli vertikaalne vaade näitab alapädevuste jaotust haridustasemete ja -liikide kaupa. Need mudeli jaotused aitavad selgitada põhimõtteid, mis on võetud aluseks ettevõtlikkuse ja ettevõtlusõppe arendamisel ja mida järgides kavandada ettevõtlikkuse kui ülekantava pädevuse seoseid õppeainetega.

Toetudes ettevõtluse ja ettevõtluspädevuse definitsioonile ning viidates programmi Edu ja Tegu eesmärgile arendada süsteemselt ettevõtlikkust ja ettevõtlusõpet, lahendab esitatud mudel kahte ülesannet: 1) toetab loovate ning ettevõtlike inimeste arengut ühiskonnas ja 2) loob aluse ettevõtlusõppe programmide ja kursuste arendamiseks. Esimene ülesanne on püstitatud selleks, et pakkuda lahendusi ettevõtlusõppe lõimimiseks õppekavadesse (üld- ja erialaainetesse), sidudes aineõppe tegeliku eluga ja toetamaks õppijate ettevõtlikkuse arengut. Teine ülesanne on aluseks ettevõtlusõppe õpiväljundite, sisu ja õppemeetodite arendamisel.

Ettevõtluspädevuse mudel kui teadmiste, oskuste, ja hoiakute terviklik kogum nii horisontaalses kui ka vertikaalses vaates on aluseks järgmistele materjalidele ja dokumentidele:

- **alapädevuste kirjeldused** kõikidele haridustasemetele;
- **õpiväljundid** alapädevuste kaupa kõikidele haridustasemetele, st kutsekvalifikatsiooni 2.–8. tasemele;
- **ettevõtlusõppe moodulid** (üld-, kutse- ja kõrgharidusele, sh õpetajahariduse ettevõtlusõpetaja spetsialiseerimismoodul), koostatud õpiväljundite põhjal;

- **ettevõtlusõppe õppevara ja õppevaralised näidisülesanded** (nii õpetajatele kui ka õppijatele) moodulite rakendamiseks;
- **õppemetoodilised juhendid** ettevõtlusõppe arendamiseks;
- **täienduskoolituskavad**, mis toetavad pädevusmudeli, moodulite ja õppevara rakendamist;
- õppekavaväline **eelinkubatsiooniprogramm STARTER** jt programmid;
- **ettevõtliku kooli** ja **ettevõtliku kõrgkooli** tunnuste kirjelduste täiendamine;
- ettevõtluspädevuse ja selle alapädevuste **enesehindamise vahendite** (sh õppija, õpetaja/õppejõud), samuti ettevõtliku kooli või kõrgkooli enesehindamise vahendi väljatöötamisel.

Ettevõtlusõppe juhendmaterjalid arvestavad kõiki haridustasemeid ja -liike ning nende peamine funktsioon on pakkuda alust ettevõtlusõpet sisaldavatele õppekavadele ja õppekavavälistele initsiatiividele. Ettevõtluspädevuse mudel ja sellega seostuvad juhendmaterjalid aitavad mõista ettevõtluspädevust kui tervikut ja selle arendamise vajadusi, sh ettevõtlusõppe eesmärke, mille saavutamist peab mingi aine, mooduli, õppekava või muu initsiatiivi raames järgima.

Ettevõtluspädevuse mudelit tuleks vaadelda pidevas arengus vastavalt jooksvalt tehtavatele uuringutele. Käesoleva mudeli puhul on oluline arvestada teatud piirangutega. Nt mudelis kirjeldatud pädevuste valikul toetuti varasematele uurimustele erinevate teemade olulisuse kohta, samas võib olla tegureid, mis mõjutavad ettevõtluse arengut, kuid ei ole mudelis eraldi välja toodud. Samuti vajab mudel edasist tööd mudeli paikapidavuse hindamiseks empiirilisel selgitamiseks välja, kuidas täpsemalt kirjeldatud pädevused mõjutavad ettevõtjaks kujunemist ning ettevõtjana tegutsemist või ettevõtlikust laiemalt tööelus (töötajana) kui ka igapäevategevustes.

Kokkuvõtteks:

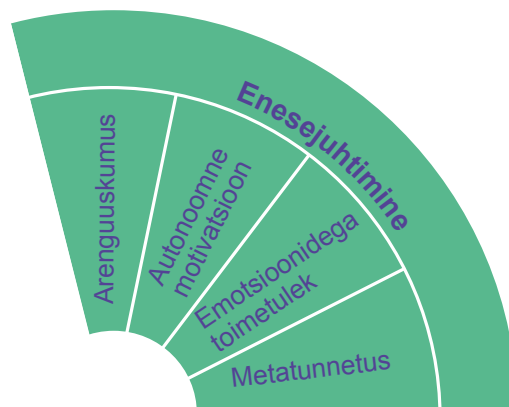
- a) Ettevõtluspädevuse mudelis esitatud alapädevused on vajalikud kõikidele ettevõtjatele tulemaks toime mitmekülgses ja väljakutseid pakkavas ettevõtluskeskkonnas, kuid teisalt on neid vaja ka olemaks ettevõtlik muudes valdkondades (nt ettevõtlik töötaja).
- b) Ettevõtluspädevuse mudel seob enesejuhtimise, sotsiaalsete olukordade lahendamisoskuste, väärtust loova mõtlemise ning äriideede elluviimiseks vajalike alapädevuste valdkonnad.
- c) Kõik mudelis olevad alapädevused on õppijatel kindlasti arendatavad, kuid õppijad võivad selleks vajada erisugust tuge, olenevalt nende varasemate kogemuste tasemest.
- d) Alapädevused arenevad sobiva keskkonna toel ja kõiki neid on vaja süsteemselt harjutada. Seetõttu on teadlikkus mudeli sisust ning alapädevuste arendamise võimalustest tähtis kõikidele õpetajatele ja õppejõududele.

3 ETTEVÕTLIKUKS TEGUTSEMISEKS VAJALIKUD ALAPÄDEVUSED

Peatüki eesmärk on selgitada ettevõtluspädevuse valdkondade ja alapädevuste sisu. Peatükk toetub eespool kirjeldatud ettevõtluspädevuse mudelile, mis koosneb neljast pädevusvaldkonnast, mis omakorda jagunevad alapädevusteks. Need alapädevused on olulised meie mudelis nii ettevõtlusõppe seisukohast (mõistmaks võimalusi toetada ettevõtluspädevuse kujunemist), kuid kindlasti olulised tegurid ka edaspidises ettevõtjana tegutsemise protsessis. Seetõttu kirjeldatakse pädevuste juures nende seoseid ettevõtlusharidusega, kuid ka seda, mis on need olulised tingimused ettevõtlusega tegelemisel. Järgmistes alapeatükkides on kirjeldatud ettevõtluspädevuse nelja pädevusvaldkonna olemust ja alapädevusi.

3.1. Enesejuhtimine: uskumused ning motivatsiooni ja pingutuse suunamine

Kuna ettevõtlusprotsess toimub reeglina muutlikus ja ennustamatus keskkonnas, on ettevõtluses eesmärkide saavutamiseks vaja olla paindlik ning lisaks keskkonna mõistmisele märgata ja suunata ka iseenda mõtlemist ning tegutsemist. Ettevõtlik inimene on seda edukam, mida paremini oskab ta oma mõtlemis- ja tegutsemisstrateegiaid kõrvalt vaadata ning selle pinnalt vajadusel oma tõlgendusi, strateegiaid ja tegutsemist kohandada ning muuta. Seega eeldab ettevõtlikkus oskust enda mõtlemist ja tegevusi analüüsida ning teadmist, et paljud omadused (sh ettevõtlikkus, loovus, kaasamisoskus jne) on arendatavad. Sellise hoiakuga kaasneb enamasti ka pideva arengu taotlus.

Samuti on ettevõtlikkus seotud suutlikkusega olla püsiv ja vastupidav tagasilöökide ja raskuste korral, tunda huvi väljakutsete ja nendega seotud arenguvõimaluste vastu ning tõlgendada pingutamist ja vigade tegemist kui olulisi õppimiskohti. Need omadused muutuvad vajalikuks just uudsetes olukordades, kus puudub üks ja õige äraproovitud lahendus, kus võib kerkida ootamatuid probleeme ning võidakse kogeda oma võimete ja teadmiste piire.

Alljärgnevalt on kirjeldatud iseenda mõtlemise teadvustamist (ka metatunnetus, metakognitsioon), arenguuskumusi ning emotsioonidega toimetulekut ning nende olulisust ettevõtluspädevuses.

3.1.1. Metatunnetus ehk mõtlemine iseenda mõtlemisest (*metacognition*)

Metatunnetus on oskus mõelda iseenda tunnetusprotsessidest (emotsioonid, mõtlemine, tähelepanu, strateegiad jm) ja käitumisest ning neid reguleerida (vt Flavell, 1979). Käsitletavasse mudelisse on see eraldi lisatud seepärast, et aina enam lisandub uuringuid, mis osutavad, et metatunnetuslikud oskused on õppimisel ja enda tegevuse suunamisel väga olulised (vt nt Stel & Veenman, 2014; Efklides, 2014). Metatunnetus ei ole samatähenduslik eneseanalüüsi või refleksiooniga – kui eneseanalüüs on pigem iseendast mõtlemine, siis metatunnetus on ka mõtlemine sellest, *kuidas ma mõtlen*, fookus asetatakse mõtlemisprotsessile, mitte vaid mõtete sisule. Metatunnetust jaotatakse sageli oma mõtlemise jälgimiseks (teadmised ja kogemused oma mõtlemise kohta) ning selle reguleerimiseks (metakognitiivsed oskused) (Efklides, 2011). Lihtsamalt võib seda defineerida kui protsessi, mis võimaldab jälgida enda tegevust (sh psüühilist) ja vajadusel strateegiaid muuta. Näide nõrgemapoolsest metatunnetusest ettevõtluses on ettevõtja, kes teeb korduvalt sama viga, analüüsimata, mis tema tegutsemisstrateegiates selleni viis; või võimetus muuta tegutsemist, kui olukord muutub, kuna nõrk metamõtlemine ei võimalda aru saada, kas ja kuidas varasemad mõtlemis- ja tegutsemisviisid muutunud olukorraga sobituvad.

3.1.2. Arenguuskumused ja meisterlikkusepüüe (*growth mindset; mastery orientation*)

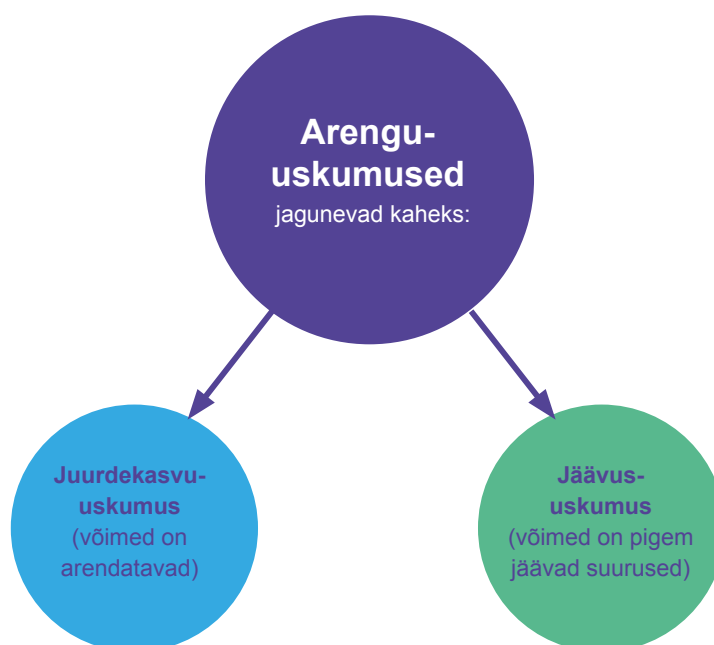
Arenguuskumused

Ettevõtluskeskkonnas vastupidava ja paindliku tegutsemise üks olulisi taustategureid on tõenäoliselt inimese uskumused võimekuse, sealhulgas ettevõtlikkuse arendatavuse kohta. Nimelt erinevad inimesed oma arenguuskumuste laadi poolest: nad kalduvad arvama, et võimed on kas muutumatud, püsivad (jäävususkumus, *fixed mindset*) või arendatavad (juurdekasvuuskumus, *growth mindset*) (Dweck & Leggett, 1988; Dweck & Molden, 2005; Dweck, 2008; Haimovitz & Dweck, 2016; Yeager & Dweck, 2012). Seejuures toetavad kognitiivsest ja neuropsühholoogiast pärinevad teadmised õppimise olemuse kohta arusaama, et uskumus võimete arendatavusse on sisuliselt korrektsem – kuigi igaühel on erisugune kaasasündinud potentsiaal, on intelligentsus ja võimekus tõepoolest muudetavad.

Kohaste võimekususkumuste toetamise olulisust rõhutavad uuringud näitavad, et uskumus, et võimed on arendatavad, on seotud paremate tulemusteni viivate käitumistega. Niisugused käitumised on näiteks õppimise ja saavutuste mõttes pingutamine ja keskendumine, vajadusel strateegiate vahetamine, abi küsimine, hirmu puudumine eksimise ees ning uudishimu iseenda vigade põhjuste suhtes (vt nt Blackwell *et al.*, 2007; Dweck, 2007; Haimowitz & Dweck, 2017). Selline tegutsemisrepertuaar toetab ühelt poolt tasapisi valdkonnas paremaks saamist ning teiselt poolt aitab tagasilöövide puhul psühholoogiliselt paremini toime tulla.

Vastupidise juhuga – kui inimesel domineerib pigem uskumus, et võimed on kaasasündinud ning neid on igal inimesel kindel hulk – kaasneb enamasti hoiak, et pingutamisest ei ole kasu. Sel juhul tundub, et kui asjad kerge vaevaga ja suhteliselt kiirelt ei õnnestu, siis pole mõtet proovida ning vaeva näha, kuna selles valdkonnas võimekus puudub. Tulemuseks on tõepoolest antud valdkonnas tagasihoidlikud saavutused, mis on tingitud uskumuse poolt juhitud õpikäitumisest, mitte reaalsest võimekuse puudumisest.

Jäävususkumusega inimesed kalduvad vigu tõlgendama märgina viletsast võimekusest, mistõttu vead muudavad neid ärevaks; samuti ei kipu nad vigu sisuliselt analüüsima, kuigi analüüs aitaks vigu edaspidi vältida, sest nende uskumuste mõtteraamistiku järgi ei ole sellest niikuinii kasu.

Joonis 2.2. Arenguuskumused Allikas: Carol S. Dwecki (2014) teooria põhjal autorite kohandanud

Uskumuste olulisust on näidatud just olukordades, mis muutuvad tavapärasest keerulisemaks: jäävususkumusega inimene võib tegutseda üsna edukalt senikaua, kui keskkond ei muutu või kuni olukorra poolt esitatavad nõudmised on talle jõukohased. Kui olukord hakkab sisaldama suuremat väljakutset ning eeldab ümberõppimist, kohanemist ja ei sisalda tingimata üht õiget lahendust, kalduvad jäävususkumusega inimesed käituma viisidel, mis ei aita väljakutsega toime tulla. Nad pigem kas annavad alla, kogevad negatiivseid emotsioone või otsustavad, et see valdkond polegi nende jaoks sobiv. Ühe ja sama inimese arenguuskumused võivad sageli eri tegevusvaldkondades erineda – näiteks võib konkreetne õppija arvata, et tema loovus on arendatav, matemaatikaoskus aga mitte.

Uuringuid on eri haridustasemetel algklassidest (Park *et al.*, 2013) kõrghariduseni (Aronson *et al.*, 2002) näidanud väljakutsete korral juurdekasvuuskumuste soodsat mõju õpitulemustele ning vastupidavusele. Samuti nähakse juhtimises ning ettevõtluses aina enam uskumuste rolli toimiva ettevõtte kujundamisel (Hagel & Brown, 2010; Dweck & Hogan; 2016; Dweck, 2016; Heslin & Keating, 2017). Näiteks on arenguuskumuste vaatenurgast käsitletud ettevõtete arusaama talentide leidmisest ja nende arendamisest, riskide võtmisest ning töötajatepoolsete riskide võtmise tunnustamisest, samuti seda, kas ärisuhteid nähakse koostöö või võistlusena.

Meisterlikkusepüüe

Motivatsiooniga on tihedalt seotud õppimise või tegutsemise **eesmärgid**, mida inimesed kalduvad omaks võtma ning millest tegutsedes juhinduma. On leitud, et teatud valdkonnas on juurdekasvuuskumusega inimestel pigem pingutamist soodsalt mõjutavad saavutuseesmärgid – sellised, kus püütakse milleski

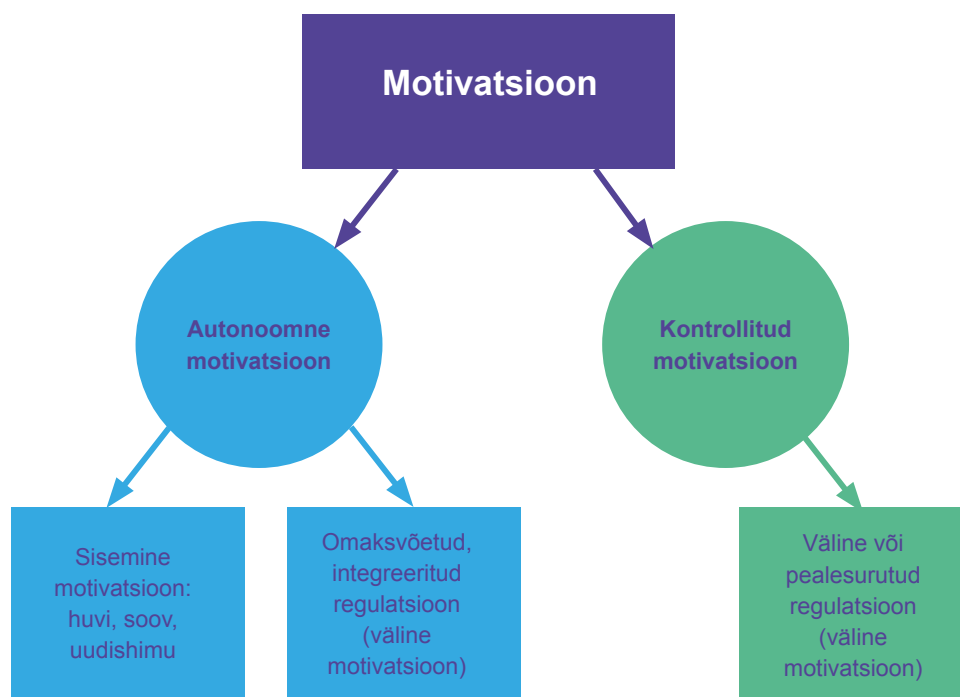
paremaks saada, asjadest aru saada, mitte ei taotleta niivõrd tulemust või head sooritust (hinne, koht paremusjärjestuses) (vt nt Kaplan & Maehr, 2007; Maehr & Zusho, 2009). Saavutuseesmärk on sisuliselt vastus küsimusele „miks ma selles valdkonnas pingutan või tegutsen”. Saavutuseesmärgid mõjutavad oluliselt tegevuse tulemuslikkust: tulemusele orienteeritus kui eesmärk seostub pigem ebaefektiivsemate strateegiatega ning toob kaasa pigem viletsamad tulemused, samas kui edenemine, sisuline mõistmine ja paremaks saamine kui eesmärgid seostuvad sügavamate õpistrateegiatega, parema eneseregulatsiooni, madalama ärevuse ning seesmise motivatsiooniga, viies optimaalse pingutuse kaudu tugevamate tulemusteni (vt nt Park *et al.*, 2016). Haridusuuringud osutavad, et püüdlus saada meisterlikumaks, paremaks on kasulikum saavutuseesmärk, seetõttu eeldame, et sama võib kehtida ka ettevõtluse puhul.

3.1.3. Autonoomne motivatsioon (*autonomous motivation*)

Ettevõtlikkus eeldab suutlikkust tegutseda ennastjuhtivalt – nt algatada tegevusi iseseisvalt, ilma välise surveta, pakkuda ideid, teha otsuseid ning võtta vastutust. Enesejuhitud tegutsemise üks aluseid on motivatsioon. On leitud, et eduka tegutsemisega on mitmes valdkonnas (töö, karjäär, õppimine, tervis, sport jm) seotud motivatsioonitüüp, mida nimetatakse autonoomseks motivatsiooniks. Autonoomse motivatsiooni puhul on tegevus tegutseja enda vaatevinklist mõtestatud ja väärtustatud ning vastab sellele, mida inimene peab enda jaoks oluliseks ja/või huvitavaks (Deci & Ryan, 2000; Deci & Moller, 2005). Inimesed, kes on autonoomselt motiveeritud, liiguvad oma eesmärkide poole püsivamalt ning ei vaja tingimata väliseid motivaatoreid (tasud-karistused) ega ka seda, et tegevus ise oleks igal hetkel nauditav. Autonoomne motivatsiooni on ka ettevõtluse kontekstis oluline, kuna ettevõtlik tegevus eeldab väga erineva raskusastme ja huvitavusega tegevuste algatamist ning lõpuleviimist.

Varem on motivatsiooniuurijad eristanud pigem sisemist ja välist motivatsiooni, kuid tänapäeva juhtivaid motivatsiooniteooriaid (isemääramisteooria, *Self-Determination Theory*; Deci & Ryan, 2000) eristavad pigem autonoomset ja kontrollitud motivatsiooni. See motivatsioonikäsitus on enesejuhitud tegutsemise mõistmisel ja toetamisel tõhusam. Sisemise-välise motivatsiooni käsitluse järgi väärtustakse vaid sisemist motivatsiooni – huvi, kirge, seesmist soovi midagi teha. Autonoomne motivatsioon on aga sellest laiem mõiste, mille alla liigitub nii sisemine motivatsioon (huvi) kui ka välise motivatsiooni mõned vormid – omaksvõetud ja integreeritud regulatsioon. Need tähendavad, et tegevused on mõtestatud ja väärtustatud inimese enda seisukohast või on muutunud lausa inimese minapildi osaks. Tegevuse seesmine mõtestamine või enda minapildiga sidumine on välise, ent autonoomse motivatsiooni vormid.

Autonoomsele motivatsioonile vastandub kontrollitud motivatsioon, mis tähendab tegutsemist välise või sisemise surve tõttu.

Joonis 2.3. Lihtsustatud illustratsioon motivatsioonikontinuumist, kohandatud Deci ja Ryani (2000) põhjal

Kuigi mõlemad motivatsioonitüübid (kontrollitud ja autonoomne) panevad inimesed tegutsema, on tegutsemise edukus ning tegutseja rahulolu autonoomse motivatsiooni korral suuremad. Seega võivad inimesed, kelle autonoomset motivatsiooni on järjekindlalt toetatud, olla ettevõtlusega tegelemiseks mõneti paremini ette valmistatud, kuna ettevõtlus sisaldab lisaks huvipakkuvatele tegevustele ka tegutsemist ja algatusvõimet ebakindlates oludes ning enesedistsipliini nõudvate ülesannete täitmist. Õppimise kontekstis on leitud, et autonoomselt motiveeritud õppijate võime oma aega planeerida on parem, vigade töötlemine sisulisem, seotus ülesannetega ning aktiivsus õppetegevustes kõrgem, tegevuste edasilükkamine ning ärevus madalamad ning õpistrateegiad sügavamad (Vansteenkiste *et al.*, 2005). Ettevõtluse alustamise kontekstis on uuritud erinevaid motiive ning leitud, et kontrollitud motivatsioon (peamine eesmärk teenida tulu) ennustab vähem ettevõtte kasvumist kui autonoomne motivatsioon (valdkond on ka isiklikult oluline, tegevus „enda omaks mõeldud”; tulu nähakse pigem vahendi kui eesmärgina) (Landry *et al.*, 2016).

Autonoomsele motivatsioonile tähelepanu pööramine õpetajate ja õppejõudude poolt on hilisema ettevõtlikkuse mõttes oluline mitmest aspektist: läbi autonoomiat toetavate õpitegevuste harjuvad õppijad oma tegevust ja arengut paremini juhtima ja see oskus võib üle kanduda hilisematesse karjääriga seotud tegevustesse. Teiseks on autonoomselt motiveeritud õppijate õpistrateegiad sügavamad, mis viib paremate teadmiseni; eeldatavalt toetavad põhjalikumad teadmised (sh ettevõtlusega seotud) läbilöögivõimet ka ettevõtluses. Kolmandaks on leitud, et õppimise ajal toetatud autonoomiaga õpilastel, kes teevad oma valikuid mõtestatumalt, on hilisemas elus, sõltumata karjääriteest, kõrgem psühholoogiline rahulolu (vt nt Litalien, Lüdtke, Parker, & Trautwein, 2013).

3.1.4. Emotsioonidega toimetulek (*emotion regulation*)

Lisaks ettevõtlusega seotud positiivsetele emotsioonidele – nt põnevus, õnnetunne ja vooseisund (*flow*) (Schindehutte, Morris, & Allen, 2006) – võib ettevõtluse emotsionaalne „kulu” vahel ka kõrge olla: stress, läbipõlemine, ärevus ja hirmutunded võivad tuleneda suurest töökoormusest, üksindusest ning vastutuse ja määramatuse tasemest ettevõtluses (nt Patzelt & Shepherd, 2011; Wei, Cang, & Hisrich, 2015; Fernet *et al.*, 2016; Omrane, Kammoun, & Seaman, 2018). Kui emotsioonidega ei tulda toime, võivad tekkida vaimse tervise probleemid (läbipõlemine, meeleoluhäired), mis pärsivad ettevõtlikku tegevust. Sellal kui ettevõtjate läbipõlemine (*entrepreneurial burnout*) on hakanud leidma teaduskirjanduses eraldi käsitlemist, osutab ettevõtlusalane meedia, et tegu on ikka veel mõnevõrra tabuteemaga (nt Bruder, 2012). Kuna ettevõtluses ja iseäranis iduettevõtluses on tavapärased olukorrad, mis esitavad väljakutse emotsionaalsele ja psühholoogilisele heaolule, on nende olukordadega toimetulek üks ettevõtliku tegevuse kestlikkuse eeldusi.

Emotsioonidega toimetulek ehk emotsioonide reguleerimine (ei tasu segamini ajada emotsioonide kontrollimise või allasurumisega, mida täna peetakse pigem kahjulikuks strateegiaks) on oskus oma emotsioone märgata, ära tunda ja nimetada, olla teadlik emotsioonide reguleerimise eri viisidest ja suutlikkus neid viise olukorrale vastavalt kasutada (nt Garnefski & Kraaij, 2006). Emotsioonidega toimetulekul mängivad rolli ka pidurdusprotsessid ehk suutlikkus mõelda enne tegutsemist, ning metatunnetus, mis aitab iseenda ebakohaseid mõtteid ära tunda, kuna need viivad sageli negatiivsete emotsioonideni. Emotsioonidega toimetuleku puhul on oluline mõtlemise areng, sest formaalloogilisem mõtlemine muudab võimalikuks mõtlemise iseenda seestmistest seisunditest ning olukordade mitmekesisema tõlgendamise, mis on tähtsad emotsioonidega paremaks toimetulekuks. Tõhusamaiks peetaksegi kognitiivselt keerukamaid emotsioonidega toimetuleku strateegiaid: nt olukorrast õppimisvõimaluste leidmine, perspektiivi muutmine või plaanide tegemine. Emotsioonidega toimetulek seostub ka uskumustega omaduste muudetavuse kohta: kohasemaid emotsioonireguleerimise viise kalduvad valima inimesed, kellel on uskumus, et emotsioonid ja emotsionaalsed reaktsioonid on muudetavad (Schroder *et al.*, 2015).

Kokkuvõtteks:

- Ettevõtluses on eesmärkide saavutamiseks vaja olla kohanemisvõimeline, arvestada keskkonnaga, märgata ja suunata ka iseenda mõtlemist ja tegutsemist.
- Hea metatunnetus – oskus oma tegevust paindlikult reguleerida ehk iseenda tunnetusprotsesse (tähelepanu, mõtlemist, strateegiad, emotsioone jm) teadvustada ning juhtida – toetab efektiivsemat tegutsemist.
- Paindlikku ja järjepidavat tegutsemist aitavad tagada inimese uskumused selle kohta, et võimed, sh ettevõtlikkus, on arendatavad, ning et õppimine ja areng (nt ettevõtjaks) ei toimu kergelt ega kiirelt, vaid eeldab kõigilt pingutust ja tegevuste kavandamise oskust. Sedalaadi uskumused mõjutavad õppimis- ja pingutamiskäitumist, suunates inimest efektiivsemalt ja motiveeritumalt tegutsema.
- Enim efektiivset tegutsemist toetav motivatsioonitüüp on autonoomne motivatsioon, mille korral on tegevus tegutseja enda vaatenurgast mõtestatud ja väärtustatud ning vastab sellele, mida inimene peab enda jaoks oluliseks ja huvitavaks. Autonoomselt motiveeritud

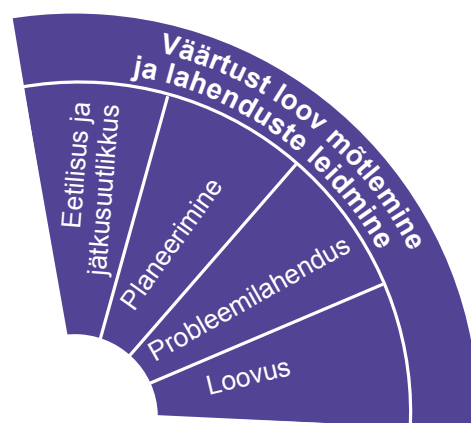
(vrd kontrollitult motiveeritud) tegutseja tegutsemise efektiivsus on üldjuhul suurem ning rahulolu kõrgem.

- Ettevõtluses on sagedased olukorrad, mis esitavad väljakutse emotsionaalsele ja psühholoogilisele heaolule ning nende olukordadega efektiivne toimetulek võib olla üks elujõulise ettevõtluse eeldusi.
- Kõik eelmainitud enesejuhtimise oskusega seotud aspektid – metatunnetus, uskumused võimete arendatavuse kohta, autonoomne motivatsioon, emotsioonidega toimetulek – on arendatavad, eeldusel, et õpetav isik teab, kuidas (milliste ülesannete, suhtlusstiili ja tagasisidega) neid aspekte vastavas vanuses õppijal kõige paremini toetada.

3.2. Väärtust loov mõtlemine ja lahenduste leidmine

Ettevõtluspädevuse mudeli valdkond *väärtust loov mõtlemine ja lahenduste leidmine* keskendub kõige lihtsamalt öeldes mõtlemisoskustele (vt ka kognitiivsed protsessid laiemalt). Mõtlemisoskused on olnud läbi aegade ettevõtluses ja ettevõtlusõppes keskse tähendusega, aga tänapäevaste teadustulemuste valguses teadvustame me nende vajalikkust rohkem kui kunagi varem ning ka mõistame nende olemust aina paremini. Kooskõlas siinse fookusega on ka Maailma Majandusfoorum (Future Jobs Report, World Economic Forum) rõhutanud mõtlemisoskuste tähtsust, nimetades 2020. aasta vajalikest oskustest esimesena

keerukate probleemide lahendamise oskust (*complex problem solving*), mille näol on tegemist just kognitiivse protsessiga. Mõtlemist on defineeritud kui oma kogemuse ja sellele vastava tegevuse seemist organiseerimist (Toomela, 2004). Mõtlemisoskused on hierarhilised: keerulisemad mõtlemisoskused, nagu probleemilahendusoskus, tuginevad baasilisematel funktsioonidel, nagu töömälu, seega ei saa eeldada keerukamat oskust, kui lihtsama taseme oskus on veel arenemisjärgus. Oluline on mõtlemisoskusi toetada teadlikult, selgitades nende olemust ka õpilastele (Meltzer, 2010).

Väärtust loov mõtlemine ja lahenduste leidmine on ettevõtluskontekstis kesksed mitmel põhjusel. Esiteks, ettevõtlus- ja majandusprotsessid toimivad laiemas taustsüsteemis – need sõltuvad ökoloogilistest, sotsiaalsetest, kultuurilistest, juriidilistest jt süsteemidest. Ettevõtluse jätkusuutlikuks, eetiliseks ja väärtuspõhiseks kooseksisteerimiseks ümbritseva tervikuga on vaja mõista, kuidas ettevõtlus muu maailmaga suhestub (nt on sõltuv pikaajaliselt mõistlikust ressursikasutusest). Ilma süsteemse mõtlemise oskuseta on keeruline näha ettevõtliku tegevust taustsüsteemis ning seetõttu ka mõista ettevõtluse võimalikke tagajärgi, mudeldada tulevikutsenaariume, teha pikaajaliselt kestlikke (ehkki lühiajaliselt võib-olla väherentaableid) otsuseid, analüüsida kriitiliselt enda ja teiste tegevust ning arutleda otsuste jätkusuutlikkuse üle. Süsteemsem mõtlemine võimaldab nii iseseisvamat otsustamist (sest ei olda sõltuv ainult

vahetult kogetavast infost, vaid mõistetakse ka teadmiste poolt vahendatut) kui ka eetiliste põhimõtete järjekindlat ja teadlikku järgmist.

Teine põhjus, miks mõtlemisioskused on ettevõtlusprotsessis nii kesksed, on loovuse tähtsus ettevõtluses. Loovate – uudsete ja kasulike – lahenduste leidmise eelduseks on lisaks laialdastele valdkonnateadmistele ka mitmesugused mõtlemisioskused.

Pädevusmudeli eelkirjeldatud osa toetab seega kahe omavahel seotud oskuse arengut: 1) probleemide uudsel viisil lahendamine ja väärtuste loomine, 2) pidades seejuures silmas jätkusuutlikkust ja eetilisust. Mõtlemise uurijad on korduvalt näidanud, et spontaansed ja kiirelt langetatud otsused ei ole reeglina õiged (vt lähemalt Evans, 2003; Houde *et al.*, 2000; Kahneman, 2011). „Aeglaseks mõtlemiseks“ keerukate otsuste langetamisel on vaja õppida rakendama ja teadvustama mitmekesiseid mõtlemisioskusi ning õpetajal ja õppejõul tuleb pöörata õppija mõtlemisioskustele eraldi tähelepanu ja mõista, kuidas need arenevad.

Käesolevasse mudelisse on valitud paljudest võimalikest mõtlemise ja arutlemisega seotud alaoskustest mõned komplekssemad, mis on ühtviisi olulised kõigil haridustasemetel ja -liikides (sh õpetajahariduses). Keskendumine loovusele, probleemilahendusoskusele, planeerimisoskusele ning eetilisele ja jätkusuutlikkusele – on oluline, kuna viimaste eelduseks on teadmised ja arutlemisioskus. Tähele tasub panna ka seda, et loovust ja planeerimist võib käsitleda nii eraldi kui ka probleemilahenduse osana. Siiski on need ettevõtluse kontekstis piisavalt otsustava tähtsusega protsessid, et neid eraldi vaadelda. Kõiki nimetatud alaoskusi eri haridustasemetel arendades ei tohiks unustada, et need tuginevad omakorda veelgi baasilisematele n-ö mõtlemise osaoskustele (Vt Kikas & Toomela, 2015), millele peab tähelepanu pöörama üldhariduskoolis ja mida antud dokumendis põhjalikult ei käsitleta.

3.2.1. Loovus (*creativity*)

Loovus on ettevõtliku tegutsemise olulisemaid alusoskusi. Loovuse mõiste viitab küll omadusele, aga ettevõtluse kontekstis on tegemist pigem protsessiga, mille käigus seotakse erilaadseid infoühikuid uudseks ja kindlas kontekstis funktsionaalseks tervikuks. Loovus on arendatav oskus (nt Barak, 2013; Dziedziewicz, Gajda, & Karwowski, 2014), mis sõltub mitmesugustest baasprotsessidest nagu nt töömälu (ehk suutlikkus hoida mitmeid infoühikuid korruga mõtlemise fookuses) ja mõtlemise paindlikkus (ehk suutlikkus vahetada vaatenurka ja lasta lahti tavapärasest lahendusest; vt nt Diamond, 2013). Lisaks nendele protsessidele on loovuse eelduseks sügavad teadmised – kui teadmised ja kogemused puuduvad, pole võimalik ka midagi seostada; samuti on keerukas pakkuda uudseid lahendusi, kui ollakse kogunud vaid väheseid vaatenurki. Mida sügavamad ja ulatuslikumad on kellegi teadmised, seda mahukamad on tema infoühikud, millest ta üheaegselt mõelda saab (n-ö töömälu infoga „mängida”) ning see on sageli loovate lahenduste eeldus. Nii nt võivad teatud valdkonnas vägagi loovad õppijad jääda hätta ettevõtluse kontekstis loovate – uudsete ja toimivate äriideede leidmisega. Teadmised on valdkonnaspetsiifilised ning seega loovus ühes valdkonnas ei kandu automaatselt üle loovuseks teises, milles ollakse algaja. Samuti on loovuse arenguks vaja mõtlemisprotsesside (loovate lahenduste otsimise) süsteemset harjutamist.

Loovust on uuritud mitme nurga alt, millest on siinkohal mainitud mõningaid, mis on ettevõtluse kontekstis tähenduslikud. Nt on mõistlik loova mõtlemise arendamise puhul teadvustada, et loovus võib avalduda nii oskuses leida seoseid ja sarnasusi näiliselt mitteseotud asjade vahel (Diamond, 2013), kui ka oskuses toota lühikese ajaga erinevaid ideid konkreetse probleemi lahendamiseks (Friedenberg & Silverman, 2012). Loovprotsess – ühelt poolt eeldab keerukate lahenduste loomine sotsiaalseid ressursse ja koostööd ning teisalt peab tulemus olema loovuse kriteeriumile vastamiseks vähemalt mingil määral sotsiaalselt tunnustatud (Jonassen, 2011; Sawyer, 2012).

3.2.2. Probleemilahendusoskus (*problem solving*)

Ettevõtluse puhul on oluline osata ära tunda ja käsitleda nii avanevaid võimalusi kui ka riske; samamoodi eeldab ettevõtlik tegevus probleemide märkamist ja lahendamist. Ettevõtluses ette tulevad probleemid on reeglina nn halvasti struktureeritud probleemid – raskesti määratletavad, ebaselgete piirangute ja mitme lahendusvariandiga probleemid, seejuures pole lahendusvariantide efektiivsust eelnevalt lihtne hinnata (Jonassen, 2010, 2011). Probleemilahendusoskus osutubki vajalikuks olukordades, kus ollakse keeruka ülesande ees, mille lahenduskäik ei ole ilmne ning samuti pole selge, mida esimese sammuna lahenduse leidmiseks ette võtta. Probleemilahendus nõuab aega ja iseenda mõtlemisprotsessi teadvustamist ja suunamist (Aschcraft, 2005).

Halvasti struktureeritud probleemide lahendusprotsessi on kirjeldatud mitmeti, aga üks võimalik Eesti lugejale tuttav kirjeldus sisaldab viit etappi: 1) oskus probleemi märgata, 2) oskus probleemi määratleda ja esitada, 3) oskus tegevust planeerida ja valida sobiv lahendusstrateegia, 4) oskus viia see strateegia ellu, 5) oskus hinnata, kas saavutatu vastas eelnevalt seatud eesmärgile ja hinnata iseenda edukust lahendajana (Kikas, 2010; Kikas & Toomela, 2015; vt ka Wüstenberg, Greiff & Funke, 2012; Kapur, 2015). Probleemilahenduse esimesed etapid – probleemi märkamine ja määratlemine – on sageli probleemilahenduse juures keerukaimad. Mõistmine, et probleem eksisteerib ja milles see seisneb, võib võtta olulise aja probleemilahenduse protsessist. Keerukate, halvasti struktureeritud probleemide (võrreldes teadaolevate algoritmide abil lahendatavate probleemidega) puhul ongi vaja eelnimetatud probleemilahenduse samme tunda, teadvustada ning harjutada piisavalt kaua ning erisugustes olukordades, et see oskus muutuks võimalikult käepäraseks ka uudsete ja ootamatute probleemide lahendamisel.

3.2.3. Planeerimisoskus e kavandamisoskus (*planning*)

Ettevõtlus on eesmärgipärane ja etappidest koosnev protsess ning eeldab oskust ette mõelda. Planeerimisoskus on üks oluline osa probleemilahendusoskusest, kuid seda on ettevõtluses võimalik ka eraldi pädevusena teadvustada ning arendada, sest planeerimisoskus loob vajaliku aluse ettevõtlusprotsessis toimetulekuks. Planeerimine on tegevuste läbimõtlemine ja nende organiseerimine soovitud eesmärgi saavutamiseks (vt nt Collins & Koechlin, 2012; Cowan, 2014). Planeerimisel valitakse oodatud eesmärgini viivate mõtete ja tegevuste järgnevus ning sõnastatakse ja hinnatakse neid. Eduka planeerimise eeldus on oskus seda protsessi ise jälgida ja suunata, teadvustades eesmärgi, selleni viivaid samme otstarbekas

järjekorras ning võimet iga sammu järel analüüsida, kas see viis lõppeesmärgile lähemale või mitte. Planeerida võib nii lähemaid, lühiajalisi ülesandeid kui ka kaugemaid, pikaajalisi eesmärke silmas pidades.

Sama moodi kui ülejäänud mõtlemisoskused, tugineb ka planeerimisoskus alusprotsessidele nagu näiteks infoühikute samaaegne meeleshoidmine, ilma milleta ei saaks otsustada, milline on esmatähtis tegevus ja millised tegevused võivad oodata, samuti suutlikkus järgida eesmärgipärast tegevuste järjekorda, mis tähendab ebaoluliste mõtete ja tegevuste pidurdamist (vt Diamond, 2013). Planeerimise iga etapp sisaldab protsessi jälgimist ja tagasisidet selle kohta, kas jõuti osaesmärgini. Samal ajal tuleb mees hoida planeeritud tegevuse tervikeesmärki, jälgides, et tegevuse alatapid viiks soovitud suunas. Seetõttu on heale planeerimisoskusele omane ka teatav paindlikkus olukorra muutudes eesmärke ja/või vahendeid muuta.

3.2.4. Eetilisus ja jätkusuutlikkus (*ethics and sustainability*)

Eetilisuse ja jätkusuutlikkuse alapädevus on lisatud mõtlemisoskuste valdkonda, sest selle pädevuse eeldus on kriitiline ja informeeritud arutlemisoskus. See alapädevus loob aluse süsteemseks ja ettenägelikuks mõtlemiseks selliste otsuste vastuvõtmisel, mis toetavad indiviidide ja organisatsioonide jätkusuutlikku ja tasakaalukat tegutsemist majanduslike, sotsiaalsete ja keskkonnaga seotud eesmärkide realiseerimisel.

Üks keerukamaid mõtlemisoskusi, mida ühiskonnas edukaks kohanemiseks vaja, on suutlikkus vaagida olukordi ning valida käitumisi, lähtudes samal ajal mitmest erinevast teadmiste ja väärtuste raamistikust. Süsteemse, eetilise ja jätkusuutliku maailmanägemise õpetamine on üldiselt väga keerukas (Sternhäg & Lundholm, 2012; Rickinson & Lundholm, 2008). Teadmised maailma toimimise ning inimtegevuse mõju kohta laienevad pidevalt. Samuti muutuvad meie väärtused ja aina enam eeldavad ettevõtlusega seotud otsused empaatilisust, egalitaarsust ja õiglust. Ettevõtluse üks väljakutseid on muutuva maailmaga sammu pidada: lõimida ettevõtluse alusprintsiipidesse arusaamad inimõigusi austavast (eetilisus ja vastutustunne) ning jätkusuutlikust ja säilenõtkest (eluhoided looduskeskkond, ressursside jätkusuutlik kasutus) mõtlemisest. Selline mõtlemine on väljakutse: ühelt poolt eeldab see teadmisi asjakohastes valdkondades ning enda teadmiste piiride teadvustamist. Teisalt eeldab eetiline ja jätkusuutlik mõtlemine keerukate mõtlemisoskuste rakendamist – arutlusoskust, mis eeldab võimet mitut infoühikut korraga mees hoida ja paindlikult vaatenurka vahetada, kui lisandub uut informatsiooni. Samuti on eetilise ja jätkusuutliku mõtlemise eelduseks selline mõtlemise arengu tase, mis võimaldab mõista ka vahetult mitte käegakatsutatavat, vaid abstraktset informatsiooni, näiteks põhjus-tagajärg seoseid, mis avalduvad pika aja jooksul, või nähtuste süsteemset ülesehitust (nt ökosüsteem) (vt Diamond, 2013; Toomela, 2015).

Eetiline ja vastutustundlik mõtlemine on eelduseks nii indiviidi arengule kui ka ettevõtlustegevuse jätkusuutlikkusele (Karlson & Fergin, 2013). Eetikapädevus tähendab eetika-alast teadlikkust ja võimet mõista eetilisi probleeme, oskust ja tahet suhelda ja argumenteerida antud teemadel ning kindlustada seeläbi ettevõtlustegevuse efektiivsus (Kaur & Bains, 2013). Samuti on oluline sotsiaalne vastutustundlikkus, mis omakorda tähendab vastutustundlikku tegutsemist ettevõtluskeskkonnas, st vastutuse tundmist klientide, töötajate ja avalikkuse ees (*ibid.*). Eetiline ja vastutustundlik mõtlemine väljendub eetilises ja vastutustundlikus käitumises (Solomon, 1999), seega eeldusel, et käitumine on teadlik,

valitakse käitumisviisid, mis on kooskõlas eetiliste ja jätkusuutlikkust toetavate väärtustega. Eduka ettevõtlustegevuse eelduseks on muuhulgas eetiliste väärtuste ja tõekspidamiste ning vooruste olemasolu ja rakendamine (Lazear, 2003). Ettevõtlik, eetiliselt ja jätkusuutlikult mõtlev indiviid kasutab teadmisi ühiskonna normidest, heakskiidetud tavadest ning väärtustest (Lewis, 1985) kui eelistest ja võimalustest, et pakkuda või luua uut väärtust, kahjustamata sidusgruppide (sh klient ja ühiskond) huve.

Kokkuvõtteks:

- Ettevõtluse valdkond nõuab süsteemse mõtlemise oskusi. Ilma süsteemse mõtlemise oskuseta on keeruline näha ettevõtlikku tegevust selle taustsüsteemis ning seetõttu ka mõista ettevõtluse võimalikke tagajärgi, mudeldada tulevikustsenaariume, teha pikaajaliselt kestlikke otsuseid.
- Süsteemne mõtlemine, mis võimaldab luua uut väärtust, seejuures olemasolevaid väärtusi rikkumata, ei teki iseenesest, vaid õpetajal/õppejõul on vaja seda nähtust mõista ja selle arendamisviise tunda.
- Mudelis rõhutatakse loovust mõtlemisoskusena just seetõttu, et loovate – uudsete ja kasulike – lahenduste leidmise eelduseks on lisaks laialdastele valdkonnateadmistele ka erinevad arendatavad mõtlemisoperatsioonid.
- Probleemilahendusoskus osutub vajalikuks olukordades, mille puhul ollakse keeruka ülesande ees, mille lahenduskäik ei ole ilmne ning samuti pole selge, mida esimese sammuna lahenduse leidmiseks ette võtta. Nn halvasti struktureeritud probleemide edukaks lahendamiseks on mõistlik probleemilahenduse etappe teadlikult õppida ning teadvustada, et need oleksid ootamatu probleemi korral käepärased.
- Planeerimine on probleemilahendusoskuse oluline osa, kuid seda võib ettevõtluses teadvustada ning arendada ka eraldi kompetentsina. Planeerimine sisaldab oodatud eesmärgini viivate mõtete ja tegevuste järgnevuse valimist, sõnastamist ja hindamist.

3.3. Sotsiaalsete olukordade lahendamine

Sotsiaalset pädevust võib üldstatult mõista kui indiviidi toimetulekut sotsiaalsetes situatsioonides (Beauchamp & Anderson, 2010) ning selle all mõeldakse enamasti just suhtlemise ja koostöö oskuste rakendamist teisi inimesi kaasavates olukordades (Kjellberg & Haglund, 2016). Alapädevus on väga oluline ettevõtluse kontekstis, sest ärisidemed ja -võrgustikud laienevad üle organisatsioonide, kultuuride ja ühiskonnakordade ning see omakorda viitab vajadusele suurema inimeste vahelise teadlikkuse ning selge kommunikatsiooni järele meeskondades ja muudes inimvõrgustikes (Cheruvilil *et al.*, 2014; Hinds & Mortensen, 2005; Lappalainen, 2009). Ettevõtluspädevuse mudeli raames on sotsiaalsete olukordade lahendamise pädevusvaldkond jagatud kolmeks: algatamine, suhtlemine ja koostöö. Alapädevused on omavahel tihedalt seotud ning nende range eristamine ei ole võimalik, sest üks pädevus võib olla teise sisendiks (nt koostööoskus eeldab suhtlemisoskust) ning neid rakendatakse sageli koos

(nt algatamine kui koostöö üks funktsioon). Allpool on kirjeldatud sotsiaalse pädevuse alapädevused ettevõtluspädevuse kontekstis, viidates teadmistele, oskustele, hoiakutele ja väärtustele, millele on tarvis pöörata tähelepanu sotsiaalsete protsesside juhtimisel.

3.3.1. Algatusvõime (*personal initiative, proactivity*)

Algatusvõime inimese oskuse või omadusena viitab käitumistele, mis on seotud enesejuhitud, sündmusi ennetava, perspektiivika ja püsiva tööga (Frese & Fay, 2001). Algatamine on käitumine, et ületada takistused motiveeritult, teadlikult ja eesmärgipäraselt tegutsedes. Algatusvõimelised inimesed tulevad paremini toime eesseisvate raskustega (Frese, 2009). Samuti tähendab algatusvõime võimaluste märkamist ja kasutamist ning vastuvõtlikkust uutele ideedele (DeShon & Gillespie, 2005).

Algatusvõime on väga tihedalt seotud ettevõtlusega. Nii nt on Gollwitzer ja Brandstätter (1997) leidnud, et suurem algatusvõime toob kaasa edu ettevõtjana ning ettevõtte arengu. Algatusvõime viitab ettevõtluse kontekstis indiviidi võimekusele ideid edukalt ellu viia. See tähendab motiveeritud, avatud, enesejuhitud, inspireerivat, teisi indiviide kaasavat ja võimestavat (*empowering*) loomingulist tegutsemist, veenmisoskust ning kalkuleeritud riskide võtmist püstitatud eesmärkide ja/või projektide edukaks elluviimiseks (Bacigalupo *et al.*, 2016; Bartram, 2005). Frese ja Frey (2001) lisavad eelnevale veel võimekuse sündmusi ennetada, püsivuse eesmärkide saavutamisel ja pikaajaliste eesmärkide taotluse. Tööl on suurem algatusvõime seotud organisatsioonile pühendumise ja töösooritusega ning enam algatusvõimelisi inimesi tähendab organisatsiooni jaoks paremat kohanemisvõimet ja sooritust, iseäranis muutuste ja uuenduste perioodidel (Fay *et al.*, 2004).

Algatusvõime on tugevalt seotud ka teiste üldpädevuste ja/või ettevõtluse alapädevustega. Nii nt on leitud seosed, et algatusvõimeline inimene usub oma võimete arendatavusse, on innovaatiline ning kindlameelne eesmärkide poole püüdlemisel (Crant, 2000). Igal juhul mängib individuaalne algatusvõime olulist rolli selles, kas õppijast saab ettevõtja või mitte (Johnmark *et al.*, 2016). Gielnik ja kolleegid (2015) toovad välja, et sobivate meetodite kasutamine õppes (sh algatusvõime toetamine) tõstab tõenäosust, et õppija hakkab tegutsema ettevõtjana.

3.3.2. Suhtlusoskused (*communication skills*)

Suhtlusoskus väljendub indiviidi võimekuses tulla toime erisugustes sotsiaalsetes olukordades sotsiaalsete eesmärkide saavutamiseks (Kaldoja, 2015) ja eeldab vastastikust koostoimet, kus väljendatakse ennast ning üritatakse samal ajal suhtluskaaslasiga mõista (*social interaction*) (Dube & Marnewick 2015).

Ettevõtluspädevuse mudeli raames käsitleme suhtlusoskusi sotsioemotsionaalsete protsesside kaudu, ehk kuidas inividid suhtlust mõistavad ja teistega läbi saavad. See ühendab suhtlusoskused eneseteadlikkuse, enesejuhtimise (vt enesejuhtimispädevus), sotsiaalse teadlikkuse ja vastutustundliku, sh eetilise otsustamisega (Zhou & Ee, 2012). Head suhtlemisoskused peegeldavad indiviidi võimekust 1) töödelda sotsiaalset informatsiooni, 2) olla tolerantne, empaatiline ja eetiline (sh olla avatud eriarvamustele,

kompromissidele, konfliktide konstruktiivsele lahendamisele), 3) märgata ning reageerida asjakohaselt oma vaatajate-kuulajate reaktsioonidele (Bartram, 2005).

Ettevõtluse kontekstis mõistetakse suhtlemisoskuste all veel seda, et inimesel on head läbirääkimise ja ideede esitlemise oskused, ning ta suudab sihtgrupi (investorid, ettevõtjad, kliendid, partnerid jne) ootusi ja vajadusi oma sõnumite koostamisel ning ideede esitlemisel arvestada, n-ö oma ideid hästi müüa (Bacigalupo *et al.*, 2016). See tähendab muuhulgas oskust tuua infohulgast välja oluline, oskust teha kokkuvõtteid – ehk head üldistusvõimet.

Tänu tehnoloogia kiirele arengule ja ettevõtete ning meeskondade muutumisele saab aina olulisemaks suhtlemine tehnoloogiliste vahendite kaudu (heli-, video-, tekstisõnumitena). Suhtlemisoskused ei aita kaasa mitte ainult heade tulemuste saavutamisele suhetes, vaid soodustavad ka töötajate osalemist (Vorhauser-Smith, 2013), mis omakorda suurendab ettevõtte tootlikkust ja jätkusuutlikkust. Ettevõtlus on oma olemuselt sotsiaalne protsess ning eeldab kommunikatsiooni partnerite, meeskonna, rahastajate ning paljude teiste vahel, seega võib kehv suhtlusoskus ilmselgelt takistada edukat tegutsemist ettevõtjana.

3.3.3. Koostööoskused (*co-operation skills*)

Sotsiaalsete olukordade lahendamise alapädevusena peetakse koostööoskuste all silmas sotsiaalsetel oskustel põhinevat ühistöö vormi, mille puhul ühe osaleja edu tähendab ka teis(t)e osaleja(te) edu ja vastupidi. Koostöö on kollektiivne pingutus, kus meeskonna liikmed soovivad saavutada ühiseid eesmärgi (Anderson-Butcher *et al.*, 2014; Salas *et al.*, 2008; Tambe, 1997) ning meeskonna liikmetel on olemas pädevused nii seatud eesmärkide elluviimiseks kui ka võetud ülesannete täitmise jälgimiseks ning kohustused ja soov meeskonnana töötada (Baker, Day, & Salas, 2006). Tulemuslik meeskonnatöö eeldab kõigile ühtemoodi mõistetavat mõtestatud eesmärki, harmoonilisi suhteid, jagatud vastutust, töö rõõmu ja pühendumist – siis on edukas koostöös võimalik saavutada sünergia ja väljapaistvaid tulemusi. Eelnimetatud tingimusi täitmata koostöö ebaõnnestub (Dube & Marnewick, 2015).

Ettevõtluskeskkonnas on levinud geograafiliselt hajutatud meeskonnad, kes täidavad ühiseid ülesandeid ja viivad ellu projekte (Townsend, DeMarie, & Hendrickson, 1998). Lin, Standing ja Liu (2008, lk 1032) väidavad, et virtuaalsed meeskonnad töötavad projektides sama eesmärgi nimel interaktiivselt, ületades ajast ja ruumist tulenevaid takistusi ja kasutades suhtlemiseks info- ja kommunikatsioonitehnoloogiat. Ettevõtted, kus on kasutatud virtuaalset koostööd, tegutsevad kulu- ja ajaefektiivsemalt ning on konkurentsivõimelisemad, sh edukamad talentide palkamisel (Benson-Armer & Hsieh, 1997; Bailey *et al.*, 2011). Samas seab virtuaalne töökeskkond teistsugused ootused meeskonnatööle (nt usalduse saavutamine, suhete arendamine, meeskonnaliikmete erinevad digipädevused jne) võrreldes näost-näku-koostööga (Settle-Murphy, 2013; Bailey *et al.*, 2011), mistõttu on oluline hariduses virtuaalset koostööd eraldi käsitleda.

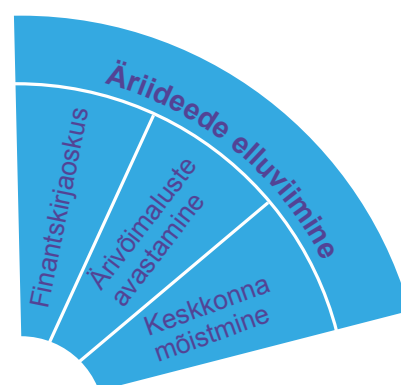
Koostöö eeldab samuti võrgustiku (*networking*) tähtsuse ja erinevate koostöövormide mõistmist ning osaliste kaasamise tähtsust väärtusloome protsessi (Bacigalupo *et al.*, 2016) tõstmaks muuhulgas ettevõtete konkurentsivõimet.

Kokkuvõtteks:

- Sotsiaalsete olukordadega toimetuleku pädevusvaldkonna puhul kirjeldatakse eelkõige teiste inimestega suhtlemise pädevust – vajalikke teadmisi, oskusi ja hoiakuid.
- Suhtlemisoskus hõlmab ülekantava pädevusena igapäevaseid suhtlemisviise, esinemisi ja esitlusi, konfliktide lahendamist, läbirääkimisi ja paljusid teisi suhtlemisprotsesse ja -situatsioone. Haridustasemeti määratletud suhtlemisoskused võivad olla nii üldised (nt eakaaslastega tekkivate konfliktide lahendamine) kui ka ettevõtlusele omased, nt liftikõne investorile (pitš, ingl k pitch).
- Algatusvõime on arendatav ja õpitav ning kõik õppijad on tegelikult, vaatamata levinud väärarusaamale, võimelised ideid algatama. Erineda võivad ideede sisukus ja ulatus, mis on omakorda seotud loovuse ja selle arendamisega.
- Sotsiaalsete olukordadega toimetuleku pädevus on tihedalt seotud teiste pädevusmudeli alapädevustega (nt arenguuskumus, eetilisus ja jätkusuutlikkus, probleemilahendus jne) ning teiste alapädevuste areng toetab ka sotsiaalsete pädevuste arengut ja vastupidi.
- Kuigi sotsiaalsete olukordadega toimetuleku pädevus on igal õppijal mingil tasemel juba olemas, on õigeid ja eesmärgini viivaid ning jätkusuutlikke käitumis- ja tegutsemisviise vaja õppeprotsessis kindlasti teadlikult toetada, et kinnistuksid sobivad mustrid ning ettevõtlikkust ja ettevõtlustegevust toetavad väärtused ja mõttemoodid.
- Edukaks koostööks on vormist (reaalne või virtuaalne koostöö jne) ja suhtlemisvahendist olulisem mõista, väärtustada ja rakendada meeskonnatöö põhimõtteid, kaasata osalisi ja mõista eesmärke ühtemoodi.
- Peamiselt ülekantavate oskustena tuntud algatusvõime, koostöö- ja suhtlemisoskused on edukale ettevõtjale või ettevõtlikule inimesele hädavajalikud. Ilma sotsiaalsete oskusteta ei ole tänapäeval ettevõtluses edu saavutada võimalik.

3.4. Äriideede elluviimine

Ettevõtluspädevuse mudel loob raamistiku, milles kirjeldatud pädevusvaldkonnad ja alapädevused on eri määral vajalikud mitmesuguste väärtuste loomisel. Ettevõtluses mõistame väärtuse loomist kui tulu teenimist ettevõtjale ja tarbija vajaduste rahuldamist, kusjuures tuleb arvestada ühiskonna kui terviku heaoluga (Mishra & Zachary, 2014). Äriideede elluviimise pädevusvaldkond sisaldab ettevõtlusalaseid teadmisi ja oskusi ehk alapädevusi nagu oskus avastada ja kasutada ärivõimalusi, keskkonna mõistmine ja finantskirjaoskus. Neid teadmisi-oskusi on vaja ettevõtluskeskkonnas orienteerumiseks ja tegutsemiseks, et osata vaadelda, analüüsida ja luua tingimusi väärtuse loomiseks. See eeldab teadmisi ja arusaamist ettevõtluskeskkonnast nii kohalikul kui ka globaalsel tasandil ning sellega seotud võimaluste ja väljakutsete hindamise oskust. Ühtlasi tähendab see indiviidi enda pädevustest lähtuvat võimet kohaneda keskkonnas ja kasutada

olemasolevaid ressursse tegutsemaks sotsiaalsete, kultuuriliste ja rahaliste väärtuste loomisel. Kesk-konnavõimaluste parem mõistmine loob aluse ideede edukaks elluviimiseks ja paremaks karjääriks.

Äriideede elluviimise tuum on ettevõtlusprotsess ehk ärivõimaluste avastamise, hindamise ja rakendamise protsess, milles aktiivselt osaledes panustab indiviid väärtusloomesse, lähtuvalt enda pädevustest tajuda keskkonda, planeerida ning lahendada probleeme, kuid mille käigus indiviid õpib saadud kogemusest ka ise. Äriideede elluviimiseks vajalikud teadmised ja oskused on täpsemalt kirjeldatud ettevõtlusõppe moodulites (vt Lisa 9–12). Uurimuse tulemused (Man *et al.*, 2008) näitasid, et kuigi erinevad ettevõtlus-teadmised ja oskused, samuti arusaamad keskkonnast mõjutavad konkurentsi ulatust ja organisatsiooni võimekuste loomist, ei saa neid arendada ilma isiku ettevõtlikkust arendamata. Selliste ettevõtlikkust toetavate pädevuste nagu enesejuhtimise, sotsiaalsete olukordade lahendamisoskuse, väärtust loova mõtlemise ja lahenduste leidmise oskuse areng on äriideede elluviimise protsessi lahutamatu osa. Võib öelda, et ettevõtlikkus on äriideede elluvijaja hädavajalik pädevus, ilma milleta ei ole ettevõtlusprotsess võimalik.

3.4.1. Ärivõimaluste avastamise ja kasutamise oskus

Ärivõimalused lähtuvad turust, mistõttu nende avastamiseks on vaja turualaseid teadmisi, st informatsiooni otsimise ja seostamise oskust, kuid tuleb olla ka tähelepanelik huvipakkuvas valdkonnas toimuva suhtes, et leida ärivõimalusi mis tahes ettevõtlustegevuses. Ärivõimalusi avastataksegi just ettevõtlustegevuses ja neid rakendatakse ettevõtlusprotsessis reaalses turutingimustes. Seejuures ettevõtlusprotsess võib olla väga erineva pikkuse, etappide ning trajektooriga, sõltuvalt lähtepositsioonist, eesmärkidest ja protsessi läbimise tingimustest, aga ka protsessis osalevate meeskonnaliikmete ettevõtlus- ja erialastest pädevustest. Oluline on mõista, et ettevõtlustegevuses on indiviid kas iseseisvalt või meeskonnaliikmena ärivõimaluste elluviimisel vahetult seotud väärtusloome protsessiga (*individual-opportunity nexus*) (Shane, 2003), ta võtab vastutuse tegutseda ennast juhtivalt ja saab kogeda muutust oma pädevustes. Siit järeldub, et ettevõtlustegevusega seotud pädevusi on võimalik arendada eelkõige ettevõtlusprotsessis aktiivsel osalemisel, mille käigus pädevused muutuvad saadud kogemuse kaudu.

Teadlikkus turust on oskus tajuda võimalike klientide vajadusi ja seostada need oma ettevõtlustegevusega (Oosterbeek *et al.*, 2010) ning tajuda, mis toimub turul seoses konkurentidega (Van der Laan *et al.*, 2010), samuti mõista ka laiemat keskkonda, mis mõjutab ärivõimaluste avastamise ja nende rakendamise protsessi. Ettevõtlusega alustades on oma toote või teenuse turuanalüüs üks olulisemaid tegevusi, mille alusel hinnata äriidee teostatavust. Edukaks ettevõtlustegevuseks on vaja teada olemasolevaid ja potentsiaalseid konkurente ning nende positsiooni turul ja hoida end kogu aeg kursis toimuvate muutustega (Kyndt & Baert, 2015). Edukad ettevõtjad on võimelised märkama muutusi neid ümbrisevas keskkonnas ning nendele reageerima (Euroopa Komisjon, 2012). Samas võimalike tööandjate, nende konkurentide ja pakutavate toodete ja teenuste tundmine ei ole vajalik ainult ettevõtjana, vaid on oluline teadmine ka edukaks karjääriks palgatöötajana.

3.4.2. Keskkonna mõistmine

Ettevõtluskeskkonna mõistmine (*understanding entrepreneurship environment*) tähendab võimet orienteeruda keskkonna eri tahkudes (nt poliitiline, majanduslik, sotsiaalne, tehnoloogiline, ökoloogiline) ja eri tasanditel (nt kohalik, riigi, globaalne) ning seega analüüsida keskkonna mõju väärtustloovatele (sh ettevõtlusalastele) tegevustele (Rasmussen & Nybye, 2013).

Ettevõtluskeskkond määratleb ja piirab ärivõimalusi ning seega mõjutab uute ettevõtete asutamise määra ja suurust (Bruton *et al.*, 2010). Vastavalt Man'i ja kolleegide (2008) uuringule peavad ettevõtjad arvestama samaaegselt väliskeskkonda ja ettevõtte sisemisi võimalusi, et saavutada parim tulemuslikkus. Ettevõtluskeskkonna alast pädevust iseloomustab võime luua suhteid, seada eesmärged, olla innovaatiline ja märgata keskkonna pakutavaid võimalusi. Kestva edu tagab ettevõtte jätkusuutlik majandamine, kus lähtutakse pikaajalistest kliendi- ja partnerlussuhetest ning arvestatakse keskkonnamõjudega, mille tulemusena luuakse jätkusuutlikke tooteid ja teenuseid, tootmistehnoloogiaid ja ettevõtte juhtimise protsesse (Lans *et al.*, 2014).

Ettevõtluskeskkonna mõistmisel on oluline võtta arvesse klientide, partnerite jt osaliste kultuurilisi iseärasusi. Kultuurist võiks mõelda kui keskkonna sellest osast, millele inimene oskab anda mõistelise-sümbolilise tähenduse (Toomela, 2015). Ettevõtluse kontekstis peetakse kultuuriliste iseärasuste mõistmise all silmas eeskätt õppijate võimalusi õppida kultuurierinevuste ja -sarnasuste puhul nii väliselt jälgitavate (nt kombed, tavad) kui ka varjatute (nt normid, väärtused, tunnetusprotsessid) aspektide ja nende seoste mõistmist ning selle pinnalt kohaste käitumisvalikute tegemist. Samuti pööratakse tähelepanu arusaama kujundamisele, et kultuur ei eksisteeri väljaspool selle kandjaid, vaid tekib indiviidide ja keskkonna vastasmõjus, seega rõhutatakse arusaama iseendast kultuurikandja ja -loojana (sh ettevõtjana). Kultuuriline pädevus – partnerite ja klientide kultuuriliste iseärasuste tundmine – mõjutab ettevõtte edukust uutele turgudele siirdumisel. Teises kultuuris ettevõtte asutamisel tuleb ettevõtte tegevus viia vastavusse sealsete kultuurinormide ja -väärtustega. Ettevõtte sisekeskkonna kujundamisel ja suhetes investorite ning teiste partneritega tuleb arvesse võtta inimeste kultuurilisi erinevusi ja olla nende suhtes tolerantne.

3.4.3. Finantskirjaoskus (*financial literacy*)

Finantskirjaoskus e rahatarkus on rahaasjade ja nendega seotud riskide teadmine ja mõistmine, motivatsioon ja kindlus neid teadmisi erinevates olukordades hästi kasutada parandamiseks isiklikku ja ühiskondlikku rahalist heaolu ning võimaldamaks majanduselus osalemist. (OECD, 2016). Eesti elanike finantskirjaoskuse edendamise programmis aastateks 2013–2020 on finantskirjaoskus lahti seletatud kui „rahaasjades arukate otsuste tegemiseks vajalikud teadmised, oskused ja hoiakud ning nendele tuginev käitumine” (Rahandusministeerium, 2013). Ettevõtlusõppes arendatakse laiemat teadmist, kuidas majandus toimib ja milline on iga inimese mõju ja roll majandussüsteemis. Finantsalased teadmisi ja oskusi on käsitletud ka kui oskust mõista finantsaruannete ja eelarvete sisu, et planeerida tuleviku tegevusi. Haridussüsteemil oluline roll finantskirjaoskuse pädevuse arendamisel. Finantskirjaoskust on käesolevas dokumendis ettevõtlikkuse ja ettevõtlusõppe süsteemsel arendamisel kõigil õppetasetel käsitletud järgmiste oskustena (OECD, 2016):

- rahaliste kohustustega hakkamasaamine;
- rahaasjade jälgimine, eelarve pidamine;
- rahaasjade planeerimine (järgmisest palgapäevast või sissetulekust kaugemale);
- finantsteenuste võrdlemine ja teadlik valimine;
- informeeritus pakutavatest finantsteenustest, majandusolukorrast, abi ja nõu saamise võimalustest.

Kuigi ettevõtja võib delegeerida finantstegevusi valdkonna spetsialistidele, on tal vaja vähemalt elementaarset arusaama rahaasjadest. Samuti on rahandusalaseid põhiteadmisi tarvis igal inimesel, et planeerida enda isiklike tulusid ja kulusid, teha otsuseid investeringuteks, mõista finantskohustuste olemust ja planeerida suuremaid oste.

Kokkuvõtteks:

- Äriideede elluviimise pädevusvaldkonna tähtsamad alapädevused on oskus ära tunda, analüüsida ja kasutada ärivõimalusi, keskkonna mõistmine ja finantskirjaoskus, mis on vajalikud tegutsemiseks ettevõtluskeskkonnas, et selles orienteeruda, osata vaadelda, analüüsida ja luua tingimused väärtuste loomiseks.
- Ettevõtlikkust toetavate pädevuste areng on äriideede elluviimise protsessi lahutamatu osa ja ettevõtlikkus on selles osaleja hädavajalik pädevus, ilma milleta ei ole ettevõtlusprotsess võimalik.
- Äriideede elluviimise tuum on ettevõtlusprotsess ehk ärivõimaluste märkamise, hindamise ja rakendamise protsess, milles aktiivselt osaledes saadud kogemusest õpib inivid ka ise.
- Ettevõtluskeskkonna alast pädevust iseloomustab võime luua suhteid, seada eesmärged, olla innovaatiline ja märgata keskkonna poolt pakutavaid võimalusi. Ettevõtluskeskkonna mõistmisel on oluline mitmesuguste kultuuriliste iseärasuste arvessevõtmine.
- Rahatarkust on tarvis igal inimesel, et planeerida oma isiklike tulusid ja kulusid, teha otsuseid investeringuteks, mõista finantskohustuste olemust ja planeerida suuremaid oste.

3.5. Kokkuvõte ja hinnang ideede elluviimiseks vajalike alapädevuste kohta

Alapädevuste valikul on toetunud ettevõtluse kui äriideede elluviimise protsessi teoreetilisele käsitusele ja mitme ettevõtlusega seotud teadusvaldkonna (sh (arengu)psühholoogia, haridusteadused, sotsiaalpsühholoogia jt) raames loodud teoreetilistele ja kontseptuaalsetele arusaamadele. Lisaks vaadeldi mudeli loomisel hariduspsühholoogilisi uurimusi, mis võimaldavad tuua valitud alapädevuste toetamise paremini kooli konteksti ning kirjeldada haridustasemetega kaupa õpetajate võimalusi ettevõtluspädevuse toetamiseks.

Lähtudes ideede elluviimiseks vajalike pädevuste valikust on koostatud **alapädevuste kirjeldused** (vt lisa 2-4) kõikidele haridustasemetele, mis omakorda on aluseks **ettevõtluspädevuse mudeli** kujundamisel, õpiväljundite kirjeldamisel (vt lisa 5-7) alapädevuste kaupa kõikidele haridustasemetele ning ettevõtlusõppe arendamiseks vajalike moodulite, õppevara ja õppemetoodiliste juhendite koostamisel.

4 ETTEVÕTLUSÕPPE KÄSITUSED ETTEVÕTLUSPÄDEVUSE MUDELI RAKENDAMISEL

Käesoleva peatüki eesmärk on anda ülevaade ettevõtlusõppe olemusest ja aluseks olevatest definitsioonidest ning käsitustest toetamaks ettevõtluspädevuse mudeli rakendamist.

Peatükis selgitatakse ettevõtlusprotsessi rakendamist ettevõtlusõppe kui eriala ja kui ainevaldkonna metoodilise alusena äriideede elluviimisel. Samuti kirjeldatakse võimalusi ettevõtlusõppe kui ettevõtlikkuse arendamise meetodi rakendamiseks ja tuuakse välja olulisemad ettevõtlusõppe eesmärgid.

4.1. Ettevõtlusõppe olemus

Ettevõtlusõppe arendamiseks ja ettevõtluspädevuse mudeli rakendamiseks on oluline ettevõtlusõppe olemuse ja selle erisuguste käsituste põhjalik tundmine, mis on omakorda aluseks ettevõtlikkust toetava õpikäsituse loomisel. Sel põhjusel on käesolevas peatükis antud ülevaade ettevõtlusõppe olemusest ja käsitustest, mis on aluseks ettevõtlusõppe kavandamisele (eesmärgid, sisu ja õppemeetodid, õpikeskkond), õppeprotsessi läbiviimisele ja õpitulemuste kujundamisele ning hindamisele.

Ettevõtlusõppe alusena on ettevõtlust valdavalt defineeritud kui uue ettevõtte alustamist (e.g. Gartner, 1985; Hisrich & Peters, 1989). Hiljem on mõiste sisusse lisatud ettevõtlus tegutsevas ettevõttes. Näiteks Stevenson ja Jarillo (1990) on defineerinud ettevõtlust kui protsessi, mille abil invidiidid – kas omal käel või organisatsioonide sees – avastavad (äri)võimalusi ja kasutavad neid ära. See määratlus laiendab esialgset ettevõtluse mõistet. Ettevõtlust võib iseloomustada ka kui ärivõimaluste avastamist, hindamist ja rakendamist (Nielsen *et al.*, 2012) kahes suunas:

- Ettevõtlus kui ärivõimaluste avastamine, hindamine ning rakendamine uute toodete ja teenuste juurutamisel kasutades uusi organiseerimise viise, protsesse ja toormaterjale, mida varem ei eksisteerinud (Shane 2003, 1).
- Ettevõtlus tegutseva ettevõtte, vabatahtliku või avaliku sektori organisatsiooni sees (Nielsen, Klyver, Evald, & Bager 2012, 4).

Ettevõtluse kaks määratlust – nii uue ettevõtte asutamine kui ka ettevõtlus tegutseva ettevõtte sees – kirjeldavad ettevõtlust kitsalt kui eriala (nt ka õppekava) või ainevaldkonda, mille sisuks on ärivõimaluste avastamine, hindamine ja rakendamine kui ettevõtlusprotsessi etapid (Shane & Venkataraman, 2000). See arusaam on võetud käesolevas dokumendis ettevõtluse defineerimise aluseks ja toob välja kaks komponenti: esiteks indiviidi tegevuse väärtuse loomisel ja ettevõtte asutamise ning teiseks ideede rakendamise tegutsevas ettevõttes. See tähendab, et ettevõtlustegevuses on invidiid ärivõimaluste elluviimisel vahetult seotud väärtusloome protsessiga, mille edukus sõltub teiste tegurite (nt väliskeskkonna

mõjurid) kõrval ka indiviidi pädevustest. Oluline on, et selle protsessi käigus individid õpib saadud kogemusest ka ise. Siit järeldub, et ettevõtlusega seotud pädevusi on võimalik arendada ettevõtlusprotsessis aktiivse osaleja enda saadud kogemuse kaudu. Seega, ettevõtlusõppe lähtealusena kasutatav ettevõtluse definitsioon määrab nii õppe sisu ja eesmärgi kui ka õppemeetodid ja hindamise (Mwasalviba, 2010). Ettevõtlusõppe erineb paljudest teistest õppevaldkondadest, sest kaasab õppija osalejana ettevõtlusprotsessi ja võimaldab äriideede elluviimisel luua keskkonna, kus õppija saab kas iseseisvalt või meeskonnaliikmena võtta vastutuse, tegutseda ennast juhtivalt ja kogeda oma pädevuste muutust. Ettevõtlusprotsessi mõistmiseks ja ettevõtluspädevuse arenguks on vaja protsess (äri võimaluse avastamisest selle rakendamiseni) läbida, mis tähendab, et ettevõtlusõppe kui erialaõppe aluseks on ettevõtlusprotsessi läbimine õppetsükli jooksul. Ettevõtlusõppe moodulite (ainete) õpiväljundite koostamise aluseks käesolevas dokumendis on (vt [ptk 6](#)) ettevõtluspädevuse mudel ja ettevõtlusprotsessi põhimõtte, millesse on lõimitud nii õppija ettevõtlusalaste teadmiste ja oskuste omandamine kui ka ettevõtlikkust toetavate pädevuste areng. Ühtlasi tähendab see, et ettevõtlusõppe mooduleid (aineid) – st ettevõtlusprotsessi – ei ole võimalik jagada või killustada teiste ainevaldkondade vahel, kui see ei ole kokku lepitud ja koordineeritud jagamine (nt ettevõtlusõppe ja tootearenduse ainete ühildamine). Aja jooksul on olnud ettevõtluse arengutegurite mõistmisel mitmesuguseid rõhuasetusi. Näiteks kuni 1980. aastani olid fookuses peamiselt ettevõtja isikuomadused ettevõtluse edukuse mõjurina (Landström & Lohrke, 2010). Seejärel suunas mitu ettevõtluse definitsiooni fookuse ettevõtja isikult ettevõtlusele kui protsessile koos kõige sellega kaasnevaga, aga ka laiemale sotsiaalsele taustale (nt Gartner, 1990; Shane, 2003). Viimatistes uuringutes on hakatud ettevõtluse defineerimisel kasutama nii kitsast kui ka laia käsitust: nn kitsa käsituse juures mõistetakse ettevõtlust kui äri võimaluste avastamist ja hindamist, ettevõtte loomist ja arendamist ning kasvu (ettevõtjaks hakkamist, *becoming an entrepreneur*). Ettevõtluse laia käsitusega seoses rõhutatakse indiviidi olulisust õppeprotsessis ja viidatakse eelkõige vajadusele lõimida ettevõtlikkust toetavad pädevused üld- ja erialaainete õpetamisse. Ettevõtluse lai käsitus peegeldab ettevõtlusõppe kui meetodi põhimõtteid, mis on rakendatavad nii ettevõtlusõppes kui ka laiemalt teistes üld- ja erialaainetes, kus õpe ei põhine protsessil. Mõlemad käsitused toetavad ettevõtluspädevuse mudeli rakendamist (vt [ptk 2](#)). Ettevõtlusõppe moodulite (ainete) õpiväljundites (vt [ptk 6](#)) kajastuvad samuti mõlemad käsitused.

Ettevõtlikkus on õppija ettevõtluspädevuse kujunemisel vältimatu, seetõttu vajavad täiendamist ettevõtlusõppe eesmärgid ja kavandamine, et pöörata enam tähelepanu õppija algatus- ja koostöövõime, samuti planeerimis- ja probleemilahendamise oskuse ning teiste selliste oskuste arengule, mida on tarvis ideede elluviimiseks. Ettevõtlikud peaksid olema nii need, kes kavatsevad alustada ettevõtlusega kui ka need, kes valivad palgatöö olemasolevas ettevõttes, avaliku või mittetulundussektori organisatsioonis. Haridussüsteemis on aga ettevõtlikkuse ja ettevõtlusõppe arendamisel oluline arvestada nii laia kui ka kitsast ettevõtluse käsitust. See tähendab, et tuleb lahendada kahte ülesannet: 1) toetada loovate ning ettevõtlike inimeste kasvu ühiskonnas (laias tähenduses) ja 2) arendada ettevõtlusõppe programme ja kursusi (kitsas tähenduses).

Lähtudes ettevõtluse definitsioonist (FFE-YE, 2012) **käsitletakse käesolevas dokumendis ettevõtlusõpet kui õppetegevust, mis toetab õppija ettevõtluspädevuse kui terviku arengut** nii ettevõtluse kitsas kui ka laias tähenduses kui teadmiste, oskuste ja hoiakute terviklikku kogumit, mida inimene vajab

toimetulekuks määramatusega ning muutustele paindlikult reageerimiseks (uute) ideede avastamisel, loomisel ja elluviimisel oma isiklikus ja tööelus või kogukonnas. Selle jaoks, et täita kahte ülalnimetatud ülesannet, tuleb arvestada lisaks indiviidi (õppija) tasandile ka organisatsiooni tasandit – millised on ettevõtlusõppe rakendamisel õpet pakkuvate koolide rollid ja ülesanded, et luua õppijale soodne keskkond ettevõtluspädevuste arenguks. Organisatsioonitasandi kirjeldamiseks lähtutakse Audretchi, Kurakto ja Linki (2015) definitsioonist, kes peavad ettevõtluse sisu avamisel vajalikuks lähtuda ettevõtluse veelgi laiemast definitsioonist, mis võtab (äri)võimaluste avastamise ja rakendamise protsessi mõistmisel ning ettevõtlikkuse arendamisel arvesse nii indiviidi kui ka organisatsiooni kui terviku ettevõtlikku käitumist (nt ettevõtlik kool või kõrgkool). Ettevõtliku kooli ja ettevõtliku kõrgkooli põhimõtete rakendamine toetab õppija ettevõtluspädevuse arenguks vajaliku keskkonna loomist (sellest täpsemalt [ptk 7](#)).

4.2. Ettevõtlusõppe arendamise käsitused

4.2.1. Ettevõtlusõppe kui eriala või kui ainevaldkond

Ettevõtlusõppe kui eriala puhul võib erialaõppe toimuda ettevõtluse õppekava alusel või ka ettevõtlusainete rakendamisel teiste erialade õppekavades. Ettevõtlusõppe sisaldab nii uute ettevõtete alustamist kui ka juba tegutsevates ettevõtetes ettevõtlustegevust käsitlevaid mooduleid/aineid või teemasid. Ettevõtlusõppe ainetes keskendutakse valdavalt uue ettevõttega alustamise protsessil põhinevale õppele. Ettevõtlusprotsessil põhinev õpe sobib ka tegutsevas ettevõttes ideede arendamiseks (st siseetevõtluses) ja võimaldab reaalse elu kogemuse sissetoomist ettevõtlusõppesse (Morris *et al.*, 2013).

4.2.2. Ettevõtlusprotsess ettevõtlusõppe metoodilise alusena

Ettevõtlusõppe kui eriala ja ainevaldkonna puhul on oluline arendada ettevõtluspädevuse mudeli kõigi valdkondade alapädevusi, mille hulka kuuluvad nii teadmised ja oskused äriideede elluviimisest kui ka ettevõtlikkust toetavad üldpädevused (vt 6 ptk ettevõtlusmoodulite õpiväljundid). Ettevõtlusprotsessi on ettevõtlusalases kirjanduses uuritud eri aspektidest, näiteks ärivõimaluste avastamise etapid ja teadmiste kogumine (nt Shane, 2003) või ressursside ja võimekuste kogumine (nt Keupp & Gassman, 2009), protsessi olemust iseloomustavad tunnused (nt Bhave, 1994), ning ettevõtlusprotsessi multidimensionaalsus (Mets, Raudsaar, Summatavet, 2013; Mets, 2015). Mitu uuringut on ettevõtlusprotsessi käsitlusi hinnanud ebapiisavaks ja killustatuks, mis ei võimalda põhjalikult mõista ettevõtlusprotsessi sisu ja metoodikat (nt Moroz & Hindle, 2012). Seni avaldatud käsitlused võimaldavad selgitada ettevõtlusprotsessi olemust ettevõtlusõppe metoodilise alusena (nt Shane, 2003; Baron & Shane, 2008; Sarasvathy *et al.* 2003). Siiski viimase aja ettevõtlusõppe kriitikas on viidatud, et ettevõtlusõppe on muutumas liiga ärivõimaluse kasutamisoskusele orienteerituks (nt Jones & Matlay, 2011). Sel põhjusel on EL poliitika ja ettevõtlusõppe arendajad juhtinud tähelepanu õppijate ettevõtlikkuse tõstmise vajadusele (Euroopa Parlament ja Nõukogu, 2006). Sellega seoses soovitatakse ettevõtlusprotsessi õppesse tuua rohkem sisse meetodeid,

mis toetavad õppijate personaalset arengut, näiteks loovust, probleemilahendamise ja planeerimisoskust ning teiste ettevõtlikkust toetavate pädevuste arengut (nt Karimi *et al.*, 2014).

Ettevõtlusvõimaluste äratundmisel või avastamisel toetub ettevõtja üldjuhul oma varasematele teadmistele ja kogemustele, samuti ettevõtluse kohta õpitule. Ettevõtlusprotsessi mõjutab suurel määral ettevõtja enda isik, tema motivatsioon ja see, kuidas ta tajub nii ennast kui ka ümbritsevat keskkonda. Ettevõtja võib avastada uusi võimalusi seoses tehnoloogiliste, poliitiliste, õiguslike, demograafiliste ja teiste muutustega ühiskonnas. Muutused ühiskonnas ja tehnoloogias võimaldavad rakendada nt uusi ärimudeleid või luua selliseid tooteid, mida varem ei eksisteerinud.

Protsessipõhine käsitlus sobib üldjuhul nii uue ettevõtte asutamisel kui ka siseetevõtluses. Paljudel uutel ettevõtetel on juba tegutsevate ettevõtete ees see eelis, et nad saavad alustada uue tehnoloogiaga, millele orienteerumine võib tegutsevatele ettevõtetele tähendada vajadust organisatsioon ümber kujundada ja teha palju muid kulusi. Traditsioonilistes valdkondades tegutsevate ettevõtete eeliseks on tootmis- ja muude protsesside väljaarendatus ja kõrgem efektiivsus kui uutel asutatavatel ettevõtetel, kel vastav pädevus ning ressurss veel puudub.

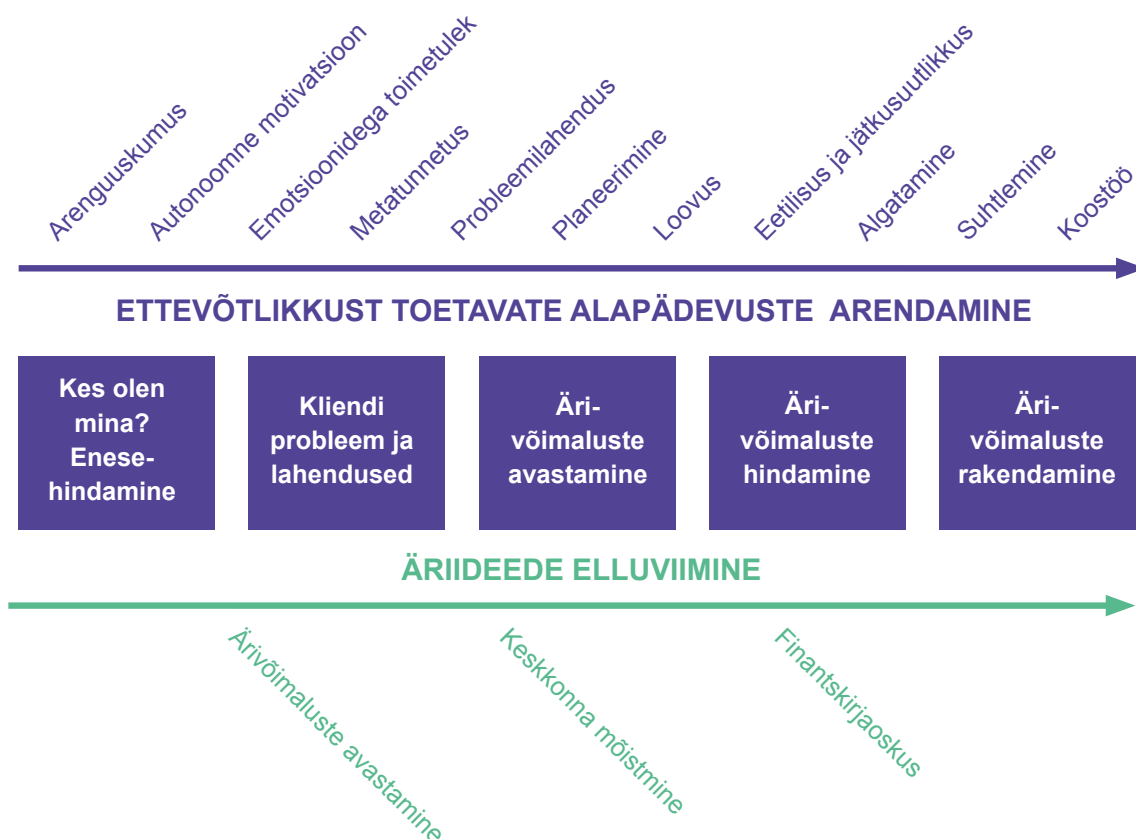
Ettevõtlusprotsess on oma olemuselt tagasisidestatud peaaegu kõigis oma faasides, mille tulemusena ettevõtlusõppes läbib õppija ettevõtlusprotsessi võimalikult interaktiivsena, nagu see toimub ka päriselus, seega eesmärgi ja vahendite vahelise tasakaalu arendamine on pidev protsess. Üldjuhul algab kursus õppija eneseteadvustamisega enda olemasolevatest teadmistest ja oskustest, samuti motivatsioonist midagi ära teha. Õppija genereerib ja sõnastab oma idee, millega ta tahab edasi töötada, kusjuures ideeni jõudmine võib olla toetatud erinevate meetoditega. Ettevõtlusõppe põhiidee on, et õppija arendab kogu õppeprotsessi käigus oma ideed, planeerides selle rakendamise võimalusi, vahel asub ta seda ka ellu viima. Tuleb märkida, et ettevõtlusõppe eesmärk ei ole tingimata käivitada uut ettevõtet, äri või projekti, kuigi see võib olla üks võimalik väljund. Protsessi etapid on omavahel tagasisidestatud, st järgnev etapp annab tagasisidet eelmisele. Selle tulemusel korrigeeritakse eelneva etapi, vajadusel ka kõigi eelnevate etappide tulemused või alustatakse idee loomise ja analüüsi protsessi algusest, omades nüüd juba teatavat kogemust. See näitab ettevõtlusprotsessi mittelineaarsust ja seda, et kogu protsessi jooksul tuleb pidevalt hinnata protsessi tulemusi ja vajadusel korrigeerida tegutsemisviise ja lahendusvõimalusi protsessi elluviimisel (vt ka Mets *et al.*, 2013; Mets, 2015). Kogu (õppe)protsessi tulemusena saab õppija kogemuse, milliseid oskusi ettevõtja vajab, milline on ettevõtja tegevus ja otsustused oma idee elluviimisel. Seega näitab ettevõtlusprotsessi rakendamine ettevõtlusõppe metoodilise alusena õppe olemust ja eripära ning võimalusi õppija ettevõtluspädevuse arenguks.

Ettevõtlusprotsessi saab kasutada ettevõtlusõppe metoodilise alusena käesolevas dokumendis kirjeldatud moodulite eesmärkide püstitamisel, õpiväljundite, sisuteemade ja hindamiskriteeriumide koostamisel, aga ka pedagoogilise valikuna moodulite rakendamisel (vt [ptk 5](#) ja [ptk 6](#)).

4.2.3. Ettevõtlusõpe kui ettevõtlikkust arendav meetod

Ettevõtlusõpe kui ettevõtlikkust arendav meetod tugineb ettevõtlusõppe laiale käsitusele, kuna ettevõtlikkus on vajalik mitte ainult ettevõtjate ettevalmistusel, vaid ettevõtlikkust on vaja ka igapäevaelus (Blenker *et al.*, 2012) ja töös toetamiseks valitud erialal paremini hakkamasaamist (nt Heijke, Meng, & Ris, 2003). Ettevõtlusõppe kui meetodi arendamist on käsitlenud paljud teadlased (nt Neck & Greene, 2011; Jones & Iredale, 2010). Nad soovivad arendada tegevuspõhises õppes rohkem ettevõtlikku mõtlemist ja loovust ning rõhutavad vajadust õpetada ettevõtlust mitte ainult ettevõtjatele vaid kõigile (Sarasvathy & Venkataraman, 2011). Ettevõtlusprotsessil põhinevas õppes võib protsessi eri etappidel lõimida õppesse ülesandeid, mis aitavad arendada õppijate ettevõtlikkust toetavaid alapädevusi, mis omakorda toetavad õppe ettevõtlusprotsessiga seotud eesmärkide saavutamist. Seda näitab uuring, kus üliõpilastele anti enne äriideede genereerimist lahendada loovat mõtlemist arendavaid ülesandeid ja selle tulemusena kasvas nende üliõpilaste väljamõeldud uuenduslike ideede arv võrreldes kontrollrühmaga, kes enne loovülesandeid ei lahendanud (Karimi *et al.*, 2014).

Ettevõtlikkuse toetamiseks tuleb ettevõtlusõppe protsessis teha valikuid, millisel etapil on kõige otstarbekam pöörata suuremat tähelepanu ühe või teise alapädevuse arengule. Alljärgnevalt on ühe näitena toodud õpetajate ja õppejõudude (u 30 osaleja) ettevõtluspädevuse mudeli rakendamise koolituse raames koostatud skeem alapädevuste ja ettevõtlusprotsessi võimalikest seostest (joonis 4.1).

Joonis 4.1. Näide: ettevõtluspädevuse alapädevuste arendamine ettevõtlusprotsessi eri etappidel. Allikas: Autorite koostatud

Joonise järgi algab ettevõtlusprotsess õppija isikulise arengu analüüsi ja enesehindamisega, kus on näiteks asjakohane pöörata tähelepanu õppijate arusaamisele oma mõtteviisist, motivatsioonist ja enesejuhtimise võimest, aga ka hoiakutele ettevõtluse suhtes, samuti eelnevate teadmiste ja oskuste väljaselgitamisele. Seejärel, kliendi probleemi tuvastamise etapil on prioriteediks mõtlemisoskused, sh loovus, probleemilahendamise ja planeerimisoskus. Ärivõimaluste avastamise etapil võiks olla otstarbekas õppeprotsessis käsitleda põhjalikumalt nt algatamise ja teiste sotsiaalsete olukordade lahendamise oskusi (nt algatusvõimet, suhtlemis- või koostööoskust arendavate ülesannete lahendamisel). Sel viisil saab igal etapil õppeprotsessi täiendada uute alapädevuste arengut toetavate ülesannetega, õppijad saavad uusi oskusi oma äriideede arendamise protsessis praktiliste tegevuste käigus ka testida, mis omakorda tõstavad järk-järgult õppijate ettevõtluspädevuse taset. Selliselt saab etapiti pöörata tähelepanu isikuarengu eri aspektidele, mis mõjutavad äriideede elluviimise protsessis paremat enesejuhtimise võimet ning võimaldavad saavutada paremaid tulemusi ideede arendamisel.

Loomulikult võib ettevõtlikkust toetavate pädevuste arendamise ülesandeid lülitada ettevõtlusprotsessi ka teises järjekorras – valikud sõltuvad õppe eesmärkidest, sisu fookusest, ettevõtlusprotsessi iseloomust, õppejõu ja mentori oskustest ja valikutest ning teistest teguritest. Samas võib ettevõtlusprotsessi mittelineaarsust arvesse võttes ettevõtlikkust toetavate alapädevuste lõimimine õppesse paljuski toodud näitest erineda. Siiski illustreerib see näide üldist põhimõtet ettevõtlusprotsessil põhineva õppe ja ettevõtlikkust toetava õpikäsituse arendamiseks.

Ettevõtlusõpet kui meetodit võib lõimida ka teistesse üld- või erialaainetesse, kus õppe aluseks ei ole protsess, vaid tugineda tuleb vastava aine sisule. See tähendab siduda õppija ettevõtlikkuse arengu võimalused: 1) üld- või erialaaine (nt matemaatika, mehhatroonika) eesmärkidega, õppesisu ja õppe tulemustega; 2) õpetamise ja õppimise põhimõtetega. Seejuures õpetaja ja õppejõu peamine ülesanne on juhendada ja suunata õppeprotsessi nii, et toimuks õppijate ettevõtlikkust toetavate alapädevuste areng. Õppe tulemuste hindamiseks on soovitatav kasutada tagasisidestamise meetodeid.

Ettevõtlusõppe kui meetodi lõimimine eri haridustasemetel õppekavade üld- ja erialaainetesse saab toimuda vaid igas aines eraldi ja isemoodi. Ettevõtluspädevuse mudeli rakendamine on tõhusam, kui mudelis toodud alapädevusi (eelkõike neid, mis toetavad ettevõtlikkuse arengut) lõimitakse kõikidesse õppekava ainetesse ja/või moodulitesse süsteemselt ja kooskõlastatult. Pädevuste lõimimisel ja õppetöö kavandamisel tuleks arvestada muuhulgas õppijate pädevuste varasema tasemega, nende huvide ja ootustega ettevõtlusõppele.

Ettevõtlusõppe kui ettevõtlikkust arendava meetodi lõimimine ainetesse **võimaldab ühendada õppija ettevõtlikkuse arengu aineõppega** ning kujundada õppetegevus tervikuks selliselt, et tulemused toetaksid eesmärgiks seatud pädevuste arengut. Selleks, et kavandada sellist lõimingut ja koostööd koolis, on vaja kirjeldada ettevõtluspädevuse alapädevuste ja ainete seoseid. Lähtudes iga õppeaine eesmärkidest, õppesisust, õpetamise printsiipidest ja oodatud **õpitud tulemustest (õpiväljunditest)**, on oluline esile tuua iga aine võimalused ettevõtluspädevuse alapädevuste lõimimiseks. Nii näiteks võiks kunstiained toetada loovuse arengut ja kogemuse kaudu õppimist, samas matemaatika – kõige enam näiteks finantsalaste teadmiste ja oskuste kujundamist, humanitaarainetes võiks pöörata aga rohkem rõhku enesejuhtimise ja sotsiaalsete olukordade lahendamise oskusele.

Tabel 4.1 esitab näite üldhariduse ettevõtlusõppe mudeli komponentide ja õppeainete seostest. Loodud seoste kirjeldus pole siduv dokument, vaid on soovituslik juhend, mis võimaldab õpetajal endal teha õppes valikuid. Õpetaja roll on juhendada ja suunata seoste loomist ning tagasisidestada eesmärgi poole liikumist, et aidata õppijal jõuda mõtestatud ja vajalike seosteni. Soovitud ettevõtluspädevuse lõimimiseks on koos lisaselgituste ja põhjendustega, kuid iga õpetaja saab etteantud kirjeldustele tuginedes luua endale sobivaima lahenduse, valides õppe eesmärgi ja interdistsiplinaarsust kõige paremini toetava õppekeskkonna ja -meetodid, õppematerjalid, juhised ja ülesanded ning tagasiside andmise viisi ja sageduse.

Tabel 4.1. Üldhariduskooli ettevõtlusõppe mudeli alapädevuste ja õpitulemuste seosed teise kooliastme (4.–6. kl) käsitöö aine näitel. Allikas: väljavõte Edu ja Tegu üldhariduse töörühma koostatud õppeprotsesside kirjeldustest.

Ettevõtlus-pädevuse mudeli alapädevus	Seose kirjeldus oodatud õpitulemusena
Arenguuskumus	<p>Teab, et käsitööoskus on kõigil arendatav, oleneb harjutamisest ja sobivate võtete omandamisest;</p> <p>suhtub vigade tegemisse käsitöös kui õppimise loomuliku ossa; ebaõnnestumiste puhul muudab strateegiat, otsib abi või suurendab pingutust või keskendumist;</p> <p>teab, et pingutamise tulemusel arenevad käsitööalased oskused ning et pingutama peavad ka parimad;</p> <p>tahab saada oma käsitööoskustes ja käsitööalastes teadmistes paremaks, märkab nii edusamme kui ka probleeme ja puudusi oma töodes, oskab neid sõnastada ja vajalikku abi küsida, kui ei suuda ise probleemi lahendada.</p>
Autonoomne motivatsioon	<p>Oskab konkreetset käsitööoskust ja käsitööalast tegevust mõtestada ja väärustada; mõistab (oskab põhjendada), miks käsitööoskus on talle vajalik;</p> <p>valib, otsustab ja põhjendab oma valikut, millist eset ja kuidas teha (õpetaja aitab teha jõukohaseid valikuid ja omandada vajalikud töövõtted), valitavad tööd on sellised, mis pakuvad pingutamise korral eduelamust ja rõõmu hakkamasaamisest.</p>
Emotsioonidega toimetulek	<p>Tõlgendab halba emotsiooni tekitavat olukorda (nt kui kudumistöös tekkib viga, pettumus saadud hindest) võimalusena sellest midagi õppida (mida ma saan sellest õppida ja mida ma edasi teen);</p> <p>väljendab kohaselt positiivseid emotsioone, nt ei kiitle teiste ees oma hästi väljatulnud tööga, analüüsib edusituatsioone emotsioone kõrvale jättes (miks mul läks hästi, mis aitas edu saavutada).</p>
Metatunnetus	<p>Käsitööga seotud ülesannet sooritama asudes mõtleb, kuidas ta seda teostab ja milliseid oskusi selleks vaja on;</p> <p>tegevuse ajal hindab, kuidas ta liigub oma eesmärgi suunas ja vajadusel teeb oma tegevustes muudatusi;</p> <p>hindab lõpptulemust (kuidas mul läks) ja õppimise tulemusel toimunud arengut.</p>

Ettevõtlus-pädevuse mudeli alapädevus	Seose kirjeldus oodatud õpitulemusena
Loovus	Oskab tegutseda olukordades, kus on vaja pakkuda mitu erinevat lahendust (sh uudseid), kui ka olukordades, kus vaja töötada ühe optimaalse lahenduse leidmiseks (nt kuidas säästlikult materjale kasutada).
Probleemi-lahendusoskus	Tunneb ära ja määratleb probleemi (nt arvestasin materjali kulu vähem või rohkem, on mingi materjali suhtes allergiline), mõtleb välja erinevaid lahendusi (nt teha kampsuni asemel vest, valida allergikule sobiv lõng), valib sobiva lahenduse, lahendab ja hindab tulemust.
Planeerimisoskus	Mõtleb ette läbi tegevuste, ressursikulu ja ohutud töövõtted: materjali valiku ja kulu, tööks kuluva aja ja oskused, juhendamise vajaduse, raha, töövahendid jm.
Eetilisus ja jätkusuutlikkus	Märkab enda ümber säästlikke ja vähemsäästlikke lahendusi, nt jäätmete sorteerimine, taas- ja säästlik kasutus, pakub välja võimalusi keskkonnasõbralikeks lahendusteks; arutleb käsitöö kui tootmisvormi osa üle majanduses, sh keskkonnasäästu, kvaliteedi, automatiseerimise ning töökohtade loomise aspekte; teeb tarbimisel teadlikke valikuid, nt kasutab keskkonnasäästlikult toodetud ja vastupidavaid materjale, ausa kaubanduse printsiipe järgivaid tooteid; saab aru, mida autorikaitse tähendab ja teadvustab autorikaitse olulisust.
Algatusvõime	Algatab tegevusi ja pakub välja mitmesuguseid ideid ühistegevusteks, kaasates teisi õpilasi ning sõlmides kokkuleppeid.
Suhtlusoskus	Arendab suutlikkust ennast selgelt, asjakohaselt ja viisakalt väljendada, väljendusoskust oma loomingu või töö esitlemiseks teistele, oskab oma tehtud valikuid põhjendada
Koostööoskus	Arvestab tööprotsessis teistega, nt teiste erinevat töötempot, oskuste taset toote loomisel või vahendite jagamisel; mõistab, et käsitöölaline areng toimub igal õpilastel omas tempos ja vajadusel aitab (selgitab) ja julgustab kaasõpilasi.
Keskkonna mõistmine	Arutab, kuidas luua omakultuuri väärtustades sellele toetuvaid tooteid ja teenuseid; saab aru, et käsitöö on võimalus luua tooteid (või väärtusi) ja pakkuda teenuseid; uurib pärimuslikke mustreid, rahvariideid, tööriistu ja tarbeesemeid ning miks need kihelkonniti on erinevaks kujunenud, rahvariiete kandmisega seotud tavade kujunemise põhjuseid, võimalusel ka oma juuri (pärimist).
Ärivõimaluste analüüsi oskus	Mõistab isetehtud toodete väärtust.
Rahatarkus	Saab aru omahinna kujunemisest, sh selle sõltuvusest materjali kulust, töö tegemiseks kuluvast ajast, masstoodanguna ja ise tehtud eseme (nt kleidi, lõikelaua) hinna ja omapära erinevusest.

Tabelis 4.1. esitatud näite varal võib ettevõtlikkust toetavate alapädevuste lõimimine õppeainetesse või -moodulitesse toimuda ka teistes õppeainetes ja haridustasemetel.

4.3. Ettevõtlusõppe eesmärgid

Ettevõtlusõppe üldine eesmärk on toetada õppijate ettevõtlikkuse arengut ja nende jätkuvat toimetulekut töös, sh ettevõtluses, ja igapäevaelus. Sellest lähtuvalt on ettevõtlusõppel täita kaks ülesannet: 1) toetada loovate ning ettevõtlike inimeste arengut ühiskonnas ja 2) kujundada õppijate ettevõtlusalaseid hoiakuid ning arendada süsteemselt ettevõtlusalaseid teadmisi ja oskusi. Esimene ülesanne on püstitatud selleks, et pakkuda lahendusi ettevõtlusõppe lõimimiseks õppekavadesse ning üld- ja erialaainetes, sidudes aineõppe elulise kontekstiga ja toetamaks õppijate ettevõtlikkuse arengut. Teine ülesanne annab tõuke ettevõtlusõppe süsteemseks arendamiseks kõigil haridustasemetel, sealjuures ettevõtlusõppe programmide, moodulite ja ettevõtlusainete loomiseks, et edendada õppijate loovust, algatusvõimet, **püsivust, võimet teha meeskonnatööd, arusaamist riskidest ja vastutustundlikkust** – seega kõiki ettevõtlikkust toetavaid alapädevusi.

Ettevõtlusõppe eesmärgid olenevad otseselt sellest, kas ettevõtlusõpet defineeritakse selle laiemas või kitsamas tähenduses, ja sõltuvad nii haridustasemest kui ka õppe eesmärkidest ettevõtluspädevuse arendamisel. Seejuures madalamatel haridustasemetel on ettevõtlusõppe eesmärk toetada eelkõige õppijate motivatsiooni ja uskumust nende isikliku võimekuse ja loovuse arenguks, samuti edendada mõtlemis- ja sotsiaalseid oskusi. Samu pädevusi arendatakse edasi ka kõrgematel haridustasemetel, kuid seal ettevõtlusprotsessi käsitledes lähtutakse pigem ettevõtlusõppe kitsamast tähendusest. Wilson ja tema kolleegid (2007: 27) rõhutavad, et ettevõtliku hoiaku kujundamine ei lõppe üldharidusetasemel ning ettevõtlusprotsessi läbitakse uuesti järjest sügavamalt järgmistel haridustasemetel, kus kinnistatakse ettevõtlikku mõtteviisi ja käitumist ning süvendatakse ettevõtlusalaseid teadmisi ja oskusi.

Ettevõtlusõppe eesmärgid on vaadeldud lähtuvalt õppeprotsessist ja lõpptulemustest, näiteks üsna levinud on jaotus, kus käsitletakse õppimist „ettevõtluse kohta” (*about entrepreneurship*), „ettevõtluse jaoks” (*for entrepreneurship*) ja „ettevõtluse kaudu” (*through entrepreneurship*) (Bécharde & Grégoire, 2007). Esimesel juhul võimaldab ettevõtlusõpe õppijal omandada teadmised ettevõtluse olemuse kohta ja tõsta üleüldist teadlikkust ettevõtlusest, mis on oluline õppija ettevõtliku hoiaku kujundamisel (sh eri haridustasemetel ja õppija huvist lähtudes). Mitme uuringu alusel on see enamlevinud ettevõtlusõppe käsitlus kõrghariduses (nt Mwasalwiba, 2010; GUESS, 2016). Teisel juhul on ettevõtlusõppe eesmärk tõsta õppija motivatsiooni ning arendada ettevõtlusega alustamiseks vajalikke teadmisi ja oskusi. Selle eesmärgi puhul luuakse õppijatele võimalus oma äriideid arendades läbida praktiliselt ettevõtlusprotsess ning kujundada ärimudel ja/või koostada äriplaan. Kolmandal juhul õpitakse ettevõtlust praktilise kogemuse kaudu, mis on teostatav kõigil haridustasemetel (nt Smith *et al.*, 2006). Seejuures on kõige rohkem negatiivse kriitika osaliseks saanud esimene eesmärk kui biheivioristlik arusaam ettevõtlusõppest. Siiski paljudel juhtudel on need eesmärgid õppeprotsessis seotud või ühendatud, sest teadmisi ettevõtlusest ja ettevõtlusalast teadlikkust on õppijal vaja nii ettevõtlusprotsessis osalemisel ja äriideede elluviimisel kui ka igapäevaelus.

Lisaks õppe eesmärkide muutumisele haridustasemeti on ettevõtlusõppe eesmärgid otseses seoses õppijate eelmistel haridustasemetel omandatud teadmiste-oskustega ja sooviga õppida juurde uusi ettevõtlusalaseid teadmisi ning oskusi. Ettevõtlusõppe eesmärkide seadmisel on oluline ettevõtluse eri tüüpide (nt tehnoloogiline, sotsiaalne, loov-, kasvuettevõtlus jne) iseärasuste tundmaõppimine ja arvestamine.

Schindehutte ja ta kollegid (2006) on rõhutanud ettevõtjate ja ettevõtlustüüpide klassifitseerimise olulisust ettevõtluse uurimisel ja ettevõtjate ettevalmistusel nii kooli- kui ka vabaõppes. Paljude autorite klassifikatsioonid üldistades võib tuua esile mitu olulist ettevõtlusega seotud klassifikatsiooni alust: tegevusvaldkond ja kasvuambitsioon; ärimudel ja ettevõtlusesse sisenemise viis (sh uue toote looja, tegutseva ettevõtte omandaja või frantsiisivõtja); ettevõtte elutsükli faas; ettevõtluse finantseerimise allikad; ettevõtja eriala. Nad peavad oluliseks eristada näiteks ettevõtjaid-käsitöölisi, tehnoloogilisest arendusest lähtuvaid ettevõtjaid, individuaalseid ja meeskonnale toetuvaid innovaatoreid, tugeva ideede genereerimise või müügivõimekusega ettevõtjaid ning stabiilsete väikeettevõtete omanikke. Ettevõtlusõppe eesmärke püstitades tuleb arvesse võtta, milliseid spetsiifilisi valdkonnapõhiseid erialaseid pädevusi üks või teine ettevõtlusvaldkond ettevõtlusega alustamisel eeldab. Potentsiaalse ettevõtja tegevusvaldkonnast sõltub ka, kas ja kuidas tuleb ettevõtlusõpet lõimida erialaõppesse.

Näitena võib tuua ettevõtlusõppes levinud spetsialiseeritud ettevõtlustüübid (vt joonis 4.2.), mis vajavad eraldi käsitlust nende valdkonnapõhiste eripärade tõttu ning sellest tulenevalt erinevad ka nende õppe eesmärgid. Tehnoloogiaettevõtlus keskendub tehnoloogial põhineva äriidee rakendamisele ja tehnoloogiaettevõtte asutamisele, mis võimaldab omandada teadmisi ja saada praktilisi kogemusi erinevatel tehnoloogiatel (nt IT, tervisetehnoloogia, mehhatroonika jne) põhinevate ideede kommertsialiseerimiseks. Sotsiaalses ettevõtluses peab ettevõtja silmas oma ühiskondlikku missiooni ja kombineerib seda oma organisatsiooni eesmärkidega, samuti uurib ja otsib ta viise, kuidas tekitada suuremat sotsiaalset väärtust oma klientidele (nt uuskasutus, säästlik tarbimine jm). Ka püüdleb sotsiaalne ettevõtja suurima võimaliku ühiskondliku väärtuse poole, olles samal ajal uuenduslik, probleeme ennetav ja riskialdis (Mort, Weerawardena, & Carnegia, 2003). Käesoleval ajal leitakse üha rohkem, et jätkusuutliku ettevõtluse jaoks on oluline isiklike ja sotsiaalsete huvide ühitamine, muutes seeläbi „maailma paremaks” (Sarasvathy & Venkaraman, 2011; McMullen, 2011).

Joonis 4.2. Näited levinud ettevõtlustüüpidest ettevõtlusõppes. Allikas: Autorite koostatud

Loomemajanduse, sh kirjanduse, kujutava kunsti, teatri ja muusika valdkonnas peetakse ettevõtlusõppes keskseks ülesandeks välise, ärile suunatud tõukejõu seostamist õppijate sisemise loomingulise eneseteostusega (Pollard & Wilson, 2014). Uuringud on näidanud, et loomevaldkondade õppijad vajavad iselaadi käsitlust ettevõtlusoskuste arendamisel (Tafel-Viia *et al.*, 2012). Rohkem tuleb pöörata tähelepanu selle sihtrühma jaoks olulistele teemadele nagu intellektuaalomandi kaitse ja finantskirjaoskus, aga

ka rahvusvaheliste turuvõimaluste arvestamisele (Karhunen *et al.*, 2011). Teenindustevõtluse õppe eesmärgid sõltuvad otseselt sellest, millistele rakendusalaadele on õpe suunatud (nt turism, toidlustus, paljud teised isikuteenuste liigid või transport, logistika jne).

Eestis viimastel aastatel palju tähelepanu saanud iduettevõtluse (*start-up*-ettevõtluse) ja üliõpilasfirmade toetamiseks on otstarbekas ettevõtlusõppe eesmärkide püstitamisel arvestada ka lõimumist eelinkubatsiooniga. Ülikoolide eelinkubatsioonitegevustega saab toetada (nt toodete/teenuste arendamisel) neid formaalsest ettevõtlusõppest väljunud tudengimeeskondi, kes soovivad oma loodavat äriideed reaalselt edasi arendada ja õpingute käigus alustatud ettevõtlusega pikemat aega tegelda, et jõuda tasemeni, kus nad on valmis jätkama kas teistes arenguprogrammides, ettevõtlusinkubaatoris või iseseisva ettevõttena.

Organisatsioonisisese ettevõtluse e siseettevõtluse (*intrapreneurship*) õpetamisel on oluline rõhutada näiteks ettevõtte sisekeskkonna ja juhtimise iseärasusi ning võimalusi ettevõttesisesteks algatusteks tegutseva ettevõttega seotud uute ettevõtete loomise või uue ettevõtlusstrateegia näol (Kuratko & Morris, 2018). Esimesel juhul võib uus loodud ettevõtte tegutseda juba tegutseva ettevõtte sees või väljaspool seda (Kuratko, Covin, & Carrett, 2009). Teisel juhul toimub innovatsioon ettevõtte strateegias, toodetes, turunduses, ärimudelil või organisatsiooni struktuuris, protsessides, võimekustes (Kuratko & Audretsch, 2013). Arvestades siseettevõtluse eri tüüpide ja sisekeskkonna iseärasustega, on ettevõtlusõppe eesmärk valmistada üliõpilasi ette nii ettevõtluseks kui ka innovaatilisteks väljakutseteks ettevõtete sees ning pakkuda praktiliste kogemuste saamise võimalusi siseettevõtlusega seotud ülesannete või projektide täitmisel.

Ettevõtlusõpe on dünaamiline ja sotsiaalne protsess ning sõltub oluliselt õppijate endi õppeeesmärkidest. Ettevõtlike hoiakute kujunemine ning ettevõtlusalaste teadmiste ja oskuste omandamine on olulised kõigil haridustasemetel, iga õppeastme eesmärgid ja õpiväljundid tulenevad õppijate vajadustest ja arenguvõimest ning õppekavade eesmärkidest.

Kokkuvõte

- Ettevõtlusõpet võib vaadelda 1) kui eriala või ainevaldkonda, sh õppekavad, ettevõtluse ained ja moodulid (kitsam tähendus) ja 2) kui ettevõtlikkust arendavat meetodit, sh ettevõtlikkust toetavate pädevuste lõimimine erialaainetesse (laiem tähendus).
- Ettevõtlusõppe sisuks selle kitsamas käsituses on 1) uute ettevõtete loomine või 2) ettevõtlus tegutseva ettevõtte, vabatahtliku (e mittetulundus-) või avaliku sektori organisatsiooni sees.
- Ettevõtlusõpet eristab teistest distsipliinidest asjaolu, et ettevõtlust õpetatakse protsessi-põhiselt, nii et õppija tegutseb äriidee elluviimise protsessis vastavalt oma pädevustele ja õpib omaenda praktilise kogemuse kaudu.
- Ettevõtlusõppe ainetes on tähtis arendada kõiki ettevõtluspädevuse mudeli alapädevusi: nii teadmisi ja oskusi äriideede elluviimisest, ettevõtluskeskkonnast ja finantsidest kui ka protsessis osaleva indiviidi ettevõtlikkust toetavaid alapädevusi.
- Siseettevõtluses aitavad õppijatel vajalikke pädevusi omandada ettevõtetes tegelike ülesannete või projektide täitmisel saadud praktilised kogemused.
- Ettevõtluse laiema käsituse puhul tähtsustatakse ettevõtlikkust toetavate pädevuste arendamist neid pädevusi üld- ja erialaainetesse lõimides.
- Ettevõtlusõppe lõimimine üld- või erialaainetesse tähendab siduda üld- või erialaaine eesmärgid, õppesisu ja õppe tulemused, aga ka õpetamise ja õppimise põhimõtted õppija ettevõtlikkuse arenguga.
- Ettevõtlusõppe eesmärkide seadmisel on oluline ettevõtluse eri tüüpide (nt tehnoloogiline, sotsiaalne, loov-, teenindus-, kasvuettevõtlus jne) iseärasuste tundmaõppimine ja arvestamine.

5 PEDAGOOGILISED VALIKUD ETTEVÕTLUSÕPPES

Peatüki eesmärgid on:

- anda juhised ettevõtlusõppe õppeprotsessi kavandamiseks ja sobiva õpikeskkonna loomiseks;
- selgitada, millised on õpetaja peamised rollid ja pädevused õppija ettevõtluspädevuse arendamisel;
- selgitada, kuidas ettevõtlusõppes ja teistes ainetes rakendada ettevõtlikkust arendavat õpikäsitust ja sellest lähtuvat metoodikat ja õppeülesandeid ning anda ülevaade sellest, kuidas kaasata õppetöösse ettevõtjaid ja teisi asjaosalisi;
- Selgitada, miks ettevõtlusõppe rakendamine õpetajahariduses on oluline.

5.1. Ettevõtlikkust toetava õpikäsituse arendamisega seonduvad põhimõtted

Mõlema, nii ettevõtlusõppe kui ka võtmepädevuste (nt ettevõtluspädevus, sh ettevõtlikkus ja loovus) arendamine on viimasel dekaadil kerkinud hariduses olulisteks prioriteetideks (EC, 2016; OECD, 2016; EÕS, 2017). Nimetatud arengusuunad on toonud kaasa õpetamise ja õppimise käsitlustes sisulisi ning tähenduslikke muudatusi; 1) kuidas toimub õpetamine ja õppimine, 2) milline õpikeskkond on õppimiseks sobilik ning 3) millised on pädevuste arengu toetamiseks sobivad õpetamismudelid ja õppemeetodid.

Pädevuste arengu terviklik toetamine seab olulisele kohale õppijakeskse, sh õppija varasemaid teadmisi ja kogemusi arvestava ning õppija autonoomiat, tema personaalset ja sotsiaalset arengut toetava õppe. Pädevuste kujundamisel on tähtis, et 1) toimub dialoog õppija ja õpetaja vahel, 2) uut teadmist konstrueeritakse ühiselt, 3) õppimine on koostööne ning 4) õppija hindamine on kujundav (Heidmets *et al.*, 2017; Täks *et al.*, 2014).

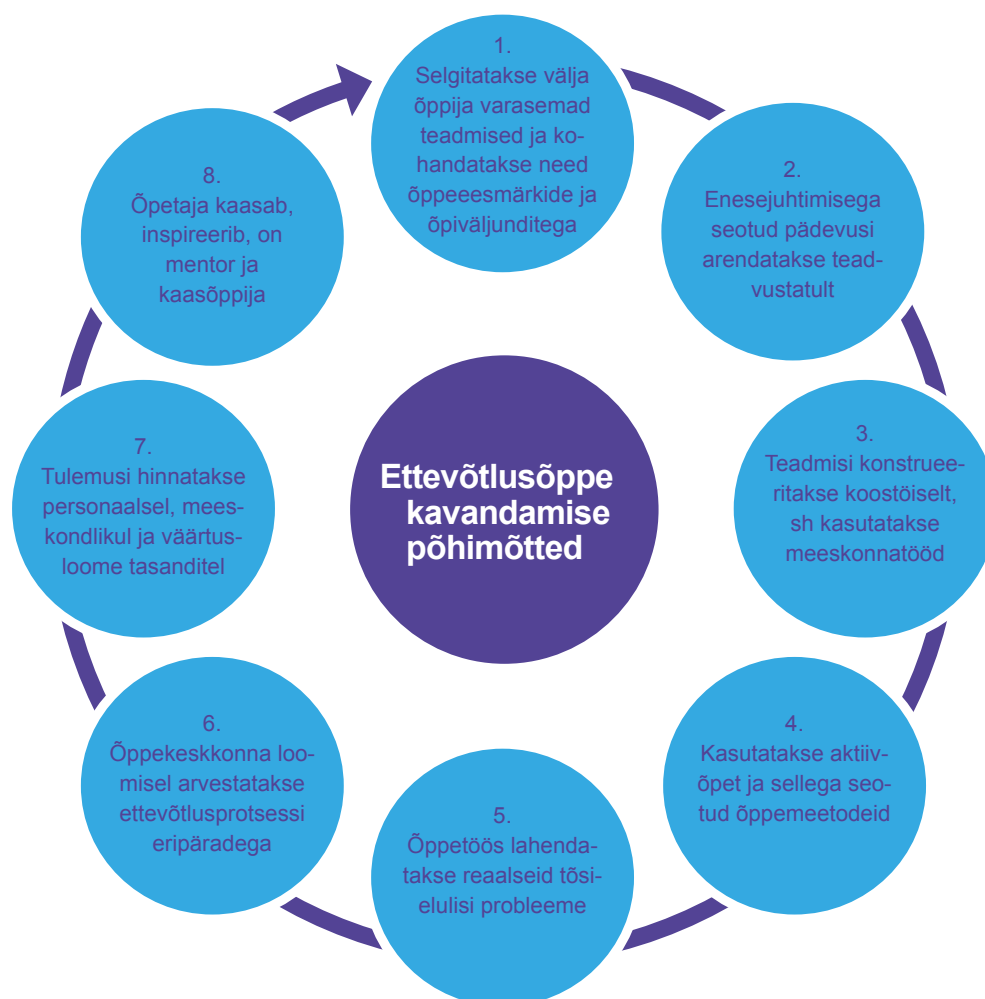
Ettevõtlusõppes on alati tähelepanu keskmes aktiivne ja kogemusest õppimine, mille puhul õppeprotsessis lahendatakse tõsielulisi ja keerulisi probleeme uue ärilise, sotsiaalse, kultuurilise vms väärtuse loomise eesmärgil. Praktikas tähendab see ettevõtluspädevuse mitmesuguste alapädevuste arengu toetamist.

Tänapäevastest õpikäsitustest sobivad ettevõtlusõppe mõtestamiseks: 1) tegevusõppe teooria (Revans, 1981, 2011), ing k *action learning theory*, 2) kogemusõppe teooria (Heron, 1992; Kolb, 1984; Kolb & Kolb, 2005), ing k *experiential learning theory* ja 3) sotsiaalkonstruktivism (Palinscar, 1998; Tynjälä, 1999; Vygotsky, 1978, jpt), ing k *social constructivism*. Eelnimetatud teooriate pedagoogilised eesmärgid on sarnased järgmistes aspektides (Täks, 2015). Need

- keskenduvad enesejuhtimise (sh metatunnetus), meeskonnatöö ja kriitilise mõtlemise arendamisele (sh loovus ja probleemilahendusoskus);
- tähtsustavad suhtlemist ja koostööd ning teadmiste lõimimist tegeliku tööeluga, ühiskonnast ja ettevõtluskeskkonnast tulenevate probleemide ja temaatikaga;
- toetavad teadmiste konstrueerimist ning teoreetiliste ja praktiliste teadmiste lõimimist;
- rõhutavad refleksiooni olulisust;
- on õppijakesksed ning käsitlevad seetõttu õpetaja rolli pigem mentori ja juhendajana kui teadmiste edastajana.

Kõigi formaalhariduse tasemete ja -liikide hõlmamiseks lähtuvad käesolevas peatükis esitatud õppemetoodilised soovitusel sotsiaalkonstruktivistlikust õpikäsitusest, mis on hariduses ja ettevõtlusõppes kõige enam uuritud, st tõenduspõhine.

Joonisel 5.1. on kokkuvõtvalt esitatud ettevõtlusõppe kavandamise põhimõtted, mis toetuvad teooriast tulenevatele võtmeaspektidele, mida on ettevõtlusõppes oluline rakendada:

Joonis 5.1. Ettevõtlusõppe kavandamise põhimõtted. Allikas: M. Täks

Varasemate teadmiste arvestamine ja aktiveerimine. Uute teadmiste omandamise lähtepunktiks on õppija, kelle taust võib olla õppesse sisenedes väga erinev. See tähendab, et õppele seatavad eesmärgid ja õpiväljundid peavad lähtuma õppija eelteadmistest ning pädevustest, sh lünkadest nendes pädevustes, ning olema samal ajal realselt saavutatavad. Teisisõnu, ettevõtluskursustel võivad osaleda nii õppija, kel puuduvad varasemad ettevõtluskogemused kui ka need, kes on juba ettevõtjad, või hoopis kombinatsioon kahest nimetatud sihtrühmast. Õppe kavandamisel tuleb sellega arvestada, ning luua tingimused, kus mõlema sihtrühma esindajad saavad areneda ja õppida. Näiteks võib ettevõtluskogemusega õppijat kasutada mentorina või anda talle tavapärasest vastutusrikkam roll, lasta tal oma ettevõtluskogemust jagada jne. Mõningatel juhtudel on otstarbekas pakkuda kogunud õppijatele alternatiivne, just nende arenguvajadusi arvestav ettevõtluskursus või programm, nt ettevõtte rahvusvahelistumine, tehnoloogia-ettevõtlus, eelinkubatsiooni programm, kiirendi vms.

Enesejuhtimispädevuste arendamine toetab ettevõtlikuks kodanikuks ja ettevõtjaks kujunemist. Ettevõtlusõppes soodustab enesejuhtimispädevuste arendamine õppija eneseteadmikkuse tõusu ning aitab kujundada mõtteviisi, et elukestev õppimine on möödapääsmatu. Näiteks õppeprotsessis kasutatakse refleksiooni oma tugevuste ja nõrkuste kaardistamiseks, omandatud teadmiste ja kogemuste nähtavaks tegemiseks ning tuleviku arengueesmärkide kavandamiseks jne. Oluline on jälgida, et refleksioon oleks seotud ettevõtlusõppe konteksti ja õpitava sisuga.

Teadmisi konstrueeritakse individuaalselt ja sotsiaalselt. Ettevõtlusõppes toimub oluline osa õppest väljaspool klassiruumi või auditooriumit, mis tähendab, et meeskondade liikmed ja meeskonnad tervikuna töötavad teatud osa õppeprotsessist isolatsioonis (ehk eraldiseisvalt, teiste õppijatega kokku puutumata). Seetõttu vajavad õppijad õppimisega toimetulekuks ja õpitu hoomamiseks tagasisidet ning sobivat toetust. Oluline on pakkuda õppeprotsessis võimalusi individuaalsete ja meeskondlike teadmiste konstrueerimiseks ja kogemuste jagamiseks suuremas ringis, sotsiaalse suhtlemise käigus. Näiteks kui meeskonnad teevad turuuringut oma potentsiaalse äriidee realiseerimiseks, on hea, kui nad saavad seda kogemust ja tulemusi ühiselt arutada, kõrvutada kogemusi ja kogetu põhjal teha sisulisi järeldusi ning kavandada korrigeerivaid tegevusi.

Õppetöös kasutatakse kaasavaid, innovaatilisi aktiivõppe meetodeid. Oluline on, et ettevõtlusõppeks valitud õppemeetodid aitavad saavutada õppeeesmärke ja õpiväljundeid. Kuna ettevõtlusõppe oluline eeldus on tegevus- ja kogemuspõhisus ning ettevõtlusprotsessi läbimine, sobivad selle elluviimiseks eelkõige aktiivõppemeetodid ja kogu õppeprotsessi kestel meeskonnatöö põhimõtete rakendamine. Meeskondlik tegutsemine ja õppimine on ettevõtlusõppes keskne, õppe- ja ettevõtlusprotsessi siduv õppemeetod. Lisaks kasutatakse ettevõtlusõppes veel probleemilahendusülesandeid, loovülesandeid, läbirääkimisi, arutelusid jpm.

Õppetöö on tihedalt seotud tõsielu probleemide lahendamise ja teooria rakendamisega. Ettevõtlusõppes on oluline siduda õpitu realses ettevõtluskeskkonnas toimuvaga ning selleks saab rakendada väga mitmesuguseid meetodeid. Üks enam kasutatavaid meetodeid on näiteks ettevõtjate kaasamine õppeprotsessi jagama oma kogemusi, tegutsema meeskondade mentoritena või äriideede hindajatena. Samas, soovitav on kaaluda ka loovamaid ja ettevõtjaid õppetöösse enam kaasavaid võimalusi, nagu

ettevõtjate igapäevaste probleemide lahendamine ja/või ettevõtete tootearendusse ettepanekute tegemine õppijate poolt jne.

Õpikeskkond. Õppetöö kavandamisel ja läbiviimisel arvestatakse ettevõtlusprotsessi eripärasid ehk ettevõtluse konteksti ning vajadust siduda õpe tihedalt ettearvamatute ja puuduliku või vastuolulise informatsiooniga elulistele situatsioonidele lahenduste leidmisega.

Ettevõtlusõppe tulemuste hindamine. Ettevõtlusõppe tulemuste hindamine arvestab 1) õppeprotsessi ning 2) enesejuhtimis- ja 3) meeskondlike pädevuste arengut (nt enesehindamine; meeskonnaliikmete vastastikune tagasiside ja hindamine; mentorite tagasiside; õpetaja/õppejõu hinnang nii personaalsele arengule, meeskondlikule tööle kui ka väärtusloome protsessile; ärimudeli või -idee hindamine). Hindamisel kasutatakse ettevõtlusõppes kujundavat hindamist, mis on omakorda kooskõlas eesmärkide ja õpiväljunditega.

Õpetaja, õppejõu ja ettevõtja roll ettevõtlusõppes. Kõik eelnimetatud ettevõtlusõppe protsis osalevad spetsialistid on kaasõppijad, õppimise toetajad, mentorid, inspireerijad ja eeskujud.

Kokkuvõtvalt saab väita, et õppe kavandamisel on tähtis jälgida mitte ainult lõpptulemust, nt äriidee või -mudeli arendusprotsessi ja realistlikust, vaid kogu õppeprotsessi ning õppija personaalset ja sotsiaalset arengut. Ettevõtlusõppe sidusust toetavad, õppeprotsessi läbivad õppemeetodid, mis aitavad ettevõtlusõppe põhimõtted tervikuks siduda, on esitatud joonisel 5.2.

Refleksioon: toetab õppija eneseteadlikkust nii personaalses kui meeskondlikus arengus ja seatud õpieesmärkide teadlikumat saavutamist.

Meeskonnatöö: aitab kogu õppeprotsessi tervikuks siduda. Toetab meeskonnatöö pädevuste, liidri- ja sotsiaalsete oskuste arendamist tervikuna.

Probleemipõhine õpe: aitab mõista ettevõtluskeskkonnas esinevaid probleeme ja nende ulatust. Toetab mõtlemisoskuste ja loominguilise arengut.

Projektipõhine õpe: Aitab õppijatel oma õppeprotsessi paremini korraldada ja monitoorida ning vajadusel käitumist korrigeerida. Toetab planeerimisoskuste ja sotsiaalsete pädevuste arengut.

Joonis 5.2. Peamised läbivad-siduvad õppemeetodid ettevõtlusõppes. Allikas: M. Täks

Teisi, ettevõtlusõppes ühe- või mitmekordselt rakendatavaid aktiivõppe meetodeid kasutatakse õppe käigus vajaduspõhiselt. Aktiivõppe meetodite näiteid on esitatud joonisel 5.3.

Loovülesanded: toetavad õppijate mõtlemis-, probleemilahendus- ja sotsiaalsete pädevuste arendamist. Nt ideede genereerimine dilemmade lahendamise, divergentse ehk hargneva mõtlemise arendamine jne.

Info visualiseerimine: toetab õppijate esitlus- ja mõtlemispädevuste, sh analüüsi- ja sünteesivõimekuse arendamist.

Simulatsioonid, sh päriselu mängud (*serious gaming*): toetavad loovuse, mõtlemis- ja sotsiaalsete pädevuste ja ettevõtlusalaste teadmiste ja oskuste arendamist. Nt ettevõtlusprotsessi juhtimisega seotud situatsioonide läbimängimine mingi konkreetse olukorra/stsenaariumi põhjal.

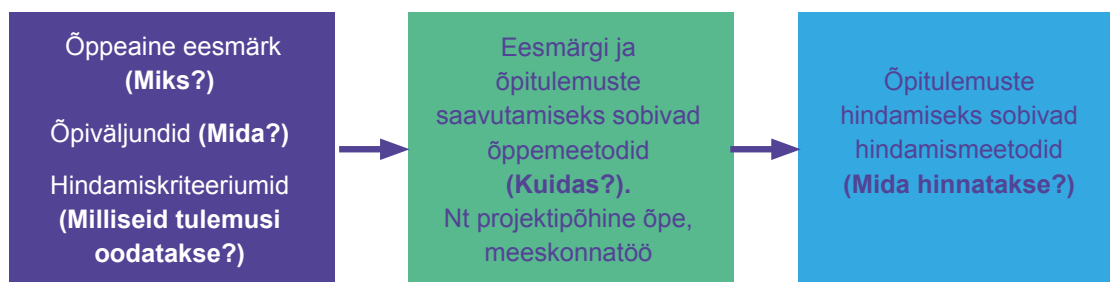
Esitlused: erinevate esitlusformaatide (nt liftikõne, andmete esitlemine konkreetsele sihtrühmale selge eesmärgiga jne) kasutamine toetab õppijate suhtlus- ja koostööpädevuste, enesejuhtimise ja mõtlemisega seotud pädevuste arendamist.

Lisaks saab kasutada veel paljusid teisi ettevõtlikkust ja äriideede elluviimist toetavaid aktiivõppe meetodeid.

Joonis 5.3. Ettevõtlusõppes vajaduspõhiselt rakendatavad aktiivõppe meetodid. Allikas: M. Täks

5.2. Ettevõtlusõppe kavandamine

Ettevõtlusõppe kavandamiseks ja rakendamiseks sobib hariduses laialdaselt kasutatud Biggsi (1993, 1999) õppeprotsessi mudel (vt joonis 5.4).

Joonis 5.4. Õppe kavandamise protsess. Allikas: Biggs, 1993, 2003

Biggs lisab ülaltoodud mudelile viidates, et oluline on jälgida tasakaalustatult kõiki õppe kavandamise etappe, mille käigus 1) kirjeldatakse soovitud õpiväljundid lähtudes õppe-eesmärgist, 2) valitakse õpiväljundite saavutamiseks sobivad õppemeetodid, 3) hinnatakse õppijate reaalselt õpitulemust ja selle ühtivust soovitud õpiväljunditega ning antakse hinnang õppija sooritusele (lõpphinne). Konstruktiivse sidususe põhimõtete rakendamine toetab õppeks sobiva õppekeskkonna kujundamist, sidudes õppeprotsessi ja õpitulemused ühtseks süsteemiks.

Hindamismeetodite ja -kriteeriumite kavandamisel on oluline meeles pidada, et õppijad keskenduvad õppimisel eelkõige nendele aspektidele, mida konkreetselt hinnatakse. Seetõttu on oluline jälgida, et õpiväljundid ja hindamine oleksid omavahel selgelt („nähtavalt”) ja üheselt mõistetavalt seotud. Joonisel 5.5. on näha, millised on õpetaja ja õppija lähtekohad õppe kavandamisel ja millega tuleb arvestades ka ettevõtlusõppe kavandamisel.

Joonis 5.5. Õppijate õpiväljundite hindamine. Allikas: autorid, Biggsi 1999 põhjal

Ettevõtlusõppeks kujundatakse sobiv keskkond ja kaasatakse sellesse vajaduspõhiselt erinevaid ettevõtluse ökosüsteemi partnereid (nt ettevõtjad, ettevõtted, inkubaatorid, kiirendid jne).

Ettevõtlusõppe kavandamisel on olulised õpetaja/õppejõu enda pädevused, mis toetavad õppe sisu ja -meetodite valikut, st sobiva õpikeskkonna kujundamist. Ebapiisavad eelteadmised ja vähene teadlikkus ettevõtlustegevusest võivad osutada takistuseks, eriti juhtudel, kus asjaosalistel puuduvad varasemad kokkupuuted ettevõtlustegevuse ja -keskkonnaga.

5.3. Ettevõtlusõppes osalevate spetsialistide pädevused ja rollid

Vajame ettevõtlusõppesse pädevaid spetsialiste ja pedagooge – õpetajaid, õppejõudusid, ettevõtjaid –, kes on ettevõtlikud, tunnevad ja väärtustavad ettevõtlusõppe põhimõtteid ning rakendavad neid põhimõtteid oma igapäevatöös, ettevõtlusõppe rakendamiseks Eestis kõigil haridustasemetel ja -liikides. Spetsialistidelt oodatakse võimekust rakendada pedagoogilisi lähenemisviise, mis aitavad õppijatel kasvada aktiivseks kodanikuks, ning õppemeetodeid, mis rõhutavad õppimise aktiivseid komponente – avastust, peegeldamist, vaatlust, katse-eksituse meetodeid ja kasvavaid väljakutseid koostöises keskkonnas (Fahrun *et al.*, 2016).

Tabelis 5.1. on ettevõtluspädevuse mudeli pädevusvaldkondade kaupa välja toodud ettevõtlusõppes osalevatele spetsialistide tegevused ja rollid. Need tegevused lähtuvad ettevõtluspädevuse arendamise eripäradest ja annavad pädevusvaldkonna käsitlemisele fookuse.

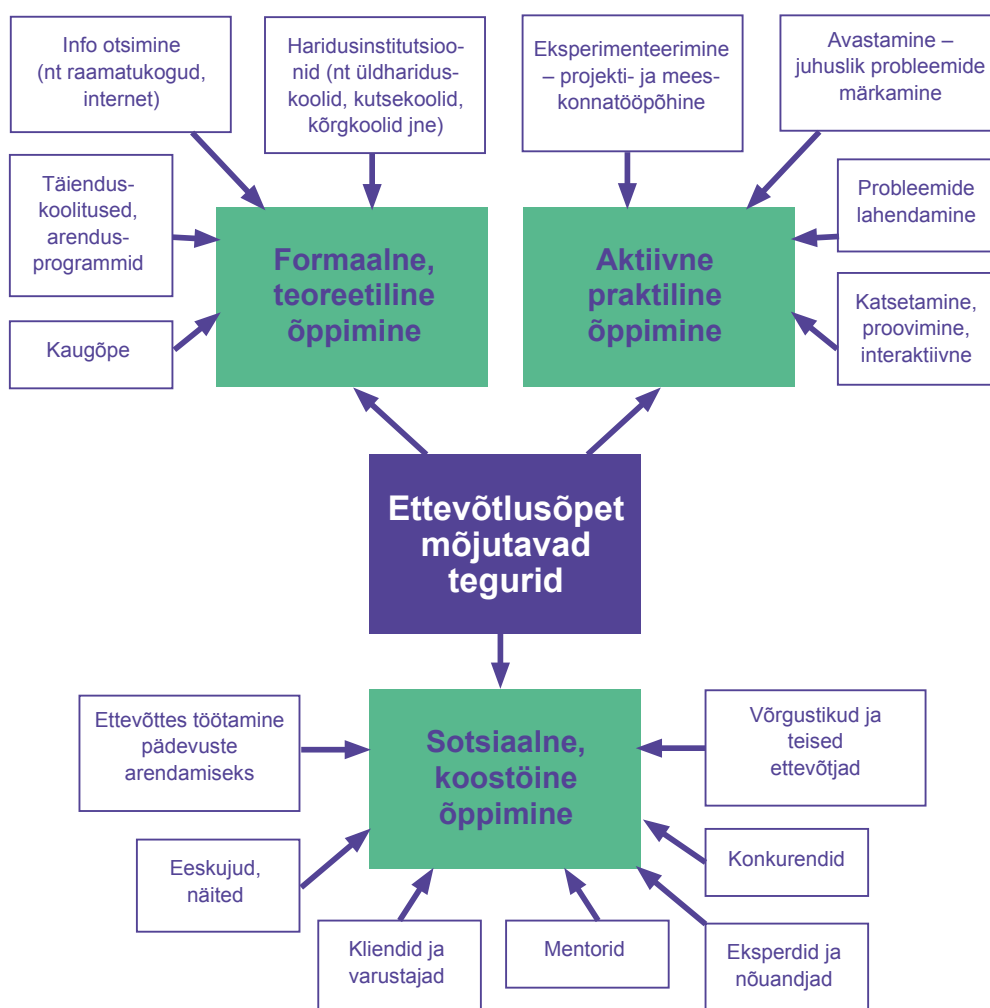
Tabel 5.1. Ettevõtlusõppes osalevate spetsialistide tähtsamad rollid ja tegevused. Allikad: programmi Edu ja Tegu materjalid; Fahrún et al., 2016; Tynjälä, 2008; Täks et al., 2014; Penaluna, 2018, lk 11-12; jpt

Pädevusvaldkonnad ettevõtlus-pädevuse mudeli põhjal	Ettevõtlusõppes osaleva spetsialisti tegevused pädevusvaldkonna käsitlemisel
Enesejuhtimine	Selgitab välja õppija varasemad teadmised, aitab õppijal saada teadlikuks tema enda pädevuste tasemest ja toetab õppija pädevute teadlikku ja süsteemset arendamist; annab õppetöö kohta tagasisidet; stimuleerib õppijate refleksiooni, pakub välja mitmesuguseid „tööriistu“ enesehindamiseks ja vaatluseks; toetab õppijate personaalset arengut, sh enesejuhtimist (autonoomia, motivatsioon, emotsioonide reguleerimine jne); pakub õppetöös alternatiive; teavitab õppijaid õppeprotsessi eripäradest; inspireerib õppijaid jms. Hindab kujundavalt õppija arengut.
Väärtust loov mõtlemine ja lahenduste leidmine	Toetab õppijate mõtlemisoskuste, loovuse, probleemilahendus- ja planeerimisioskuste arengut (sh kombineerides ja lõimides õppijate teoreetiliskontseptuaalseid teadmisi praktilistesse harjutustesse, tegevustesse ja eksperimentidesse); esitab õppijatele väljakutseid ja küsimusi, mis aitavad avastada uusi vaatenurki ja näha erinevaid seisukohti; toetab teoreetiliste kontseptsioonide ja ideede visualiseerimisega seotud pädevuste arendamist; tähtsustab tegevustes eetilisi põhimõtteid ja jätkusuutlikkust ning lõimib neid põhimõtteid õppetöösse jne; hindab õppijate arengut.
Sotsiaalsete olukordade lahendamine	Tunneb meeskonnatöö dünaamikat ja põhimõtteid ning rakendab neid; toetab õppijate algatusvõime ja liidrioskuste arengut (sh teiste meeskonnaliikmete, huvigruppide, kolleegide kaasamine jne); motiveerib; kuulab; loob võimaluse tagasisideks meeskonnaliikmete vahel ning meeskonna ja professionaalide (nt ettevõtjate) vahel ja toetab selles protsessis õppijaid; toetab eesmärkide seadmist ja täitmist ning õppijate võrgustiku kujundamist; hindab õppijate arengut.
Äriideede elluviimine	Kujundab õppijate teadmisi ja arusaamu ettevõtluskeskkonnast ning äriideede elluviimisest ja aitab neid praktikasse rakendada; annab protsessi ja tulemuste kohta tagasisidet; toetab õppija arengut, hindab õppijate arengut ja tulemusi.
Muud õppetööga seonduvad pädevused	Motiveerib ja inspireerib õppijaid ettevõtluspädevust sh ettevõtlikkust arendama; õpetamisel kasutab ja eksperimenteerib erinevate aktiivõppe meetodite, tegevuste, õpiülesannete ja hindamismeetoditega; kombineerib võimalusi aktiivse, kognitiivse, emotsioonidega seotud ja praktilist õppimise soodustamiseks; avastab ja otsib õpetamiseks erinevaid kontekste; teeb koostööd ettevõtlike inimestega, ettevõtjatega, innovaatoritega, organisatsioonidega ja teiste huvigruppidega õppijate õpikogemuse rikastamiseks; on kursis valdkonna viimaste arengutega ning arvestab neid oma õpetamises; hindab, eksperimenteerib ja arendab regulaarselt oma õpetamispraktikaid; reflekteerib enda praktikat, ning vajadusel on paindlik ja vastuvõtlik muutustele ja suudab muutust juhtida.
Muud õppetöö välised ametialased pädevused	Arendab, kavandab ja rakendab ettevõtluse aine- (vt lisad 8–11) ja õppekavasid, arvestades ettevõtlusõppe põhimõtteid, pädevusmudelit, selles kirjeldatud õpi-väljundeid (vt täpsemalt lisad 5–7) ja parimat praktikat; rajab koostöised suhted õppijate, kolleegide ja teiste huvigruppidega; toetab õppijate soovi jätkata ettevõtlustegevusega ning aitab neil leida võimalusi oma ideede rakendamiseks; on kontekstitundlik ja aitab õppijatel siduda õpitu oma eriala, personaalse arengu ja professionaalsete huvidega.

Kokkuvõtteks. Ettevõtlusõppes osaleva spetsialisti roll on eelkõige toetada õppija personaalset ja sotsiaalset arengut, pakkudes talle võimalusi katsetamiseks, kogemiseks, ebaõnnestumiseks, eduelamusteks jne. Õppeprotsess ja õpikeskkond, kus valmistatakse õppijat ette aina suuremaid ühiskondlikke väljakutseid esitavaks tulevikuks, on mõneti ebamäärane, tavapärasest vähem struktureeritud, kuid pakub põnevaid väljakutseid. Selles õpikeskkonnas pole ühte õiget-valet vastust, vaid õppijatele pakutakse palju erinevaid avastuslikke kogemusi. Oluline on, et ettevõtlusõppes osalevad spetsialistid on valmis olema selles protsessis ka ise õppija rollis, pakkuma tuge ja õppijaid vajadusel motiveerima ning inspireerima. Pedagoog on ettevõtlusõppe protsessis mentor, õppimise toetaja, kolleeg ja kaasõppija (Täks *et al.*, 2014; Tynjälä *et al.*, 2009; Neck *et al.*, 2010; jpt.). Kõik see eeldab spetsialistilt avatust, uudishimu, paindlikkust – ettevõtlikku käitumist.

5.4. Õpikeskkonna kujundamine ettevõtlusõppes

Ettevõtlusõppe õpikeskkonna loomist mõjutavad tuntavalt nii õpetaja, õppejõu või ettevõtja pädevused, õppeprotsessi kavandamine kui ka õppemeetodite valik. Lisaks tuleb arvestada mitmete väliste teguritega, mis toetavad ettevõtluskeskkonda peegeldava õpikeskkonna loomist. Joonisel 5.5. on välja toodud välised tegurid, millega õpikeskkonna kavandamisel arvestada.

Joonis 5.5. Ettevõtlusõpet mõjutavad olulised välistegurid, mis on aluseks õppekeskkonna loomisel. Allikas: Autorite kohandatud ja täiendatud Rae, 2007, lk 232 põhjal

Ettevõtlusõppe õpikeskkonda kujundavad seega kõik osalised – õpetajad ja õppejõud, õppijad, ettevõtted ja ettevõtjad, ettevõtlusprotsess ja õppeprotsess ning valitud õppemeetodid.

Ettevõtlusõppe keskkonnas avastatakse ja arendatakse üksteist, mõjutades uusi teadmisi ja kogemusi ehk toimub õppija pädevuste areng. Seejuures tuleb aru saada, et indiviid osaleb keskkonnas – nt ettevõtlikkust arendavas programmis – aktiivselt ning tema edenemine sõltub sellest, millisena tema seda keskkonda näeb ja kuidas tõlgendab.

Kujundades eksimis- ja katsetamissõbralikku, ent kõrgeid ootusi seadva ning protsessi (strateegiaid, pingutust, edenemist ja abi küsimist) tagasisidestava õpikeskkonna, arendatakse püsivaid, arengule suunatud ning üha paremaid tulemusi saavutada soovivaid tegutsejaid.

5.5. Õppemeetodite kasutamine ja ettevõtlusprotsessi lõimimine ettevõtlusõppesse

Paralleelselt ettevõtlusainete ja -programmidega, mis keskenduvad äriideede elluviimisele, on oluline toetada õppijate ettevõtlikkuse arengut, sh motivatsiooni, enesejuhtimise, loovuse, probleemilahendus- ja sotsiaalsete pädevuste arendamist. Kui ettevõtlusainetes, -moodulites ja -programmides on fookuses äriideede elluviimisega seonduvad pädevused ja ettevõtlusprotsess, võib kergesti jääda tahaplaanile teiste, ettevõtlikku hoiakut arendavate pädevuste rakendamine õppetöös ja viimane soodustab teooriapõhist õppetöö kavandamist. Kuigi ettevõtlikkust toetavate pädevuste arendamine on fookuses pigem üldhariduses, on oluline neid jätkuvalt toetada ka kutse- ja kõrghariduses, kus keskendutakse ettevõtlusega alustamisele. Tasakaalustatud lähenemine pädevuste arendamisele toimub õppemeetodite nutika valiku kaudu.

Ettevõtlusprotsessi rakendamine on ettevõtlusõppes oluline, kuna loob võimaluse ettevõtluse simuleerimiseks ning aitab õppijal kogeda, mida ettevõtjaks saamine konkreetsemalt tähendab. Ettevõtjaks kujunemine toob õppeprotsessis kesksele kohale vajaduse toetada õppija teadvustatud personaalset arengut. Samas on ettevõtlusprotsessi lõimimine õppeprotsessi kogu õppeperioodi jooksul keerukas, kuna tegemist ei ole lineaarse protsessiga, kus tegevused järgnevad üksteisele alati samas järjekorras. Näiteks algsete ideede või võimaluste hindamise tulemusena võib tekkida vajadus liikuda edasi-tagasi eri ettevõtlusprotsessi etappide vahel seni, kuni suudetakse leida töötav lahendus, mis väärib elluviimist. Seda loogikat on soovitatav rakendada ka õppeprotsessis, muutes seeläbi õppetöö võimalikult autentseks. Ühtlasi, just ettevõtlusprotsessi rakendamine teeb ettevõtlusõppe unikaalseks ning loob sellele sisu ja konteksti. Oluline instrument, mis aitab ettevõtlusprotsessist lähtuvat paremini mõtestada, on järjepidev refleksiooni ja enesehindamise kasutamine. Õppetöö kavandamine ettevõtlusprotsessi põhjal rikastab õppija õpikogemust, kuna võimaldab kasutusele võtta probleemilahendusülesandeid, loovtehnikaid, luua interdistsiplinaarse õpikeskkonna (sh võrgustumine, ideede jagamine erineva tausta ja kogemusega professionaalidega, rääkimine potentsiaalsete klientidega jne) ja rakendada mitmesuguseid aktiivõppe meetodeid.

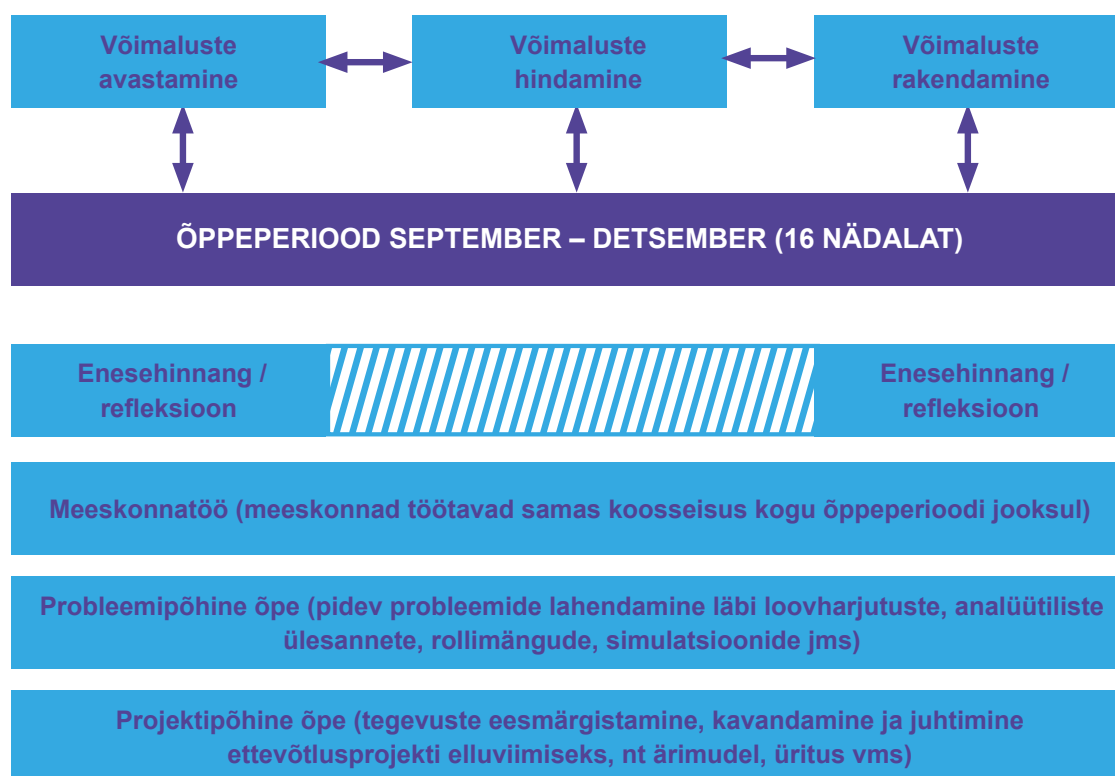
5.6. Õppeprotsessi ja ettevõtlusprotsessi sidusust toetavate õppemeetodite kasutamine

Ettevõtlusõppe protsessi aitab siduda mõtestatud õppemeetodite valik, st arusaam, millised on õppetöö sidusust toetavad õppemeetodid ning millised on õppemeetodid, mis sobivad konkreetsete õpiülesannete elluviimiseks. Tabelis 5.2. on ülevaade õppetöö sidusust toetavatest õppemeetoditest ettevõtluspädevuse mudelis esitatud pädevusvaldkondade näitel.

Tabel 5.6.1. Õppeprotsessi ja ettevõtlusprotsessi sidusust toetavad õppemeetodid. Allikas: M. Täks ja M. Toding

Õppeprotsessi sidusust toetavad õppemeetodid	Enesejuhtimine	Väärtust loov mõtlemine ja lahenduste leidmine	Sotsiaalsete olukordade lahendamine	Äriideede elluviimine
Meeskonnatöö	X	X	X	X
Refleksioon	X	X	X	X
Projektipõhine õpe	X	X	X	X
Probleempõhine õpe	X	X	X	X

Õppijal on tihtipeale keeruline näha ja mõtestada praktilise konkreetseid oskusi arendava õppe tulemust. Näiteks turu-uuringutes kliente küsitledes jõutakse mõistmisele, mis tingimustel klient on äriideest potentsiaalselt huvitatud. Lisaks arendatakse aga sellise õppeülesandega ka näiteks algatusvõimet ja suhtlemisoskusi, mida õppija ei pruugi esmapilgul väärtustada ja enda jaoks mõtestada. Seega tuleb õppijale anda võimalus õpitut kogu õppeprotsessi jooksul teadlikult reflekteerida, et saadud tagasiside põhjal oma personaalset ja sotsiaalset õppimist mõtestada. Ettevõtlusõppes ja ka mõnes muus õppeaines on õppimise soovitatav tulemus koostöös, meeskonnana millegi uue (väärtuse) loomine, olgu selleks uus teadmine, teadus- või muu projekt, ettevõtluse baasmoodulis äriidee. Kogu selle protsessi siduv ja toetav meetod on aga meeskonnatöö ja projektiõppe põhimõtete rakendamine. Joonisel 5.6. on illustreeritud õppemeetodid, mis toetavad õppetöö sidusust ja mille abil on soovitatav ettevõtlusõpet kavandada. Sidusust toetavate õppemeetodite valik ei välista teiste aktiivõppe meetodite – loovülesannete, simulatsioonide jne – kasutamist. Pigem rikastab eelkirjeldatu õppeprotsessi ja annab võimaluse muuta õppetöö õppijate jaoks huvitavamaks ja vaheldusrikkamaks, soodustades ühtlasi õppija paindlikkust uutes olukordades, suurendades kaasatust ja õppija õpimotivatsiooni.

* Õppetöösse kaasatakse ettevõtjaid, praktikuid jt kooliväliseid partnereid nt ettevõtluskogemuste jagamiseks, mentoritena, projektide hindamiseks jne

Joonis 5.6. Ettevõtlusprotsessi lõimimine õppeprotsessi: näide sidusust toetavate õppemeetodide rakendamisest. Näide on esitatud programmi Edu ja Tegu ettevõtluse bakalaureuse astme baasmooduli põhjal. Autor: M.Täks

Eespool välja toodud õppeprotsessi sidusust toetavad õppemeetodid ning mitmesuguste teadmiste ja oskuste rakendamine õppetöös aitavad kogu protsessi mõtestada ja sobivaid valikuid ning alternatiive kaaluda ning katsetada. Iga õppetööd läbiviiv spetsialist otsustab oma meetodilised valikud siiski ise ja eeldusel, et need lähtuvad ettevõtlusõppe põhimõtetest, on alternatiive ja võimalusi õppetöö korraldamiseks palju.

5.7. Ettevõtlustegevust ja ettevõtlikkust toetavate pädevuste rakendamine ettevõtlusõppes

Ettevõtluspädevuse mudelis kirjeldatud pädevuste tasakaalustatud rakendamise selgituseks sobib „lõimitud pedagoogika mudel” (Tynjälä, 2008; Täks *et al.*, 2014), kuna see aitab mõtestada teooriast tulenevate põhimõtete tarvituselevõttu õppetöös ja sobitub hästi ettevõtlusõppe konteksti. **Lõimitud pedagoogika mudeli** kohaselt on igasugune õppimine, sh ettevõtlusõppe uue teadmise (väärtuse) ja kogemuste loomine (*creation of new knowledge*). Lõimitud pedagoogika mudel aitab mõista, kuidas teoreetilisi põhimõtteid refleksiooni, aktiivse õppetegevuse, arutelu, koostöö ja tähenduste loomise kaudu ettevõtlusõppes süsteemselt ellu viia (vt täpsemalt Täks *et al.*, 2014). Selle mudeli järgi lõimitakse omavahel neli peamist õppimise komponenti: 1) teoreetilised-kontseptuaalsed teadmised, 2) praktilised

oskused ja kogemused, 3) sotsiaalkultuurilised teadmised ja oskused ning 4) enesejuhtimisega seotud teadmised ja oskused.

Teoreetilised ja kontseptuaalsed teadmised on formaalsed teadmised, mis on õppija jaoks nähtavad ning oma olemuselt universaalsed. Need teadmised sisaldavad mõisteid, teooriad ja muud liiki teavet ning neid saab omandada näiteks artikleid, ja raamatuid lugedes ning andmebaasidest vm allikatest infot kogudes. Teoreetilised teadmised annavad aluse valdkondlike teemade tähenduslikuks ja sügavaks mõistmiseks. Ettevõtlusõppes tähendab see ettevõtluse kui valdkonna mõtestamiseks vajaminevaid teadmisi, mis on seotud äriideede arendamise, turu, ressursside ja teiste ettevõtluse põhiteemadega. Samas võib ka loovprotsessi rakendamise ja funktsionaalse meeskonna loomiseks olla vaja teoreetilisi teadmisi. Sellised baasteadmised on aluseks praktilises ettevõtlustegevuses – ideede märkamiseks, hindamiseks ja elluviimiseks, samuti mõtlemis- ja sotsiaalsete pädevustega seotud teadmised. Kontseptuaalsete teadmiste hindamiseks sobivad hästi summeerivad hindamismeetodid.

Praktilised oskused ja kogemused saavutatakse ettevõtlusõppes tegutsedes, katsetades ja kogedes – teadmisi praktikasse rakendades. Seetõttu on praktilised teadmised sageli intuiitsed ja õppija jaoks esmapilgul nähtamatud. Praktiliste oskuste nähtavaks muutmiseks sobib õppemeetodina probleemsete olukordade ning probleemilahenduste teadlik ja mõtestatud ning konteksti arvestav reflekteerimine. Viimane toetab omakorda enesejuhtimisega seotud pädevuste kujundamist. Ettevõtlusõppe kontekstis võivad praktilised oskused ja kogemused tähendada turualaste teadmiste rakendamist viisil, mille tulemusena saadakse teada, kas kavandatav äri- või projektiidee on potentsiaalse sihtrühma jaoks atraktiivne, näiteks turu-uuringuna potentsiaalsete klientide seas. Samuti võib see tähendada ettevõtlusega alustamise protsessi simuleerimist jt ettevõtlustegevustega seotud praktiliste kogemuste omandamist, sh ideede sihipäraselt ja argumenteeritult kaitsmist potentsiaalsete investorite või muudel huvigruppide ees. Kuna antud juhul on tegemist protsessidega, milles õppija osaleb, on õppetöös ja hindamisel oluline jälgida, et antav tagasiside oleks toetav, protsessile keskenduv, pingutusele suunav, soodustaks tegevuste mõtestamist jne. Sobivad hindamismeetodid on kujundavad ja õppija arengut toetavad.

Sotsiaal-kultuurilised teadmised ja oskused lähtuvad samuti kontekstist, mis tähendab, et need on seotud konkreetse tegevusvaldkonnaga, antud juhul ettevõtluse konteksti kuuluvate sotsiaalsete tavade ja kultuuriliste elementidega, ettevõtjaks olemisega. Sellised näited on normid ja tavad, kirjutamata reeglid, eeskirjad, tehnoloogilised võimalused, traditsioonid ja kasutusel olevad spetsiifilised käitumisviisid ja isegi släng. Seetõttu on erialaste teadmiste ja oskuste omandamisel oluline osaleda reaalses tööelulistes, konteksti sobituvates tegevustes (Morris *et al.*, 2012). Ettevõtlusõppes tähendab see ettevõtluse kontekstist tulenevate kirjutamata reeglite ja tavade arvestamist, kontekstipõhises sõnavaras ja kultuuris orienteerumist ja nende asjakohast kasutamist jms. Sotsiaal-kultuuriliste teadmiste ja oskuste tundmaõppimine tähendab ka ettevõtluse kontekstiga tutvumist ning selle tavade ja sõnavara mõistmist. See tähendab, et tegemist on kombinatsiooniga praktilistest teadmistest ja oskustest, mis aitavad luua ettevõtlusõppeks sobivat õpikeskkonda. Kui ettevõtluskeskkonnas on elu ja otsused kiired ning tihtipeale tagasiside väga kriitiline ja kohati ka karm, siis õpikeskkonnas on oluline teadlikult jälgida, et alustataks toetavalt ja sõbralikult, mis loob usaldusväärse õhkkonna ning õppijale antakse veidi aega kohanemiseks. Hindamiseks sobib kujundav hindamine, sh enesehindamine ja meeskondlik hindamine.

Enesejuhtimisega seotud pädevused, mis võivad olla õppija jaoks nähtamatud või raskesti hoomatavad, muudetakse nähtavaks refleksiooni tulemusena. Need pädevused toetavad omakorda paindlikku tegevust keerkate probleemide lahendamisel jt ebamäärastes situatsioonides. Nagu eespool on mainitud, toimub nende teadmiste rakendamine õppeprotsessis peamiselt refleksiooni kaudu, mis on oluline õppemetoodiline tööriist ning eeldab õppija arengu pidevat jälgimist ja tagasisidestamist ning personaalsete õpieesmärkide seadmist. Eelnimetatu saavutamise eelduseks on õppija teadlikkuse tõstmine tema enda arenguvajadustest. Arenguvajadusi aitab kaardistada programmi Edu ja Tegu käigus väljatöötatud ettevõtluspädevuse enesehindamise tööriist (link: vt täpsemalt [ptk 7](#)), mida praktikud saavad kasutada enesejuhtimisega seotud ja muude pädevuste olemasolu analüüsimiseks, arengueesmärkide seadmiseks ning pädevuste tajutava taseme mõõtmiseks. Hindamiseks sobib kujundav hindamine, sh enesehindamine ja meeskondlik hindamine.

Tabelis 5.3. on kirjeldatud, kuidas raamdokumendis esitatud ettevõtlusõppe põhimõtteid ja ettevõtluspädevuse mudelis kirjeldatud pädevusi praktiliselt õppetöös rakendada (lähtudes lõimitud pedagoogika mudeli põhimõtetest). Kõik esitatud rakenduse näited on esitatud programmi Edu ja Tegu raames välja töötatud materjalide põhjal.

Tabel 5.3. Sobivate ettevõtlusõppe õppemeetodite valik ettevõtluspädevuse arendamiseks lõimitud pedagoogika mudeli näitel.

	Teoreetilised ja kontseptuaalsed teadmised	Praktilised oskused ja kogemused	Sotsiaal-kultuurilised teadmised ja oskused	Enesejuhtimisega seotud teadmised ja oskused
Teadmiste tüüp	Nähtav, universaalne, formaalne, sisaldab kontseptsioone, teooriaid ja informatsiooni. Nt teadmised <i>ettevõtlusprotsessist, turust, finantsidest, kultuurilistest faktoritest jne.</i>	Ilmnevad tegemisel ja kogemisel, tihti oma olemuselt intuiitiivsed, nähtamatud ja kaudsed, muutuvad nähtavaks selgete õpieesmärkide püstitamise ja nende reflekteerimise kaudu. Nt <i>туру analüüs ja prognoos, eelarvete koostamine, kulude ja tulude arvestamine jne.</i>		Ilmnevad refleksiooni kaudu ja on eelduseks enesejuhtimispädevuste arendamisel. Nt <i>enesehindamine ja oma asjakohaste tugevuste ja nõrkuste kaardistamine, selle põhjal personaalsete eesmärkide seadmine ja arengu monitoorimine.</i>
Pädevuste arendamine	Auditoorne ja iseseisev töö individuaalsete ning rühma- ja meeskonnatööde põhjal. Nt <i>võimaluste arutelu või probleemilahendused individuaalselt ja meeskonniti, õpitu mõtestamine</i>	Praktilised harjutused ja ise tegemine; simulatsioonid, päriselu probleemide lahendamine ja olukordade kogemine. Nt <i>туру-uuringud, kohtumised sihtrühmade esindajatega, investorite jt ettevõtlusspetsialistidega. Ettevõtluspraktikad, projektipõhine ettevõtete probleemide lahendamine jne.</i>		Ilmneb refleksiooni kaudu ja on eelduseks enesejuhtimispädevuste arendamisel. Nt <i>projektitulemuste, protsessipraktika jms reflekteerimine ja selle põhjal edasise arengu kavandamine.</i>
Pedagoogiliste meetodite näiteid	Lugemis- ja kirjutamisülesanded, kaasuste lahendamine jne.	Analüütilised ja praktilised ülesanded, nt loovusülesanded ning dilemmade ja reaalsete probleemide lahendamine, info visaliseerimine jne.		Juhendamine, koosting (<i>coaching</i>), mentorlus, õppija enesehindamine, enesearengu plaan jne.
Hindamine	Testid, kontrolltööd, esseed, kontseptsioonide võrdlemine, mõistekaardid jms.	Esitlused, vaatlused, argumenteerimine, hindamine ja ümberhindamine, tagasiside, vastastikune hindamine jne.		Juhendamine, enesehindamine, meeskondlik hindamine, mentorite ja õpetajate/õppejõudude tagasiside jne.
Õpetaja roll	Teadmiste vahendaja ja õppimise toetaja.	Kaasõppija, juhendaja, eeskuju, koots, mentor, õppimise toetaja.		
Õppija roll	Algatusvõimeline, kaasatud, motiveeritud ja kohusetundlik õppetöös osaleja, kaasõppija.			

Allikas: koostatud Tynjälä, 2008; Tynjälä & Gijbels, 2012; Täks et al., 2014 põhjal.

5.8. Ettevõtlusõppe toetamine koostöös ettevõtjatega

Töõellu siirdumisel on praktiliste oskuste ja kogemuste olulisus järjest kasvanud (Oras *et al.*, 2010), mistõttu on õppetöö sidumine reaalse ettevõtluskeskkonnaga ja ettevõtjate kogemustega ettevõtlusõppe lahutamatuks osaks. Valdcondlike praktiliste kogemuste ja ettevõtlikkuse olemasolu muudab tööturule siirdujad konkurentsivõimelisemaks nii ettevõtetesse, avalikku-, mittetulunduse sektorisse tööle asumisel kui oma ettevõtte loomisel. Selleks, et õppijatel oleks kooli lõpetamisel vajalikud praktilised oskused ja võimekus teoreetilisi kontseptsioone reaalsete eluliste probleemidega seostada, on tähtis luua neid seoseid alates varasest noorustest ja üha kogu haridustee jooksul. Seega, mida varem alustatakse õppe ja tööelu sidustamist, seda kiiremini kujunevad õppijatel välja positiivsed hoiakud tööandjate ja ettevõtluse suhtes ning arusaam ettevõtete vajadusest ja toimepõhimõtetest. See loob omakorda positiivse hoiaku ettevõtlusõppe suhtes ja toetab ettevõtlikkuse arengut. Seetõttu on tarvis juba üldhariduse I ja II astmest alates ellu viia tegevusi, mis aitavad kujundada õppijate algatusvõimet ja positiivseid hoiakuid ettevõtluse suhtes. Lähtudes eelnevast, on mõistetav, miks on koolide ja ettevõtete ning ettevõtjate vaheline koostöö muutunud üha olulisemaks. Allpool ongi tehtud ülevaade võimalikest koostöövormidest ettevõtete ja haridusasutuste vahel toetamaks õppijat ettevõtlikkuse arendamist kogu haridustee ja kõrgkooliõpingute jooksul.

Üldhariduses saab õppijatele selgitada, mis on ettevõtted, milleks on neid vaja ja kuidas need aitavad kaasa nii kogukonna kui ka riigi arengule. Praktiliste koostegevustena sobivad üldhariduses ja kutsehariduses õppekäigud ettevõtetesse, töövarju päevad, ettevõtjate osalemise õppetöös, õpilaste kaasamine toote- või teenuse arendamisel, ainetunnid ettevõtetes jne. Koostöövormide näiteid on palju, kuid põhikoolides tehtud uuringu põhjal on nii õpetajate kui ettevõtjate teadlikkus koostöövormidest vähene (Pall, 2018).

Head näited Eesti ettevõtete koostööinitsiatiividest on Eesti Kaubandus- ja Tööstuskoja projekt „Tunne tööd” ja SA Innove algatatud projekt „Samm Töömaailma”, mis laienevad ka kutseharidusele.

Kutsehariduses on kooli ja töö seosed eriti olulised ja võiksid olla ideaalis ka tugevamad kui üldhariduses, sest kutse omandamisel peab õppija alustama juba varakult töökoha ja erialaga seotud pädevuste omandamist (sh nt praktikaõppes). Seni enim levinud koostöövormid on ettevõtete tegeliku töö ja/või juhtumianalüüside käsitlemine õppetöös, õppepraktika ettevõttes või ettevõtete kasutamine nn praktikabaasidena, võimaluse korral ka õpipoisiõppe ja/või töökohapõhise õppe rakendamine.

Kõrghariduses mängib kõrgkoolide ja erasektori koostöö olulist rolli teadussaavutuste kommercialiseerimisel ja seeläbi majanduse arendamisel. Riigi jaoks on tähtis edendada ettevõtete ja teadusasutuste koostööd mitmel põhjusel, mille hulka kuuluvad näiteks riigi rahvusvahelise konkurentsivõime suurendamine olemasolevates valdkondades, uute valdkondade rahvusvahelise võimekuse arendamine, teaduskorralduse muutmine nii, et riigil oleks kõrgkoolide töötajate ja talentide töö tulemustest rohkem kasu, samuti ülikoolilaborite muutmine teaduses konkurentsivõimelisemateks (Grimaldi & Tunzelmann, 2002, lk 167). Kõrgkoolide, ettevõtete ja riigi suhted võivad põhineda nii koostööl kui ka konkureerimisel, kusjuures kõrgkooli vaadatakse innovatsiooniprotsessis ettevõtlussektori ja valitsusega võrdväärse osalejana

(Meyer *et al.*, 2014, lk 153). Samuti rakendavad kõrgkoolid õpieesmärkidest lähtuvalt eelnimetatud koostöövõimalusi – töövarjupäevad, ettevõttekülastused, praktikaalane koostöö, ettevõtjate esitlused, ettevõtete või ettevõtjate kaasuste lahendamine õppetöös, prototüüpide väljatöötamine, toote- ja teenusideede arendamine ettevõtetele jne. Siinkohal on hea tõdeda, et mõeldud on ka välistudengite peale, näiteks Tööandjate Keskliit korraldab „välistudengite töövarjupäevi” jne.

Üld- ja kutsehariduses on ettevõtete ja koolide koostööd uuritud vähe. Viimati läbiviidud uuringus põhikooli ja ettevõtete vaheliste koostöövõimaluste väljaselgitamisel (Pall, 2018) jõudis autor järeldusele, et ettevõtjate teadlikkus koostöövõimalustest on vähene ja kitsalt rakendatud. Peamiste koostöövormidena pakuti välja mitmesuguseid praktikaid, mille kõige suuremat väärtust nägid ettevõtjad võimaluses kaardistada varakult ettevõtlikumad ja tublimad õppijad, et neile tulevikus tööd pakkuda.

Kõrghariduses saab esile tuua Tallinna Ülikoolis tehtud uuringu tulemused (2011) Eesti ettevõtete ja kõrgkoolide vahelise koostöö kohta, kus pakuti välja üliõpilaste ettevõtlikkuse arendamisele suunatud koostöölahendused, mis toetavad nii ühiskonda kui ka innovatsiooni (tabel 5.4.).

Tabel 5.4. Kõrgkoolide ja ettevõtete koostöövõimalused õppijate ettevõtlikkuse toetamiseks

Koostöö valdkond	Kõrgkooli ja ettevõtte vaheline koostöövorm
Tudengite praktika	<p>Õppepraktikad ettevõtetes:</p> <ul style="list-style-type: none"> - ettevõttepoolne praktikakohtade pakkumine; - kõrgkoolide ja ettevõtete koostöölepingud praktikakohtade pakkumiseks; - isiklikel kontaktidel põhinev praktikaalase info vahetamine kõrgkoolidega.
Koostöö õppetöö kaudu	<ul style="list-style-type: none"> - ettevõtjate kaasamine loengutesse; - ettevõtte probleemide lahendamine õppetöö käigus; - lõputööde teemade pakkumine ja juhendamine; - ettevõtjate kaasamine õppekavade arendamisse.
Majanduslikul toetusel põhinev koostöö	<ul style="list-style-type: none"> - stipendiumite pakkumine tudengitele, et hiljem värvata endale kompetentset personali; - õppevahendite soetamise rahastamine; - personali värbamine kõrgkoolist, sh praktikakogemuse või töökuulutuste ja soovitude põhjal.
Teadus- ja arendustegevus ja nõustamine	<ul style="list-style-type: none"> - kõrgkool või riiklik teaduskeskus nõustajana; - tellitud teadus- ja arendusprojektid, mida rahastab ettevõtte; - teadus- ja arendusprojektid, mida rahastatakse ühiselt ja/või rahvusvahelistest ja riiklikest toetustest; - rakendusuuringud (konkreetsete lahenduste väljatöötamine).
Koolitus ja töötajate vahetus	<ul style="list-style-type: none"> - tudengite koolitamine ning praktikad ettevõttes; - ajutine personali vahetus kõrgkooli ja ettevõtte vahel; - ettevõtte töötajate koolitamine kõrgkoolis.
Kommertsialiseerimine ja intellektuaalomandi õigustega seotud toimingud	<ul style="list-style-type: none"> - seadmete ja vahendite kasutamine või rentimine; - ühised patendi- või kasuliku mudeli taotlused, litsentsimine jms; - uue firma loomine (<i>spin-off</i>- ja iduettevõtted e <i>start-up</i>-ettevõtted).
Muud kontaktid	<ul style="list-style-type: none"> - mitteametlikud suhted; - muud koostegevuste vormid; - mitte-akadeemiliste teadmiste levitamine.

Koostanud M. Toding, M. Täks, Fernandez-Esquinas, Ramos-Vielba, 2012; Siilak, Unt, 2011 ja kõrgkoolide koostöökogemuste ning praktikate põhjal.

Kokkuvõtvalt saab öelda, et koolid, kõrgkoolid ja ettevõtted teevad koostööd mitmel tasandil. Näiteks õppetöös võib see väljenduda nii, et töandja osaleb õppetöö läbiviimisel või on õppija lõputöö juhendajaks. See rikastab õppetööd ja võimaldab õppida praktiku kogemustest, kuid tihtipeale on see koostöövorm alakasutatud või piirdub meetoodiliselt kas loengu pidamise või meeskonna juhendamisega. Edasiste õpikogemuste rikastamiseks on mõistlik otsida ja välja pakkuda uusi koostöövorme ning leida

võimalusi nii õppijate kui ka õpetajate arendamiseks reaaleluliste kogemuste, nt õpetajate stažeerimise kaudu ettevõtetes jne.

5.9. Ettevõtlusõpe õpetajahariduses

Mitu uuringut (nt McGoshan 2010) ja raportit (nt European Commission, 2016; Bacigalupo *et al.*, 2016; jt) viitavad, et hariduslike uuenduste, sh ettevõtlushariduse rakendamisel on võtmetähtsus õpet läbiviivate praktikute/pedagoogide pädevuse tasemel ja hoiakutel uuenduste suhtes. Seega on ettevõtlusõppe süsteemseks elluviimiseks kõikidel haridustasemetel ja -liikides tähtis parandada õpetajahariduses spetsialistide teadlikkust ettevõtlusõppest ja nende ettevõtlusalaseid pädevusi. Lisaks on soovitatav hinnata kõiki õpetajahariduse õppekavasid kahest aspektist:

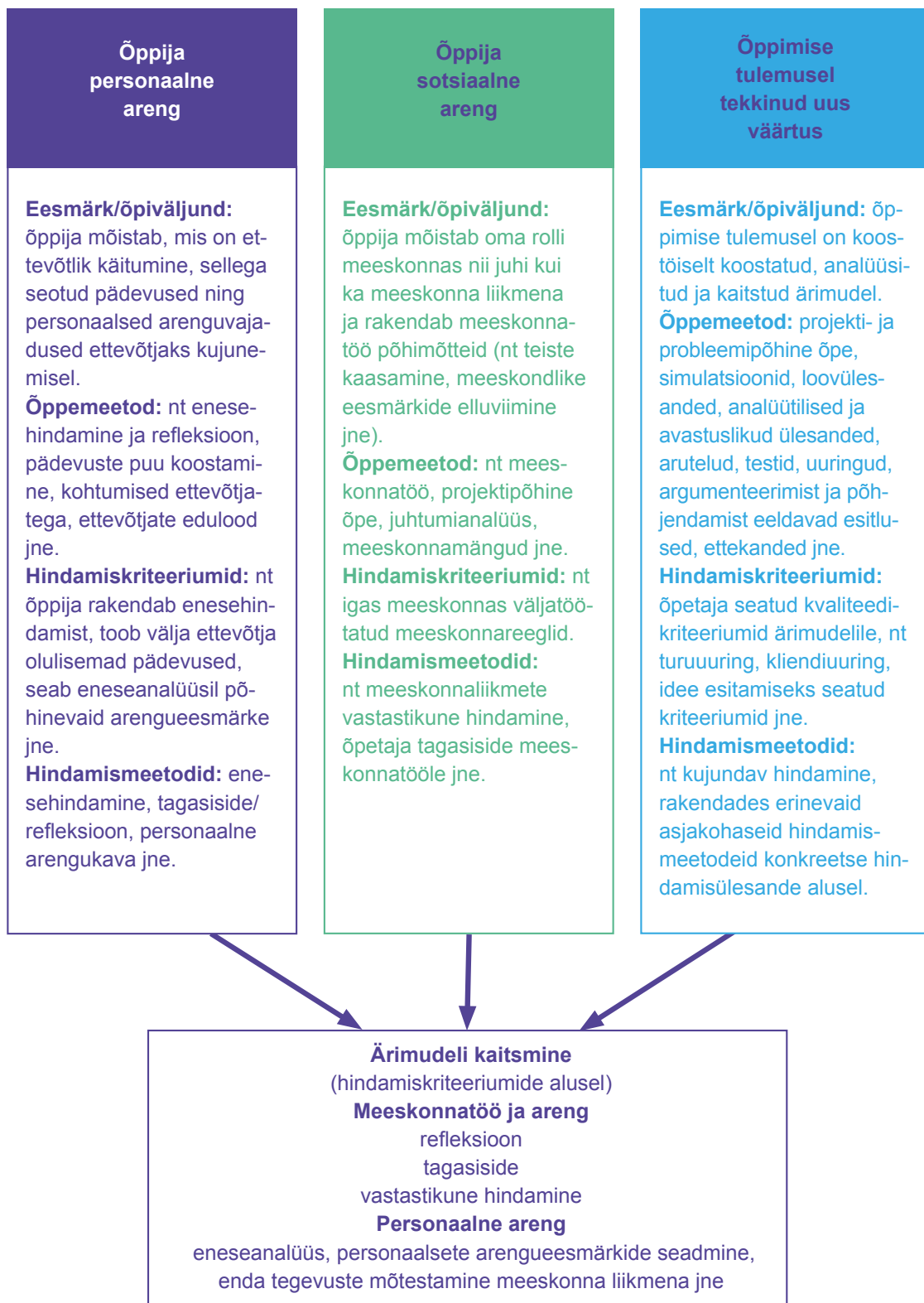
1. Ettevõtlusõpetajate ettevalmistamine eeldab, et luuakse võimalus vastava kutsetunnistuse taotlemiseks. Programmi Edu ja Tegu raames on välja töötatud selle eesmärgi täitmiseks ettevõtlusõpetaja moodul õpetajahariduse tarbeks.
2. Ettevõtlikkust toetavate pädevuste lõimimine kogu õppesse eeldab, et kõiki õppekavasid hinnatakse lähtuvalt järgmistest põhimõtetest:
 - a. Õppekavasse on lõimitud õpetaja ettevõtlikkust toetavad pädevused.
 - b. Õppekavas käsitletakse eraldi teemana õppija ettevõtlikkuse toetamist.

Lisaks pakub programm Edu ja Tegu väljaspool tasemeõppe programme õpetajatele ja õppejõududele täiendusõpet, mis toetab nii ettevõtlusmoodulite kui ka ettevõtluspädevusega seotud pädevuste rakendamist eri haridustasemel ja -liikides.

5.10. Kokkuvõte: pedagoogilised valikud ettevõtlusõppes

Ettevõtluspädevuse tasakaalustatud arendamine õppeprotsessis eeldab enamasti teadmiste edastamist. Konstruktiivsest sidususest ja ettevõtlusprotsessidest lähtuv õpieesmärkide, õpiväljundite ja hindamiskriteeriumide seadmine on mitmetahuline protsess, kuna õppija pädevuste arengut tuleb toetada nii personaalsel, meeskondlikul kui ka väärtusloome tasandil (vt joonis 5.10.1). See tähendab, et õpieesmärkide seadmisel, õpiväljundite ehk oodatavate tulemuste sõnastamisel ja hindamismeetodite valikul on need tasandid selgelt eristatavad (hindamiskriteeriumide, õpieesmärkide ja õpiväljundite kaudu). Selline arusaam toetab erisuguste teadmiste ja oskuste lõimimist õppeprotsessi ning pädevuste tasakaalustatud kujundamist. Õppija lähtub enda õpistrateegiate valikul talle „nähtavatest” ja mõistetavatest väljunditest ning sellest, mis on sätestatud eelkõige hindamismeetodite ja -kriteeriumidega (Biggs, 2003).

Joonisel 5.10. on illustreeritud, kuidas õppeprotsessi kavandamisel saab õpieesmärke mõtestada konstruktiivse sidususe põhimõttega. Õppija personaalne ja sotsiaalne areng on omavahel tihedalt seotud ning need lähtuvad õpitava kontekstist ehk õppimise tulemusena oodatavast väärtusest.

Joonis 5.10. Õppetöö kavandamise tasandid sotsiaalkonstruktivismi põhjal ja lähtudes ettevõtlusõppe eripäradest ennast juhtiva õppija kujundamisel, ettevõtluse baasmooduli näitel. Allikas: Koostanud M. Täks, kasutades Biggsi (2003) ning programmi Edu ja Tegu materjale.

Süsteemne eesmärkide, õpiväljundite ja hindamismeetodite sõnastamine lähtudes konstruktiivse sidususe põhimõtetest ja arvestades pädevuse arendamise eri tasandeid, aitab mõista, millised õppemeetodid sobivad õpieesmärkide saavutamiseks ning näha õppetöös kriitilisi aspekte, mis vajavad eraldi tähelepanu või mis on esmasel õpiväljundite sõnastamisel märkamata jäänud. Lisaks toetab selline lähenemine tasakaalustatud pädevuste arendamist. Eeltoodud õppe kavandamise protsessi läbitegemine aitab õppetöös osaleval spetsialistil kaardistada need õppeprotsessi aspektid, mis on olulised õppe- ja hindamismeetodite valikuks. Samuti aitab see läbimõeldud ja sõnastatud õpiväljundeid hinnata ning vajadusel täiendada või täpsustada. Sama oluline kui õpiväljundite sõnastamine, on nendele õpiväljunditele hindamiskriteeriumide koostamine – hindamiskriteeriumid peavad kirjeldama nii personaalsete, sotsiaalsete kui ka väärtuse loomise tasandeid ning võimaldama hinnata nii teadmisi, oskusi kui ka hoiakuid ehk kõiki pädevuse komponente. Kõige tähtsam on, millised õppemeetodid valitakse õppetöös ning kuidas korraldatakse õppetöö.

6

ETTEVÕTLUSÕPPE MOODULID JA NENDE SÜSTEEMNE RAKENDAMINE ERI HARIDUSTASEMETEL JA -LIIKIDES

Peatüki eesmärk on selgitada:

- mis on õppemoodulid ettevõtlusõppe mõistes ning kuidas on mooduli mõiste ja kasutamine Eestis reguleeritud haridustasemeti ja -liigiti (põhi-, gümnaasiumi-, kutse- ja kõrghariduses);
- kes on moodulite kui ettevõtluspädevuse mudeli peamise rakendusviisi sihtgrupid;
- millised on ettevõtlusõppe koostamise aluspõhimõtted ettevõtlusõppe programmis Edu ja Tegu;
- mida tähendab süsteemsus ja sidusus õppemoodulite arendamisel ja rakendamisel;
- milline on ettevõtlusõppe moodulite üldstruktuur ning rakendusvõimalused;
- milline on eelinkubatsiooniprogrammi STARTER roll ettevõtluspädevuse mudeli rakendusviisina.

6.1. Ettevõtlusõppe moodulite kujundamise aluspõhimõtted

Ettevõtlusõppe süsteemse arendamise vajadusele on tähelepanu pööranud paljud ettevõtlusõppe arendamisega tegelevad autorid, muuhulgas nende kirjeldatud mudelite kaudu. Juhtimise ja kvaliteedijuhtimise põhimõtetest lähtudes nähakse süsteemse ettevõtlusõppe alusena käesoleva dokumendi esimeses peatükis kirjeldatud printsiipi, et fookus ettevõtlusõppele ja selle tulemuslikkusele peab kajastuma riiklikes strateegiadokumentides ning jõudma haridusasutuste strateegia ja eesmärkide kaudu õppekavaarenduse (Penaluna, 2018; Komarkova *et al.*, 2015) rakendustasandile – nii õppekavade, moodulite kui ka õppeainete õpiväljunditesse.

Ettevõtlusõppe programmis Edu ja Tegu on valitud peamiseks ettevõtluspädevuse rakendamise viisiks õppemoodulid, mis lähtuvad omakorda väljundipõhise õppe printsiipidest. Ettevõtluspädevust kujundatakse õppes õpiväljundite ehk oodatud õpitulemuste kaudu vastavalt nii Eesti hariduses kui ka laiemalt kasutusel olevale (Komarkova *et al.*, 2015) ja seadusjärgsele väljundipõhise õppe metoodikale. Pädevuse arendamiseks rakendatavad meetodid ja õppevormid võivad muutuda nii haridustasemeti kui ka õppevaldkonniti, kuid õppija pädevus tervikuna peab kasvama. Eelnimetatud põhimõtet kirjeldatakse väljundite ning nende abil omandatud pädevuse ja alapädevuste progressioonina (Illeris, 2012; Rasmussen *et al.*, 2015).

Õppemoodul on üldiselt defineeritud kui õppekava sisulise liigendamise ühik, mis koondab õppeained eesmärgistatud õppeainete kogumiks või koosneb ühest õppeainest, mille aluseks on ainekava. Samas tuleb arvestada, et eri haridustasemetel ja -liikides võib mooduli mõiste olla käsitletud natuke erinevalt (vt tabel 6.1.).

Tabel 6.1. Mooduli definitsioonid üld-, kutse- ja kõrghariduses

	Mooduli definitsioon	Allikas
Üldharidus	Mooduli mõistet ei kasutata, kuid sarnase sisulise ühikuna vaadeldakse ainet ja kursust. Riiklikes õppekavades esitatakse õppeaine eesmärgid, oodatavad õpitulemused, hindamise tingimused ja kord ning nõuded õppekeskonnale, õppe ja kasvatuse korraldusele, kooli lõpetamisele ja kooli õppekavale.	<u>Põhikooli- ja gümnaasiumiseadus.</u> <u>Põhikooli riiklik õppekava</u> <u>Gümnaasiumi riiklik õppekava</u>
Kutseharidus	Moodul on õppekava terviklik sisuühik, milles kirjeldatakse kompetentsusnõuetega vastavuses olevad õpiväljundid.	<u>Kutseharidusstandard §8</u>
Kõrgharidus	Moodul on õppekava sisulise liigendamise ühik, mis koondab õppeained eesmärgistatud kogumiks või koosneb ühest õppeainest. Mooduli mahu ainepunktides määrab õppeasutus.	<u>Kõrgharidusstandard</u>

Programmi Edu ja Tegu raames on kokku lepitud ettevõtlusõppe mooduli definitsioon järgmiselt: **Moodul on õppekava eesmärgipärane terviklik sisuühik, mis määratleb õpiväljundite kaudu ettevõtluspädevuse.** Moodul sisaldab üldjuhul õpieesmärke, õpiväljundeid, õppeteemasid, hindamiskriteeriume, õppe- ja hindamismeetodeid. Mooduli maht on määratud kutsehariduses Eesti kutsehariduse arvestuspunktides (EKAP), kõrghariduses Euroopa ainepunktides (EAP) ja üldhariduses ainetundides (AT).

Õppemetoodilises ja -korralduslikus mõttes jagunevad väljatöötatud moodulid kolmeks:

- moodul kui õppeaine ehk teemade kogum (nt kutsehariduse baas- ja spetsialiseerumismoodulid, enamik kõrghariduse õppemooduleid);
- moodul kui erinevate õppeainete kogum (nt õpetajahariduse moodul);
- moodul kui õpitulemuste ja -teemade kogum teistesse õppeainetesse lõimimiseks (nt üldhariduse protsessikirjeldused).

Pakutud lahendus lähtub haridustasemetest senistest õpetamise ja õppekorralduse traditsioonidest ning kehtivatest riiklikest õpet reguleerivatest põhimõtetest.

Ettevõtluspädevuse mudelit saab kasutada ka mitmesugustest ettevõtlusõppe rakenduseesmärkidest lähtudes. Nii näiteks ei pruugi kõik koolid rakendada ettevõtlusõpet õppekava formaalse osana, vaid õppekavaväliste tegevustena nagu seda on eelinkubatsiooni programm STARTER või täienduskoolitused. Seega on võimalik õppemooduleid rakendada järgmistel viisidel (vt ka Martin & Lucu, 2014): 1) õppekavas oleva kohustusliku õppeaine või moodulina; 2) õppekavas oleva valik- ja/või vabaainena; 3) õppekavavälises vaba- ja hariduse koolitustes, tavaliselt n-ö klubide, huvitegevuste jmt raames ning 4) formaalsesse õppekavasse n-ö lõimitud õppena (nt üldhariduses ettevõtluspädevuse lõimimine õppeprotsessi kirjeldustesse), mille raames

ettevõtlusõppe õpiväljundid omandatakse olemasolevates õppeainetes. Oluline on ettevõtlusõppe loogikat järgides, et hoolimata õppekorralduslikest valikutest omandaks õppija tervikliku arusaama ettevõtlusprotsessist.

Tabel 6.2 selgitab ülevaatlilikult, kuidas programmis Edu ja Tegu väljatöötatud õppemoodulid on seotud haridustasemetega ning millised teised selle programmiga seotud rakendusviisid tegevused veel ettevõtluspädevuse arengut toetavad.

Tabel 6.2. Ettevõtluspädevuse rakendusviisid sihtrühmadest lähtuvalt. Allikas: Koostanud E. Titov ja M. Täks

Sihtrühmad	Lõimitud õpe	Baas-moodul	Spetsialiseerumis-moodul	Eelinkubatsioon STARTER	Ettevõtlilik kool, õpilas-firmad jt	Täiendus-koolitus
ÜLDHARIDUS						
1.–3. klass	protsessi-kirjeldused					
4.–6. klass	protsessi-kirjeldused					
7.–9. klass	protsessi-kirjeldused	valikaine				
Gümnaasiumiõpe		valikaine				
KUTSEHARIDUS						
2. ja 3. tase						
4. tase						
5. tase						
KÕRGHARIDUS						
Bakalaureuseõpe ja rakenduskõrgharidus						
Magistriõpe						
Doktoriõpe						
ÕPETAJAHARIDUS						
Bakalaureuseõpe ja magistriõpe						
MUUD SIHTRÜHMAD						
Õpetajad ja õppejõud						
Ettevõtjad, ettevõtluse tugi- ja katusorganisatsioonid						

Tabel 6.2. näitab selgelt õppemoodulite rolli ettevõtluspädevuse omandamisel ning nende ulatust eelkõige haridustasemete ja -liikide kaupa.

Moodulite süsteemsuse ja loogilise hierarhia ning haridustasemetega kaupa selge järgnevuse tagamiseks kasutati muu hulgas Euroopa kvalifikatsiooniraamistikul (EQF) põhinevat Eesti Kvalifikatsiooniraamistikku (EKR), mis jõustus 1. septembril 2008. aastal koos uue kutseeadusega. EKR koosneb neljast alaraamistikust: üldhariduse, kutsehariduse ja kõrghariduse kvalifikatsioonid ning kutsekvalifikatsioonid ehk kutsed. EKR on kaheksa-tasemeline ja need tasemed on seotud tasemeõppe astmetega (vt joonis 6.1). „Tasemele vastavat pädevust kirjeldatakse õpiväljundite terminites, mis on jagatud kolme rühma: teadmised, oskused ning iseseisvuse ja vastutuse ulatus” (Aarna *et al.*, 2012). Niisamuti on ka moodulite õpiväljundid suunatud kas teadmiste, oskuste, väärtuste ja motivatsiooni arendamisele ning eeldavad kokkuvõttes ettevõtluspädevuse alapädevuste omandamist õppimise käigus. Vastavalt peamistele tasemeõppe sihtrühmadele, on joonisel 6.1. toodud õppemoodulite ja haridustaseme (EKR alusel) seosed.

Õppemoodulite koostamisel on programmis Edu ja Tegu lähtunud vajadusest arendada ettevõtlusõpet süsteemselt, mis tähendab ettevõtluspädevuse arengut õppetasemelt õppetasele, sealjuures kirjeldavad pädevuse arengu ulatust ja sügavust õpiväljundid (vt lisad 5–7). Siinkohal väärib märkimist, et pädevuse ja/või alapädevuste areng ei ole lineaarne, vaid on pigem spiraalne – ettevõtluspädevuse moodustavad alapädevused on küll kõikidel haridustasemetel olulised, kuid sõltuvalt haridustaseme spetsiifikast ja õppija arenguastmest, võib tulipunktis olla üks või teine alapädevus. Näiteks kutseõppe kolmandal tasemel peab õppija mõistma oma võimalusi töömaailmas ning ta võiks olla valmis olema ettevõtlik töötaja. Samas vanusegrupis kutsehariduse neljandal tasemel on aga fookuses juba ettevõtlusprotsessis osalemine alustava ettevõtjana. Üldistatult on sihtgrupiti ettevõtlusõppe fookus seatud järgmiselt:

- I ja II kooliastmel on ettevõtlusõppe fookus peamiselt *ettevõtlikkuse kujundamisel*. Alates põhikoolist (III kooliaste), kui riiklikusse õppekavasse lisandub ettevõtlusõpetus valikainena, hakkab muutuma ka õppe fookus, ning aina *olulisemaks muutub ettevõtlusprotsessi ja ettevõtlustegevusega seonduvate pädevuste arendamine*.
- Kutsehariduse ettevõtlusõppe fookused ja eesmärgid on kooskõlas üldhariduse vastava tasemega (III kooliaste ja kutsehariduse 2. tase ning gümnaasiumi ja kutsehariduse 4. tase) ning erinevused tulenevad peamiselt õppe mahust ja korraldamisest. Kutsehariduse 5. taseme ettevõtlusõppe *fookus on ettevõtlusprotsessi ja ettevõtlustegevusega seostuvate pädevuste arendamisel*.
- Kõrghariduses on ettevõtlusõppe fookus juba selgelt *äriideede arendamisel ja rakendamisel* ning eesmärgiks on õppijad ettevõtlustegevusega alustamiseks ette valmistada.
- Õpetajahariduses kujundatakse õpetajatöös olulisi pädevusi ja valmistatakse õpetajaid ette 1) *ettevõtluse õpetamiseks üldhariduses* ja 2) *ettevõtluspädevusega seotud üldpädevuste rakendamiseks õppetöös*. Seetõttu on õpetajaharidusel ettevõtlusõppes võtmeroll nii *ettevõtlike pedagoogide arendamisel* kui ka *ettevõtlusõpetajate ettevalmistamisel*. Edu ja Tegu programmi raames on mh välja töötatud ettevõtlusõpetaja moodul (vt lisa 12), mis võimaldab soovijail lisaks õpetajahariduse õppekava läbimisele omandada ka ettevõtlusõpetaja eriala.
- Elukestvas õppes, sh ümberõppes osalevate õppijate ootused ja vajadused on teistsugused kui tasemeõppes. Näiteks ettevõtlusõppes osalevad spetsialistid, sh ettevõtjad vajavad baasteadmisi sellest, kuidas õppetööd kavandada ja läbi viia. Olulised võtmeisikud ettevõtlusõppe tähtsustamisel ja rakendamisel ning erialaõppesse lõimimisel on ka õppetööd korraldavad spetsialistid, õppekavade arendajad ja koolijuhid. Seega on vaja arendada mitmesuguste ettevõtlusõppes osalevate

spetsialistide teadlikkust ja pädevusi. Peamiseks õppevormiks elukestvas õppes osalevate õppijate pädevuste arendamiseks on täienduskoolitused.

Moodulite koostamisel on lähtunud väljundipõhise õppe (*outcome-based learning*) põhimõtetest ja konstruktiivse sidususe (vt ptk 5.2.) loogikast mooduli sees. Konstruktiivne sidusus saavutatakse mooduli ja/või õppeaine või selle teemade sees juhul, kui õpitulemused, hindamine, õppemeetodid, õppesisu ning muud õppeprotsessi osad on omavahel kooskõlas. Konstruktiivne sidusus väljendub horisontaalses süsteemsuses, mille puhul ühe haridustaseme sees on pädevuse omandamine organiseeritud kindla süsteemi järgi, mis kordub igal haridustasemel. Horisontaalne süsteemsus väljendub selles, kuidas õpetamisel õpiväljundit rakendatakse – ehk siis oodatud väljundile vastavate õppeteemade, -meetodite ja hindamise kaudu.

Mooduli ja selle osade kirjeldamisel on lähtunud väljundipõhise õppe põhimõtetest, kus kõige olulisemaks õppe sisu planeerimise alustalaks on oodatavad õpiväljundid (õpitulemused) ehk õppimise tulemusel õppija omandatavad teadmised, oskused ja hoiakud, mis on kirjeldatud mooduli või õppeaine läbimiseks vajalikul miinimumtasemel. (Kõrgharidusstandard; Kutseharidusstandard). Ettevõtluspädevuse mudeli alusel on kirjeldatud õpiväljundid kõikidele sihtrühmadele lähtuvalt ettevõtluspädevuse mudelis sisalduvatest alapädevustest, mis omakorda on aluseks erinevatele sihtrühmadele suunatud ettevõtlusõppe moodulite välja töötamisel. Õpiväljundite (vt lisad 5–7) kirjeldamisel on omakorda lähtunud hariduse kontekstist ja -tasemest.

Väljundipõhise õppe keskmes on õppija ning tema toetamine soovitud väljundite omandamisel, seetõttu põhineb moodulite ettevalmistamine ja õppetegevuste kirjeldamine õppeprotsessil ja võimaldab õpetajal ja õppejõul saada tuge õppetöö läbiviimisel. Moodul kirjeldab õppeteemasid ja meetodikat nende efektiivseima läbimise järjekorras – loogilises teemade järgnevuses –, mis võimaldab õppijal luua seosed ja omandada soovitud õpiväljundid (*intended outcomes*). Mooduli selline ülesehitus toetab ka sügavat õpihoiakut.

Iga mooduli ülesehitus ja sisu lähtub sellel haridustasemel õppija pädevuste hetketasemest ja arenguvalmidusest ning arvestab õppija arenguprotsessi. Moodul arvestab nii kognitiivsete, funktsionaalsete kui ka sotsiaalsete pädevuste arengut, mis väljendub valitud teemade sisus kui ka valitud õppe- ja hindamismeetodites (täpsem selgitus vt ptk 4).

Moodulite läbimisel kasvab haridustasemeti õpiväljundite ulatus ja sügavus. Kuigi moodulite õpiväljundite sõnastamisel ei ole aluseks võetud ühte konkreetset taksonoomiat, on lähtunud siiski enamlevinud pädevuste arengu loogikast, kus pädevuse omandamine algab teadmistest ning jõuab rakendamise, analüüsimise ja hindamise toel uute loodavate ja unikaalsete õpitulemusteni (Biggs *et al.*, 2003; Marzano, Kendall, 2007).

Kõigi väljatöötatud moodulite puhul on järgitud ettevõtluspedagoogika ja üldise õpikäsituse tänapäevaseid meetodeid ning arengutrende. Kõige parema informatsiooni iga mooduli õpieesmärkidest, meetoditest ja oodatud tulemustest igal haridustasemel annab mooduli enda programm või kirjeldus, kuid üldistades on kõigi moodulite aluseks järgmised põhimõtted (moodulite kirjeldused leiab lisadest 9–12):

Moodulite sisu on seostatud igapäeva- ja tööeluga. Suure osa õppemahust hõlmavad praktilised tegevused ja ettevõtlikkust arendavate ülesannete lahendamine. Kogu õppes kasutatakse praktilisi töid ja ülesandeid, mille sisu on seotud reaalsest ettevõtlusest pärit probleemide, juhtumite, tegevuste ja muu taolisega.

Õppes **tähtsustatakse aktiivõppemeetodeid**, nagu arutelud, juhtumianalüüsid, rollimängud, projektid ja õppekäigud, kohalike ettevõtete külastused, kohtumised ettevõtjatega jne.

Lisaks äriideede elluviimise oskusele **peab õpe aitama kujundada õppija positiivset hoiakut ettevõtluse suhtes** ning toetama õppija ettevõtlikkuse arengut vastavalt tema arenguetapile ja haridustasemele. Sobivat õppemetoodikat kasutades arendatakse õppijates enesejuhtimise, sotsiaalsete protsesside juhtimise ning väärtusloome ja probleemilahenduse oskusi. Õppes pööratakse suurt tähelepanu õpimotivatsiooni arendamisele.

Ettevõtlusõppe on tihedalt lõimitud teiste õppevaldkondade, erialade ja õppeainetega. Õppes kasutatavad näited, harjutused ja ülesanded aitavad õppijal siduda ettevõtlusõppe teiste distsipliinidega.

Õppija teabe ja tehnoloogia kasutamise oskuse arendamiseks **kasutatakse ettevõtlusõppes nüüdisaja tehnoloogilisi vahendeid**, sh IKT võimalusi.

6.2. Ettevõtlusõppe baas- ja spetsialiseerumismoodulite rakendamine

Lähtuvalt ettevõtlusõppe spetsiifikast, on programmis Edu ja Tegu välja töötatud kahte liiki ettevõtlusmooduleid (vt joonis 6.1) – baasmoodulid (igal haridustasemel ja -liigis) ja spetsialiseerumismoodulid (vastavalt koolide vajadusele ja üldistele õppevaldkondadele).

Joonis 6.1. annab võimaluse nii õppemoodulite variatiivsuse mõistmiseks kui ka moodulite õpiväljundite saavutamise alternatiivteede leidmiseks. Nii on koolil võimalus rakendada baasmoodul bakalaureuseõppes ning pakkuda magistriõppes õppevaldkondade järgi spetsialiseerumismooduleid või hoopis võimaldada õppijal omandada bakalaureuseõppes ettevõtluspädevus kitsamalt erialaga seotud valdkonnas (nt loomeettevõtlus) ja jätkata magistriõppes sama toote/teenusega juba ettevõtte kasvu ja rahvusvahelistumise moodulis. Moodulid annavad palju võimalusi ettevõtlusõppe kombineerimiseks eri taseme õppekavadesse. Välja töötatud õppemoodulid on soovituslikud näidised sellest, kuidas ettevõtluspädevuse mudelit õppes rakendada. Kõikidel koolidel/kõrgkoolidel ja õpetajatel/õppejõududel on palju võimalusi õppemoodulis kirjeldatud teemade, väljundite ja metoodika kombineerimiseks ning lõimimiseks nii õppekavadesse kui ka teistesse õppemoodulitesse ja -ainetesse.

EKR tase	Ettevõtlusõppe baasmoodulid *	Spetsialiseerumismoodulid*	Haridus-tase
8. TASE		Teaduse kommersialiseerimise moodul	KÕRGHARIDUS
7. TASE	Magistriõppe baasmoodul	Loomettevõtlus	
		Ettevõtte kasv ja rahvusvahelistumine	
		Sotsiaalne ettevõtlus	
		Õpetajahariduse moodul	
		Tehnoloogiaettevõtlus	
		Arendusmeeskondade juhtimine ettevõtlusõppes	
6. TASE	Bakalaureuse / rakendus-kõrgharidusõppe baasmoodul	Maettevõtlus	
		Sotsiaalne ettevõtlus	
		Loomettevõtlus	
		Metsandusettevõtlus	
		<i>Cross-border entrepreneurship</i>	
		Humaniora ettevõtluse moodul	
5. TASE	Kutsehariduse baasmoodul	Tootmisettevõtlus	KUTSEHARIDUS
		Loomettevõtlus	
		Teenindustevõtlus	
4. TASE	Kutsehariduse baasmoodul	Tootmisettevõtlus	
		Loomettevõtlus	
		Teenindustevõtlus	
3. TASE	Kutsehariduse baasmoodul		
2. TASE	Kutsehariduse baasmoodul		
4. TASE	Üldhariduse ettevõtluse baasmoodul gümnaasiumile	Ettevõtluspädevuse loimimine õppeprotsessi kirjeldustesse	ÜLDHARIDUS
3. TASE	Ettevõtluse baasmoodul põhikoolile		
1. ja 2. TASE			

Joonis 6.1. Ettevõtlusmoodulite struktuur. Autor: Eneken Titov

*Kõikide moodulite lühikirjeldused on esitatud dokumendi lisadena

Baasmoodulis kirjeldatakse ettevõtlusprotsessi põhietappe ja -komponente, õppe- ning hindamismetodeid ja -kriteeriume. Õppija saab alusteadmised ettevõtluskeskkonnast ning oskuse toote või teenuse väljatöötamiseks ning positsioneerimiseks. Seejuures võivad koolides rakendatavad ettevõtlusõppe baasmoodulid sõltuvalt haridustasemest ja erialaspetsiifikast kujuneda üsna mitmekülgeks. Baasmoodulite väärtus seisneb selles, et luuakse metoodiliselt ja pedagoogiliselt tõendatud alus ettevõtluse õpetamiseks eri haridustasemetel ja -liikides, mida õppeasutused saavad kohandada vastavalt oma vajadustele. Baasmoodulite eesmärgid ja õpiväljundid on toodud lisas 1 võrdlustabelina, mis võimaldab jälgida pädevuse arengut ja erisusi haridustasemetel ja -liikide kaupa. Madalamatel haridustasemetel on pädevus väiksema ulatusega ja vähem keerukas ning piirduakse protsessi mõistmise ja lihtsamate rakendustegevustega. Haridustasemetel edasi liikudes kasvab ka pädevuse ulatus ja sügavus ning magistriõppes on fookuses juba protsesside hindamine ja uute keerukate protsesside analüüs ning loomine.

Baasmoodul annab üldised teadmised ja oskused ettevõtlusest ja ettevõtlikuks tegutsemiseks, kuid ei keskendu konkreetset ühelegi ettevõtlusvaldkonnale. Selle jaoks, et võimaldada õppijal omandada ettevõtluspädevus juba mingis piiritletud tegevusvaldkonnas, on programmi Edu ja Tegu raames koostatud ka nn spetsialiseerumismoodulid (vt joonis 6.1). Nendes moodulites määratletakse kitsamalt ettevõtluspädevuse fookus, käsitletakse ettevõtlusprotsessi, teemasid, õppe- ja hindamismetoodikat, ressursside vajadust ja muid aspekte vastavalt valdkondlikule spetsiifikale. Nii on näiteks olemas loomeettevõtluse õppemoodulid, mille põhieesmärk on sama, mis baasmoodulil, kuid eri haridustasemetel kasutatakse õppes valdkonnaomaseid näiteid, kirjandust ja metoodikat ning õpitegevused on suunatud loomeettevõtlusega otseselt seotud toote või teenuse arendamisele. Baasmooduli läbimine ei välista ega takista spetsialiseerumismooduli läbimist, sest kuigi mõlemad põhinevad ettevõtlusprotsessil, on õppe käigus arendatav toode või teenus siiski uus ja võimaldab suurendada õpitulemuste sügavust ja ulatust.

Iga moodul põhineb programmi Edu ja Tegu ettevõtluspädevuse ja selle alapädevuste (lisad 2–4) kirjeldustel ning keskendub vastavalt haridustasemele ja/või õppija spetsialiseerumisele ühele või mitmele alavaldkonnale. Näiteks kutse- ja kõrghariduse fookuses on äriideede elluviimise pädevusvaldkond (vt joonis 2.1), mida toetatakse lähtuvalt õppekavast (spetsialiseerumisest) loomemajanduse, tootmisvaldkonna vmt aspektist. Samas toetatakse selle tegevusvaldkonna ettevõtlusprotsessi õpetamise kaudu muuhulgas ka sotsiaalsete olukordade lahendamise ja enesejuhtimise pädevusi.

Kõikide alapädevuste arendamisel on tähtis sobiva õppe- ja hindamismetoodika valik. Eelkõige sotsiaalsete olukordade lahendamisoskusi ning väärtust loovat mõtlemist ja probleemilahendusoskust arendatakse koos fookuses oleva alapädevusega (nt äriidee otsimisel soovitame kasutada meetodina meeskonnatööd, mis toetab ka sotsiaalsete oskuste arengut jne). Täpsemalt on konkreetsete alapädevuse lõimimisvõimalustest õppesse räägitud 4. peatükis.

Kõik ettevõtlusmoodulid (va üldhariduse protsessikirjeldused), põhinevad ettevõtlusprotsessil ning ettevõtlusprotsessi läbimise sügavus ja ulatus valitud vastavalt sihtgrupi haridustasemele. Seega võib kutseharidusest rakenduskõrgharidusse ja edasi magistriõppesse või muule haridustasemele liikuv õppija läbida ettevõtlusmoodulite raames ettevõtlusprotsessi korduvalt, kuid õpib alati juurde ning tema ettevõtluspädevus areneb edasi. Ettevõtlusprotsessis on äriideede genereerimine, ärivõimaluste

avastamine, arendamine, hindamine ja rakendamine aluseks nii uue ettevõtte loomisel kui ka tegutsevas ettevõttes arendusprojektide koostamisel.

Tabelis 6.3 on toodud nimekiri kõikidele kättesaadavatest õppemoodulite materjalidest. Vastavalt haridustaseme eripäradele (ja seadusest tulenevatele nõuetele) on materjalid erinevate nimede ning erineva detailsusastmega. Kõik väljatöötatud moodulid sisaldavad vähemalt tabelis antud materjale, kuid mõne mooduli puhul võib infot olla ka rohkem.

Tabel 6.3. Moodulite kohta kättesaadavad materjalid. Allikas: Autorite koostatud

Haridustase või -liik	Materjalid ja dokumendid	Kättesaadav
Kõrgharidus	<ul style="list-style-type: none"> mooduli kirjeldus/programm, kus on mooduli eesmärk, õpiväljundid, olulisemad õpiteemad, õppemeetodid ja hindamismeetodid; õpijuhised (õppejõule); piloteerimise/rakendamise juhend koos tagasisidesüsteemiga; õppematerjalid sh näidised õppe- ja hindamisülesannetest, õppematerjal, mh videod, artiklid jne. 	Moodle'i kursused asuvad HITSA Moodle'i keskkonnas. Ligipääs kasutajana või külalisena. Võimalik importida konkreetne kursus soovitud kooli Moodle'isse.
Kutseharidus	<ul style="list-style-type: none"> mooduli programm, kus on mooduli eesmärk, õpiväljundid ja hindamiskriteeriumid; mooduli rakenduskava; metoodilised juhendid; hindamisülesanded; õppematerjalid. 	Moodle'i kursused asuvad HITSA Moodle'i keskkonnas. Ligipääs kasutajana või külalisena. Võimalik importida konkreetne kursus soovitud kooli Moodle'isse.
Üldharidus	<ul style="list-style-type: none"> ainekava; õppeprotsessi kirjeldus; õppematerjalid. 	Moodle'i kursused asuvad HITSA Moodle'i keskkonnas. Ligipääs kasutajana või külalisena. Võimalik importida konkreetne kursus soovitud kooli Moodle'isse.

Ettevõtlusõppe moodulite rakendamine on koolidele üldjuhul vabatahtlik. Kooli ja õppija parimaid huve silmas pidades on koostatud näidismaterjalid, mida igal koolil on võimalus kasutusele võtta. Samas on surve ja vajadus ettevõtlusõppe järele kõikidel haridustasemetel üsna suur ning see vajadus on mitmel puhul väljendatud ka vastavates strateegiatel ja suunistes (vt ptk 1). Siinkohal on toodud esile koolihariduse ametlike dokumentide olulised seosed õppemoodulitega:

- Üldhariduses on koolidel riiklike õppekavade kohaselt kohustus kujundada ettevõtlikkuspädevust kõikidel kooliastmetel. Õppekavas on detailselt kirjeldatud pädevuste saavutamise võimalusi ja rõhuasetusi, lisaks on koolidel võimalus pakkuda ettevõtlikkuspädevuse kujundamist toetavaid valikaineid. Koolide endi pakutavad valikained kirjeldatakse kooli õppekavades, samuti seda, kas kool on liitunud ettevõtlikkust toetavate programmidega nagu „Ettevõtlik kool” või õpilasfirmade tegevusega. Programmi Edu ja Tegu raames väljatöötatud valikained ja protsessikirjeldused (ettevõtlikkuse lõimimine aineõppesse) on kooskõlas valikainetele seatud nõuetega ning lähtuvad riiklikest ainekavadest.
- Kutsehariduses on riik kinnitanud ettevõtlusõppe tähtsust ning näinud ette võimaluse ettevõtlusõppe moodulite rakendamiseks eelkõige valikmoodulitena. Kutsehariduses on ettevõtlusõppe moodulid mõeldud kasutamiseks moodulina kutseõppe, sh kutsekeskharidusõppe õppekavades, kus need laiendavad ja täiendavad põhiõpingute moodulis „Karjääri planeerimine ja ettevõtluse alused” omandatud esmaseid ettevõtlusalaseid kutseoskusi. Spetsialiseerumisega baasmoodulite puhul on kasutatud „6-2” mudelit, see tähendab, et 2 EKAP väärtuses spetsialiseerumise osa on eraldatav ja vajadusel liidetav mõnele teisele 6 EKAP-sele ettevõtlusõppemoodulile.
- Kõrghariduses tuleneb vajadus ettevõtlusõppe järele eelkõige riigi ja tööandjate ootusest ning Kõrgharidusstandardist, mis nimetab muu hulgas kõikidelt kõrghariduse omandanud õppijatelt nõutava omandatud õpiväljundina, et lõpetaja „peab näitama initsiatiivi projektide algatamisel ning vastutustunnet, juhtimis- ja meeskonnatöö oskusi nende elluviimisel”. Arvestades peamisi õppesuundi ja kõrgkoolide vajadusi, on välja töötatud valdkonnapõhised 1) ettevõtlusmoodulid, 2) spetsialiseerumismoodulid ja 3) baasmoodulid, mis on rakendatavad kõikides õppevaldkondades ja kõrghariduse tasemetel. Kuna kõrghariduses on igal koolil õigus kujundada oma õppekava, on neil ka võimalus kasutada väljatöötatud mooduleid mitmel viisil – **kohustuslikena, valikainetena, ühisõppena** jne. Kõrghariduses on koolil endal vabadus otsustada moodulite rakendamise ulatus ja vorm.

Kõik siin dokumendis kirjeldatud moodulid on vabad kasutamiseks kõikidele koolidele ja õpetajatele ning programmi Edu ja Tegu raames pakutakse ka järgmisi tugitegevusi ning lisamaterjale:

- enesehindamise küsimustikud õppija ettevõtluse ja ettevõtlikkuse alase teadlikkuse hindamiseks (soovitav kasutada enne ja pärast ettevõtlusmooduli läbimist, et hinnata mooduli eesmärgipärasust ja teadlikkuse muutumist);
- õppematerjalide ja ülesannete näidised;
- moodulite ja ettevõtluse pädevusmudeli koolitused õppejõududele;
- nõustamine moodulite piloteerimisel.

6.3. Eelinkubatsiooni programmi STARTER eesmärgid ja rakendamine ettevõtlusõppes

Ettevõtluspädevuse mudelile toetutakse lisaks ettevõtlusõppe moodulitele ka eelinkubatsiooni programmis STARTER (edaspidi STARTER programm) toel.

Eelinkubatsioon (*preincubation*) on ettevõtlusest huvitatud tiimide toetamine nende äriideede arendamisel tasemeni, kus nad on valmis jätkama kas inkubatsioonis, teistes arenguprogrammides või asutama ettevõtte.

STARTER programm on haridustasemeteülene programm ning selle sihiks on õppijate ettevõtlikkuse ja ettevõtlusalaste pädevuste kasv ning praktilise meeskondliku ettevõtlusalase kogemuse omandamine tegevuspõhises (*hands-on*) õpikeskkonnas, suurendamaks osalejate ettevõtlusaktiivsust ning valmisolekut alustada ettevõtlusega. Sealjuures meeskondade hulka võib lugeda ka õppijate juba registreeritud ettevõtted. Programm võimaldab idee, meeskonna, ärimudeli, toote ja teenuse terviklikku arendust, mentor- ja nõustamistuge. STARTER programmi üks alustugesid on võrgustumine. Võrgustumise all peetakse silmas eri valdkondades, haridustasemetel ja -liikides ning õppeastustustes õppijate koos tegutsemist, samuti koostööd ettevõtjate ning teiste ettevõtluse ökosüsteemis osalejatega.

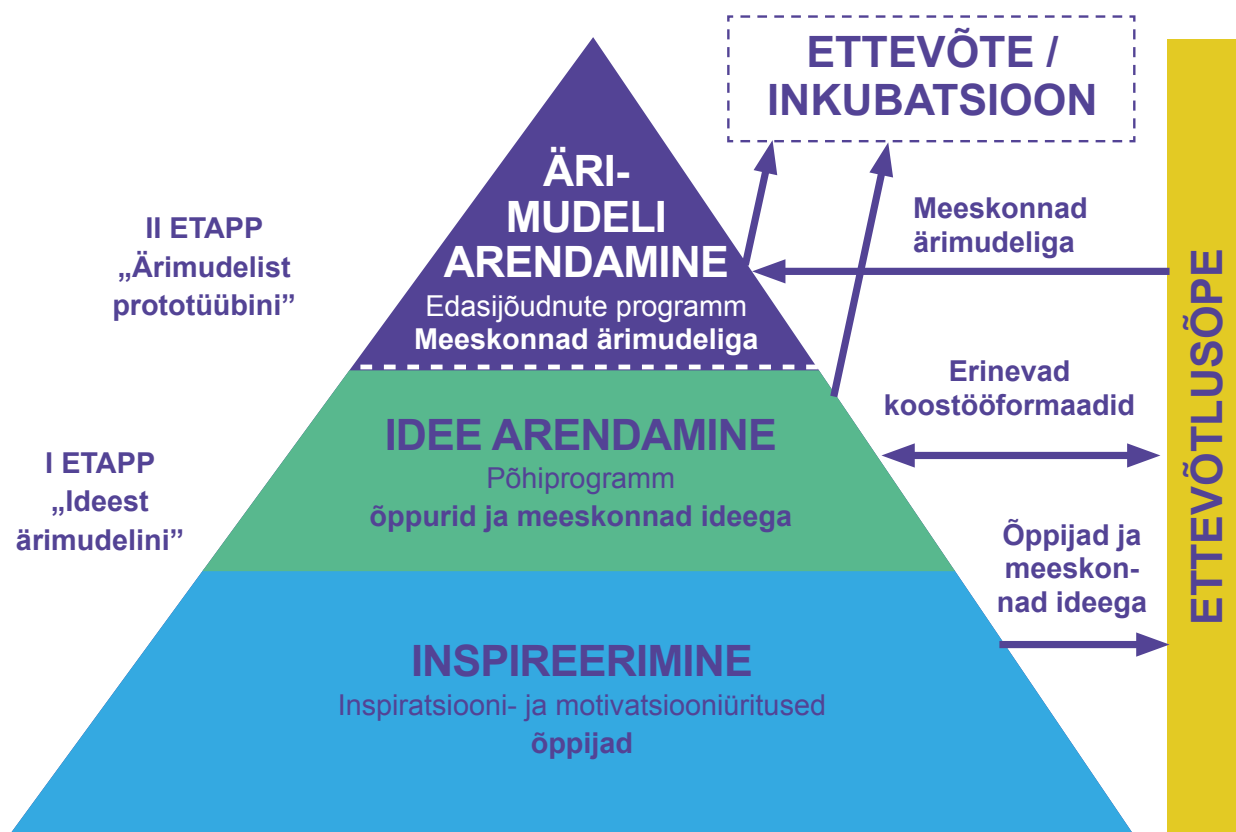
Praegu pakutava eelinkubatsiooniteenuse ehk STARTER programmi peamine roll on motiveerida ja julgustada õppijaid tulevikus ettevõtlusmaastikul tegutsema ning vähendada turvalises õpikeskkonnas hirmu ettevõtluses läbikukkumise ees. Selleks et ergutada osalejaid omandama praktilist ettevõtlusalast õpikogemust,

- toetatakse äriidee arendamist läbimõeldud ärimudeli ja prototüübini,
- pakutakse meeskonnatöö ja -juhtimise kogemust,
- pakutakse võimalust luua tegevettevõtjatega mentorsidemed,
- tugevdatakse programmiliste tegevuste toel kõrgkoolide ja ettevõtluse ökosüsteemi partnerite koostööd, mille tulemusel on õppijatel võimalik osa saada *startup*-ettevõtluse maailmas toimuvast.

STARTER programmis arendab õppija juhendajate – üldjuhul tiimi koolipoolsete tugiisikute e kootside – ja mentorite ehk ettevõtjatest juhendajate toel praktilistes töötubades meeskonnatöö vormis ideed, ärimudelit ja prototüüpi, omandades ettevõtlusalase õpikogemuse.

STARTER programmi mudeli loomisel on arvestatud rahvusvahelise kogemusega, sh eelkõige Oxfordi Ülikooli (Said Business School, Entrepreneurship Centre) mitteformaalse ettevõtlusõppe, Stanfordi Ülikooli programmi „How to start a startup” ja Trinity Kolledži ettevõtlusprogrammide LaunchPad ja LaunchBox mudelitega.

Eelinkubatsiooni mudel (Arusaar *et al.*, 2017) on eri haridustasemeid ja -liike siduv, ettevõtlusõpet toetav erialadevaheline vabaõppe raamistik, mida rakendatakse õppijatele mõeldud eelinkubatsiooni programmis. Eesmärk on siduda eelinkubatsioonimudel ettevõtluse tasemeõppega. Eelinkubatsiooni programmi mudel põhineb protsessil, millel on kolm peamist etappi (joonis 6.2).

Joonis 6.2. Eelinkubatsiooni mudeli etapid ja seosed ettevõtlusõppega.
Allikas: Arusaar et al., 2017

STARTER programmi on kaasatud üldharidus-, kutse- ja kõrgkoolide õppijad. Juhtkeskused Tallinna Tehnikaülikool, Tallinna Ülikool ja Tartu Ülikool rakendavad sarnase ülesehituse, õpiväljundite ja eesmärkidega eelinkubatsiooniprogramme. STARTER programmi üle-eestilise rakendamisega luuakse lisaväärtust koos partnerite ja ühiselt loodud mentorvõrgustikuga. Eelinkubatsiooni protsessi etappide eesmärgid on järgmised:

- Inspiratsiooni ja motivatsiooni etapp.** Eeletapis toimub ettevõtlusteadlikkuse suurendamine, ettevõtlikkuse arendamine ja esmane ideedeloome. Inspireerimise eesmärk on julgustada noori, tekitada huvi ja motivatsiooni äriideede arendamise vastu ning tõsta nende ettevõtlusalast teadlikkust. Meeskondadele toimuvad teemakohased häkatonid, seminarid, töötoad jm tegevused.
- Põhiprogramm, „Ideest ärimudelini“.** I ehk idee arendamise etapi ehk põhiprogrammi (*base program*) eesmärk on meeskondliku idee arendamine, ärimudeli koostamine ning selle testimine. Tegevus algab äriidee leidmisest ja lõpeb selle arendamisega ärimudeliks. Põhiprogrammi tulemuseks on meeskonnad, kes on programmi jooksul mõelnud läbi visiooni turust, tootest/teenusest ja loonud esmase ärimudeli ning seda turul testinud.
- Edasijõudnute programm „Ärimudeli arendamine“.** II etapi ehk edasijõudnute programmi (*advanced program*) eesmärk on välja arendada tugevad ja pühendunud meeskonnad, kellel on programmi läbides valideeritud ärimudel, loodud esialgne toote/teenuse prototüüp, mis on turul testitud, ning kellel on motivatsioon ja valmisolek liikuda edasi kas jätkuprogrammidesse ja/või luua ettevõtte. Samuti on oluline, et programmi läbinud meeskonnal on eeldused ja valmisolek kaasata seemneinvesteeringuid.

Eelinkubatsiooni meeskond e tiim on 2–5-liikmeline, kus üle poole liikmetest on õppijad. Meeskonda võivad kuuluda lisaks õppijatele ettevõtlusõpet läbiviivad spetsialistid ja/või mentorid. Meeskonnal on valitud juht ning koolipoolne juhendaja ning tiim on registreeritud ühe juhtkeskuse eestvedamisel toimivas programmis. Meeskonna koosseis võib eelinkubatsiooni programmis osalemise jooksul muutuda.

Eelinkubatsiooni mudeli rakendamist toetavad ettevõtluse ökosüsteemi partnerid – inkubaatorid, kiirendid jt –, samuti mitmesugused tugiprogrammid ja võistlused (nt Ajujaht). Partnereid kaasatakse eelinkubatsiooni tegevustesse ekspertidena, partnerite pakutavaid teenuseid ja programme on eelinkubatsiooni meeskondadel võimalik kasutada kas paralleelselt eelinkubatsiooniga või pärast seda oma toote/teenuse arendamisel hilisemas arengufaasis.

Rakendatav eelinkubatsiooni programm STARTER pakub olulist lisaväärtust ettevõtluse ökosüsteemile. „Eesti ettevõtluse kasvustrateegia 2014–2020” (Majandus- ja Kommunikatsiooniministeerium, 2013) rõhutab vajadust hoogustada startup-ettevõtlust ja toetada uute idufirmade pealekasvu. Haridustaseme ja -liikide ülene eelinkubatsioon saab selleks anda hea tõeke, kattes ettevõtluse ökosüsteemis seni alateenindatud idee, meeskonna ja ärimudeli arengufaasid ja pakkudes terviklikku tugiteenust ideest oma ettevõtte loomiseni.

STARTER programmi jaoks on välja arendatud ühtne mentorvõrgustik ja üle-eestiline mentorite andmebaas, mis loob võimaluse leida igale meeskonnale mentor, kes sobib meeskonna idee ja vajadustega.

Eelinkubatsiooni meeskondade arengut hinnatakse kahel tasandil:

1. juhendajad ja mentorid on kaasatud õppeprotsessi registreerimisest kuni lõppvõistluseni ja nad annavad vahetu kontakti põhjal hinnangu meeskonna tegevusele ja arengule. Semestris toimub juhendajaga vähemalt kaks individuaalset kohtumist, kus vajaduse kohtumise sisu dokumentaalse tõestuse järele otsustab juhendaja;
2. välised eksperdid ja mentorid viivad läbi vahe- ja lõpphindamise. Hindamised toimuvad vastavalt kokkulepitud hindamiskriteeriumitele ning on oluline ja vahetu osa õppeprotsessist. Vahe- ja lõpphindamisele eelneb esitlusoskuste treening, kuna meeskonnad teevad vahe- ja lõpphindamisel esitluse liftikõnena e pitšivad.

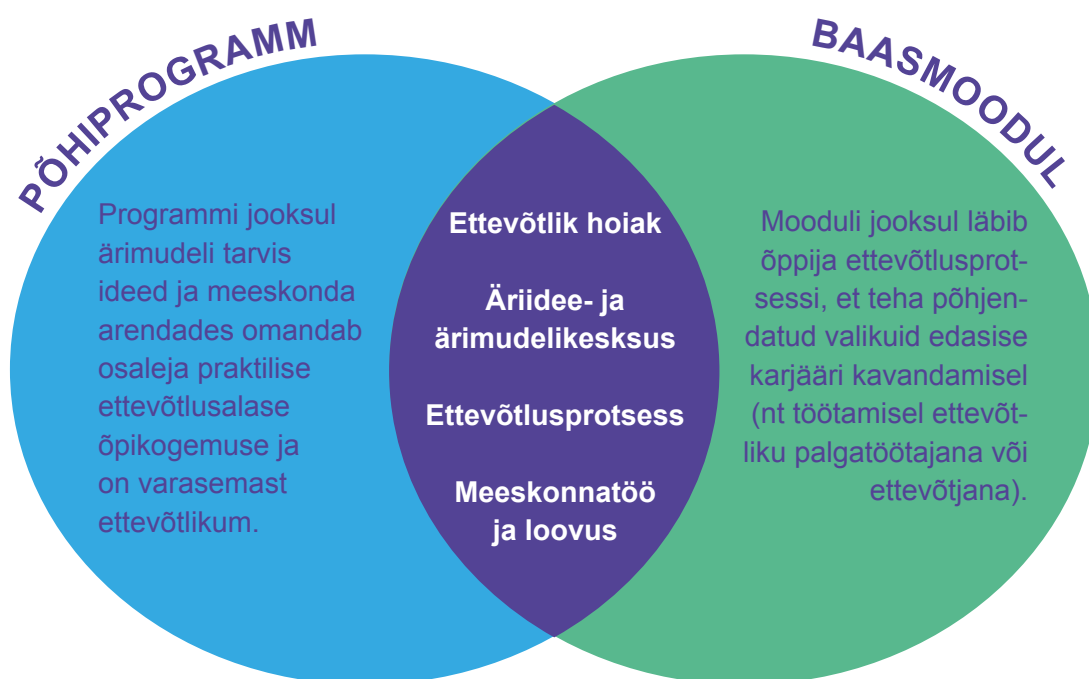
Hindamise eesmärk on idee arendamise ja meeskonna arengu jälgimine, vaheeesmärkide määratlemine, probleemide kaardistamine ning tagasiside ja soovitude andmine. Vahe- ja lõpphindamise formaate on mitmesuguseid, nt hindamispaneel, mentorpäev jm, kuid hindamisel peab osalema juhendaja, vähemalt kaks ettevõtjat või välist eksperti, soovitatavalt meeskonna mentor.

Seega, STARTER programmi siht on töötada juhendamise ja nõustamise toel välja meeskondlik äriidee ning sellest lähtudes on valitud ka õppevorm ja -metoodika.

Perioodil 2016–2018 on selgunud, et meeskondade valmidus edasijõudnute programmis osalemiseks on veel vähene, mistõttu perioodil 2018–2020 on fookuses eelkõige põhiprogrammide rakendamine. STARTER põhiprogrammi ja tasemeõppe baasmooduli eesmärgid ja õpiväljundid on võrdlusena toodud

joonisel 6.3. Praegu asendab STARTER programm veel mõnes haridusasutuses tasemeõppe poolt pakutavaid mooduleid. Nt ei ole kõikides koolides kättesaadav ettevõtluse baasmoodul. Seetõttu on oluline, et soovijatel on võimalik ühineda STARTER programmiga väljaspool õppetööd ning et STARTER põhiprogramm toimub vähemalt 2020. aastani igal semestril.

Tulevikus on ressursside efektiivsemaks kasutamiseks oluline leida mitmesuguseid toimivaid koostöövõimalusi nii STARTER programmi ja formaalõppe kui ka STARTER programmi ja ettevõtluse ökosüsteemis toimivate tegevuste vahel. STARTER programmi edukaks lõimimiseks õppetööga on häid näiteid juba olemas ning töö selles suunas jätkub aastatel 2019–2020.

- Omab teadmisi äriidee potentsiaali hindamiskriteeriumitest.
- Oskab planeerida ettevõtlusega alustamiseks vajalikke ressursse.
- Oskab testida ja arendada äriideed lähtuvalt kliendi vajadustest.
- Suudab analüüsida potentsiaalset turunõudlust.
- Omab meeskonnatöö kogemust äriidee arendamisel.
- Oskab oma äriideed ja ärimudelit mõjusalt esitleda.

- Analüüsib ennast ja oma rolli meeskonnas ja ettevõtlusprotsessis.
- Rakendab äriidee loomise, arendamise ja hindamise meetodeid.
- Analüüsib ettevõtlusprotsesse ja ettevõtluskeskkonda ning selle mõju kavandatavale ettevõttele.
- Kavandab turundustegevusi lähtuvalt turust ja klientidest.
- Kavandab ärimudeli lähtudes ettevõtluskeskkonnast ja eetika põhimõtetest.
- Oskab esitleda ideed ja ärimudelit.

Joonis 6.3. Eelinkubatsiooni põhiprogrammi ja ettevõtlusõppe kõrgharidustaseme baasmooduli eesmärgistamine ning õpiväljundite sidusus. Allikas: Autorite koostatud

Kokkuvõte

- Ettevõtluspädevusmodeli rakendusviisideks on õppemoodulid, STARTER programm ja täienduskoolitused.
- Ettevõtluspädevusmodeli olulisemaks rakendusviisiks on moodulid, mis jagunevad baas- ja spetsialiseerumismooduliteks kõikidel haridustasemetel ja -liikides õppijatele.
- Ettevõtlusõppe baasmoodulid annavad üldised teadmised ja oskused ettevõtlusest ja ettevõtlikuks tegutsemiseks, kuid ei keskendu konkreetselt ühelegi ettevõtlusvaldkonnale.
- Ettevõtlusõppe spetsialiseerumismoodulid võimaldavad õppijal omandada ettevõtluspädevuse juba mingis piiritletud tegevusvaldkonnas (nt loomeettevõtlus, tootmisettevõtlus jne).
- Ettevõtlusmooduli erivormiks on lõimitud ettevõtlusõppe, mille puhul mooduli õpiväljundid on seostatud teiste õppeainete protsessikirjeldustega /ainekavadega/rakenduskavadega ning ettevõtlusõppe õpiväljundite saavutamise toimub teiste ainete raames.
- Ettevõtlusõppe moodulid lähtuvad väljundipõhise õppe printsiipidest ning arvestavad konstruktiivse sidususe reeglitega.
- STARTER programm on mitut haridustaset ja -liiki kaasav programm, mille sihiks on õppijate ettevõtlikkuse ja ettevõtlusalaste pädevuste kasv ning praktilise ettevõtlusalase kogemuse omandamine tegevuspõhises (*hands-on*) õpikeskkonnas.

7 ENESEHINDAMINE: ÕPPIJA, ÕPETAJA JA ÕPPEJÕUD, ORGANISATSIOON

Käesoleva peatüki eesmärk on põhjendada enesehindamise vajadust ja ettevõtluspädevuse ning selle alapädevuste enesehindamise mudelite koostamise aluspõhimõtteid. Samuti esitatakse programmi Edu ja Tegu raames kasutatatud enesehindamise metoodika kirjeldus ja enesehindamismudelid indiviidi (õppija, õpetaja/õppejõud) ja organisatsiooni tasandil. Lõpuks esitatakse enesehindamise rakendusvõimalused selle lõimimisel õppesse ning ettevõtluspädevuse ja selle alapädevuste taseme hindamisel. Enesehindamisest võiks olla abi õppe kavandamisel ning õppe või sekkumise mõju analüüsil.

7.1. Enesehindamise eesmärgid ja olulisus

Enesekohaseid hinnanguid kasutatakse väga erinevatel eesmärkidel. Levinuim on enesehindamismudelite käsitlemine kahel tasandil: 1) enesehindamine indiviidi tasandil nt erinevad enesehindamise tööriistad, (sh atesteerimise või õppetegevuse raames teostatavad eneseanalüüsid, eneseanalüüsiarendamiseks kasutatavad harjutused), 2) enesehindamine organisatsiooni tasandil nt kvaliteedijuhtimise mudelid (sh EFQM, CAF, akrediteerimisraportid) jne. Teemakohase enesehindamise mudeli loomine võimaldab teadvustada alapädevusi, mida ühes või teises tegevuses arvestada.

Ühelt poolt on enesehindamine hea võimalus saada tagasisidet nii enda kui ka keskkonna kohta. Teisalt on enesehindamisel piirangud ning seetõttu ei saa enesehindamise vahendeid pidada niivõrd diagnostilisteks, kuivõrd pigem arengut soodustavateks vahenditeks, mida saab kasutada õppetöös. Programmi Edu ja Tegu raames on laiem eesmärk kirjeldada enesehindamise võimalusi haridusastmete kaupa, võttes aluseks programmis loodud ettevõtluse alapädevuse kirjelduse ning selle rakenduvõimalused.

Enesehindamise mudeleid, kus on kirjeldatud osa ettevõtluspädevusest, on juba varem esitatud, alljärgnevalt on toodud mõned näited. Üldhariduse enesehindamise näitena võiks nimetada Eesti Kaubandus-Tööstuskoja poolt kokku kutsutud Ettevõtlusõppe Mõttekoja tegevust ja selle raames valminud ettevõtlikkust iseloomustavate tunnuste väljatöötamist põhikooli ja gümnaasiumi tasemele (Ettevõtlusõppe edendamise kava „Olen ettevõtlik!“ 2010). Viimane mõjutas riiklikesse õppekavadesse ettevõtlikkuspädevuse sissetoomist. Samuti on HTMi eestvedamisel algatatud TLÜ psühholoogia instituudi uurimisprojekti „Üldpädevused ja nende hindamine“ (Kikas & Toomela, 2015) teoreetiliselt mõtestatud ja hinnatud õpilaste üldpädevusi, sh ettevõtlikkuspädevust, seostatuna õpilaste muude omaduste ning keskkonnaga (kodu, kool). TÜ projekti „Riiklikku õppekava läbivate teemade pädevuste tagasiside kogumise vahendite koostamine (2011–2013)“ käigus töötati välja ettevõtlikkusega seotud õpitulemused, koostati ülesanded nende hindamiseks ning kooli tegevuste hindamise küsimused. Nimetamist väärrib

ka programmi „Ettevõtlik kool” juurutamine üldhariduses, mis on suunatud õpilaste ettevõtlikkust toetava õppe integreerimisele koolisüsteemi. Sellega seoses on kirjeldatud organisatsiooni tasandi mudelit, kus Ida-Viru Ettevõtluskeskus on välja töötanud „Ettevõtliku õppe kvaliteeditunnused – standard” (IVEK, 2015).

Kutsehariduses on organisatsiooni tasandil kasutatud enesehindamist näiteks kutsehariduse kvaliteedihindamises (EFQM alusel) ja õppekavarühmade akrediteerimisel. Indiviidi tasandil on olemas näiteks haridusasutuse juhi enesehindamise mudel. Ettevõtluspädevusi terviklikult eelnimetatud enesehindamise mudelites hinnatud ei ole, kuigi on näiteid ettevõtlikkuse alapädevuste hindamisest (nt enesetõhususe hindamine).

Kõrghariduses on kasutatud järgmisi enesehindamismudeleid:

- õppijate, õpetajate ja õppejõudude indiviidi tasandi pädevusmudelid (haridustasemete kaupa);
- õppejõudude atesteerimismudelid kõrgkoolides;
- õppijate enesehindamine tuutorlusprogrammide või muude üliõpilaste tagasisideuuringute raames;
- organisatsiooni tasandil institutsionaalse akrediteerimise aruanne ja kõrghariduse juhtimiskvaliteedi mudel;
- haridustehnoloogiliste pädevuste mudel.

Rahvusvaheliselt on enesekohaseid hinnanguid kasutatud eelkõige ettevõtlusalaste hoiakute ja kavatsuste muutuste kirjeldamisel (nt Fayolle *et al.*, 2015; Linan & Chen 2006; Kruger & Brazeal 1994), ettevõtja isiksuseomaduste hindamiseks (nt Hisrich & Peters, 1989, Caird 1993). Vähesel määral on alustatud mõõdikute väljatöötamisega ettevõtluspädevuste hindamiseks (nt Morris *et al.*, 2013; Mitchellmore & Rowley 2010; Man *et al.*, 2002). Organisatsiooni hindamiseks on välja töötatud ettevõtliku ülikooli kriteeriumid (Hannon 2013; HEInnovate).

Kõik eelnimetatud ettevõtluspädevuse hindamise mudelid kajastavad siiski vaid teatud aspekte, kuid ei võimalda mõtestada terviklikult indiviidi ettevõtluspädevusi (erinevad alapädevused, mis on olulised ettevõtluspädevuse kujunemisel). Ka varasemates uuringutes väljatöötatud kriteeriumid kooli ja kõrgkooli enesehindamiseks vajavad kohandamist, arvestades Eesti sotsiaalset ja kultuurilist keskkonda. Eestis rakendatav õppejõu pädevusmudel lähtub Eesti avalike ülikoolide kvaliteedileppes õppekavade, akadeemiliste ametikohtade ja akadeemiliste kraadide kohta ning selle loomise eesmärk on kindlustada kõrghariduse kvaliteet ja kehtestada ühtsed põhimõtted akadeemilise personali hindamisel, atesteerimisel ja töölevõtmisel.

Eelnevat arvestades töötati programmi Edu ja Tegu raames välja enesehindamise mudelite aluspõhimõtted ja kirjeldati enesehindamise metoodikat. Alljärgnevalt iseloomustame nii indiviidi kui ka organisatsiooni taseme enesehindamise mudeleid.

7.2. Programmi Edu ja Tegu raames loodud enesehindamismudelite aluspõhimõtted

Enesehindamist on defineeritud kui protsessi, kus õppijad jälgivad ja hindavad enda mõtlemist ja käitumist õppeprotsessis ning kohandavad õppimise viisil, mis toetab nende arusaamise ja oskuste paranemist õpitavas aines (McMillan & Hearn, 2008). Seega enesehindamine sisaldab kolme komponenti: 1) enese jälgimine, 2) enesehindamine ja 3) selle tulemusena selgunud puuduolevate teadmiste või oskuste õppimise eesmärgistamine. Enesehindamine kujundava hindamise alaliigina arvestab õppija huve ja toetab õppeprotsessi. Samas eeldab see protsess õppijalt teatud enesehindamise oskust ja õpetajalt/õppejõult nii õppijate enesehindamise kui ka õpistrateegijate väljatöötamise juhendamist (Joice, Well, & Calhoun, 2005). Seetõttu on ettevõtlusõppes õppija enesehindamine oluline just õppeprotsessis võimaldamaks mõtestada tegureid, mis kujundavad ettevõtluspädevust, et nendele teemadele osataks ka edaspidises ettevõtlusprotsessis tähelepanu pöörata (kujundada nn ettevõtja oskust enda tegutsemist edaspidi süsteemsemalt mõtestada). Seepärast on vaja tuvastada õppija varasemad teadmised ja oskused, aga ka tema motivatsioon ja uskumused ning hoiakud ettevõtluse suhtes, et seada õppe eesmärgid, planeerida õppeprotsess ja oodatavad tulemused. Õppija enesehindamine võimaldab õppijatega koos aruteledes välja tuua alapädevused, mis vajavad õpetaja või õppejõu suuremat tähelepanu.

Enesehindamise mudeli loomisel toetuti konstruktivistlikele õpiteooriatele. Konstruktivistliku õpiteooria kohaselt on õppijatel endil teadmiste omandamise käigus oluline jälgida oma õppimist ja mõtlemist (Shepard, 2001), sest enesehindamine võimaldab siduda varasemad teadmised õpitavaga ning selle põhjal konstrueerida õppeprotsessis uued teadmised, muutes õppimise eesmärgipäraseks ja mõtestatuks ning tõstes sellega ka õppimise motivatsiooni (McMillan & Hearn, 2008). Metakognitiivsete oskuste arendamine tähendab enesejälgimise ja -hindamise võime arengut, mis sisaldab õppija enda oskuste teadlikku kontrolli, tulemuste ettenägemise, planeerimise, ajakasutuse ja õppimise oskuste arengut. Kuna aga enesehindamine võimaldab teada saada, mida õppija hästi oskab ja mida on vaja veel arendada, siis julgustab see sobivas õpikeskkonnas otsima rohkem ressursse õppimise jätkamiseks ja kõrgemate eesmärkide seadmist (Schunk, 1995), mis toetab ka enesetõhususe kasvu. Kuid enesehindamise efektiivsus õppeprotsessis sõltub paljuski sellest, kui selgelt õppijad saavad aru õppe eesmärkidest (et enda eesmäärke seada) ja kriteeriumitest, mille alusel hinnata nende teadmiste arengut. Samuti on õppijatel vaja arendada enesehindamise oskusi (Rolheiser, 1996).

Ülaltoodud põhimõtteid on võetud arvesse ettevõtlusõppe enesehindamismudeli loomisel. Seetõttu on enesehindamismudeli loomisel toetutud eelkõige võimalusele teadvustada erinevaid ettevõtlikku tegutsemist mõjutada võivaid alapädevusi (õppija enesehindamine) ning keskkonnaga seotud tegureid (õpetaja/õppejõu ning kooli enesehindamine) ning mõtestada ka nende taset pöörata tähelepanu nende arendamisele. Toetudes teoreetilistele alustele ja programmi Edu ja Tegu ettevõtluspädevuse mudelile, on välja töötatud enesehindamismudelid nii õppijatele, õpetajatele-õppejõududele kui ka kutse- ja kõrgkoolidele ning esitatud ettepanekud mudeli kohandamiseks üldhariduskoolidele.

Enesehindamismudelite (õppija, õpetaja/õppejõud, kool/kõrgkool) jaoks

- töötati välja enesehindamise põhimõtted;
- kohandati/koostati küsimused;
- enesehindamiseks ja tulemuste interpreteerimiseks koostati juhendid, mis toetavad alapädevuste eesmärgistatud arengut ja õppetegevuse planeerimist.

Õppija enesehindamise mudeli peaeesmärk on selle rakendamine õppetöös, kus see annab õppijale võimaluse mõtestada pädevuste taset õppimise käigus ning õppija ja õpetaja/õppejõu koostöös planeerida alapädevuste arendamist. Enesehindamise juhendi koostamisel on silmas peetud jätkuvat ja süstemaatilist pädevuste arendamist madalamatelt haridustasemetelt kõrgematele liikudes, arvestades haridustasemete ja -liikide iseärasusi ja võimalusi. Õpetaja ja õppejõu enesehindamise mudeli kasutusjuhend sisaldab kriteeriume õpetaja-õppejõu mõtteviisi, hoiakute, õppemeetodite kasutamise ja õpikeskkonna loomise viiside hindamiseks ning arendamiseks. Kõrgkooli ja kooli tasandi enesehindamismudelites on järgitud ettevõtliku kõrgkooli ja kooli standardeid, kus on arvesse võetud ka käesolevas dokumendis kirjeldatud ettevõtluspädevuse mudeli rakendamisega õppetöös.

7.3. Enesehindamise mudelite loomise meetodika

Enesehindamismudelite meetoodiliseks aluseks on võetud varasemates uuringutes teaduslikult tõendatud mõõtevahendid, mida on kohandatud ja edasi arendatud. Enesehindamise mudeli kujundamise protsessi osana viidi läbi uuring nii indiviidi (õppija, õpetaja-õppejõu) kui ka organisatsiooni (kooli ja ülikooli) tasandil.

Põhjalikud küsimustikud ettevõtluspädevuse alapädevuste mõõtmiseks töötati välja või adapteeriti enesehindamise vahendite toel ja viidi läbi kvantitatiivsed pilootküsitlused ning intervjuud sihtrühmades. Nende küsitluste tulemusi analüüsiti hindamaks küsimustike valiidsust ja reliaablust ning viidi sisse muudatused vastavalt analüüsi tulemustele. Seejärel küsitleti sihtrühmi uuesti ning korrigeeriti küsimustikku. Neid tegevusi korrati, kuni saavutati sobiv küsimustik, mis toetub varasematele teadusuuringutele, on empiirilisel katsetatud ning vastab ettevõtluspädevuse mudelile. Ettevõtluspädevuse mudeli empiiriline põhjendamine üliõpilastevalimil kinnitas küll enamiku mudelisse valitud alapädevuste sobivust ja nende omavahelist seotust mudeli kui terviku kujundamisel, kuid tõi välja ka vajaduse enesehindamise vahendit edasi arendada. Samuti on oluline pöörata tähelepanu ettevõtluspädevuse erinevustele ja tasakaalustatud arendamise vajadusele haridustasemete kaupa. Sealt edasi asuti küsimustikku lühendama, et oleks vajadusel võimalik kasutada küsimusi ka ettevõtluspädevuse kohta tervikpildi loomiseks.

Piloteerimisprotsessis sihtrühmade valimi moodustamisel üritati võimaluse korral saavutada haridustasemete vahel tasakaal, et kõik haridustasemed ja -liigid oleksid esindatud (üld-, kutse- ja kõrgharidus). Arvestades kahte enesehindamise tasandit (organisatsioon ja indiviid) ja sealjuures indiviidi tasandil kaht sihtrühma (õppija ja õpetaja-õppejõud), hõlmas piloteerimisprotsess üheksat täpsustatud sihtrühma (eri haridustasemete koolid, õppijad ja õpetajad). Korduvate pilootküsitluste mahuks oli ligi 1600 õppijat, 140 õpetajat või õppejõudu, ligi 20 üld- ja kutsehariduskooli ja 6 kõrgkooli.

Õppija enesehindamise küsimustiku lühema versiooni väljatöötamisel peeti silmas, et mudelis olevad alapädevused on kaetud, kuid samas on arvestatud ka alapädevuste spetsiifiliste mõõtmisvõimalustega. Nii näiteks ei pruugi teatud alapädevusi olla võimalik mõõta skaalaküsimustega vaid pigem ülesannetega ning seetõttu on rakendajatel enne küsimustiku kasutamist oluline tutvuda ka küsimustike piirangutega, et mõista, mida enesehindamise küsimustiku tulemustest on üldse võimalik järeldada.

Õpetaja ja õppejõudude enesehindamine annab tagasisidet mõtteviisi ja hoiakute kohta õppija suhtes ning õppemeetodite kasutamise ja õpikeskkonna kujundamise pädevuse kohta. Kooli või kõrgkooli enesehindamisvahendi kasutamisel saab tagasisidet selle kohta, kuidas organisatsioonis on rakendatud ettevõtliku kooli (koostöös Ida-Virumaa Ettevõtluskeskusega) või ettevõtliku kõrgkooli põhimõtteid. Kõik kirjeldatud ettevõtluspädevuse enesehindamise mudelid sisaldavad juhendeid nende kasutamiseks ja tulemuste selgitamiseks.

Iga mõõtmisvahendi kohta on enesehindamise uuringu tulemusena loodud kirjeldus ning määratletud võimalikud kasutusvaldkonnad. Uuringu tulemusena kinnitati hüpoteesi, et teatud alapädevuste mõõtmine enesekohaste küsimustikega (nt metakognitsioon, autonoomne motivatsioon) ei ole arengu hindamise eesmärgil kindlasti mõistlik ning nõuab teist laadi mõõdikuid (situatsioonispetsiifilised ülesanded). Küll aga võimaldavad seda tüüpi küsimustikud enesehindamise vahendina teadvustada teatud teemade vajalikkust ettevõtlusõppe kontekstis ning samuti mõtestada võimalikke arenguteid. Vahendi piiranguks on aga see, et enesehindamine ei pruugi anda piisavalt adekvaatset hinnangut alapädevuse taseme kohta, mis teeb keerukaks ka muutuse ja arengu hindamise. Seda tuleks teisi meetodeid kasutades kindlasti edasi uurida. Samuti ei ole välja töötatud enesehindamise vahend ainuvõimalik alapädevuse hindamise viis. Kindlasti lisanduvad siia nt vaatlused, vestlused kolleegidega jms.

7.4. Õppija enesehindamise mudel

Õppija enesehindamismudeli väljatöötamisel oli aluseks programmi Edu ja Tegu raames loodud ettevõtluspädevuse käsitlemise struktuur ja selle olulised alapädevused, millele õppija saaks enda arengus tähelepanu pöörata. Mõõdikute valimisel tugineti varasematele uurimustele, mis on seotud ühe või teise alapädevuse arendamise võimalusega hariduses. Seetõttu on õppija enesehindamise mudeli peaesmärk pöörata ettevõtlusõppes tähelepanu mitmesugustele alapädevustele. Seega õppija enesehindamismudel võimaldab hinnata õppija ettevõtluspädevust ja selle arengut ettevõtlusõppes, aga ka ettevõtlusõppe tulemuslikkust, mis omakorda toetab pädevuspõhise õppe rakendamist. Samuti on enesehindamisvahend kasutatav õppevarana õppeprotsessis alapädevuste tundmaõppimisel ja nende teadlikul rakendamisel ettevõtlusprotsessi planeerimises.

Tervikliku pädevuse mõistmiseks on vaja teada, millised alapädevused on vajalikud, kuidas nad on omavahel seotud ning kuidas need eri vanuses õppijatel arenevad. Nii nagu ka käesolevas raamdokumendis eespool rõhutatud, on nt uskumuste, motivatsiooni, väärtusloome ja lahenduste leidmisega seotud alapädevuste arendamist oluline toetada juba algkoolis või põhikoolis, sest see soosib õppija ettevõtlikkust. Äriideede elluviimise pädevusvaldkonna alapädevuste arendamise vajadus tekib põhikoolis ja

gümnaasiumis ning muutub oluliseks kutse- ja kõrghariduses. Koos viimasega on samal ajal ka kutse- ja kõrghariduses tähtis toetada õppija enesejuhtimise, väärtusloome ja lahenduste leidmise ning sotsiaalsete protsesside juhtimise alapädevuste edasist arengut.

Ettevõtluspädevuse arengu soodustamiseks on tarvis pöörata tähelepanu kõikidele alapädevustele, et mõista paremini, miks õppija ning ka ettevõtja ühes või teises olukorras teatud otsuseid teeb ning ühte või teist moodi käitub. Seetõttu lähtuti käesoleva enesehindamise mudeli loomisel ka põhimõttest, et pädevuste areng on parimal viisil toetatud, kui juhendaja, õpetaja ja õppejõud võtavad samuti oma õpikeskkonna loomisel arvesse erinevaid teemasid. Nii näiteks peab õpetaja, õppejõud ja juhendaja mõistma õppija enesehindamise mudeli alapädevuste sisu – see on vajalik eeldus järgmisteks etappideks (mõõdiku kasutamise juhendamine ja alapädevuste arengu toetamine). Alapädevuste tase on õppijati erinev, seega saab nende arengut toetada individuaalselt, lähtudes iga õppija hetketasemest. Samas ei järeldu sellest, et arengu toetamise printsiibid ei oleks universaalsed – teadmised motivatsiooni või mõtlemisoperatsioonide toetamisest seda üldjoontes on ja õpetaja või õppejõud võib neid rahuliku südamega tundma õppida, kartmata, et need mõne õppija suhtes ei kehti. Sealt edasi saab liikuda alapädevuste hetketaseme kaardistamiseni, et mõista, mis on juba hästi ning mis vajaks veel rohkem toetamist, et pädevus tervikuna areneks. Nii näiteks võib õppija toetamiseks olla vaja pöörata tähelepanu hoopis tema uskumustele või pakkuda talle uusi teadmisi. Sealt edasi saab alles liikuda arendamiseni ning siis jällegi tagasi hindamiseni.

Õppijate toetamisel on oluline mõista, et õppija on võimeline saavutama pädevust igas valdkonnas. See tähendab, et arendada tuleb jõudumööda ja süsteemselt kõiki ettevõtluspädevuse alapädevusi, mitte keskenduda vaid õppija tugevustele. Ettevõtluspädevuse tase, sh õppija ettevõtlikkus, sõltub pädevuse komponentide omavahelisest interaktsioonist. Näiteks võib mõni õppija oma viletsamat suhtlemisoskust kompenseerida hea leiutamisoskusega. See aitab õppijal tema hilisemas elus tulla eeldatavalt paindlikumalt toime ja olla kohanemisevõimelisem. Lisaks tuleb meeles pidada, et erinevate oskuste, teadmiste ja teiste alapädevuste algtase on õppijatel samal ajahetkel erinev, ning seda tuleb võimalusel õppetöö kavandamisel arvestada. Sobivalt kujundatud õpikeskkond toetab suuresti õppijate arengut. Pädevuse arendamise eeltingimuseks on õppija teadlikkus oma tugevustest ja nõrkustest, mida enesehindamise vahendi abil on ka lihtsam koostöös õpetaja/õppejõuga saavutada. Selleks et õppimine ehk pädevuse mõtestatud arendamine saaks toimuda, peab õppija teadma õppimise eesmäärke. Ettevõtluspädevuse alapädevuste arendamise juhend on koostamisel.

Õppija enesehindamiseks mõeldud vahendeid sobib rakendada eelkõige ettevõtlusõppes, kui soovitakse paremini teadvustada mitmesuguseid ettevõtluspädevusega seotud teemasid. Enesehindamise vahendi parim kasutegur saadakse just teemade arutamisel koos õppijatega, mis on hea sissejuhatus sellistesse teemadesse, kus võib esile kerkida ühe või teise alapädevuse olulisus. Järgnevalt on toodud õppija enesehindamise küsimustiku koostamisel aluseks olnud teaduskirjanduse allikad (tabel 7.1.).

Tabel 7.1. Õppija eneshindamise küsimustiku koostamise/kohandamise aluseks olnud mõõtevahendid. Allikas: Autorite koostatud

Ettevõtluspädevuse alapädevus	Küsimustiku loomisel aluseks olnud kirjandus ja vahendid
Metakognitsioon	
Arenguuskumus	Yeager & Dweck, 2012.
Emotsioonidega toimetulek	Cognitive Emotion Regulation Questionnaire (CERQ, Jermann <i>et al.</i> , 2006)
Loovus	Karwowski, 2013; 2014
Probleemilahendus	Karwowski (2014)
Planeerimine	Collins & Koechlin, 2012; Cowan, 2014; Dawson'i & Guare, 2011
Algatamine	Frese <i>et al.</i> , 1997
Suhtlemisoskused	Zhou & Ee, 2012
Koostöö	Lower <i>et al.</i> , 2015; Kyndt & Baert 2015
Autonoomne motivatsioon	Gagné <i>et al.</i> , 2015; Deci & Ryan 2000, 2008
Võimaluste äratundmine	Tang, Kacmar & Busenitz, 2012
Keskkonna mõistmine	Man <i>et al.</i> , 2008
Finantskirjaoskus	Kyndt & Baert, 2015; OECD, 2016
Väärtused ja eetika	Buil, Aznar, Galiana, & Rocafort-Marco, 2016; De Clercq & Dakhli, 2009.

7.5. Õpetaja ja õppejõu enesehindamise mudel

Õpetaja ja õppejõu enesehindamismudelites tugineti ettevõtlikkuse osa väljatöötamisel samuti ettevõtluspädevuse mudelile hindamaks õpetaja või õppejõu mõtteviisi ning hoiakuid õppimise ja õpetamise suhtes, samuti õppemeetodite kasutamise ja õpikeskkonna loomise viise. Õpetaja ja õppejõu ülesanne on luua õpikeskkond, mis võimaldab õppija ettevõtlikkust toetavate pädevuste ning ettevõtlusalaste teadmiste ja oskuste arengut, võttes arvesse muutuvat ettevõtluskeskkonda ja sellega seotud väljakutseid, millega

noored lõpetanud peavad arvestama oma karjäärivalikute tegemisel nii ettevõtjana kui ka ettevõtliku palgatöötajana.

Enesehindamismudel ja selle juhend on abiks õpetaja või õppejõu töö analüüsimisel ning edasisel kavandamisel. Juhendi sissejuhatus annab lühiülevaate ettevõtluspädevuse mudelist ja ettevõtluspädevuse alapädevuste arendamisest haridustasemeti. Seejärel tutvustatakse metoodikat õpetaja ja õppejõu enesehindamiseks ja enesehindamise tulemuste interpreteerimist.

Õppija pädevuse arengu parimaks toetamiseks saavad juhendaja, õpetaja ja õppejõud pöörata tähelepanu teatud aspektidele enda tegevuses, mis võimaldab ka hindamise rolli paremini positsioneerida. Nii näiteks on õpetaja, õppejõu ja juhendaja jaoks tähtis mõista iseenda uskumusi, loovust, samuti seda, kuidas ta kasutab autonoomiat toetavaid tegevusi ning kuidas loob õpikeskkonda ettevõtlikkuse toetamiseks. Õpetaja/õppejõu enesehindamise küsimustiku koostamisel aluseks olnud teaduskirjanduse allikad on toodud allolevas tabelis (tabel 6.2.)

Tabel 6.2. Õpetaja/õppejõu enesehindamise küsimustiku allikad. Allikas: Autorite koostatud

Pädevused ja õppemeetodid	Küsimustiku loomisel aluseks olnud kirjandus ja vahendid
Arenguuskumus ja loovus	Wheeler, 2007
Autonoomia toetamine õpikeskkonnas	Gagné <i>et al.</i> , 2015; Deci & Ryan 2000, 2008 MTEE – Measurement Tool for Enterprise Education (2008 – 2012), Lapeenranta University
Õppemeetodid	Béchar, & Gregoire, 2007.

7.6. Ettevõtliku kooli ja ettevõtliku kõrgkooli enesehindamine

Seoses muutustega ühiskonnas ja majanduses on aina olulisemaks muutunud ettevõtlikkus – seda mitte ainult indiviidi, vaid ka organisatsiooni, sh kooli ja kõrgkooli tasandil, kuna nende tegevust mõjutab ühiskonnas toimuv ning nende tegevus annab panuse ka majandusse (Guerrero *et al.*, 2015). Ettevõtliku kooli teema on suhteliselt uus, kuid riikide poliitika mõjutavad koole üha enam mõtlema ettevõtlikkuse arendamisele, peamiselt lõimimaks ettevõtlusõpet õppekavadesse (Lackéus, 2015). Ettevõtliku kooli algatuse väljundiks Euroopa tasandil on projekt „*The Entrepreneurial School*”¹⁷. Alates aastast 2015 antakse välja ettevõtliku kooli auhinda, millele võivad kandideerida alg-, põhi- ja keskkoolid. Šotimaal on

¹⁷ <http://theentrepreneurialschool.eu>

näiteks valitsuse tasandil ellu rakendatud õppekava süsteem „*Curriculum for Excellence*”, mille eesmärk on luua võimalused noortele 21. sajandil eluks vajalike õppimis-, elu- ja tööalaste teadmiste ja oskuste omandamiseks.

Ettevõtliku kõrgkooli teema on aktuaalne, kuna ühiskonna ootused kõrgkoolile on pidevas muutumises ja tööandjad ootavad töötajatelt lisaks teadmiste ja oskustele ka uuendusvõimet. Seega kõrgkool peaks ühiskonnas olema innovatsiooni ja tehnoloogiliste arengute algataja. Ettevõtliku kõrgkooli kontseptsioon (nt *HEInnovate*¹⁸) väärtustab innovaatilisust teadustegevuses, teadmussiirdes, õppimises ja õpetamises, juhtimises ning välissuhetes. Ettevõtliku kõrgkooli mõiste võeti paljudes arenenud riikides kasutusele ja hakati selle saavutamise poole liikuma siis, kui riigid asusid kõrgharidust vähem rahastama ja kõrgharidus hakkas muutuma massiliseks, mis sundis kõrgkooli uusi rahastusallikaid otsima ja ettevõtlikult käituma (Sam & van der Sijde, 2014).

Eesti arengu jaoks on väga tähtis rakendada ettevõtliku kõrgkooli kontseptsioon ning see tähendab väärtuste ümberhindamist (Mets, 2009). Seni on Eesti kõrgkoolides rakendatud ettevõtlusõpet ning arendatud õppekavu, et suurendada vilistlaste ettevõtlikkust ja erialaseid teadmisi- oskusi, kuid väiksema tähelepanu osaliseks on saanud teised valdkonnad, nt kõrgkooli seotus ühiskonnaga (*ibid.*). Probleemiks on endiselt kõrgkoolide koostöö teiste organisatsioonidega, õppe- ning teadustöö arendamine ja ajakohastamine. Ettevõtliku kõrgkooli kontseptsioon vaatab kõrgkooli ja selle eri külgi tervikuna ning on seetõttu hea enesehindamise vahend kõrgkooli paljude tegevusvaldkondade analüüsiks.

Nii üldharidus-, kutse- kui ka kõrgkoolides on oluline, et ettevõtlikkus on väärtustatud strateegiliselt ning teadvustatud nii töötajate kui ka (üli)õpilaste seas. Ettevõtliku kooli standard on välja töötatud, arendamisel ja koolide seas tunnustuse saavutanud. Ettevõtliku kutsekooli standard on arendamisel, aluseks on võetud ettevõtliku kooli standard. Ettevõtliku kõrgkooli kohta on eneseanalüüsi vahend välja töötatud Euroopa tasandil (*HEInnovate*) ning seda saavad kasutada soovi korral kõik kõrgkoolid, kuid see võib mõnes keskkonnas jääda liiga üldiseks ega sobi igas riigis otse ülevõtmiseks.

7.6.1. Ettevõtlik kool

Kooli kui ettevõtlikkust toetava organisatsiooni mõte hakkas Eestis juurduma aastal 2005, mil Ida-Virumaal sai alguse haridusprogramm „Ettevõtlik kool” (Ettevõtlik kool ... 2011, lk 7). Programm on mõeldud ettevõtliku õppe lõimimiseks koolisüsteemi, et tõsta hariduse kvaliteeti ning suurendada noorte edukust nende edaspidises elus. Ettevõtlike koolide võrgustiku tegevused käivitati 2007. aastal. „Ettevõtliku kooli” haridusprogrammiga on oodatud liituma kõik üldharidus- ja kutsekoolid. Praeguseks on „Ettevõtliku kooli” programm laienenud üle terve Eesti. Programmiga liitunud lasteaiad ja koolid on maakondlike arenduskeskuste toel otsinud viise oma organisatsiooni kui terviku ülesehitamiseks sel viisil, et ettevõtlikkus oleks toetatud mitmel tasandil. Ettevõtlikkuse mitmetimõistetus ning õppeasutuse ellu selle tegeliku rakendamise keerukus kujunesid programmi juurutamisel siiski probleemiks. Seetõttu koostati aastal 2011 ühtse arusaama kujundamiseks „Ettevõtliku õppe

18 www.heinnovate.eu

kvaliteeditunnused – standard” (IVEK, 2015). Ettevõtliku kooli standardit on 2017. aastal hakatud arendama ka kutsekoolidele sobivaks. Ettevõtlike koolide võrgustik on 2017. aastaks laienenud igasse Eesti maakonda, kus kohalikul tasandil koordineerivad programmi maakondlikud arenduskeskused.¹⁹ 2017. aastal alustati eelnimetatud standardi sidumist ettevõtluspädevuse mudeliga. Standard toetab nii õppijate kui ka õpetajate ettevõtluspädevuse ja selle alapädevuste arengut koolides. Ettevõtluspädevuse areng põhineb eeldusel, et organisatsiooni ettevõtlik toimimine loob selleks organisatsiooniga seotud indiviididele soodsa keskkonna. Koolidele ja kutsekoolidele on enesehindamise küsimustik ettevõtliku kooli kriteeriumide kiireks hindamiseks, et selgitada juba enne ettevõtliku kooli tiitli taotlemist, kuivõrd kool vastab nendele kriteeriumitele. Samuti on selline küsimustik abiks koolijuhtidele ja annab koolile võimaluse viia enesehindamist läbi etapiti, jälgimaks, kuivõrd ettevõtliku kooli tegurid on täidetud.

7.6.2. Ettevõtlik kõrgkool

Ettevõtliku kõrgkooli määratlused teaduskirjanduses sisaldavad mitmesuguseid ettevõtlikke kõrgkoole iseloomustavaid aspekte. Nendes määratlustes rõhutatakse, et ettevõtlikke kõrgkoole iseloomustab uute ettevõtete loomise toetamine ettevõtlusõppe kaudu (Guenther & Wagner, 2008), partnerlus ettevõtetelega (Etzkowitz 1984, 2003a; Kirby *et al.*, 2011), uute ettevõtete loomine (Etzkowitz 2003b, 2013; Jacob *et al.*, 2003; Guenther & Wagner, 2008), loodud teadmiste kasutamine uute teenuste pakkumise näol (Jacob *et al.*, 2003) ja teadmiste kommertsialiseerimine (Etzkowitz 2003a, 2013; Jacob *et al.*, 2003; Guenther & Wagner 2008), uute rahastamisallikate otsimine (Etzkowitz 1984; Etzkowitz *et al.*, 2000; Kirby *et al.*, 2011; Mainardes *et al.*, 2011), teadmiste loomine ja kasutamine (Etzkowitz 2003a, b, 2013; Guerrero *et al.*, 2014) ning panustamine regiooni sotsiaalsesse ja majanduslikku arengusse (Etzkowitz 2003b; Etzkowitz *et al.*, 2000; Kirby *et al.* 2011; Guerrero *et al.*, 2014). Siiski on enamik viidatud artiklitest teoreetilised ülevaated ja vaid mõned neist sisaldavad empiiriliste uuringute tulemusi.

Ettevõtliku kõrgkooli kriteeriumid hõlmavad mitut tasandit – juhtkonda, õppejõude, tehnoloogiasirde spetsialiste, üliõpilasi – ning erinevaid tegevusi – ettevõtlusõpet, intellektuaalomandi patentimist ja litsentsemist, *spin-off*-ettevõtete loomist, üliõpilaste ja töötajate loodud ettevõtete nõustamist ja inkubatsiooni jne. Need tegevused peavad looma lisaväärtust õppe- ja teadustööle ning vastupidi (Sam & van der Sijde, 2014). Käsitused on muutunud ajas, nt on käesoleval ajal lisavahendite leidmise kõrval tõusnud rohkem esile sotsiaalse vastutuse teema. Samas mõjutavad kõrgkoole nende geograafiline paiknemine, ajalugu ja traditsioonid. Kui ajalooliselt võis eristada nelja regionaalset kõrghariduse mudelit – Humboldti, Napoleoni, Anglo-Saksi ja Anglo-Ameerika mudel, siis aja jooksul on Mandri-Euroopa kõrgkoolid muutunud sarnasemaks Anglo-Ameerika mudelile, mis rõhutab hariduse, teaduse ja ettevõtluskoostöö omavahelist seotust (*ibid.*).

Ettevõtlikke kõrgkoole on hinnatud objektiivsete (olemasolev statistika) ja subjektiivsete mõõdikutega (enesehinnangu küsitlused) või nende kombinatsiooniga. Informatiivseteks peetakse võrdlevaid uuringuid, kus samu andmeid on kogutud mitme kõrgkooli kohta, tihti võrdleva juhtumiuuringu vormis (Guerrero & Urbano, 2012; Todorovic *et al.*, 2011; Kirby *et al.*, 2011; „*The Accreditation Council for Entrepreneurial &*

¹⁹ <http://evkool.ee/ettevotlik-kool/>

*Engaged Universities, ACEEU, 2017*²⁰) Euroopa Komisjon on koostöös OECDga loonud hindamisinstrumendi nimetusega *HEInnovate*²¹, mis pakub kõrgkoolidele võimaluse mõelda oma tugevate ja nõrkade külgede üle. HEInnovate tekkis vajadusest määratleda ettevõtlike kõrgkoolide mõisted ja tunnused ning luua suunav raamistik. HEInnovate võimaldab igal kõrgkoolil viia läbi oma asutuse, teaduskonna, osakonna või sektori sõltumatu enesehindamise, kasutades selleks väiteid, mis hõlmavad selliseid valdkondi, mis on olulised ettevõtliku ning innovaatilise kõrgkooli tulemuslikkuse ja arengu seisukohast. HEInnovate küsimustikku on kasutanud mitme riigi kõrgkoolid oma organisatsiooni ettevõtlikkuse hindamiseks. Sisuliselt vajab iga küsimustiku rakendamine Eesti kõrgkoolides selle kohandamist Eesti oludele – küsimuste arusaadavaks sõnastamist, mittevajalike küsimuste eemaldamist jms.

Ettevõtliku kõrgkooli küsimustiku testimiseks Eesti kõrgkoolides HEInnovate (Eestile kohandatud) küsimustikku kasutades viidi 2015/2016. aastal läbi küsitlus neljas kõrgkoolis: Tallinna Tehnikaülikoolis, Tartu Ülikoolis, Eesti Maaülikoolis ja Eesti Ettevõtluskõrgkoolis Mainor. Pilootuuringu analüüsi tulemusel selgus, et täitjad mõistsid küsimusi kõrgkooliti erinevalt. Samuti oli küsimustik liiga pikk ja selle täitmine liiga ajamahukas. Nende probleemide tõttu tehti 2017. aastal küsimustiku kohandamiseks teoreetiliste allikate võrdlev lisaanalüüs ning parandati küsimustiku sõnastust, vähendati küsimuste arvu ja täpsustati küsimuste eesmärke. Ettevõtliku kõrgkooli enesehindamise instrumendi kaudu saab kõrgkool viia läbi enesehindamist saamaks teada, mil määral töötajad mõistavad strateegilisi eesmärke ja viivad neid oma töös ellu ning milliste aspektidega on vaja rohkem tööd teha. Organisatsiooni enesehindamine annab ka vastuse, kas seatud eesmärgid katavad ettevõtliku kõrgkooli kriteeriumid.

Kokkuvõte

- Enesehindamise mudeleid on kirjeldatud indiviidi (õppija, õpetaja/õppejõud) ja organisatsiooni (kool/kõrgkool) tasandil ning selle rakendamisvõimalusi üld-, kutse ja kõrghariduses.
- Enesehindamise mudelite koostamisel on aluseks on võetud programmis Edu ja Tegu loodud ettevõtluspädevuse alapädevuste kirjeldused, aga on kasutatud ka varasemates uuringutes testitud enesehindamise küsimustikke. Väljatöötatud küsimustikud on piloteeritud ja täiendatud vastavalt piloteerimise tulemustele.
- Enesehindamise mudeleid on mõeldud rakendamiseks 1) õppetöös õppevarana erinevatel haridustasemetel enesehindamise lõimimiseks õppesse, milleks on välja töötatud juhendid indiviidi (õppija; õpetaja/õppejõu) tasandil; 2) individuaalse tagasiside saamiseks õppijale.
- Enesehindamise rakendamine õppetöös võib olla abiks õppe kavandamisel ning õppe või sekkumise mõju analüüsil.
- Ettevõtliku kõrgkooli kontseptsioon vaatlleb kõrgkooli ja selle eri külgi tervikuna ning on seetõttu hea enesehindamise vahend kõrgkooli paljude tegevusvaldkondade analüüsiks. Samuti on välja töötatud enesehindamise vahend ettevõtliku kooli kriteeriumide hindamiseks (IVEK, 2015).

²⁰ <https://www.aceeu.org/>

²¹ www.heinnovate.eu

8 MÕISTED

Mõistete peatüki eesmärk on selgitada nii käesolevas raamdokumendis kui ka ettevõtlusõppe moodulites ja õpivahendites kasutatud mõisteid ettevõtlusõppe seisukohast. Loendis toodud mõistete sisuseletused (mida ei pea käsitama rangete definitsioonidena) koostas ettevõtlusõppe programmi Edu ja Tegu terminite töörühm teaduskirjanduse, Euroopa Liidu dokumentide, sõnaraamatute jm materjalide alusel. Tähtsamate mõistete definitsioonid on esitatud käesoleva raamdokumendi tekstis.

Kalkkirjas ja sulgudes on esitatud mõiste ingliskeelne vaste.

Looksulgudes {} on sõnad, mida on küll eestikeelsetes tekstides kasutatud, kuid mida võiks vältida.

Kasutatud lühendid:

sün – sünonüüm

vt – vaata seletust teise märksõna alt

vrd – võrdle tähendust

algatusvõime (*personal initiative, proactivity, sense of initiative*) – teadmistel põhinev võime ja soov aktiivselt alustada ja teha eesmärgipäraseid tegevusi ning takistuste ületamiseks analüüsida ja käsitseda riske

arenguuskumus (*growth mindset*) – uskumus, mille korral inimene eeldab vaikimisi, et võimed ja loovus on arendatavad ja õppimine ning eesmärgile jõudmine nõuavad pingutust

autonoomne motivatsioon (*autonomous motivation*) – motivatsioon, mille korral on tegevus tegutseja enda poolt mõtestatud ja ta peab seda enda jaoks oluliseks või huvitavaks

avatud massikursus (*MOOC, Massive Open Online Course*) – õppekursus, mis on kättesaadav interneti vahendusel suurele hulgale inimestele

baasmoodul, sün ettevõtlusõppe baasmoodul (*base module*) ettevõtlusalaseid alusteadmisi andev õppemoodul; *vrd spetsialiseerumismoodul*

{*benchmarking*}, *vt võrdlusanalüüs*

eelinkubatsioon (*preincubation*) – ettevõtlusest huvitatud tiimide toetamine nende äriideede arendamisel tasemeni, kus nad on valmis jätkama kas inkubatsioonis, teistes arenguprogrammides või asutama ettevõtte

eetika (*ethics*) – kõlblusõpetus ja kõlblus- ehk moraalinormid; *vrd ärieetika*

- elukaar ettevõtluses** (*business lifecycle*) – ettevõtte arengufaasid, sh idee, kontseptualiseerimine, pühendumine, valideerimine, skaleerumine, kasv, lõpetamine
- emotsioonidega toimetulek** (*emotion regulation*) – oskus oma emotsioone ära tunda, teadmine nende reguleerimise viisidest ja kohasest kasutamisest; oskus mõista teiste tundeid ning oma empaatiat väljendada
- ettevõtja** (*entrepreneur*) – isik, kes tegeleb ettevõtlusega; vrd „Ettevõtja käesoleva seaduse tähenduses on füüsiline isik, kes pakub oma nimel tasu eest kaupu või teenuseid ning kellele kaupade müük või teenuste osutamine on püsiv tegevus, ning käesolevas seaduses sätestatud äriühing”. (Äriseadustik § 1)
- ettevõtlikkus** (*entrepreneurial mindset; entrepreneurship*) – isiksuseomadustele tuginev hoiak, mida iseloomustavad loov ja uuenduslik mõtlemine, saavutusvajadus, tahtekindlus ning võime mõtteid ja ideid teostada ning mis on vajalik muutustele paindlikult reageerimiseks ja toimetulekuks määramatusega
- ettevõtlus** (*entrepreneurship*) – dünaamiline ja sotsiaalne protsess, kus inimesed üksi või üheskoos määratlevad uuendusvõimalused ja tegutsevad sihipäraselt nende elluviimiseks, luues teistele sotsiaalseid, kultuurilisi, majanduslikke vm väärtusi
- ettevõtlusinkubaator** (*business incubator*) – asutus, mis aitab ettevõttel tegevust alustada, toetades seda koolituste, tööruumide jms
- ettevõtlusmentor, sün mentor** (*mentor*) – juhtimis- ja/või ettevõtja kogemusega ekspert, kes strateegilise partnerina juhendab ja annab nõu suunates ettevõtja või tiimi arengut; vrd **koots**
- ettevõtluspädevus** (*business competency*) – teadmiste, oskuste ja hoiakute terviklik kogum, mis on vajalik väärtuste loomiseks ideede elluviimisel, õppija ettevõtlikkuse arenguks ning jätkusuutlikuks toimetulekuks töös ja igapäevaelus
- ettevõtlusõpe** (*entrepreneurship education*) – ettevõtlikkust arendav ja ettevõtluseks ettevalmistav õpe, mis käsitleb komplekselt ettevõtte loomise ja selle arendamise protsessi
- ettevõtlusõppe metoodika** (*methods of entrepreneurship education*) – süstematiseeritud kombinatsioon õppemeetoditest ettevõtluspädevuse kujundamiseks ning ettevõtlusõppe korraldamiseks ja tulemuslikumaks muutmiseks
- ettevõtlusõppe ökosüsteem** (*entrepreneurship education ecosystem*) – ettevõtlusega seotud organisatsioone ja isikuid, sh õppe-, teadus- ja arendusasutusi, ettevõtjate katusorganisatsioone, ettevõtluse tugistruktuure, avaliku sektori asutusi, ettevõtjaid, investoreid hõlmav arengukeskkond
- e-õpe** (*e-learning*) – õpe, mis põhineb suures osas või täielikult infotehnoloogial

finantsplaan (*financial plan*) – äriplaani planeerimisperioodi eelarve, milles on kavandatud tulud, kulud, investeeringud ja rahastamine; finantsplaani osad on näiteks rahavoogude plaan, kasumieelarve ja eelarveline raamatupidamisbilanss

finantskirjaoskus, vt rahatarkus

hargettevõtte, sün spin-off-ettevõtte (*spin-off*) – ettevõtte, mis kasutab teadus- või õppeasutuse intellektuaalset kapitali ja/või infrastruktuuri vastavalt kokkuleppele

häkaton (*hackathon*) – intensiivne ideede genereerimise ja arendamise ühissündmuse formaat, nt äriidee arenduseks, sotsiaalse probleemi lahenduseks jne

iduettevõtte, sün idufirma, start-up-ettevõtte (*start-up, startup, start-up company*) – alles käivituv suure kasvupotentsiaali ja uudse äriideega väikeettevõtte

iduettevõtja (*start-up (startup) entrepreneur*) – iduettevõtte asutaja või arendaja

iduettevõtlus, sün idufirmandus (*start-up (startup) entrepreneurship*) – iduettevõtete ettevõtlustegevus; innovatsioonil, loovusel ja enamasti infotehnoloogial põhinev kiire kasvuga ärivaldkond

inkubaator, vt ettevõtlusinkubaator

intellektuaalomand, intellektuaalne omand (*intellectual property*) – isikule kuuluvad õigused tema loometegevuse tulemustele: autoriõigus, autoriõigusega kaasnevad õigused ja töösusomand, sh kaubamärgid, leiutised

intellektuaalne capital (*intellectual capital*) – ettevõtte mittemateriaalne vara, sh inimeste erialapädevused, suhted, juhtimine, võrgustikud, mida kombineerides on võimalik luua tulevikukasusid

isemääramisteooria (*self-determination theory*) – teooria, mis seostab psühholoogilised baasvajadused eneseregulatsiooni, motivatsiooni ja heaoluga ning eeldab, et inimesel on sisemine soov areneda

juhtumiuuring, sün kaasus (*case study*) – uuring, mis põhineb üksikasjalikul teabel üksikjuhtumist või väikesest omavahel seotud juhtumite hulgast

kaasus, vt juhtumiuuring

kaasamisoskus (*involvement of others*) – oskus kaasata tegevustesse ja motiveerida teisi inimesi

kapitali kaasamine (*fundraising*) – raha ja muude ressursside kogumine kindla ettevõtlusidee käivitamiseks või arendamiseks

keskkonna mõistmine (*understanding of environment*) – oskus analüüsida ettevõtluskeskkonda poliitika, majanduse, kultuuri, looduse jt aspektidest kohalikul, riigi, globaalsel ja valdkonna tasandil

kogemuspõhine õpe (*experiential learning*) – käsitlus õppimise protsessist, mil olemasolevaid kogemusi mõtestatakse, tõlgendatakse, üldistatakse ja rikastatakse uute kogemustega teadmiste omandamise eesmärgil

kiirendi, vt ärikiirendi

koots (*coach*) – arengunõustaja, kes juhendab algajat ettevõtjat tema professionaalse potentsiaali avamisel ja toetab eesmärkide elluviimist; *vrd* **ettevõtlusmentor**

kompetentsus, vt pädevus

koostööoskus (*co-operation skills*) – oskus ühiselt tegutseda ja püüelda ühiste eesmärkide poole, teha koostööd tiimis, võrgustikus vm sotsiaalses koosluses, jagades vastutust, arvestades iga liikme eripära, saavutamaks sünergia

kultuuriline pädevus (*cultural competence*) – oskus näha ennast kultuurikanda ja -loojana, mõista kultuurierinevuste ja -sarnasuste väliseid ja varjatud aspekte (nt kombed, tavad või normid, väärtused, tunnetusprotsessid) ja valida sobivad käitumisviisid

lean-meetod (*lean method*) – tagasisidel põhinev nutika idufirma kulusäästlik ja kliendikeskne meetod ettevõtluseesmärkide saavutamiseks

lean-ärimudeli lõuend, (*lean canvas*) – peamiselt iduettevõtte ärimudeli arendamise probleemipõhine visualiseeritud töövahend; *vrd* **ärimudeli lõuend**

liftikõne vt pitš

loomeettevõtlus (*creative entrepreneurship*) – ettevõtlus loomemajanduse valdkonnas, mis põhineb individuaalsel ja kollektiivsel loovusel, oskustel ja andel ning keskendub intellektuaal-omandi loomisele ja kasutamisele

loomemajandus (*creative industries*) – majandussektor, mis põhineb individuaalsel ja kollektiivsel loovusel, oskustel ja andel ning on võimeline looma heaolu ja töökohti intellektuaalse omandi loomise ja kasutamise kaudu

loovus (*creativity*) – oskus luua ideid, kombineerides nt olemasolevaid teadmisi, seoseid ja sarnasusi, kunstilist või tehnilist eneseväljendust, et leida uudseid probleemilahendusi

majandusõpe (*education in economics*) – majanduse algteadmiste omandamine õpilase igapäevaeluga toimetuleks ning majanduse mõistmiseks

meeskond, sünnitiim (*team*) – ühiselt sama äri- või projektiidee arendamisega tegelev töörühm

meisterlikkusepüüe (*mastery orientation*) – püüd täiustada oma oskusi ja teadmisi, mõista õpitut ja seda kasutada; {meisterlikkusele suunatus}

mentor, vt ettevõtlusmentor

metakognitiivsed oskused (*metacognitive skills*) – oma õppimise planeerimise, kontrollimise ja jälgimisega seotud oskused

metatunnetus (*metacognition*) – teadlikkus oma mõtlemisprotsessist ehk oskus jälgida ning vajadusel muuta oma mõtlemist ja tegutsemist

minimaalselt elujõuline toode (*minimum viable product*) – varajase faasi toode, mis võimaldab ideed testida ja koguda klientidelt tagasisidet

mitteformaalne õpe, vt vabaõpe

MOOC, vt avatud massikursus

moodul (*module, unit of study*) – õppekava eesmärgipärane terviklik sisuühik, mis määratleb õpiväljundite kaudu ettevõtluspädevuse

{onepager}, vt välkleht

pitš, pitšimine, sün liftikõne (*pitch*) – lühike, läbimõeldud ja mõjus esitlus äriideest või pakkumisest kliendile, partnerile või investorile

pitšima (*pitch*) – pitši e liftikõnet esitama, oma äriideed ja ärimudelit esitlema

planeerimisoskus (*planning*) – oskus oma tegevusi ette läbi mõelda ja neid organiseerida soovitud eesmärgi saavutamiseks

progressioonimudel (*progression model*) – samm-sammuline edenemine õppijate hoiakutes ja ettevõtlusõppe õpiväljundites haridustasemetete kaupa ja elukestvas õppes

probleemilahendusoskus (*probleem solving*) – oskus märgata ja määratleda probleemi, valida ja ellu viia strateegia selle lahendamiseks ning hinnata tulemuse edukust

protsessipõhine ettevõtlusõpe (*process-based entrepreneurial education*) – õpe, kus eksperimenteeritakse ja saadakse kogemusi ettevõtlusprotsessi läbides

prototüüp (*prototype*) – toote või teenuse algne mudel või näidis selle kasutatavuse ja sobivuse testimiseks päriselus, eesmärgiga pakutavat enne turule viimist täiendada või parandada

pädevus (*competence*) – asjakohaste teadmiste, oskuste ja hoiakute kogum, mis tagab suutlikkuse teatud tegevusalal või -valdkonnas tulemuslikult toimida

rahatarkus, sün finantskirjaoskus (*financial literacy*) – rahaasjade ja nendega seotud riskide teadmine ja mõistmine, motivatsioon ja kindlus neid teadmisi erinevates olukordades hästi kasutada, parandamaks isiklikku ja ühiskondlikku rahalist heaolu

siseettevõtlus (*intrapreneurship*) – organisatsiooni töötaja ettevõtlik ja innovaatiline käitumine, panustades uute toodete ja teenuste väljatöötamisse vm uuendustesse ja toetades organisatsiooni kohanemist üha muutuva keskkonnaga

seemneraha, seemnerahastus (*seed-money, seed funding*) – alginvesteeringud; algkapital ettevõtte loomiseks, esimene investeering, toetamaks ettevõtet, kuni see suudab ise käivet tekitada

skaleeritav idee (*scalable idea*) – idee, mille elluviimisel toote või teenusega uutele turgudele sisenedes kasvab ettevõtte müügi maht oluliselt kiiremini kui tootmis- ja müügikulud

sotsiaalkonstruktivism (*social constructivism*) – ettevõtlusõppes kasutatav õpiteooria, mille kohaselt teadmine sõltub alati sotsiaalsest taustast ja on aktiivse loometöö tulemus, mitte olemasoleva ja valmis reaalsuse avastamine

sotsiaalne ettevõtlus (*social entrepreneurship*) – ettevõtlus, kus sotsiaalse väärtuse lahendamiseks kasutatakse jätkusuutlikku ärimudelit ja ettevõtte kasum suunatakse eelkõige probleemi lahendamiseks, mitte niivõrd isikliku kasu saamiseks

spetsialiseerumismoodul (*specialised module*) – ettevõtlusõppe valikmoodul, kus spetsialiseerutakse mingi kindla valdkonna ettevõtlusele, nt loome-, sotsiaalse, tehnika- vm ettevõtluse moodul

spin-off, vt hargettevõtte

start-up, vt iduettevõtte, iduettevõtlus

suhtlusoskused (*communication skills*) – oskused ja võime väljendada ennast ja mõista suhtluskaaslast, et tulla toime erisugustes sotsiaalsetes olukordades ja saavutada soovitud eesmärgid

tiim, sünnimeeskond (*team*) ühiselt sama äri- või projektiidee arendamisega tegelev tööühendus

tegevusõpe (*action learning*) – õppimine tegevuse käigus; **vrd tegevuspõhine õpe**

tegevuspõhine õpe (*learning by doing*) – aktiivõppemeetod, mille puhul õppimise käigus tegutsedes jõutakse praktilise tulemuseni ja saavutatakse hoiakute muutus; **vrd tegevusõpe**

vabaõpe, sünni mitteformaalne õpe (*non-formal learning*) – vabatahtlik õpe eri keskkondades väljaspool kooli, eesmärgiga end arendada

valideerima (*validate*) – toote, teenuse või idee kohta tagasisidet koguma ja selle elujõulisust tõestama

võrdlusanalüüs (*benchmarking*) – ettevõtte ja selle väärtuspakkumise kvaliteeti võrdlev uuring standardite või sarnaste ettevõtete ja nende väärtuspakkumiste suhtes eesmärgiga tõsta oma tegevustulemust

võrgustumine (*networking*) – suhtevõrgustiku loomine ja hoidmine ettevõtlusalase koostöö eesmärgil

väikeettevõtte (*small-sized enterprise*) – ettevõtte, mis annab tööd vähem kui 50 inimesele ja mille aastakäive ja/või aastabilansi kogumaht ei ületa 10 miljonit eurot

välkleht (*onepager*) – ühe lehekülje pikkune struktureeritud kokkuvõtte ärimudeli, äriidee või projekti esitlemiseks

väärtuspakkumine (*value*) – *proposition* ettevõtte äriplaneerimise põhiväärtus, mis kirjeldab toote või teenuse väärtust kliendi jaoks

võtmevõtmepädevused (*key competences*) – kõigile inimestele vajalikud pädevused, mis tagavad nende eneseteostuse ja arengu, kodanikuaktiivsuse, sotsiaalse kaasatuse ja tööhõive, nt emakeelepädevus, infotehnoloogiline pädevus, õpipädevus

- äriidee** (*business idea*) – äritegevuse aluseks olev idee, mis vastab küsimustele mida pakume? kellele? kuidas?
- äriingel** (*business angel*) – eraisik, kes investeerib oma isiklikku raha käivitusfaasis olevasse ettevõttesse, millega tal pole perekondlikke sidemeid
- ärieetika** (*business ethics*) – moraalinormid, mis reguleerivad ettevõtete ja nende juhtide käitumist, aitavad kaaluda kasude ja kahjude vahekorda, otsida õigemaid käitumisviise ja neid põhjendada
- ärikiirendi**, (*business accelerator*) – idufirmade kasvu kiirendamiseks loodud organisatsioon, mis vahendab investeeringuid ja pakub intensiivseid koolitusi, nõustamist, ärikontakte, kontoripinda jms
- ärimudel** (*business model*) – idee elluviimise kirjeldus, mida, kuidas ja kelle jaoks ettevõtlusprotsessis tehakse
- ärimudeli lõuend** (*business model canvas*) – ärimudeli arendamise visualiseeritud töövahend; *vrd lean-ärimudeli lõuend*
- üldpädevused** (*general competencies*) – aine- ja valdkonnaülesed pädevused, mis on eriti olulised inimeseks ja kodanikuks kasvamisel, *nt* õpipädevus
- ühisrahastus** (*crowdfunding*) – ettevõtte või projekti rahastamine suure hulga inimeste abil nii, et iga isik panustab osa summast ning investeeringute tegemisel võib toetuda ettevõtja sotsiaalsele võrgustikule

Sissejuhatuse kirjandus

- Acs, Z.J., Szerb, L. (2007) Entrepreneurship, Economic Growth and Public Policy. – Small Business Economics, 28, 109–122.
- Baker, T., R. E. Nelson. (2005). Creating Something from Nothing: Resource Construction Through Entrepreneurial Bricolage. *Administrative Science Quarterly* 50(3), 329–366.
- Bennett, R. (2006). Business lecturers' perceptions of the nature of entrepreneurship. *International Journal of Entrepreneurial Behavior and Research*, 12(3), 165–188.
- Benneworth, P., Osborne, M. (2015), Understanding universities and entrepreneurship education: towards a comprehensive future research agenda CHEPS-CRADALL *Working Paper* CHEPS 08/2015; CR&DALL 101/2015, CHEPS: Enschede(NL) and CR&DALL, Glasgow (UK).
- Birch, D.G.W.(1979). The Job Generation Process. *MIT Program on Neighborhood and Regional Change*, Vol. , 302 pp 1979. Available at SSRN: <https://ssrn.com/abstract=1510007>
- Blenker, P., Frederiksen, S. H., Korsgaard, S., Müller, S., Neergaard, H., & Thrane, C. (2012). Entrepreneurship as everyday practice: Towards a personalized pedagogy of enterprise education. *Industry & Higher Education*, 26(6), 417–430.
- Blenker, P., Korsgaard, S., Neergaard, H., & Thrane, C. (2011). The questions we care about: Paradigms and progressions in EE. *Industry and Higher Education*, 25(6), 417–427.
- Bosma, N., Content, J., Sanders, M. & Stam, E. (2018). Institutions, entrepreneurship, and economic growth in Europe. *Small Business Economics*, 51, 483–499.
- Cope, J. (2005). Toward a dynamic learning perspective of entrepreneurship. *Entrepreneurship Theory and Practice*, 29(4), 373–397.
- Cunningham, J. B., Lischeron, J. (1991). Defining entrepreneurship. *Journal of Small Business Management*, Vol. 29(Iss. 1), 45–61.
- Ettevõtlus 2020. (2013). Komisjoni teatis Euroopa Parlamendile, Nõukogule, Euroopa majandus- ja sotsiaalkomiteele ning regioonide komiteele. Tegevuskava „ETTEVÕTLUS 2020”. Ettevõtlikkuse taaselavdamine Euroopas /* COM/2012/0795 final */. Euroopa Komisjon. Brüssel. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/ET/TXT/PDF/?uri=CELEX:52012DC0795&from=ET>
- Euroopa Komisjon (2010). Euroopa 2020. aastal. Aruka, jätkusuutliku ja kaasava majanduskasvu strateegia. Komisjoni teatis. http://ec.europa.eu/eu2020/pdf/1_ET_ACT_part1_v1.pdf

- Euroopa Parlament ja Nõukogu (2006). Euroopa Parlamendi ja Nõukogu soovitus, 18. detsember 2006, võtmepädevuste kohta elukestvas õppes. Euroopa Liidu Teataja, L 394/10. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/ET/TXT/HTML/?uri=CELEX:32006H0962&from=EN>
- European Commission (2016). *Entrepreneurship education at school in Europe*. Eurydice Report. Luxembourg: Publications Office of the European Union.
- Fayolle, A., & Gailly, B. (2008). From craft to science: Teaching models and learning processes in entrepreneurship education. *Journal of European Industrial Training*, 32(7), 569–593.
- Fayolle, A. (2013). Personal views on the future of entrepreneurship education. *Entrepreneurship & Regional Development: An International Journal*, 25(7/8), 692–701.
- Fayolle, A., Gailly, B., & Lassas-Clerc, N. (2006). Assessing the impact of entrepreneurship education programmes: A new methodology. *Journal of European Industrial Training*, 30(9), 701–720.
- Gartner, W. B. (1990). What are we talking about when we talk about entrepreneurship? *Journal of Business Venturing*, 1990, 5(1), 15–28.
- Gibb, A. A. (2002). Creating conducive environments for learning and entrepreneurship. Living with, dealing with, creating and enjoying Uncertainty and Complexity. *Industry and Higher Education*, 16(3), 135–147.
- Haridus- ja Teadusministeerium (2016). Ettevõtlusõppe programm Edu ja Tegu *Ettevõtlikkuse ja ettevõtlusõppe süsteemne arendamine kõigil haridustasemetel*. Euroopa sotsiaalfond. <http://ettevotlusope.edu.ee/wp-content/>
- Hebert, R. F. & Link, A. N. (1989) In Search of the Meaning of Entrepreneurship. *Small Business Economics*, 1,(1), 39–49.
- Karimi, S., Biemans, H. J. A., Lans, T., Aazami, M., & Mulder, M. (2014). Fostering students competence in identifying business opportunities in entrepreneurship education. *Innovations in Education and Teaching International*, 53(2), 215–229.
- Kikas, E. (2015). Tunnetusprotsessid, uskumused, emotsioonid ja motivatsioon. Nende iseärasused ja arengu toetamine kolmandas kooliastmes. E. Kikas & A. Toomela (toim.), *Õppimine ja õpetamine kolmandas kooliastmes. Üldpädevused ja nende arendamine*. Tallinn: Eesti Ülikoolide Kirjastus, 34–62.
- Lackéus, M. (2015). *Entrepreneurship in education: What, why, when, how*. Entrepreneurship360, OECD. [http://.schooleducationgateway.eu/downloads/entrepreneurship/40.1%20OECD%20\(2014\)BGPEntrepreneurship%20in%20Education.pdf](http://.schooleducationgateway.eu/downloads/entrepreneurship/40.1%20OECD%20(2014)BGPEntrepreneurship%20in%20Education.pdf)

- Lans, T., Hulsink, W., Baert, H. & Mulder, M. (2008). Entrepreneurship Education and Training in a Small Business Context: Insights from the Competence-based Approach. – ERIM Report Series Research in Management.
- Larson, J. J., Whitton, S. W., Hauser, S. T. & Allen, J. P. (2007). Being Close and Being Social: Peer Ratings of Distinct Aspects of Young Adult Social Competence. *Journal of Personality Assessment*, 89(2), 136–148.
- Matlay, H. (2005). Researching entrepreneurship and education: Part 1: what is entrepreneurship and does it matter? *Education + Training*, 47(8/9), 665–677.
- Mwasalwiba, E. S. (2010). Entrepreneurship education: A review of its objectives, teaching methods, and impact indicators. *Education & Training*, 52(1), 20–47.
- Neck, H. M., & Greene, P. G. (2011). Entrepreneurship education: Known worlds and new frontiers. *Journal of Small Business Management*, 49(1), 55–70.
- Pittaway, L., and J. Cope. 2007. Entrepreneurship Education – A Systematic Review of the Evidence. *International Small Business Journal* 25(5), 477–506.
- Politis, D. (2005). The Process of Entrepreneurial Learning: A Conceptual Framework. *Entrepreneurship Theory and Practice*, 29(4), 399–424.
- Rasmussen, A., Moberg, K., & Revsbech, C. (2015). *A taxonomy of entrepreneurship education: Perspectives on goals, teaching and evaluation*. Odense: The Danish Foundation for Entrepreneurship – Young Enterprise.
- Santos, F. M. & Eisenhardt, K. (2009). Constructing markets and shaping boundaries: entrepreneurial power of nascent fields. *Academy of Management Journal*, 52(4), 643–671.
- Sarasvathy, S. D., & Venkataraman, S. (2011). Entrepreneurship as method: Open questions for an entrepreneurial future. *Entrepreneurship Theory and Practice*, 35(1), 113–135.
- Sarasvathy, S. (2001). Causation and effectuation: Toward a theoretical shift from economic inevitability to entrepreneurial contingency. *Academy of Management Review*, 26(2), 243–263.
- Sarasvathy, S. D. (2007). *Effectuation: Elements of entrepreneurial expertise*. Cheltenham, UK: Routledge.
- Steyaert, C. & Katz, J. (2004). Reclaiming the space of entrepreneurship in society: geographical, discursive and social dimensions. *Entrepreneurship and Regional Development*, 16(3), 179–196.

Winterton, J., Le Deist, D. & Stringfellow, E. (2005). Typology of knowledge, skills and competences: clarification of the concept and prototype. Research report elaborated on behalf of Cedefop/ Thessaloniki, 111 p.

1. peatüki kirjandus

Bacigalupo, M., Kampylis, P., Punie, Y., Van den Brande, G. (2016). EntreComp: The Entrepreneurship Competence Framework. Luxembourg: Publication Office of the European Union.

Gibb, A., Haskins, G., I. Robertson, I. (2009). Leading the Entrepreneurial University. University of Oxford.

Eesti elukestva õppe strateegia 2020 (2018). Haridus- ja Teadusministeerium, Eesti Koostöö Kogu ja Eesti Haridusfoorum. <https://www.hm.ee/sites/default/files/strateegia2020.pdf>

Euroopa Komisjon (2010). Euroopa 2020. aastal. Aruka, jätkusuutliku ja kaasava majanduskasvu strateegia. Komisjoni teatis. http://ec.europa.eu/eu2020/pdf/1_ET_ACT_part1_v1.pdf

Euroopa Komisjon (2012). Hariduse übermõtestamine: investeerimine oskustesse paremate sotsiaalmajanduslike tulemuste nimel. Komisjoni teatis Euroopa Parlamendile, Nõukogule, Euroopa Majandus- ja Sotsiaalkomiteele ja Regioonide Komiteele. COM(2012) 669 final. Brüssel. <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/ET/TXT/PDF/?uri=CELEX:52012DC0669&from=EN>

Euroopa Komisjon (2013). Tegevuskava „Ettevõtlus 2020”. Ettevõtlikkuse taaselavdamine Euroopas. Komisjoni teatis Euroopa Parlamendile, Nõukogule, Euroopa Majandus- ja Sotsiaalkomiteele ning Regioonide Komiteele. COM(2012) 795 final. Brüssel. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/ET/TXT/PDF/?uri=CELEX:52012DC0795&from=EN>

Euroopa Majandus- ja Sotsiaalkomitee (2006). Euroopa Majandus- ja Sotsiaalkomitee ARVAMUS teemal „Komisjoni teatis nõukogule, Euroopa Parlamendile, Euroopa Majandus- ja Sotsiaalkomiteele ning Regioonide Komiteele: Ühenduse Lissaboni kava elluviimine: ettevõtliku meelelaadi edendamise hariduse ja õppimise kaudu“ KOM(2006) 33 lõplik (20.07.2006). <http://www.eesc.europa.eu>

Euroopa Parlament ja Nõukogu (2006). Euroopa Parlamendi ja Nõukogu soovitus, 18. detsember 2006, võtmepädevuste kohta elukestvas õppes. *Euroopa Liidu Teataja*, L 394/10. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/ET/TXT/HTML/?uri=CELEX:32006H0962&from=EN>

European Commission. (2003). *Green Paper Entrepreneurship in Europe*. COM(2003) 27. Brussels

- European Commission (2015). Entrepreneurship Education: A Road to Success. A compilation of evidence on the impact of entrepreneurship education strategies and measures). <https://publications.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/c6590fd6-3e54-4989-bbe0-21d9785dff54/language-en>
- European Commission/EACEA/Eurydice. (2016). *Entrepreneurship Education at School in Europe*. Eurydice Report. Luxembourg: Publications Office of the European Union.
- European Commission and OECD (2012). A Guiding Framework for Entrepreneurial Universities. <http://www.oecd.org/site/cfecpr/EC-OECD%20Entrepreneurial%20Universities%20Framework.pdf>
- Euroopa Parlament (2017). Raport Euroopa uue oskute tegevuskava kohta. (2017/2002(INI). Raportöörid: Martina Dlabajová, Momchil Nekov. <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//NONSGML+REPORT+A8-2017-0276+0+DOC+PDF+V0//ETFFE-YE>. (2012). Impact of Entrepreneurship Education in Denmark – 2011. http://eng.ffe-ye.dk/media/202248/impact_of_entrepreneurship_education_in_denmark_2011.pdf
- Gümnaasiumi riiklik õppekava (2011). RT I, 14.01.2011, 2.
- Moberg, K. & Jørgensen, C. (Eds.). Odense: The Danish Foundation for Entrepreneurship – Young Enterprise.
- Konkurentsivõime kava „Eesti 2020” (2017). <https://www.riigikantselei.ee/et/konkurentsivoime-kava-eesti-2020>
- Kutseõppeasutuse seadus. RT I, 22.01.2018, 7.
- Kutseharidusstandard. RT I, 19.06.2018, 16.
- Kõrgharidusstandard, lisa 1. https://www.riigiteataja.ee/aktiiv/1140/7201/8004/VVm_178_lisa1.pdf#
- Majandus- ja Kommunikatsiooniministeerium (2013). Eesti ettevõtluse kasvustrateegia 2014–2020. <http://kasvustrateegia.mkm.ee/>
- Oslo Agenda (2006). The Oslo Agenda for Entrepreneurship Education in Europe. <http://www.meshguides.org/guides/node/263>
- Põhikooli riiklik õppekava. RT I, 14.01.2011, 1.
- Teadmistepõhine Eesti (2014). Eesti teadus- ja arendustegevuse ning innovatsiooni strateegia 2014–2020. Haridus- ja Teadusmnisteerium. https://www.hm.ee/sites/default/files/59705_teadmistepohine_eesti_est.pdf

2. peatüki kirjandus

- Alvarez, S. & Barney, J.B. (2007). Discovery and Creation: Alternative Theories of Entrepreneurial Action. *Strategic Entrepreneurship Journal*, 1(1/2), 11–26.
- Ardichvili, A., Cardozo, R., & Ray, S. (2003). A theory of entrepreneurial opportunity identification and development. *Journal of Business Venturing*, 18(1), 105–123.
- Bacigalupo, M., Kampilis, P., Punie, Y., & van den Brande, G. (2016). *EntreComp: The Entrepreneurship Competence Framework*. Luxembourg: Publication Office of the European Union.
- Baggen, Y., Mainert, J., Lans, T., Biemans, H.J.A, Greiff, S. & Mulder, M. (2015). Linking complex problem solving to opportunity identification competence within the context of entrepreneurship. *International Journal of Lifelong Education*, 34(4), 412–429.
- Baggen, Y., Kampen, J. K., Naia, A., Biemans, H. J. A., Lans, T., & Mulder, M. (2017). Development and application of the Opportunity Identification Competence Assessment Test (OICAT) in higher education. *Innovations in Education and Teaching International*.
- Baron, R. A., & Ensley, M. D. (2006). Opportunity recognition as the detection of meaningful patterns: Evidence from comparisons of novice and experienced entrepreneurs. *Management Science*, 52(9), 1331–1344.
- Bartram, D. (2005). The great eight competencies: A criterion-centric approach to validation. *Journal of Applied Psychology*, 90(6), 1185–1203.
- Bartram, D., Robertson, I. T. & Callinan, M. (2008). Introduction: a framework for examining organizational effectiveness. *Organizational Effectiveness: The Role of Psychology*, edited by I. T. Robertson, M. Callinan, and D. Bartram, pp. 1–10, Wiley, Chichester, UK.
- Baum, J. R., & Locke, E. A. (2004). The relationship of entrepreneurial traits, skill, and motivation to subsequent venture growth. *Journal of Applied Psychology*, 89(4), 587–598.
- Bird, B. (1988). Implementing entrepreneurial ideas: The case for intention. *Academy of Management Review*, 13(3), 442–453.
- Blenker, P., Frederiksen, S. H., Korsgaard, S., Müller, S., Neergaard, H., & Thrane, C. (2012). Entrepreneurship as everyday practice: Towards a personalized pedagogy of enterprise education. *Industry & Higher Education*, 26(6), 417–430.
- Blenker, P., Korsgaard, S., Neergaard, H., & Thrane, C. (2011). The questions we care about: Paradigms and progressions in EE. *Industry and Higher Education*, 25(6), 417–427.

- Brinckmann, J., & Kim, S. M. (2015). Why we plan: The impact of nascent entrepreneurs' cognitive characteristics and human capital on business planning. *Strategic Entrepreneurship Journal*, 9(2), 153–166.
- Burgoyne, J. (1989). Creating the managerial portfolio: building on competency approaches to management development. *Management Learning*, 20 (1), 56–61.
- Buttner, E. H., & Gyskiewicz, N. (1993). Entrepreneurs' problem-solving styles: an empirical study using the Kirton adaption/innovation theory. *Journal of Small Business Management*, 31(1), 22.
- Carsrud, A. L., Brännback, M., Elfving, J., & Brandt, K. (2009). Motivations: The entrepreneurial mind and behavior. In A. L. Carsrud & M. Brännback (Eds.), *Understanding the entrepreneurial mind*. New York: Springer, 141–165.
- Cheetham, G. & Chivers, G. (1996). Towards a holistic model of professional competence. *Journal of European Industrial Training*, 20(5), 20–30.
- Cheetham, G. & Chivers, G. (1998). The reflective (and competent) practitioner: a model of professional competence which seeks to harmonise the reflective practitioner and competence-based approaches. *Journal of European Industrial Training*, 22(7), 267–276.
- Cohen, B. & Winn, M. I. (2007). Market imperfections, opportunity and sustainable entrepreneurship. *Journal of Business Venturing*, 22(1), 29–49.
- Corbett, A. C. (2005). Experiential learning within the process of opportunity identification and exploitation. *Entrepreneurship Theory and Practice*, 29(4), 473–491.
- Davidsson, P. (2015). Entrepreneurial opportunities and the entrepreneurship nexus: A re-conceptualization. *Journal of Business Venturing*, 30(6), 674–695.
- De Cock, R., Denoo, L., & Clarysse, B. (2017). Surviving the Emotional Roller Coaster Called Entrepreneurship: The Role of Emotion Regulation. *Academy of Management Proceedings*, 1, p. 11732. Briarcliff Manor, NY 10510: Academy of Management.
- Dean, T. J., & McMullen, J. S. (2007). Toward a theory of sustainable entrepreneurship: Reducing environmental degradation through entrepreneurial action. *Journal of Business Venturing*, 22(1), 50–76.
- Deci, E. L., Olafsen, A. H., & Ryan, R. M. (2017). Self-Determination Theory in work organizations: The state of a science. *Annual Review of Organizational Psychology and Organizational Behavior*.

- DeTienne, D. R., & Chandler, G. N. (2004). Opportunity identification and its role in the entrepreneurial classroom: A pedagogical approach and empirical test. *Academy of Management Learning and Education*, 3(3), 242–257.
- Dimov, D. (2007). From Opportunity Insight to Opportunity Intention: The Importance of Person-Situation Learning Match. *Entrepreneurship Theory and Practice*, 31(4), 561–583.
- Dweck, C. S. (2007). Boosting achievement with messages that motivate. *Education Canada*, 47(2), 6–10.
- Escher, S., Grabarkiewicz, R., Frese, M., van Steekelenburg, G., Lauw, M., & Friedrich, C. (2002). The moderator effect of cognitive ability on the relationship between planning strategies and business success of small scale business owners in South Africa: A longitudinal study. *Journal of Developmental Entrepreneurship*, 7(3), 305–318.
- Euroopa Parlament ja Nõukogu (2006). Euroopa Parlamendi ja Nõukogu soovitus, 18. detsember 2006, võtmepädevuste kohta elukestvas õppes. Euroopa Liidu Teataja, L 394/10. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/ET/TXT/HTML/?uri=CELEX:32006H0962&from=EN> .
- European Commission/EACEA/Eurydice (2016). *Entrepreneurship education at school in Europe*. Eurydice Report. Luxembourg: Publications Office of the European Union.
- Fang He, V., Sirén, C., Singh, S., Solomon, G., & von Krogh, G. (2018). Keep calm and carry on: Emotion regulation in entrepreneurs' learning from failure. *Entrepreneurship Theory and Practice*, 42(4), 605–630.
- FFE-YE (2012). *Impact of entrepreneurship education in Denmark – 2011*. Odense: The Danish Foundation for Entrepreneurship – Young Enterprise. http://eng.ffe-ye.dk/media/202248/impact_of_entrepreneurship_education_in_denmark_2011.pdf
- Gao, J., & Bansal, P. (2013). Instrumental and integrative logics in business sustainability. *Journal of Business Ethics*, 112(2), 241–255.
- Gibb, A. (2008). Entrepreneurship and enterprise education in schools and colleges: Insights from UK practice. *International Journal of Entrepreneurship Education*, 6(2), 101–144.
- Goel, M., & Joshi, B. P. (2017). Entrepreneurship and Sustainable Development. *Journal of Entrepreneurship and Management*, 6(3), 43.
- Gresch, H., Hasselhorn, M., & Bögeholz, S. (2013). Training in decision-making strategies: An approach to enhance students' competence to deal with socio-scientific issues. *International Journal of Science Education*, 35(15), 2587–2607.

- Haynie, J. M., Shepherd, D. A., & Patzelt, H. (2012). Cognitive adaptability and an entrepreneurial task: The role of metacognitive ability and feedback. *Entrepreneurship Theory and Practice*, 36(2), 237–265.
- Haynie, J. M., Shepherd, D., Mosakowski, E., & Earley, P. C. (2010). A situated metacognitive model of the entrepreneurial mindset. *Journal of business venturing*, 25(2), 217–229.
- Izquierdo, E. & Deschoolmeester, D. (2010). What Entrepreneurial Competencies should be emphasized in Entrepreneurship and Innovation Education at the Undergraduate Level? https://s3.amazonaws.com/academia.edu.documents/30980933/Rencontres_2008_Deschoolmester_Izquierdo_f.pdf?AWSAccessKeyId=AKIAIWOWYYGZ2Y53UL3A&Expires=1533728282&Signature=LA3N6Llf0hLwfPA7xStUb4LJoXU%3D&response-content-disposition=inline%3B%20filename%3DWhat_Entrepreneurial_Competencies_should.pdf
- Jennings, J. E., Edwards, T., Jennings, P. D. & Delbridge, R. (2015). Emotional arousal and entrepreneurial outcomes: Combining qualitative methods to elaborate theory. *Journal of Business Venturing*, 29.
- Keating, L. A., & Heslin, P. A. (2015). The potential role of mindsets in unleashing employee engagement. *Human Resource Management Review*, 25(4), 329–341.
- Kikas, E. (2015). Tunnetusprotsessid, uskumused, emotsioonid ja motivatsioon. Nende iseärasused ja arengu toetamine kolmandas kooliastmes. E. Kikas & A. Toomela (toim.), Õppimine ja õpetamine kolmandas kooliastmes. Üldpädevused ja nende arendamine. Tallinn: Eesti Ülikoolide Kirjastus, 34–62.
- Kyndt, E., & Baert, H. (2015). Entrepreneurial competencies: Assessment and predictive value for entrepreneurship. *Journal of Vocational Behavior*, 90 (October), 13–25.
- Lackéus, M. (2013). Developing Entrepreneurial Competences – An Action-Based Approach and Classification in Education. Licentiate Thesis, Chalmers University of Technology. Gothenburg, Sweden.
- Lans, T., Blok, V., & Gulikers, J. (2015). Show me your network and I'll tell you who you are: Social competence and social capital of early stage entrepreneurs. *Entrepreneurship & Regional Development*, 27(7/8), 458–473.
- Le Deist, F. D., & Winterton, J. (2005). What is competence? *Human Resource Development International*, 8(1), 27–46.
- Lucariello, J. M., Nastasi, B. K., Anderman, E. M., Dwyer, C., Ormiston, H. & Skiba, R. (2016). Science Supports Education: The Behavioral Research Base for Psychology's Top 20 Principles for Enhancing Teaching and Learning. *Journal of Recommendation Service*, 10(1), 55–67.

- Man, T. W. Y., Lau, T., & Chan, K. F. (2002). The competitiveness of small and medium enterprises: A conceptualization with focus on entrepreneurial competencies. *Journal of Business Venturing*, 17(2), 123–142.
- Markman, G. D. & Baron, R. A. (2003). Beyond social capital: The role of entrepreneurs' social competence in their financial success. *Journal of Business Venturing*, 18(1), 41–60.
- Martz, B., Hughes, J., & Braun, F. (2017). Creativity and problem-solving: Closing the skills gap. *Journal of Computer Information Systems*, 57(1), 39–48.
- Mazzarol, T., Clark, D. N., & Reboud, S. (2014). Strategy in action: Case studies of strategy, planning and innovation in Australian SMEs. *Small Enterprise Research*, 21, 54–71.
- McMullen, J. S., & Dimov, D. (2013). Time and the entrepreneurial journey: The problems and promise of studying entrepreneurship as a process. *Journal of Management Studies*, 50(8), 1481–1512.
- Mitchelmore, S., & Rowley, J. (2013). Growth and planning strategies within women-led SMEs. *Management Decision*, 51(1), 83–96.
- Moore, E. M. (2007). How to Kill Creativity – Ten Easy Steps. *Industry and Higher Education*, 21(5), 337–343.
- Mukherji, J., Mukherji, A., & Hurtado, P. S. (2012). Entrepreneurial Cognitive Abilities: The Links Among Metacognition, Strategy, and Performance. American Society for Competitiveness. *Competition Forum* 10(1), 157.
- Mulder, M., Gulikers, J., Biemans, H., & Wesselink, R. (2009). The new competence concept in higher education: Error or enrichment? *Journal of European Industrial Training*, 33(8/9), 755–770.
- Mulder, M., Lans, T., Verstegen, J., Biemans, H. & Meijer, Y. (2007) Competence development of entrepreneurs in innovative horticulture. *Journal of Workplace Learning*, 19(1), 32–44.
- Mulder, M. (2015). Professional Competence in Context: A Conceptual Study. Wageningen University, Netherlands. ResearchGate.
- Murphy, M. C., & Dweck, C. S. (2010). A culture of genius: How an organization's lay theory shapes people's cognition, affect, and behavior. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 36(3), 283–296.
- National Standards of Practice for Entrepreneurship Education (2004). USA: The Consortium of Entrepreneurship Education.

- OECD (2016). *Global competency for an inclusive world*. PISA. <http://www.oecd.org/pisa/aboutpisa/Global-competency-for-an-inclusive-world.pdf>.
- OECD/INFE (2016). International Survey of Adult Financial Literacy Competencies.
- Onstenk, J. (2003). Entrepreneurship and Vocational Education. *European Educational Research Journal*, 2(1), 74–89.
- Patzelt, H., & Shepherd, D. A. (2011). Recognizing opportunities for sustainable development. *Entrepreneurship Theory and Practice*, 35(4), 631–652.
- Rahandusministeerium (2013). Eesti elanike finantskirjaoskuse edendamise programm aastateks 2013–2020.
- Rasmussen, A., & Fritzner, A. (2016). *From dream to reality: Learning outcomes and didactic principles for teaching entrepreneurship in Nordic schools*. Copenhagen: Nordic Council of Ministers.
- Rasmussen, A., & Nybye, N. (2013). *Entrepreneurship education: Progression model*. Odense: The Danish Foundation for Entrepreneurship – Young Enterprise.
- Rasmussen, A., Moberg, K., & Revsbech, C. (2015). *A taxonomy of entrepreneurship education: Perspectives on goals, teaching and evaluation*. Odense: The Danish Foundation for Entrepreneurship – Young Enterprise.
- Sánchez, J.C. (2011). University training for entrepreneurial competencies: Its impact on intention of venture creation. – *International Entrepreneurship Management Journal*, 7(2), 239–254.
- Sánchez, J.C. (2013). The impact of an entrepreneurship education program on entrepreneurial competencies and intention. – *Journal of Small Business Management*, 51(3), 447–465.
- Shane, S. (2003). *A general theory of entrepreneurship: The individual-opportunity nexus*. Cheltenham: Edward Elgar.
- Shane, S., & Venkataraman, S. (2000). The promise of entrepreneurship as a field of research. *The Academy of Management Review*, 25(1), 217–226.
- Sørensen, H. E. (2018). Making planning work: insights from business development. *International Journal of Entrepreneurship and Innovation Management*, 22(1-2), 33–56.
- Stoof, A. (2005). Tools for the Identification and Description of Competencies. Thesis Dissertation. Open University of Netherland.

- Svetina, M., Istenič-Starčič, A., Juvančič, M., Novljan, T., Šubic-Kovač, M., Verovšek, Š., & Zupančič, T. (2013). How children come to understand sustainable development: a contribution to educational agenda. *Sustainable development*, 21(4), 260–269.
- Thurik, A. R., Carree, M. A., Van Stel, A., & Audretsch, D. B. (2008). Does self-employment reduce unemployment? *Journal of Business Venturing*, 23(6), 673–686.
- Tynjälä, P. (2016). Ajatteluun kehitys aikuisuudessa – kohti moninäkökulmaisuuata, E. Kallio (Ed.), Suomen Kasvatustieteen Seuraa ry, Kasvatusalan tutkimuksia, 227–244.
- Ucbasaran, D., Westhead, P., & Wright, M. (2008). Opportunity identification and pursuit: Does an entrepreneur's human capital matter? *Small Business Economics*, 30(2), 153–173.
- Vaidya, S. (2014). *Developing Entrepreneurial Life Skills*, Springer Briefs in Education, 15 DOI: 10.1007/978-81-322-1789-3_2.
- Wesselink, R. & Wals, A.E.J. (2011). Developing competence profiles for educators in environmental education organisations in the Netherlands. *Environmental Education Research*, 17(1), 69–90.

3. peatüki kirjandus

- Anderson-Butcher, D., Amorose, A. J., Lower, L. M., Riley, A., Gibson, A., & Ruch, D. (2014). The case for the Perceived Social Competence Scale II. *Research on Social Work Practice*, 26(4), 419–428.
- Ashcraft, M. H. (2005). *Cognition* (4th Ed.). Pearson Prentice Hall.
- Bacigalupo, M., Kampylis, P., Punie, Y., & van den Brande, G. (2016). *EntreComp: The Entrepreneurship Competence Framework*. Luxembourg: Publication Office of the European Union.
- Bailey, D. E., Leonardi, P. M., Barley, S. R. (2011). The Lure of the Virtual. *Organization Science Articles in Advance*, 1–20.
- Baker, D. P., Day, R., & Salas, E. (2006). Teamwork as an essential component of high-reliability organizations. *Health Services Research*, 41(4), 1576–1598.
- Barak, M. (2013). Impacts of learning inventive problem-solving principles: students' transition from systematic searching to heuristic problem solving. *Instructional Science*, 41(4), 657–679.

- Bartram, D. (2005). The great eight competencies: A criterion-centric approach to validation. *Journal of Applied Psychology, 90*(6), 1185–1203.
- Beauchamp, M. H., & Anderson, V. (2010). SOCIAL: An integrative framework for the development of social skills. *Psychological Bulletin, 136*(1), 39–64.
- Benson-Armer, R., & Hsieh, T-y. (1997). Teamwork across Time and Space. *The McKinsey Quarterly, 4*, 18–27.
- Blackwell, L. S., Trzesniewski, K. H., & Dweck, C. S. (2007). Implicit theories of intelligence predict achievement across an adolescent transition: A longitudinal study and an intervention. *Child Development, 78*(1), 246–263.
- Bruder, J. (2013). The Psychological Price of Entrepreneurship. *Inc. Magazine, September*.
- Bruton, G. D., Ahlstrom, D. & Li H-L. 2010. Institutional Theory and Entrepreneurship: Where Are We Now and Where Do We Need to Move in the Future? *Entrepreneurship Theory and Practice, 34*(3), 421–440.
- Cheruvilil, K. S., Soranno, P. A., Weathers, K. C., Hanson, P. C., Gorning, S. J., ... & Read, E. K. (2014). Creating and maintaining high-performing collaborative research teams: The importance of diversity and interpersonal skills. *Frontiers in Ecology and the Environment, 12*(1), 31–38.
- Collins, A., & Koechlin, E. (2012). Reasoning, learning, and creativity: Frontal lobe function and human decision-making. *PLoS Biology*. <http://www.plosbiology.org/article/info:doi/10.1371/journal.pbio.1001293>.
- Cowan, N. (2014). Working memory underpins cognitive development, learning, and education. *Educational Psychology Review, 26*(2), 197–223.
- Crant, J. M. 2000. Proactive behavior in organizations. *Journal of Management, 26*(3), 435–462.
- Deci, E. & Moller, A. (2005). The concept of competence: A starting place for understanding intrinsic motivation and self-determined extrinsic motivation. A. J. Elliot & C. J. Dweck (Eds.), *Handbook of competence and motivation*. New York: Guilford Press, 579–597.
- Deci, E. L., & Ryan, R. M. (2000). The ‘what’ and ‘why’ of goal pursuits: Human needs and the self-determination of behavior. *Psychological Inquiry, 11*(4), 227–268.
- DeShon, R. P., & Gillespie, J. Z. (2005). A motivated action theory account of goal orientation. *Journal of Applied Psychology, 90*(6), 1096–1127.

- Diamond, A. (2013). Executive functions. *Annual Review of Psychology*, 64, 135–168.
- Dziedziewicz, D., Gajda, A., & Karwowski, M. (2014). Developing children's intercultural competence and creativity. *Thinking Skills and Creativity*, 13(1), 32–42.
- Dube, S., & Marnewick, C. (2015). A conceptual model to improve performance in virtual teams. *South African Journal of Information Management*, 18(1), 1–10.
- Dweck, C. S., & Hogan, K. (2016). How Microsoft uses a growth mindset to develop leaders. *Harvard Business Review*.
- Dweck, C. & Molden, D. (2005). Self-theories: Their impact on competence motivation and acquisition. – A. Elliot & C. Dweck (Eds.), *Handbook of competence and motivation*. New York, NY, US: Guilford Publications, 122–140.
- Dweck, C. S. (2007). Boosting achievement with messages that motivate. *Education Canada*, 47(2).
- Dweck, C. S. (2016). What having a “growth mindset” actually means. *Harvard Business Review Web Article*, January 13. <https://hbr.org/2016/01/what-having-a-growth-mindset-actually-means>
- Dweck, C. S., & Leggett, E. L. (1988). A social-cognitive approach to motivation and personality. *Psychological Review*, 95(2), 256–273.
- Efklides, A. (2011). Interactions of metacognition with motivation and affect in self-regulated learning: The MASRL model. *Educational Psychologist*, 46(1), 6–25.
- Efklides, A. (2014). How does metacognition contribute to the regulation of learning? An integrative approach. *Psihologijske teme*, 23(1), 1–30.
- Euroopa Komisjon (2012). Hariduse ümbermõtestamine: investeerimine oskustesse paremate sotsiaalmajanduslike tulemuste nimel. Komisjoni teatis Euroopa Parlamendile, Nõukogule, Euroopa Majandus- ja Sotsiaalkomiteele ja Regioonide Komiteele. COM(2012) 669 final. Brüssel. <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/ET/TXT/PDF/?uri=CELEX:52012DC0669&from=EN>
- Evans, J. S. B. T. (2003). In two minds: dual-process accounts of reasoning. *Trends in Cognitive Science*, 7, 454–459.
- Fay, D., Lührmann, H., Kohl, C. (2004). Proactive climate in a post-reorganization setting: When staff compensate managers' weakness. *European Journal of Work and Organizational Psychology* 13(2), 241–267.

- Fernet, C., Torrès, O., Austin, S., & St-Pierre, J. (2016). The psychological costs of owning and managing an SME: Linking job stressors, occupational loneliness, entrepreneurial orientation, and burnout. *Burnout Research*, 3(2), 45–53.
- Flavell, J. H. (1979). Metacognition and cognitive monitoring: A new area of cognitive–developmental inquiry. *American psychologist*, 34(10), 906–911.
- Frese, M. (2009). Toward a psychology of entrepreneurship – An action theory perspective. *Foundations and Trends in Entrepreneurship*, 5(6), 435–494.
- Frese, M., & Fay, D. (2001). Personal initiative: An active performance concept for work in the 21st century. *Research in Organizational Behavior*, 23(1), 133–187.
- Friedenberg, J., & Silverman, G. (2012). *Cognitive science: An introduction to the study of mind (2nd ed.)*. Thousand Oaks, London, New Delhi: Sage.
- Garnefski, N., & Kraaij, V. (2006). Cognitive emotion regulation questionnaire – Development of a short 18-item version (CERQ-short). *Personality and Individual Differences*, 41(6), 1045–1053.
- Gielnik, M.M., Frese, M., Kahara-Kawuki, A., Katono, I.W., Kyejjusa, S., Ngoma, M., Munene, J., Namatovu-Dawa, R., Nansubuga, F., Orobia, L., Oyugi, J., Sejjaaka, S., Sserwanga, A., Walter, T., Bischoff, K.M. & Dlugosch, T.J. (2015). Action and Action-Regulation in Entrepreneurship: Evaluating a Student Training for Promoting Entrepreneurship. *Academy of Management Learning & Education*, 14(1), 69–94.
- Gollwitzer, P. M., & Brandstätter, V. (1997). Implementation intentions and effective goal pursuit. *Journal of Personality and Social Psychology*, 73, 186–199.
- Hagel III, J., & Brown, J. S. (2010). Do You Have a Growth Mindset? *Harvard Business Review (hbr.org) November*, 23, 2010.
- Haimovitz, K., & Dweck, C. S. (2016). Parents' views of failure predict children's fixed and growth intelligence mind-sets. *Psychological Science*, 27(6), 859–869.
- Haimovitz, K., & Dweck, C. S. (2017). The origins of children's growth and fixed mindsets: New research and a new proposal. *Child development*, 88(6), 1849–1859.
- Heslin, P. A., & Keating, L. A. (2017). In learning mode? The role of mindsets in derailing and enabling experiential leadership development. *The Leadership Quarterly*, 28(3), 367–384.

- Hinds, P. J., & Mortensen, M. (2005). Understanding conflict in geographically distributed teams: The moderating effects of shared identity, shared context, and spontaneous communication. *Organization Science*, 16, 290–307.
- Houdé, O., Zago, L., Mellet, E., Moutier, S., Pineau, A., Mazoyer, B., & Tzourio-Mazoyer, N. (2000). Shifting from the perceptual brain to the logical brain: the neural impact of cognitive inhibition training. *Journal of Cognitive Neuroscience*, 12, 721–728.
- Johnmark, D. R., Munene, J. C. & Balunywa, W., Nisar, T. (2016) Robustness of personal initiative in moderating entrepreneurial intentions and actions of disabled students. *Cogent Business & Management*, 3.
- Jonassen, D. (2010). Learning to solve problems: A handbook for designing problem-solving learning environments. Routledge.
- Jonassen, D. (2011). Supporting Problem Solving in PBL, *Interdisciplinary Journal of Problem-Based Learning*, 5(2), Article 8. <https://docs.lib.purdue.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1256&context=ijpbl>
- Kahneman, D. (2011). *Thinking, Fast and Slow*. Farrar, Straus and Giroux, New York. Trends in Cognitive Sciences, 7, 454–459.
- Kaldoja, M. (2015). Sotsiaalne pädevus. E. Kikas, A. Toomela (Toim). Õppimine ja õpetamine kolmandas kooliastmes. Üldpädevused ja nende arendamine. (185–207). Tallinn: Eesti Ülikoolide Kirjastus.
- Kaplan, A. & Maehr, M. (2007). The Contributions and Prospects of Goal Orientation Theory. *Educational Psychology Review*, 19, 141–184.
- Kapur, M. (2015). The preparatory effects of problem solving versus problem posing on learning from instruction. *Learning and Instruction*, 39(October), 23–31.
- Karlson, N., Fergin, E. (2013). Virtue as Competence in the Entrepreneurial Society. *Ratio Working Paper*, 250.
- Kaur, H., Bains, A. (2013) Understanding The Concept of Entrepreneur Competency. *Journal of Business Management & Social Sciences Research (JBM&SSR)*, 2(11), ISSN 2319-5614.
- Kikas, E. & Toomela, A. (2015). Õppimine ja õpetamine kolmandas kooliastmes. Üldpädevused ja nende arendamine. Eesti Ülikoolide Kirjastus.

- Kikas, E. (2010). Tunnetusprotsessid ja nende arengulased iseärasused. Kikas, E. (Toim.), Õppimine ja õpetamine esimeses ja teises kooliastmes. (55–58). Tartu: Ecoprint.
- Kjellberg, A., & Haglund, L. (2016). Utilization of the Swedish version of the assessment of communication and interaction skills. *British Journal of Occupational Therapy*, 79(4), 228–234.
- Kyndt, E., & Baert, H. (2015). Entrepreneurial competencies: Assessment and predictive value for entrepreneurship. *Journal of Vocational Behavior*, 90 (October), 13–25.
- Landry, A. T., Kindlein, J., Trépanier, S.-G., Forest, J., Zigarmi, D., Houson, D., & Brodbeck, F. C. (2016). Why individuals want money is what matters: Using self-determination theory to explain the differential relationship between motives for making money and employee psychological health. *Motivation and Emotion*, 40(2), 226–242. doi.org/10.1007/s11031-015-9532-8
- Lans, T., Blok, V., & Wesselink, R. (2014). Learning apart and together: Towards an integrated competence framework for sustainable entrepreneurship in higher education. *Journal of Cleaner Production*, 62(1), 37–47.
- Lappalainen, P. (2009). Communication as part of the engineering skills set. *European Journal of Engineering Education*, 34, 123–129.
- Lazear, E. (2003). Entrepreneurship. IZA (Institute for the Study of Labour) Discussion Paper 760.
- Lewis, P.V. (1985). Defining 'business ethics': Like nailing jello to a wall. *Journal of Business Ethics*, 4(5),
- Lin, C., Standing, C., & Liu, Y.-C. (2008). A model to develop effective virtual teams. *Decision Support Systems*, 45(4), 1031–1045.
- Litalien, D., Lüdtke, O., Parker, P., & Trautwein, U. (2013). Different pathways, same effects: Autonomous goal regulation is associated with subjective well-being during the post-school transition. *Motivation and Emotion*, 37(3), 444–456.
- Maehr, M. L., & Zusho, A. (2009). Achievement goal theory. *Handbook of motivation at school*, 77–104.
- Man, T. W. Y., Lau, T., & Snape, E. (2008). Entrepreneurial competencies and the performance of small and medium enterprises: An investigation through a framework of competitiveness. *Journal of Small Business & Entrepreneurship*, 21(3), 257–276.
- Meltzer, L. (2010). Promoting executive function in the classroom. Guilford Press.

- Mishra, C. S., Zachary, R. K., (2014). *The Theory of Entrepreneurship: Creating and Sustaining Entrepreneurial Value*. Palgrave Macmillan: New York.
- OECD (2016). Global competency for an inclusive world. PISA. <http://www.oecd.org/pisa/aboutpisa/Global-competency-for-an-inclusive-world.pdf>.
- Omrane, A., Kammoun, A., & Seaman, C. (2018). Entrepreneurial Burnout: Causes, Consequences and Way Out. *FII Business Review*, 7(1), 28–42.
- Oosterbeek, H., van Praag, M., Ijsselstein, A. 2010. The impact of entrepreneurship education on entrepreneurship skills and motivations. *European Economic Review* 54, 442–454.
- Park, D., Gunderson, E. A., Tsukayama, E., Levine, S. C., & Beilock, S. L. (2016). Young children's motivational frameworks and math achievement: Relation to teacher-reported instructional practices, but not teacher theory of intelligence. *Journal of Educational Psychology*, 108(3), 300.
- Patzelt, H., & Shepherd, D. A. (2011). Recognizing opportunities for sustainable development. *Entrepreneurship Theory and Practice*, 35(4), 631–652.
- Rahandusministeerium (2013). Eesti elanike finantskirjaoskuse edendamise programm aastateks 2013–2020. Tallinn.
- Rasmussen, A., & Nybye, N. (2013). *Entrepreneurship education: Progression model*. Odense: The Danish Foundation for Entrepreneurship – Young Enterprise.
- Rickinson, M., & Lundholm, C. (2008). Exploring students' learning challenges in environmental education. *Cambridge Journal of Education*, 38(3), 341–353.
- Salas, E., Cooke, N. J., & Rosen, M. A. (2008). On teams, teamwork, and team performance: Discoveries and developments. *The Journal of the Human Factors and Ergonomics Society*, 50(3), 540–547.
- Sawyer, R. K. (2012). *Explaining creativity: The science of human innovation* (2nd ed.). New York: Oxford University Press.
- Schindehutte, M., Morris, M., & Allen, J. (2006). Beyond achievement: Entrepreneurship as extreme experience. *Small Business Economics*, 27(4/5), 349–368.
- Schroder, H. S., Dawood, S., Yalch, M. M., Donnellan, M. B., & Moser, J. S. (2015). The role of implicit theories in mental health symptoms, emotion regulation, and hypothetical treatment choices in college students. *Cognitive Therapy and Research*, 39(2), 120–139.

- Settle-Murphy N. M. (2013). *Leading Effective Virtual Teams: Overcoming Time and Distance to Achieve Exceptional Results*. CRC Press: Taylor and Francis Group.
- Shane, S. (2003). *A general theory of entrepreneurship: The individual-opportunity nexus*. Cheltenham: Edward Elgar.
- Solomon, Robert C. (1999), *A Better Way to Think About Business – How Personal Integrity Leads to Corporate Success*. New York: Oxford University Press.
- Stel, M., & Veenman, M. V. (2014). Metacognitive skills and intellectual ability of young adolescents: A longitudinal study from a developmental perspective. *European Journal of Psychology of Education, 29*(1), 117–137.
- Sternäng, L., & Lundholm, C. (2012). Climate change and costs: Investigating students' reasoning on nature and economic development. *Environmental Education Research, 18*(3), 417–436.
- Zhou, M., & Ee, J. (2012). Development and validation of the Social Emotional Competence Questionnaire (SECQ). *The International Journal of Emotional Education, 4*(2), 27–42.
- Tambe, M. (1997) Towards flexible teamwork. *Journal of Artificial Intelligence Research, 7*(1), 83–124.
- Toomela, A. (2015). Arengust, õppimisest, õpetamisest ja pääsukestest. E. Kikas, A. Toomela(Toim), Õppimine ja õpetamine kolmandas kooliastmes. Üldpädevused ja nende arendamine. Tallinn: Eesti Ülikoolide Kirjastus.
- Toomela, A. (2003). Development of symbol meaning and the emergence of the semiotically mediated mind. A. Toomela (Ed.), *Cultural guidance in the development of the human mind*. Westport: Ablex Publishing, 163–209.
- Townsend, A. M., DeMarie, S. M. and Hendrickson, A. R. (1998). Virtual Teams: Technology and the Workplace of the Future. *The Academy of Management Executive, 12*(3), 17–29.
- Van der Laan, R., Driessen, M., & Zwart, P. (2010). Entrepreneur scan identifies potential fast growers. <http://www.ondernemerstest.nl/wp-content/uploads/2011/04/Entrepreneur-Scan-identifies-potential-fast-growers-v6.pdf>
- Vansteenkiste, M., Zhou, M., Lens, W., & Soenens, B. (2005). Experiences of autonomy and control among Chinese learners: Vitalizing or immobilizing? *Journal of Educational Psychology, 97*(3), 468.
- Wei, X., Cang, S., & Hisrich, R. D. (2015). Entrepreneurial stressors as predictors of entrepreneurial burnout. *Psychological Reports, 116*(1), 74–88.

Vorhauser-Smith, S. (2013). How the best places to work are nailing employee engagement. *Forbes*. <http://www.forbes.com/sites/sylviaivorhauser-smith/2013/08/14/how-the-best-places-to-work-are-nailing-employee-engagement/>

Wüstenberg, S., Greiff, S., & Funke, J. (2012). Complex problem solving – More than reasoning? *Intelligence*, 40(1), 1–14.

Yeager, D. S., & Dweck, C. S. (2012). Mindsets that promote resilience: When students believe that personal characteristics can be developed. *Educational Psychologist*, 47(4), 302–314.

4. peatüki kirjandus

Audretch, D. B., Kurakto, D. F. & Link, A. N. (2015). Making sense of the elusive paradigm of entrepreneurship. *Small Business Economics*, 45(4), 703–712.

Bhave, M. P. (1994). A process model of entrepreneurial venture creation. *Journal of Business Venturing*, 9, 223–242.

B'échard, J. P., & Gr'égoire, D. 2007. Archetypes of pedagogical innovation for entrepreneurship education: Model and illustrations. A. Fayolle (Ed.), *Handbook of research in entrepreneurship education*. Cheltenham, 1. UK: Edward Elgar Publishing, 261–284.

Blenker, P., Frederiksen, S. H., Korsgaard, S., Müller, S., Neergaard, H., & Thrane, C. (2012). Entrepreneurship as everyday practice: Towards a personalized pedagogy of enterprise education. *Industry & Higher Education*, 26(6), 417–430.

Euroopa Parlament ja Nõukogu (2006). Euroopa Parlamendi ja Nõukogu soovitus, 18. detsember 2006, võtmepädevuste kohta elukestvas õppes. Euroopa Liidu Teataja, L 394/10. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/ET/TXT/HTML/?uri=CELEX:32006H0962&from=EN>

European Commission (2015). Entrepreneurship Education: A Road to Success. A compilation of evidence on the impact of entrepreneurship education strategies and measures. <https://publications.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/c6590fd6-3e54-4989-bbe0-21d9785dff54/language-en>

Fayolle, A., & Gailly, B. (2008). From craft to science: Teaching models and learning processes in entrepreneurship education. *Journal of European Industrial Training*, 32(7), 569–593.

FFE-YE (2012). *Impact of entrepreneurship education in Denmark – 2011*. Odense: The Danish Foundation for Entrepreneurship – Young Enterprise. http://eng.ffe-ye.dk/media/202248/impact_of_entrepreneurship_education_in_denmark_2011.pdf

- Gartner, W. B. (1990). What are we talking about when we talk about entrepreneurship? *Journal of Business Venturing*, 5(1), 15–28.
- Gartner, W.B., 1985. A conceptual framework for describing the phenomenon of new venture creation. *Academy of Management Review* 10(4), 696–706.
- GUESS – Global University Entrepreneurial Spirit Students' Survey (2016). <http://www.guesssurvey.org/>
- Heijke, H., Meng, C., & Ris, C. (2003). Fitting to the job: the role of generic and vocational competencies in adjustment and performance. *Labour Economics*, 10, 215–229.
- Hisrich, R. D. and Peters, M. P. (1989) Entrepreneurship. Starting, Developing and Managing a New Enterprise. USA: Richard D. Irwin Inc.
- Jones, C. & Matlay, H. (2011). Understanding the heterogeneity of entrepreneurship education: going beyond Gartner. *Education + Training*, 53(8/9), 692–703.
- Jones, B. & Iredale, N. (2010). Enterprise education as pedagogy. *Education + Training*, 52(1), 7–19.
- Karhunen, P., Arvola, K., Küttim, M., Venesaar, U., Mets, T., Raudsaar, M., & Uba, L. (2011). Creative entrepreneurs' perceptions about entrepreneurial education. *Creative Entrepreneurship Training Network: University of Aalto*. http://epub.lib.aalto.fi/pdf/hseother/Aalto_Report_BE_2011_010.pdf
- Karimi, S., Biemans, H. J. A., Lans, T., Aazami, M., & Mulder, M. (2014). Fostering students competence in identifying business opportunities in entrepreneurship education. *Innovations in Education and Teaching International*, 53(2), 215–229.
- Keupp, M. M. & Gassmann, O. (2009). The past and the future of international entrepreneurship: a review and suggestions for developing the field. *Journal of Management*, 35(3), 600–633.
- Kuratko, D. F., & Audretsch, D. B. (2013). Clarifying the domains of corporate entrepreneurship. *International Entrepreneurship & Management Journal*, 9(3), 323–335.
- Kuratko, D. F., Covin, J. G., & Garrett, R. P. (2009). Corporate venturing: Insights from actual performance. *Business Horizons*, 52(5), 459–467.
- Kuratko, D. F. & Morris, M. H. (2018) Corporate Entrepreneurship: A Critical Challenge for Educators and Researcher. *Entrepreneurship Education and Pedagogy*, 2018, 1(1), 42–60.

- Lackéus, M. (2015). *Entrepreneurship in education: What, why, when, how*. Entrepreneurship360, Background Paper, OECD. http://www.oecd.org/cfe/leed/BGP_Entrepreneurship-in-Education.pdf
- Landström, H. & Lohrke, F. (Ed.s) (2010). *Historical Foundations of Entrepreneurship Research*. Cheltenham: Edward Elgar.
- McMullen, J. S. (2011). Delineating the Domain of Development Entrepreneurship: A Market-Based Approach to Facilitating Inclusive Economic Growth. *Entrepreneurship Theory and Practice*, 35(1), 185–215.
- Mets, T. (2015). Exploring the model of the entrepreneurial process. Australian Centre for Entrepreneurship Research Exchange Conference 2015, 3-6 February, Adelaide, South Australia. Conference Proceedings: Australian Centre for Entrepreneurship Research Exchange Conference 2015, Adelaide, South Australia. Ed. Per Davidsson. Queensland University of Technology, 709–723.
- Mets, T., M. Raudsaar, K. Summatavet (2013). Experimenting social constructivist approach in entrepreneurial process-based training: cases in social, creative and technology entrepreneurship. M. Curley and P. Formica (Eds.), *The experimental nature of new venture creation*. Springer, 107–125.
- Moroz, P. W., & Hindle, K. (2012). Entrepreneurship as a Process: Toward Harmonizing Multiple Perspectives. *Entrepreneurship Theory & Practice*, 36(4), 781–818.
- Morris, M. H., Webb, J. W., Fu, J., & Singhal, J. (2013). A competency-based perspective on entrepreneurship education: Conceptual and empirical insights. *Journal of Small Business Management*, 51(3), 352–369.
- Mort, G.S., Weerawardena, J. & Carnegia, K. (2003). Social entrepreneurship: towards conceptualisation. *International Journal of Nonprofit and Voluntary Sector Marketing*, 8(1), 76–88.
- Mwasalwiba, E. S. (2010). Entrepreneurship education: A review of its objectives, teaching methods, and impact indicators. *Education & Training*, 52(1), 20–47.
- Neck, H. M., & Greene, P. G. (2011). Entrepreneurship education: Known worlds and new frontiers. *Journal of Small Business Management*, 49(1), 55–70.
- Nielsen, S.L., Klyver, K., Evald, M.R. & Bager, T. (2012). *Entrepreneurship in theory and praxis*. Edward Elgar Publishing.
- Pollard, V. & Wilson, E. (2014). The „entrepreneurial mindset“ in creative and performing arts higher education in Australia. *A Journal of Entrepreneurship in the Arts*, 3(1), 3–22.

- Penaluna, A. (2018). Enterprise and Entrepreneurship Education: Guidance for UK Higher Education Providers. The Quality Assurance Agency for Higher Education (QAA) 2018 Southgate House, Southgate Street, Gloucester. UK. http://www.qaa.ac.uk/docs/qaa/about-us/enterprise-and-entrepreneurship-education-2018.pdf?sfvrsn=20e2f581_10
- Sarasvathy, S. (2001). Causation and effectuation: Toward a theoretical shift from economic inevitability to entrepreneurial contingency. *Academy of Management Review*, 26(2), 243–263.
- Sarasvathy, S. D., & Venkataraman, S. (2011). Entrepreneurship as method: Open questions for an entrepreneurial future. *Entrepreneurship Theory and Practice*, 35(1), 113–135.
- Schindehutte, M., Morris, M., & Allen, J. (2006). Beyond achievement: Entrepreneurship as extreme experience. *Small Business Economics*, 27(4/5), 349–368.
- Shane, S. (2003). *A general theory of entrepreneurship: The individual-opportunity nexus*. Cheltenham: Edward Elgar.
- Shane, S., & Venkataraman, S. (2000). The promise of entrepreneurship as a field of research. *The Academy of Management Review*, 25(1), 217–226.
- Smith, A.J., Collins, L.A. & Hannon, P.D. (2006). Embedding new entrepreneurship in UK higher education institutions. Challenges and considerations. *Education + Training*, 48(8/9), 555–567.
- Stevenson, H.H. & Jarillo, J.C. (1990). A Paradigm of Entrepreneurship: Entrepreneurial Management. Author(s): *Strategic Management Journal*, 11(1), 17–27.
- Wilson, F., Kickul, J., & Marlino, D. (2007). Gender, entrepreneurial self-efficacy, and entrepreneurial career intentions: implications for entrepreneurship education. *Entrepreneurship theory and practice*, 31(3), 387–406.

5. peatüki kirjandus

- Arpiainen, R.-L., Lackéus, M., Täks, M., & Tynjälä, P. (2013). The Sources and dynamics of emotions in entrepreneurship education learning process. *Trames: Journal of the Humanities and Social Sciences*, 17(4), 331–346. doi: 10.3176/tr.2013.4.02
- Bacigalupo, M; Kampylis, P.; Punie, Y.; Van den Brande, G. (2016) EntreComp: The Entrepreneurship Competence Framework. Luxembourg: Publication Office of the European Union; EUR 27939 EN; doi:10.2791/593884

- Bailey, T. R. (1995). Incentives for Employer Participation in School-to-Work Programs. T. R. Bailey (Ed.), *Learning to Work: Employer Involvement in School-to-Work Transition Programs*. Washington, DC: Brookings Institution, 14–25.
- Bailey, T., Hughes K., & Barr, T. (2000). Achieving Scale and Quality in School-to-Work Internships: Findings from Two Employer Surveys. *Educational Evaluation and Policy Analysis*, 22, 41–64.
- Biggs, J. B. (1993). From Theory to Practice: A Cognitive Systems Approach. *Journal Higher Education Research & Development*, 12(1), 73–85. doi.org/10.1080/0729436930120107
- Biggs, J. B. (1996). Enhancing teaching through constructive alignment. *Higher Education*, 32, 347–364.
- Biggs, J.B. (2003). *Teaching for quality learning at university*. Buckingham: Open University Press/Society for Research into Higher Education. (Second edition)
- Biggs, J., and Tang, C. (2008). *Teaching for quality learning at University*, University of Tartu Press, Estonia.
- Duening, T.N. (2010). Five Minds for the Entrepreneurial Future: Cognitive Skills as the Intellectual Foundation for Next Generation Entrepreneurship Curricula. *The Journal of Entrepreneurship*, 19, (11), 1–22.
- Doruk, B. K. (2014). The Educational Approaches of Turkish Pre-Service Elementary Mathematics Teachers in Their First Teaching Practices: Traditional or Constructivist? *Australian Journal of Teacher Education*, 39(10), article 8. doi: 10.14221/ajte.2014v39n10.8
- Eesti elukestva õppe strateegia 2020 (2018). Haridus- ja Teadusministeerium, Eesti Koostöö Kogu ja Eesti Haridusfoorum. <https://www.hm.ee/sites/default/files/strateegia2020.pdf>
- European Commission/EACEA/Eurydice (EC). (2016). *Entrepreneurship Education at School in Europe*. Eurydice Report. Luxembourg: Publications Office of the European Union. Retrieved from (07.08.2018): https://www.na.org.mk/tl_files/docs/eplus/eurydice/2016pub/195EN.pdf
- Fahrn, H., Leondieva, E., Gawinek-Dagargulia, M., Haberl, M., Skowron, E., Taneva, Y., Trambovetska, T. V., Wiebelitz, A. (2016). Holistic Learning: planning experiential, inspirational and participatory learning processes. Facilitators Handbook. MitOst Association Berlin. ISBN 978-3-944012-31-5. http://competendo.net/en/Holistic_learning
- Fayolle, A., & Gailly, B. (2008). From craft to science: teaching models and learning processes in entrepreneurship education. *Journal of European Industry Training*, 32(7), 569–593. doi: 10.1108/03090590810899838

- Fernandez–Esquinas, M., Ramos–Vielba, I. (2012). Beneath the tip of the iceberg: exploring the multiple forms of university–industry linkages. *Higher Education*, 2012, 64(2), 237–265.
- Freeth, D. & Reeves, S. (2004). Learning to work together: using the presage, process, product (3P) model to highlight decisions and possibilities. *Journal of Interprofessional Care* 18(1), 43–56. doi: 10.1080/13561820310001608221
- Grimaldi, R. and von Tunzelmann, N. (2002). Assessing collaborative, pre-competitive R&D projects: the case of the UK LINK scheme. *R&D Management*, 32(2), 165–173.
- Heron, J. (1992). *Feeling and personhood*. London, UK: Sage.
- Heijke, H., Meng, C., & Ris, C. (2003). Fitting to the Job: The role of generic and vocational competencies in adjustment and performance. *Labour Economics* 10(2), 215–229, doi: 10.1016/S0927-5371(03)00013-7
- Heidmets *et al.*, (2017). Õpikäsitus: teooriad, uurimused, mõõtmine. Analüütiline ülevaade. Lepingu 16/7.1-5/178 lõpparuanne. Tallinna Ülikool. https://www.hm.ee/sites/default/files/opikasitus_kirjanduse_ulevaade_tlu.pdf
- Jonassen, D. (2010). *Learning to solve problems: A handbook for designing problem-solving learning environments*. Routledge.
- Jonassen, D. (2011). Supporting Problem Solving in PBL. *Interdisciplinary Journal of Problem-Based Learning*, 5(2), Article 8. <https://docs.lib.purdue.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1256&context=ijpbl>
- Kallio, E. (2011). Integrative thinking is the key: An evaluation of current research into the development of thinking adults. *Theory & Psychology*, 21(6), 785–801.
- Kallio, E. (2016). Ajattelun kehitys aikuisuudessa – kohti moninäkökulmaisuuata. Suomen kasvatustieteellinen seura ry. Eeva Kallio (Eds). Pp 15–55.
- Kim, H., & Hannafin, M. J. (2008). Situated case-based knowledge: An emerging framework for prospective teacher learning. *Teaching and Teacher Education*, 24(7), 1837–1845. doi.org/10.1016/j.tate.2008.02.025
- Kolb, D., A. (1984). *Experiential learning: experience as the source of learning and development*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice Hall.
- Kolb, A. Y., & Kolb, D. A. (2005). Learning styles and learning spaces: enhancing experiential learning in higher education. *Academy of Management Learning & Education*, 4(2), 193–212. <http://www.jstor.org/stable/40214287>

- Korsgaard, S., & Neergaard, H. (2010). Sites and Enactments: A Nominalist Approach to Opportunities. W. Gartner (Ed.), *Entrepreneurial Narrative Theory Ethnomethodology and Reflexivity*, 137–152. Clemson, SC: Clemson University Digital Press. https://tigerprints.clemson.edu/cgi/viewcontent.cgi?referer=&httpsredir=1&article=1005&context=cudp_entrepreneur
- Lans, T., Oganisjana, K., Täks, M., & Popov, V. (2013). Learning for entrepreneurship in heterogeneous groups: experiences from an international, interdisciplinary higher education student program. *Trames: Journal of the Humanities and Social Sciences* 17(4), 331–346. doi:10.3176/tr.2013.4.05
- Maritz, A., & Brown, Ch. R., (2013). Illuminating the black box of entrepreneurship education programs. *Education + Training*, 55(3), 234–252. doi: 10.1108/00400911311309305
- McCoshan, A. (2010). Towards greater cooperation and coherence in entrepreneurship education: DG enterprise and industry and DG education and culture. http://ec.europa.eu/enterprise/policies/sme/promoting-entrepreneurship/education-training-entrepreneurship/reflection-panels/files/entr_education_panel_en.pdf
- Michaelsen, L. K., Knight, A. B., & DeeFink, L. (2004). *Team-Based Learning: A Transformative Use of Small Groups in College Teaching*. Stylus Publishing LLC, USA, Sterling, VA.
- Meyer, M., Grant, K., Morlacchi, P. Weckowska, D. (2014). Triple Helix indicators as an emergent area of enquiry: a bibliometric perspective. *Scientometrics*, 99(1), 151–174.
- Mulder, M., Weigel, K., & Collins, K. (2007). The Concept of Competence in the Development of Vocational Education and Training in Selected EU Member States: a Critical Analysis. *Journal of Vocational Education and Training* 59(1). doi: 10.1080/13636820601145630
- Moore, T., & Morton, J. (2017). The myth of job readiness? Written communication, employability, and the ‘skills gap’ in higher education. *Studies in Higher Education*, 42(3), 591-609, doi: 10.1080/03075079.2015.1067602
- Morris, M. H. W., Webb J., Singhal, S., Fu, J. (2012). A Competency-Based Perspective on Entrepreneurship Education: Conceptual and Empirical Insights. *Journal of Small Business Management* 51(3), 352-369, doi: 10.1111/jsbm.12023
- OECD, (2013). *Education at a Glance 2010: OECD Indicators*, OECD Publishing. doi: 10.1787/eag-2013-en
- OECD, (2016), *Education at glance 2016: OECD Indicators*, OECD Publishing. <http://www.oecd.org/education/education-at-a-glance-19991487.htm>

- Oras, K., Siilak, K., Unt, M. (2010). Kõrgkoolilõpetaja tööturul: majandus- ja tehnikaerialade vilistlaste hinnangud oma tööturuvõimalustele. Programmi „PRIMUS“ tegevus 5 uuringuprojekti „Tööturu väljakutsed kõrgharidusele, Eesti Euroopa Liidu kontekstis“ raport. Väljaanne 1. Tallinna Ülikool.
- Palincsar, S. A. (1998). Social constructivist perspectives on teaching and learning. *Annual Review of Psychology*, 49, Publishing, N.Y. 345–75. <http://search.proquest.com/docview/79622036?accountid=11774>
- Pall, P. (2018). Ettevõtjate arusaamad koostöövõimalustest põhikoolidega õpilaste ettevõtlikkuse arendamiseks. Magistritöö. Tartu ülikool, Sotsiaalteaduste valdkond, Haridusteaduste Instituut, Hariduskorralduse õppekava. <https://drive.google.com/file/d/19rZyHjQy-0-jXdvTYO4ZN7ULLKeXzCrx/view>
- Penaluna, A. (2018). Enterprise and Entrepreneurship Education: Guidance for UK Higher Education Providers. The Quality Assurance Agency for Higher Education (QAA) 2018 Southgate House, Southgate Street, Gloucester. UK. http://www.qaa.ac.uk/docs/qaa/about-us/enterprise-and-entrepreneurship-education-2018.pdf?sfvrsn=20e2f581_10
- Penaluna, A., & Penaluna, K. (2015). Thematic paper on entrepreneurial education in practice. Part 2. Building motivations and competencies. OECD. <http://www.oecd.org/cfe/leed/Entrepreneurial-Education-Practice-pt2.pdf>
- Rae, D. (2007). Entrepreneurship: from opportunity to action. Palgrave Macmillan.
- Revens, R.W. (1981). The nature of action learning. *Omega*, 9(1), 9–24. doi:10.1016/0305-0483(81)90061-X
- Revens, R.W. (2011). ABC of Action Learning. England, Gower Publishing Limited.
- Rychen, D. S., & Salganik, L. H. (2003). A holistic model of competence. D.S. Rychen and L. H. Salganik (Eds.), *Defining and selecting key competencies*. Seattle: Hogrefe & Huber, 41–62.
- Sawyer, K. (2007). *Group genius: the creative power of collaboration*. New York: Basic Books, A Member of the Perseus Books Group.
- Sawyer, K. (2012). *The science of human innovation: explaining creativity*. Second edition. USA: New York, Oxford University Press.
- Siilak, K., Unt, M. (2011). Ettevõtete ja kõrgkoolide vahelise koostöö võimalikkusest: Eesti suuremate ettevõtjate nägemus. Väljaanne 2. Tallinna Ülikool.
- Sternberg, R.J. (2003). *Cognitive Psychology*. Third Edition. Belmont, CA: Wadsworth.

- Sternberg, R. J. (2003) Creative Thinking in the Classroom. *Scandinavian Journal of Educational Research*, 47(3), 325–338, doi: 10.1080/00313830308595
- Stewart, J. and Knowles, V. (2000). Graduate Recruitment and Selection: Implications for HE, Graduates and Small Business Recruiters. *Career Development International*, 5, 65–80. doi: 10.1108/13620430010318909
- Smith, G., F. (2014). Assessing Business Student Thinking Skills. *Journal of Management Education*, 38(3), 384–411. doi: 10.1177/1052562913489028
- Täks, M. (2015). Engineering students' experiences of entrepreneurship education: a qualitative approach. University of Tartu Press. ISSN 1401-1317.
- Täks, M., Tynjälä, P., Toding, M., Kukemelk, H., & Venesaar, U. (2014). Engineering students' experiences of studying entrepreneurship. *Journal of Engineering Education*, 103(4), 573–598. doi:10.1002/jee.20056
- Täks, M., Tynjälä, P., & Kukemelk, H. (2016) Engineering students' conceptions of entrepreneurial learning as part of their education. *European Journal of Engineering Education*, 41(1), 53–69., doi: 10.1080/03043797.2015.1012708
- Tynjälä, P. (2016). Ajatteluun kehitys aikuisuudessa – kohti moninäkökulmaisuuata, E. Kallio (Ed.), Suomen Kasvatustieteen Seuraa ry, Kasvatusalan tutkimuksia, 227–244.
- Tynjälä, P. & Gijbels, D. (2012). Changing world – changing pedagogy. P. Tynjälä, M-L. Stenström, & M. Saarnivaara (Eds.). Transitions and transformations in learning and education. Dordrecht: Springer, 205–222.
- Tynjälä, P. (2008). Perspectives into learning at the workplace. *Educational Research Review*, 3, 130–154. doi: 10.1016/j.edurev.2007.12.001
- Tynjälä, P. 1999. Towards Expert Knowledge? A Comparison between a Constructivist and a Traditional Learning Environment in the University. *International Journal of Educational Research*, 31(5), 355–442.
- Tynjälä, P., Pirhonen, M., Vartiainen. T., & Helle, L. (2009). Educating IT project managers through project-based learning: a working-life perspective. *The Communications of the Association for Information Systems*, 24, art. 16. <http://aisel.aisnet.org/cais/vol24/iss1/16>
- Tynjälä, P. & Gijbels, D. (2012). Changing world – changing pedagogy. P. Tynjälä, M-L. Stenström & M. Saarnivaara (Eds.) Transitions and transformations in learning and education, pp. 205–222. Dordrecht: Springer.

Vygotsky, L. (1978). Interaction between learning and development. – *Mind and Society*, 79–91. Cambridge, MA: Harvard University Press.

6. peatüki kirjandus

Aarna, O., Pilli, E., Granström, S., All, K., Toom, K., Valk, A., Udam, M., Kerem, M-K., Merirand, M. (2012). Eesti kvalifikatsiooniraamistiku sidumine Euroopa kvalifikatsiooniraamistikuga. Raport. HTM, SA Kutsekoda, EQF. https://www.hm.ee/sites/default/files/eqfaruanne_15_10_20122.pdf

Arusaar, P., Ahonen, M., Eomõis, E., Lassur, S., Mühlberg, M., Oks, A., Tafel-Viia, K. (2017). Haridustasemeülene eelnikubatsioonimudel. Aruanne. Programm Edu ja Tegu. Käsikiri. www.ettevõtlusõpe.ee

Biggs, J. B. (1993). From Theory to Practice: A Cognitive Systems Approach. *Journal Higher Education Research & Development*, 12(1), 73–85. doi: doi: 10.1080/0729436930120107

Gümnaasiumi riiklik õppekava. RT I, 29.08.2014, 21

Illeris, K. (2012). Competence hvad hvorfor hvordan? Samfunds Litteratur. [Kompetentsid - mis, miks ja kuidas?]

Komarkova, I., Gagliardi, D., Conrads, J., Collado, A. (2015). Entrepreneurship Competence: An Overview of Existing Concepts, Policies and Initiatives. (Eds.) M. Bacigalupo, P. Kampylis, Y. Punie. European Commission. JRC Science and Policy Reports.

Kutseharidusstandard, §8. RT I, 28.08.2013, 13.

Kõrgharidusstandard. RTI, 14.07.2018, 4.

Majandus- ja Kommunikatsiooniministeerium (2013). Eesti ettevõtluse kasvustrateegia 2014-2020. <http://kasvustrateegia.mkm.ee/>

Marzano, R. J., Kendall, J. S. (2007). *The New Taxonomy of Educational Objectives*. Thousand Oaks: Corwin Press

Martin, C., Iucu, R. B. (2014). Teaching entrepreneurship to educational sciences student. *Procedia – Social and Behavioral Sciences* 116, 4397–4400.

Penaluna. A. (2018). Enterprise and Entrepreneurship Education: Guidance for UK Higher Education Providers. The Quality Assurance Agency for Higher Education (QAA) Southgate House,

Southgate Street, Gloucester. UK. http://www.qaa.ac.uk/docs/qaa/about-us/enterprise-and-entrepreneurship-education-2018.pdf?sfvrsn=20e2f581_10

Põhikooli riiklik õppekava. RTI, 29.08.2014, 20.

Rasmussen, A., Moberg, K., Revsbech, C. (2015). A Taxonomy of Entrepreneurship Education: Perspectives on goals, teaching and evaluation. The Danish Foundation for Entrepreneurship – Young Enterprise. <http://eng.ffe-ye.dk/knowledge-centre/entrepreneurship-education/taxonomy>

Põhikooli- ja gümnaasiumiseadus. RT I 2010, 41, 240.

7. peatüki kirjandus

Béchar, J. P., & Gregoire, D. 2007. Archetypes of pedagogical innovation for entrepreneurship education: Model and illustrations. A. Fayolle (Ed.), *Handbook of research in entrepreneurship education*, 1. Cheltenham, UK: Edward Elgar Publishing, 261–284.

Biggs, J. (1996). Enhancing teaching through constructive alignment. *Higher Education*, 32, 347–364.

Buil, M, Aznar, J. P., Galiana, J., Rocafort-Marco, A. (2016). An Explanatory Study of MBA Students with Regards to Sustainability and Ethics Commitment. *Sustainability*, 8(3), 280

Caird, S. (1991). Testing enterprising tendency in occupational groups. *British Journal of Management*, 2(4), pp. 177–186.

Caird, S. P. (1993). What do psychological tests suggest about entrepreneurs? *Journal of Managerial Psychology*, 8(6), 11.

Collins, A., & Koechlin, E. (2012). Reasoning, learning, and creativity: frontal lobe function and human decision-making. *PLoS Biol*, 10(3), e1001293.

Cowan, N. (2014). Working memory underpins cognitive development, learning, and education. *Educational Psychology Review*, 26(2), 197–223.

Dawson, P. & Guare, R. (2011). Executive skills in children and adolescents: A practical guide to assessment and intervention. 2nd Edition. New York: The Guilford Press.

Deci, E. L., & Ryan, R. M. (2000). The "what" and "why" of goal pursuits: Human needs and the self-determination of behavior. *Psychological inquiry*, 11(4), 227–268.

- Deci, E. L., & Ryan, R. M. (2008). Self-determination theory: A macrotheory of human motivation, development, and health. *Canadian psychology/Psychologie canadienne*, 49(3), 182.
- De Clercq, D., Dakhli, M. (2009). Personal strain and ethical standards of the self-employed. *Journal of Business Venturing* 24, 477–490
- Etzkowitz, H. (1984). Entrepreneurial scientists and entrepreneurial universities in American academic science. *Minerva*, 21(2–3), 198–233.
- Etzkowitz, H. (2003a). Innovation in innovation: the triple helix of university-industry-government relations. *Social Science Information*, 42(3), 293–337.
- Etzkowitz, H. (2003b). Research groups as Bquasi-firms: the invention of the entrepreneurial university. *Research Policy*, 32(1), 109–121.
- Etzkowitz, H. (2013). Anatomy of the entrepreneurial university. *Social Science Information*, 52(3), 486–511.
- Etzkowitz, H., Webster, A., Gebhardt, C., & Terra, B. R. C. (2000). The future of the university and the university of the future: evolution of ivory tower to entrepreneurial paradigm. *Research Policy*, 29(2), 313–330.
- Ettevõtlik kool. Tahan-suudan-teen. Ülevaade strateegiast ja elluviimisest praktikas. 2011. Sihtasutus Ida-Viru Ettevõtluskeskus.
- Ettevõtlik kool (2011). Tunnustatud õppeasutused ja mentorid. <http://evkool.ee/ettevotlik-kool/standard/tunnustatud-opeasutused-ja-mentorid/>
- Fayolle, A., Gailly, B. & Lassas-Clerc, N. 2006. Assessing the impact of entrepreneurship education programmes: a new methodology. *Journal of European Industrial Training* 30(9), 2006, 701–720.
- Frese, M., Fay, D., Hilburger, T., Leng, K., Tag, A. (1997). The concept of personal initiative: operationalisation, reliability and validity in two German samples. *Journal of occupational and organisational psychology*, 70, 139–161.
- Gagné, M., Forest, J., Vansteenkiste, M., Crevier-Braud, L., Van den Broeck, A., Aspeli, A. K., ... & Halvari, H. (2015). The Multidimensional Work Motivation Scale: Validation evidence in seven languages and nine countries. *European Journal of Work and Organizational Psychology*, 24(2), 178–196.

- Garnefski, N., & Kraaij, V. (2006). Cognitive emotion regulation questionnaire—development of a short 18-item version (CERQ-short). *Personality and Individual Differences*, 41(6), 1045–1053.
- Garnefski, N., & Kraaij, V. (2014). Bully victimization and emotional problems in adolescents: Moderation by specific cognitive coping strategies? *Journal of adolescence*, 37(7), 1153–1160.
- Guenther, J., & Wagner, K. (2008). Getting out of the ivory tower: new perspectives on the entrepreneurial university. *European Journal of International Management*, 2(4), 400–417.
- Guerrero, M., & Urbano, D. (2012). The development of an entrepreneurial university. *The Journal of Technology Transfer*, 37(1), 43–74.
- Guerrero, M., Urbano, D., Cunningham, J., & Organ, D. (2014). Entrepreneurial universities in two European regions: a case study comparison. *The Journal of Technology Transfer*, 39, 415–434.
- Guerrero, M., Cunningham, J. A., & Urbano, D. (2015). Economic impact of entrepreneurial universities' activities: An exploratory study of the United Kingdom. *Research Policy*, 44(3), 748–764.
- IVEK (2015) Ettevõtliku õppe kvaliteeditunnused – standard. Ettevõtliku õppe hindamise standardid ja juhendid. <http://evkool.ee/wp-content/uploads/2016/03/Ettev-tliku-ppe-kvaliteeditunnused-standard.pdf>
- Hannon, P. 2013. Why is the Entrepreneurial University Important? *Journal of Innovation Management*, 1(2), 10–17.
- HEInnovate questionnaire, www.heinnovate.eu
- Hisrich, R.D. and Peters, M.P. (1989), *Entrepreneurship. Starting, Developing and Managing a New Enterprise*. USA: Richard D. Irwin Inc,
- Jacob, M., Lundqvist, M., & Hellsmark, H. (2003). Entrepreneurial transformations in the Swedish university system: the case of Chalmers University of Technology. *Research Policy*, 32(9), 1555–1568.
- Jermann, F., Van der Linden, M., d'Acremont, M., & Zermatten, A. (2006). Cognitive Emotion Regulation Questionnaire (CERQ). *European Journal of Psychological Assessment*, 22(2), 126–131.
- Joyce, B., Weil, M., & Calhoun, E. (2005). *Teaching models 2004*. Translation M. Behrangi. Tehran: book.
- Karwowski, M. (2014). Creative mindsets: Measurement, correlates, consequences. *Psychology of Aesthetics, Creativity, and the Arts*, 8(1), 62.

- Karwowski, M., Lebuda, I., Wisniewska, E., & Gralewski, J. (2013). Big five personality traits as the predictors of creative self-efficacy and creative personal identity: Does gender matter? *The Journal of Creative Behavior*, 47(3), 215–232.
- Karwowski, M. (2014). Creative mindsets: Measurement, correlates, consequences. *Psychology of Aesthetics, Creativity, and the Arts*, 8(1), 62.
- Kaubandus-Tööstuskoda, E., & Mõttekoda, E. (2010). Ettevõtlusõppe edendamise kava „Olen ettevõtlik!“
- Kikas, E., & Toomela, A. (2015). Õppimine ja õpetamine kolmandas kooliastmes. Üldpädevused ja nende arendamine.
- Kirby, D. A., Guerrero, M., & Urbano, D. (2011). Making universities more entrepreneurial: development of a model. *Canadian Journal of Administrative Sciences*, 28(3), 302–316.
- Kyndt, E.; Baert, H. (2015) Entrepreneurial competencies: Assessment and predictive value for entrepreneurship. *Journal of Vocational Behavior* 90, 13–25.
- Lackéus, M. (2015). *Entrepreneurship in education: What, why, when, how*. Entrepreneurship360, OECD. [http://.schooleducationgateway.eu/downloads/entrepreneurship/40.1%20OECD%20\(2014\)BGPEntrepreneurship%20in%20Education.pdf](http://.schooleducationgateway.eu/downloads/entrepreneurship/40.1%20OECD%20(2014)BGPEntrepreneurship%20in%20Education.pdf)
- Linan, F., and Y. W. Chen (2006). Testing the Entrepreneurial Intention Model on a Two- Country Sample. *Working Paper 200607*, Department of Business Economics, Universitat Autònoma de Barcelona.
- Lower, L. M., Newman, T. J., Anderson-Butcher, D. (2015). Validity and Reliability of the Teamwork Scale for Youth. *Research on Social Work Practice* 1–10.
- Mainardes, E.W., Alves, H., & Raposo, M. (2011). The process of change in university management: from the Bivory tower to entrepreneurialism. *Transylvanian Review of Administrative Sciences*, 33, 124–149.
- Man, T. W., Lau, T., & Snape, E. (2008). Entrepreneurial competencies and the performance of small and medium enterprises: An investigation through a framework of competitiveness. *Journal of Small Business & Entrepreneurship*, 21(3), 257–276.
- Man, T.W.Y., Lau, T., Chan, K.F. (2002). The Competitiveness of Small and medium enterprises: A Conceptualization with Focus on Entrepreneurial Competencies. *Journal of Business Venturing*, 17, 123–142.

- McMillan, J.H. & Hearn, J. (2008). Student Self-Assessment: The Key to Stronger Student Motivation and Higher Achievement. *Educational Horizons*, 87(1), 40–49.
- Mets, T. (2010). Entrepreneurial business model for classical research university. *Engineering Economics*, 66(1),
- Mitchelmore, S., Rowley, J. (2010). Entrepreneurial competencies: a literature review and development agenda. *International Journal of Entrepreneurial Behavior & Research*, 16(2), 92–111.
- Morris, M. H., Webb, J. W., Fu, J., & Singhal, S. (2013). A Competency-Based Perspective on Entrepreneurship Education: Conceptual and Empirical Insights. *Journal of Small Business Management*, 51(3), 352–369.
- MTEE – Measurement Tool for Enterprise Education (2008 – 2012) funded by European Social Fund and Finnish National Board of Education. The Coordinator was Lappeenranta University of Technology, cooperating with National Board of Education, local authorities, teachers and third sector organizations.
- OECD/INFE (2016). International Survey of Adult Financial Literacy Competencies.
- Rahandusministeerium (2013). Eesti elanike finantskirjaoskuse edendamise programmis aastateks 2013–2020.
- Riitsalu, L. (2014). Eesti õpilaste finantskirjaoskus. PISA 2012 uuringu tulemused. https://www.hm.ee/sites/default/files/contacts/files/pisa_2012_finantskirjaoskus_toim.pdf.
- Rolheiser, C. (1996). Self-evaluation. Helping students get better at it.
- Sam, C., & van der Sijde, P. (2014). Understanding the concept of the entrepreneurial university from the perspective of higher education models. *Higher Education*, 68(6), 891–908.
- Schraw, G., Bendixen, L. D., & Dunkle, M. E. (2002). Development and validation of the Epistemic Belief Inventory (EBI).
- Schunk, D. H. (2001). Self-regulation through goal setting. ERIC Clearinghouse on Counseling and Student Service, University of North Carolina at Greensboro.
- Shepard, L. (2001). The role of classroom assessment in teaching and learning.
- Zhou, M., & Ee, J. (2012) Development and Validation of the Social Emotional Competence Questionnaire (SECQ). *The international Journal of Emotional Education*, 4, 27–42.

Tang, J., Kacmar, K. M. M., & Busenitz, L. (2012). Entrepreneurial alertness in the pursuit of new opportunities. *Journal of Business Venturing*, 27(1), 77–94.

The Accreditation Council for Entrepreneurial & Engaged Universities, ACEEU (2017).

Todorovic, Z.W., McNaughton, R.B., & Guild, P. (2011). ENTRE-U: An entrepreneurial orientation scale for universities. *Technovation*, 31(2–3), 128–137.

TÜ projekti „RÕKi läbivate teemade pädevuste tagasiside kogumise vahendite koostamine (2011–2013)” aruanne. <https://www.ht.ut.ee/et/teadus-arendustoo/rok-i-labivate-teemade-padevuste-tagasiside-kogumise-vahendite-koostamine>

Wheeler, D. L. W. (2007). *The development and construct validation of the Epistemological Beliefs Survey for Mathematics*. Oklahoma State University.

Yeager, D. S., & Dweck, C. S. (2012). Mindsets that promote resilience: When students believe that personal characteristics can be developed. *Educational Psychologist*, 47(4), 302–314.

LISA 1. ETTEVÕTLUSPÄDEVUSE VALDKONNAD

ENESEJUHTIMINE: USKUMUSED NING MOTIVATSIOONI JA PINGUTUSE SUUNAMINE

Metatunnetus	Kas ja kuidas mõtlen oma mõtlemisest ja kas olen valmis oma tegevusi juhtima? Võime olla teadlik endast, oma mõtlemisest ja tegevusest ning vajadusel neid muuta.
Arenguuskumused ja meisterlikkuse püüe	Mida arvan võimete ja loovuse arendatavuse kohta? Mis on mu tegevuse eesmärk ja kui hästi täidan oma püstitatud eesmärgi? Uskumus, et võimekust ja loovust saab arendada, ning soov saada paremaks teadmiste-oskuste täiendamise ja rakendamise kaudu.
Autonoomne motivatsioon	Kas ning mil määral on mu tegevus minu jaoks väärtuslik? Motivatsioon, mille korral on tegevus tegutseja enda jaoks oluline ning mõtestatud.
Emotsioonidega toimetulek	Kuidas tulen toime raskustega, sh tunnetega erinevates situatsioonides? Oskus oma emotsioone ära tunda, juhtida ning kasutada vastavalt olukorrale. Lisaks oskus mõista teiste tundeid ja perspektiive ning väljendada empaatiat.

LOOV MÕTLEMINE JA LAHENDUSTE LEIDMINE

Loovus	Kuivõrd suudan leida uusi seoseid ja lahendusi? Oskus leida seoseid ja sarnasusi olemasolevates süsteemides ja teadmistes viisil, mis toetab uudse ja väärtusliku terviku loomist.
Probleemide lahendamise oskus	Mil viisil lahendan probleeme? Oskus märgata ja määratleda probleemi, valida lahendusstrateegia, viia see strateegia ellu ning hinnata lahenduse edukust.
Planeerimisoskus	Kuidas järjestan eesmärgini liikudes tegevusi, alustades eesmärgist endast? Oskus tegevusi läbi mõelda, organiseerida ja suunata soovitud eesmärgi saavutamiseks.
Eetilisus ja jätkusuutlikkus	Millistele teadmistele ja väärtustele toetun otsuseid tehes? Suutlikkus mõista ja oma tegemistes järgida sotsiaalse ja loodusliku keskkonna jätkusuutlikkuse põhimõtteid, arvestades otsuste tegemisel eetiliste kaalutlustega.

SOTSIAALSETE OLUKORDADE LAHENDAMINE

Algatusvõime	Mil määral soovin ja suudan algatada uusi asju? Võime ja soov alustada aktiivselt eesmärgile orienteeritud tegevusi.
Suhtlusoskused	Kuidas tulen toime erinevates sotsiaalsetes situatsioonides? Oskus tulla toime erisugustes sotsiaalsetes olukordades soovitud eesmärki- de saavutamiseks.
Koostööoskused	Milline on mu valmisolek ja oskus panustada koostöösse? Oskus teha koostööd erinevates sotsiaalsetes kontekstides ühiste eesmär- kide saavutamiseks, sh oskus ja soov toetada meeskonda edu saavutamise- sel.

ÄRIIDEEDE ELLUVIIMINE

Keskkonna mõistmine	Mil määral mõistan keskkonna eri aspekte ja mõjusid? Võime orienteeruda keskkonna eri tahkudes (nt poliitiline, sotsiaalne, majanduslik, tehnoloogiline ja ökoloogiline) ja tasanditel (nt kohalik, riigi ja globaalne) ning analüüsida keskkonna mõju ettevõtlusele jt väärtust loovatele tegevustele.
Ärivõimaluste avastamise ja kasutamise oskus	Kuivõrd oskan leida ja rakendada ärivõimalusi? Oskus leida, luua ning kasutada ära ärivõimalusi, rakendades teadmisi-oskusi turgude toimimisest ja ettevõtluskeskkonnast, äriideede arendamisest, klientide mõistmisest jm.
Finantskirjaoskus	Kuivõrd oskan rakendada rahateadmisi eesmärkide saavutamiseks? Finantsalased oskused ja teadmised, sh tulude-kulude mõistmine, eelarvestamine, võimekus kaasata kapitali, majandusprobleemide analüüsimine jm.

LISA 2. ETTEVÕTLUSPÄDEVUSE ALAPÄDEVUSTE KIRJELDUSED ÜLDHARIDUSES

	1.–3. kl	4.–6. kl
Metatunnetus	Täiskasvanu suunamisel kujunev oskus mõelda oma lahenduskäikude ja tegevusplaanide üle, neid vajadusel parandada; kujunev oskus mõelda õnnestumiste ja ebaõnnestumiste põhjuste üle. Hakkab kujunema oskus märgata enda arengut.	Kujunev oskus mõelda oma lahenduskäikude ja tegevusplaanide üle, neid vajadusel parandada; arutleda õnnestumiste ja ebaõnnestumiste põhjuste üle; jälgida enda arengut.
Arengusukumused ja meisterlikkuse püüe	Soov lahendada ka ülesandeid, milles õnnestumine ei ole kindel; püsivus eri lahendusviiside otsimisel. Välise suunamise toel tähelepanu pööramine oma oskuste, teadmiste ja pädevuste sisulisele arengule.	Soov lahendada ka keerukamaid ülesandeid; julgus eksida ja vigadest õppida; püsivus eri lahendusviiside otsimisel. Välise suunamise toel tähelepanu pööramine oma oskuste, teadmiste ja pädevuste sisulisele arengule.
Autonoomne motivatsioon	Kujunev suutlikkus oma motivatsiooni suunata: mõtestada kas teiste suunamisel või iseseisvalt oma tegevusi isiklikult väärtuslike või olulistena; püsida ka raskete või igavate tööolüüde juures, toetudes tegevuse (kaugema) eesmärgi mõistmisele.	Kujunev suutlikkus oma motivatsiooni suunata: mõtestada aina iseseisvamalt oma tegevusi isiklikult väärtuslike või olulistena; püsida ka raskete või igavate tööolüüde juures, toetudes tegevuse (kaugema) eesmärgi mõistmisele.
Emotsioonidega toimetulek	Täiskasvanu suunamisel kujunev oskus enda ja kaaslaste tundeid märgata, ära tunda ja nimetada; oma emotsioone sobivalt reguleerida.	Täiskasvanu suunamisel kujunev oskus enda ja kaaslaste tundeid märgata ja nimetada; oma emotsioone sobivalt reguleerida; mõista teiste vaatenurka; tõlgendada ebaõnnestumist kui arengumomenti.
Loovus	(Kujunev) oskus märgata igapäevaste nähtuste vahel seoseid ja sarnasusi, pakkuda ideid lihtsate igapäevaelu probleemide lahendamiseks.	Oskus leida nähtuste ja teadmiste vahel seoseid ja sarnasusi; genereerida ideid ja lahendusi igapäevaelu probleemidele piiratud ressursside tingimustes.
Probleemide lahendamise oskus	Asjakohasel suunamisel kujunev oskus tunda ära probleeme, neid kirjeldada ja otsida lahendusviise.	Asjakohasel suunamisel kujunev oskus ära tunda probleeme, neid määratleda ja otsida lahendusviise; kujunev oskus hinnata lõpptulemust ja selgitada lahenduskäiku ja lahenduse kohasust.
Planeerimis- oskus	Oskus täiskasvanu juhendamisel teha lihtsaid planeerimisülesandeid – kavandada ja järjestada väikese projekti või kooliülesande tegevusi, õpi- või projektitöö keskkonda, planeerida päevakava.	Oskus juhendamisel kavandada ja järjestada keerukamaid tegevuse etappe, põhjendada tegevuste järjestust, planeerida eesmärgipäraselt aega nende teostamiseks.
Eetilisus ja jätkusuutlikkus	Võime märgata olukordi, kus avalduvad väärtused; arusaam, miks on vaja järgida kokkulepitud reegleid. Oskus juhendamisel järgida jätkusuutlikkuse põhimõtteid, aktsepteerida erinevusi, arvestada teistega ja kohelda inimesi võrdselt; suutlikkus märgata, kui teiste olendite heaolu või keskkonna jätkusuutlikkust eiratakse. Täiskasvanu toetamisel õppida sõlmima kokkuleppeid ja neist kinni pidama, mõistes nende rikkumise tähendust.	Kujunev arusaam kokkulepitud reeglite ja väärtuste taustast, nende põhjustest ning keskkonna jätkusuutlikkust tagavatest teguritest. Lubaduste andmisel nende täitmise kohustuse mõistmine; oskus hinnata oma tegevuse mõju ja tagajärgi. Oskus tegutseda teisi arvestavalt ja keskkonda väärtustavalt, pidades oluliseks õiglust, ausust, hoolivust. Positiivne hoiak vastutustundliku ettevõtluse suhtes.

7.–9. kl	10.–12. kl
<p>Oskus mõelda iseenda mõtlemisele, nt oma lahendus-käikude ja tegevusplaanide üle, neid vajadusel paranda-da; arutleda õnnestumiste ja ebaõnnestumiste põhjuste üle; oskus jälgida ja kirjeldada oma arengut.</p>	<p>Oskus mõelda iseenda mõtlemisele, nt oma lahendus-käikude ja tegevusplaanide üle, neid vajadusel paranda-da, arutleda õnnestumiste ja ebaõnnestumiste põhjuste üle; muuta oma mõtlemise perspektiivi/lähenedisnurka; jälgida ja kirjeldada oma arengut.</p>
<p>Soov lahendada ka keerukamaid ülesandeid ja panna end proovile valdkondades, kus ei olda parim; julgus eksida; vigade tõlgendamine õppimiskohana; püsivus erinevate lahendusviiside otsimisel. Enamiku tegevuste puhul huvitumine oma oskuste, teadmiste ja pädevuste sisulisest arengust.</p>	<p>Soov lahendada ka keerukamaid ülesandeid ja panna end proovile uudsetes valdkondades; julgus eksida ja vigadest õppida; pingutamise väärtustamine; püsivus eri lahendus-viiside otsimisel. Huvitumine oma oskuste, teadmiste ja pädevuste sisulisest arengust. Erinevate saavutusorientat-sioonide teadvustamine ning teadlike valikute tegemine eri tegevuste eesmärkide (meisterlikkus vs sooritus) osas.</p>
<p>Suutlikkus oma motivatsiooni suunata: mõtestada oma tegevust enamikus valdkondades isiklikult väärtusliku või olulisena; püsida ka raskete või igavate tööloikude juures, toetudes tegevuse kaugema eesmärgi mõistmisele.</p>	<p>Suutlikkus oma motivatsiooni suunata: mõtestada oma tegevust enamikus valdkondades isiklikult väärtusliku või olulisena; püsida ka raskete või igavate tööloikude juures, toetudes tegevuse kaugema eesmärgi mõistmisele.</p>
<p>Kujunev oskus oma emotsioone reguleerida ja teada erinevaid reguleerimisviise; mõista teiste vaatenurka ja emotsioone ja väljendada kohasel viisi empaatiat; tõlgendada ebaõnnestumist kui arengumomenti.</p>	<p>Oskus oma emotsioone reguleerida ja teada erinevaid reguleerimisviise; mõista teiste vaatenurka ja emotsioone ning väljendada kohasel viisi empaatiat; tõlgendada eba-õnnestumist kui arengumomenti; märgata vajadust välise abi järele emotsioonide reguleerimisega toimetulekul.</p>
<p>Oskus leida nähtuste, teadmiste ja ideede vahel seoseid ja sarnasusi; genereerida ideid ja lahendusi abstraktsetele probleemidele; kombineerida eri valdkondade teadmisi ja põhjendada tekkiva terviku kasulikkust.</p>	<p>Oskus leida nii konkreetsete kui abstraktsete nähtuste ja mõistete vahel seoseid ja sarnasusi; kujunev oskus gene-reerida mitmesuguseid ideid ja lahendusi mitmetasandiliste probleemidele; kombineerida eri valdkondade teadmisi uudsel moel ja põhjendada tekkiva terviku kasulikkust.</p>
<p>Kujunev oskus iseseisvalt ära tunda halvasti defineeri-tud (<i>ill-defined</i>) probleeme, neid määratleda, arutleda põhjuste üle ja leida erinevaid lahendusviise; kujunev oskus hinnata lõpptulemust ja selgitada lahenduskäiku ning erinevate lahenduste kohasust.</p>	<p>Suunamisel kujunev oskus ära tunda halvasti defineeritud ja keerukaid probleeme, neid terviklikult määratleda, arut-leda põhjuste üle ja leida teadmisterikkaid lahendusviise; probleemi lahendamise ajal hinnata, kas lähenetakse lahendusele; hinnata lõpptulemust ja lahendusprotsessi, selgitada lahenduskäiku ja erinevate lahendusviiside kohasust ümbritsevas kontekstis.</p>
<p>Oskus püstitada eesmäärke, planeerida eesmärgi ellu-viimiseks tegevusi ja vahendeid, järjestada töö etappe, põhjendada tegevuste järjestust ja vajadusel plaani kor-rigeerida, kasutada sihipäraselt aega; seada kaugemaid eesmäärke.</p>	<p>Oskus püstitada endale ja teistele eesmäärke, planeerida eesmärgi elluviimiseks tegevusi ja vahendeid, seada vahe-eesmäärke, järjestada töö etappe, põhjendada tegevuste jär-jestust ja vajadusel plaane paindlikult korrigeerida, kasutada sihipäraselt aega; planeerida oma elu pikemas perspektiivis.</p>
<p>Eetikapõhimõtete rakendamise vajalikkuse mõistmine üksikisiku, kogukonna ja ühiskonna jaoks ning nende järgimine; teadlikkus keskkonna jätkusuutlikkust tagava-test teguritest. Oskus olla seaduskuulekas ning arutleda ühiskonnas kokkulepitud reeglite üle. Oskus käituda keskkonda väärtustavalt ja jätkusuutlikult, näidata üles aktiivsust elukeskkonnas ja ühiskonnas ette tulevate probleemide lahendamisel. Kujunenud on positiivne hoiak vastutustundliku ettevõtluse suhtes.</p>	<p>Eetikapõhimõtete rakendamise vajalikkuse mõistmine üksikisiku, kogukonna ja ühiskonna jaoks ning nende järgimine. Oskus olla seaduskuulekas; kriitiliselt analüüsida ja mõtestada kokkuleppeid ühiskonnas. Oskus käituda keskkonda väärtustavalt ja jätkusuutlikult, näidata üles kodanikuaktiivsust elukeskkonnas ja ühiskonnas ette tulevate probleemide lahendamisel; julgus argumenteerida sisukalt ja vastutustundlikult. Kujunenud on positiivne hoiak vastutustundliku ettevõtluse suhtes.</p>

LISA 2. ETTEVÕTLUSPÄDEVUSE ALAPÄDEVUSTE KIRJELDUSED ÜLDHARIDUSES (2)

	1.–3. kl	4.–6. kl
Algatusvõime	Ideede genereerimisel ning planeerimisel ja konteksti loomisel suutlikkus täiskasvanud suunamisel olla ideedest haaratud ja huvitatud, märgata tegevusteks võimalusi, algatada tegevusi klassi tasandil ning tulla välja ettepanekutega tegevuste korraldamiseks lähikeskkonnas.	Täiskasvanu abiga suutlikkus märgata tegutsemisvõimalusi ning algatada klassi/kooliastme tasandil tegevusi, mis võivad olla suunatud kogukonna tasandile; tulla välja ettepanekutega tegevuste korraldamiseks lähikeskkonnas; täiskasvanu juhendamisel õppida, kuidas tõmmata tegevustesse kaasa kaaslasi.
Suhtlusoskused	Täiskasvanu toel kujunev oskus sotsiaalset infot märgata, seda tõlgendada ja sobivalt reageerida, sh tõlgendada emotsioone; järgida suhtlemisreegleid.	Täiskasvanu toel kujunev oskus märgata ja tõlgendada sotsiaalset infot ning sellele sobivalt reageerida; harjutada erinevaid reageerimisviise konfliktsetes olukordades. Teada mitmesuguseid suhtlemise reegleid olenevalt kontekstist (veeb, telefon, silmast silma suhtlemine). Oskus tõlgendada teiste emotsioone, jälgida teiste tegevusi ja suhtlemisreegleid; teha suhtlemisel teiste käitumisele kohaseid omistusi, mõista eakohast nalja ja osata eakohast nalja teha; käituda prosotsiaalselt.
Koostööoskused	Sobivalt kujundatud keskkonnas kujunev oskus teistega arvestada, valida partnereid ühistegevuseks ja leida põhjendusi koostegevuseks.	Kujunev oskus kasutada isiklikku võrgustikku; oskus teha koostööd ja mõista koos tegutsemise kasulikkust.
Keskkonna mõistmine	Huvitumine ja arutlemine kogukonna väljakutsete ja võimaluste üle; ettevõtte üle kogukonnas. Osalemine mitmesugustes tegevustes, nt klassi, kooli või kogukonnaprojektides, oskus põhjendada oma valikuid. Oskus tuua näiteid kogukonna ettevõtjatest, ametitest, ühendustest; kirjeldada, miks need algatused on vajalikud.	Arusaamine majandusest üldiselt; arutlemine oma kogukonna ja maailma võimaluste ja väljakutsete üle. Ressursside piiratuse ja keskkonnanahoiu vajalikkuse mõistmine. Võime juhendada meeskonnatööd, võtta ja jagada vastutust, olla aktiivne ja ettevõtlik, nt osaleda erinevates ettevõtmistes.
Ärivoimaluste avastamise ja kasutamise oskus	Oskus eristada tööd ja mängu, vaba aega ja tööaega; oskus kasutada matemaatikateadmisi reaalses kontekstis (nt oste sooritades, raha laenates).	Ressursside ja turgude mõistete olemuse mõistmine; enda õiguste ja kohustuste teadmine tarbijana; arusaam, mis on ostmine, tootmine, teenuste osutamine ja müük.
Finantskirjaoskus	Arusaam raha mõistest ja raha väärtusest, oskus pidada arvestust taskuraha üle ja planeerida oste.	Raha väärtuse mõistmine, oskus teha eesmärgipäraseid valikuid raha kasutamisel (nt raha kogumine) ja koostada lihtsaid projektieelarveid.

7.–9. kl	10.–12. kl
<p>Suunamisel oskus märgata muutuste vajadust kooli ning kogukonna tasandil. Suutlikkus algatada klassi/kooliastme tasandil tegevusi, mis võivad olla suunatud kogukonna tasandile; tulla välja ettepanekutega tegevuste korraldamiseks lähikeskkonnas; juhendamisel tõmmata tegevustesse kaasa teisi.</p>	<p>Suutlikkus märgata vajadust muutuseks ning algatada tegevusi kooli/klassi tasandil ning suhestuda kooliväliste suuremate projektidega konkreetse sihtgrupi või kogukonna tasandil; tulla välja ettepanekutega tegevuste korraldamiseks lähi- ja laiemas keskkonnas; tõmmata tegevustesse kaaslasti.</p>
<p>Oskus märgata ja tõlgendada sotsiaalset infot ning sellele sobivalt reageerida; tõlgendada teiste emotsioone; valida konteksti sobiv suhtlemisregister ning suhelda kohasel moel erinevates keskkondades (veeb, telefon, silmast silma suhtlemine); teha suhtlemisel teiste käitumisele kohaseid omistusi ning mõista, et ühel ja samal käitumisel võib olla erinevaid põhjuseid; mõista nalja ja osata nalja teha; käituda prosotsiaalselt.</p>	<p>Suutlikkus märgata ja tõlgendada sotsiaalset infot ja sellele sobivalt reageerida; teada konfliktilahendusstrateegiaid; tõlgendada teiste emotsioone; suhelda kohasel moel erinevates keskkondades (veeb, telefon, silmast silma suhtlemine); valida konteksti sobiv suhtlemisregister; teha suhtlemisel teiste käitumisele kohaseid omistusi, mõista nalja ja osata nalja teha; käituda prosotsiaalselt.</p>
<p>Oskus tegutseda iseseisvalt või koos teistega ühise eesmärgi nimel; oskus teistega arvestada, väärtustada enda ja teiste panust ühistöös; mõista enda vastutust, analüüsida ja korrigeerida enda tegevusi meeskonnas. Oskus valida teadlikult partnereid ühistegevuse eesmärgist lähtuvalt.</p>	<p>Oskus leida ühine eesmärk ja tegutseda koos teistega selle saavutamise nimel; valmisolek vastutada enda tegevuse eest grupis, arvestades grupi teiste liikmetega.; vastutada enda otsuste eest ja liidrina rühma tegevuse eest. Oskus valida grupis aktsepteeritud ja ühist eesmärki toetavaid tegutsemisviise; mõistab erinevaid rolle ja nende olulisust grupis; on valmis täitma grupis erinevaid rolle, et saavutada ühine eesmärk; kaasab eesmärgist lähtuvalt vajalikke inimesi.</p>
<p>Ettevõtluse põhimõtete teadmine ja kasutamine, kuidas äri võimalused kajastuvad lihtsas sotsiaalses, kultuurilises, looduslikus, tehnoloogilises ja majanduslikus kontekstis; ühiskonna reeglite ja normide väärtustamine ning nende vajalikkuse mõistmine, nende järgimine igapäevaelus.</p>	<p>Majanduslike ja ettevõtlusalaste põhimõtete mõistmine, olles kursis majanduses toimivate muutustega. Oskus analüüsida, hinnata ja rakendada äri- ja tegutsemisvõimalusi hariduslikus, sotsiaalses, looduslikus, tehnoloogilises, poliitilises ja majanduslikus kontekstis; oskus tajuda ettevõtluse globaalse turu võimalusi eri tasanditel (nt kohalik, riigi või globaalne tasand).</p>
<p>Teadmine lihtsustatud kujul turgude toimimisest; arusaamine, et ettevõtlus loob võimalused inimeste vajaduste rahuldamiseks; oskus hinnata ja kasutada ettevõtluse toimimiseks vajalikke ressursse.</p>	<p>Arusaamine turgude toimimisest. Oskus leida ja luua ning ära kasutada äri- ja muid tegutsemisvõimalusi. Suutlikkus koostada lihtsat äriplaani või projekti, hinnates vajalikke ressursse. Positiivne suhtumine ettevõtlusesse ning oskus hinnata endas ettevõtjale vajalikke omadusi ning neid arendada.</p>
<p>Teadmine raha kasutamiseviisidest; arusaamine säästmise, investeerimise ja laenamise põhimõtetest; palga ja tootlikkuse seosest; oskus arvutada bruto- ja netopalka, tööandja kulusid tööjõule ning kasutada igapäevaseid pangateenuseid ja teha eelarveid.</p>	<p>Arusaamine finantsalastest põhiteadmistest, sh ettevõtete tulude ja kulude ja/või pere eelarve kujunemist. Teadmine kapitali kaasamise võimalustest ettevõtluse või teiste tegevuste finantseerimiseks; oskus teha arukaid (eesmärgipäraseid) valikuid finantsteenuste kasutamisel.</p>

LISA 3. ETTEVÕTLUSPÄDEVUSE ALAPÄDEVUSTE KIRJELDUSED KUTSEHARIDUSES

	Kutsehariduse 2. tase	Kutsehariduse 3. tase
Metatunnetus	Juhendamisel kujunev oskus mõelda oma lahenduskäikude ja tegevusplaanide üle, neid vajadusel parandada; kujunev oskus mõelda õnnestumiste ja ebaõnnestumiste põhjuste üle; kujunev oskus jälgida enda arengut.	Oskus mõelda oma lahenduskäikude ja tegevusplaanide üle, neid vajadusel parandada; oskus jälgida ja kirjeldada enda arengut; oskus mõelda õnnestumiste ja ebaõnnestumiste põhjuste üle.
Arengu- uskumused ja meister- likkuse püüe	Soov lahendada keerukamaid ülesandeid; püsivus üksluistes tööolukordades; otsesel juhendamisel eri lahendusviiside otsimine. Juhendamisel ja täiskasvanu toel kujunev suunitlus ja huvi arendada oma oskusi, teadmisi ja pädevusi sisuliselt.	Soov lahendada keerukamaid ülesandeid; julgus eksida, vigadest õppimine; (vajadusel juhendamisel) eri lahendusviiside otsimine. Kujunev suunitlus ja huvi arendada oma oskusi, teadmisi ja pädevusi sisuliselt.
Autonoomne motivatsioon	Kujunev suutlikkus suunata oma tahtepingutust: mõtestada teiste suunamisel oma tegevusi väärtuslike või olulistena; püsida ka raskete või igavate tööolukordade juures.	Suutlikkus suunata oma tahtepingutust: mõtestada kas teiste suunamisel või iseseisvalt oma tegevusi väärtuslike või olulistena; püsida ka raskete või igavate tööolukordade juures, vajadusel toetudes juhendamisele. Juhendamisel kujunev oskus motiveerida end tööle kaugemate eesmärkide nimel.
Emotsiooni- dega toime- tulek	Suunamisel kujunev oskus märgata ja nimetada enda ja kaaslaste tundeid. (Kujunev) oskus reguleerida oma emotsioone.	Oskus märgata, ära tunda ja nimetada enda ja kaaslaste tundeid; oskus reguleerida oma emotsioone; (kujunev) oskus mõista teiste vaatenurka ja väljendada kohasel viisi empaatiat; oskus tõlgendada ebaõnnestumist kui arenguvõimlaid.
Loovus	Oskus leida otsese juhendamise toel nähtuste vahel seoseid ja sarnasusi; (kujunev) oskus pakkuda ideid lihtsate (tööalaste) probleemide lahendamiseks.	Oskus leida nähtuste vahel seoseid ja sarnasusi; välja mõelda ideid ja üldisemate probleemide lahendusi; kombineerida eri valdkondade teadmisi uudsel moel.
Probleemide lahendamise oskus	Otsesel juhendamisel kujunev oskus ära tunda lihtsaid (tööalaseid) probleeme, neid kirjeldada ja leida lahendusviise.	Oskus iseseisvalt märgata lihtsamaid probleeme, neid määratleda, arutleda põhjuste üle ja leida erinevaid lahendusviise; (kujunev) oskus hinnata lõpptulemust ja selgitada lahenduskäiku, otsida selgitusi erinevatele lahendusviisidele.
Planeerimis- oskus	Oskus otsesel juhendamisel kavandada tegevusi ja vahendeid, järjestada lihtsamaid tööprotsesse ja põhjendada tegevuste järjestust.	Oskus püstitada eesmärged, kavandada eesmärgi elluviimiseks tegevusi ja vahendeid, seada vahe-eesmärged, järjestada keerukamaid eakohaseid tööprotsesse, põhjendada tegevuste järjestust; kasutada aega sihipäraselt; planeerida oma elu pikemas perspektiivis.

Kutsehariduse 4. tase	Kutsehariduse 5. tase
<p>Oskus analüüsida oma tegevusi ja nende tagajärgi ja anda neile põhjendatud hinnang. Oskus mõelda läbi oma lahenduskäigud ja tegevusplaanid, neid vajadusel parandada; oskus jälgida ja kirjeldada enda arengut.</p>	<p>Oskus mõelda iseenda mõtlemisele, nt oma lahendus-käikude ja tegevusplaanide üle, neid vajadusel paranda-da, arutleda õnnestumiste ja ebaõnnestumiste põhjuste üle; muuta oma mõtlemise perspektiivi või lähenemis-nurka; jälgida ja kirjeldada enda arengut.</p>
<p>Soov lahendada keerukamaid ülesandeid ja panna end proovile uudsetes valdkondades; julgus eksida; pingu-tamise väärtustamine; vigade tõlgendamine õppimisvõi-malusena; püsivus eri lahendusviiside otsimisel. Suut-likkus oma motivatsiooni suunata: mõtestada iseseisvalt oma tegevusi väärtuslike või olulistena; püsida ka raskete või igavate tööõikude juures, toetudes tegevuse eesmärgi mõistmisele.</p>	<p>Suutlikkus lahendada keerukaid ülesandeid ja panna end proovile uudsetes valdkondades; julgus eksida, vigadest õppimine; visadus otsida uusi lahendusviise. Suutlikkus oma tahtepingutusi suunata ja iseseisvalt mõ-testada oma tegevusi väärtuslike või olulistena; püsivus teha raskeid ja igavaid töid enesele püstitatud kaugema-te eesmärkide nimel.</p>
<p>Suutlikkus suunata oma motivatsiooni: mõtestada ise-seisvalt oma tegevusi väärtuslike või olulistena; püsida ka raskete või igavate tööõikude juures, toetudes tege-vuse eesmärgi mõistmisele.</p>	<p>Suutlikkus suunata oma tahtepingutusi ja mõtestada ise-seisvalt oma tegevusi väärtuslike või olulistena; püsivus teha raskeid ja igavaid töid enesele püstitatud kaugema-te eesmärkide nimel.</p>
<p>Oskus märgata ja nimetada enda ja kaaslaste tundeid, reguleerida oma emotsioone ning teada selleks erine-vaid viise. Suutlikkus mõista teiste vaatenurka, väljen-dada kohasel viisil empaatiat. Oskus tõlgendada ebaõn-nestumist kui arenguvõimalust.</p>	<p>Oskus reguleerida oma emotsioone ja teada selleks erinevaid viise; mõista teiste vaatenurka ja emotsioone ning väljendada kohasel viisi empaatiat; tõlgendada ebaõnnestumist kui arenguvõimlaust; märgata vajadust välise abi järele emotsioonidega toimetulekul.</p>
<p>Oskus leida nii konkreetsete kui ka abstraktsete nähtus-te ja mõistete vahel seoseid ja sarnasusi; oskus välja mõelda mitmesuguseid ideid ja lahendusi mitmetasan-dilistele probleemidele; kombineerida eri valdkondade teadmisi uudsel moel ja põhjendada tekkiva terviku kasulikkust. Oskus kasutada mitmesuguseid ideede leid-mise meetodeid ning leida erinevaid lahendeid piiratud ressursside tingimustes.</p>	<p>Suutlikkus leida seoseid eri liiki nähtuste ja mõistete vahel; leida ideid ja lahendusi keeruliste probleemide lahendamiseks; kombineerida eri valdkondade mõtteviise ja teadmisi uuel moel ja põhjendada tehtud valikuid. Oskus kasutada mitmesuguseid ideede leidmise meeto-deid ning leida erinevaid lahendeid piiratud ressursside tingimustes.</p>
<p>Oskus iseseisvalt märgata ja määratleda probleeme, arutleda põhjuste üle ja leida erinevaid lahendusviise, hinnata lõpptulemust, selle tõhusust ja lahendusprot-sessi; selgitada lahenduskäiku ning hinnata võimalikke tagajärgi.</p>	<p>Oskus iseseisvalt märgata ja määratleda tulevikuprobleeme (halvasti silma paistvaid probleeme), mõista põhjusi ning leida erinevaid lahendusviise ja -käike ning hinnata nende tõhusust ja võimalikke tulemusi ja taga-järgi.</p>
<p>Oskus püstitada endale ja teistele eesmäärke, kavanda-da eesmärgi elluviimiseks tegevusi ja vahendeid, seada vahe-eesmäärke, järjestada töö etappe, põhjendada tegevuste järjestust, võrrelda saavutatut kavandatuga ja vajadusel plaane paindlikult korrigeerida. Oskus kasu-tada sihipäraselt aega; planeerida oma elu pikemas perspektiivis.</p>	<p>Oskus püstitada endale ja teistele eesmäärke, kavanda-da eesmärgi elluviimiseks tegevusi ja vahendeid, seada vahe-eesmäärke, järjestada töö etappe, põhjendada tegevuste järjestust, võrrelda saavutatut kavandatuga ja vajadusel plaane paindlikult korrigeerida. Oskus kasu-tada aega sihipäraselt, planeerida oma elu pikemas perspektiivis.</p>

LISA 3. ETTEVÕTLUSPÄDEVUSE ALAPÄDEVUSTE KIRJELDUSED KUTSEHARIDUSES (2)

	Kutsehariduse 2. tase	Kutsehariduse 3. tase
Eetilisus ja jätkusuutlikkus	Võime märgata olukordi, kus avalduvad väärtused. Oskus juhendamisel järgida jätkusuutlikkuse põhimõtteid ning aktsepteerida erinevusi, arvestada teistega ja kohelda inimesi võrdsetl.	Püüe lubaduste andmisel mõista nende täitmise kohustust; oskus hinnata oma tegevuse mõju ja tagajärgi. Oskus tegutseda teisi arvestavalt ja keskkonda väärtustavalt, pidades oluliseks õiglust, ausust, hoolivust. Positiivne hoiak vastutustundliku ettevõtluse suhtes.
Algatusvõime	Suudab täiskasvanu abiga märgata tegutsemisvõimalusi ning algatada tegevusi kooliastme tasandil; tulla välja ettepanekutega tegevuste korraldamiseks lähikeskkonnas; täiskasvanu juhendamisel õppida, kuidas tõmmata tegevustesse kaasa kaaslasi.	Suudab suunamisel märgata tegutsemisvõimalusi ning algatada kooliastme tasandil või kogukonnale suunatud tegevusi; õppida, kuidas tõmmata tegevustesse kaasa kaaslasi.
Suhtlusoskused	Täiskasvanu toel kujunev oskus märgata ja tõlgendada sotsiaalset infot ning sellele sobivalt reageerida; harjutada mitmesuguseid konfliktsetes olukordades reageerimise viise. Teada suhtlemise reegleid olenevalt kontekstist (veeb, telefon, silmast silma suhtlemine). Oskus jälgida teiste tegevusi ja järgida suhtlemisreegleid; teha suhtlemisel teiste käitumisele kohaseid omistusi, mõista eakohast nalja ja osata teha eakohast nalja; käituda prosotsiaalselt.	Juhendamisel kujunev oskus märgata ja tõlgendada sotsiaalset infot ning reageerida sellele sobivalt; harjutada mitmesuguseid konfliktsetes olukordades reageerimise viise. Suutlikkus järgida suhtlusreegleid erinevates kontekstides (veeb, telefon, silmast silma suhtlemine). Oskus jälgida teiste tegevusi, teha suhtlemisel teiste käitumisele kohaseid omistusi, mõista eakohast nalja ja osata eakohast nalja teha; käituda prosotsiaalselt.
Koostööoskused	Juhendamisel kujunev oskus kasutada isiklikku võrgustikku; oskus teha koostööd ja mõista koos tegutsemise kasulikkust.	Suunamisel kujunev oskus teha koostööd erinevates rühmades ja võrgustikes ja mõista koos tegutsemise kasulikkust.
Keskkonna mõistmine	Suudab otsesel juhendamisel analüüsida äri- võimalusi ühiskondlikus kontekstis (kultuuriline, majanduslik jne). Suudab olla ettevõtlik töötaja. Suhtub positiivselt ettevõtlusesse.	Suudab juhendamisel teha otsuseid ühiskondlikku konteksti (kultuurilist, majanduslikku jne) arvestavalt, analüüsides seda äri- võimaluste seisukohast. Suudab olla ettevõtlik töötaja ja ettevõtlikult oma elu korraldada. Suudab olla ettevõtlik töötaja. Suhtub positiivselt ettevõtlusesse.
Ärivõimaluste avastamise ja kasutamise oskus	Saab aru turgude toimimisest, tunneb ettevõtluse põhimõtteid ja põhimõtteid.	Oskab hinnata endas ettevõtjale vajalikke omadusi ning neid arendada. Tunneb turundustegevust oma valdkonnas ning suudab juhendamisel seda analüüsida.
Finantskirjaoskus	Teab raha kasutusviise; saab aru säästmise, investeerimise ja laenamise põhimõtetest, palga ja tootlikkuse seosest; teab bruto- ja netopalga mõisteid ning tööandja kulusid tööjõule; oskab kasutada igapäevaseid pangateenuseid ja teha eelarveid.	Omab finantsalaseid põhiteadmisi, sh saab aru palga ja tootlikkuse seosest, oskab arvutada bruto- ja netopalka, teab tööandja kulusid tööjõule. Tunneb ettevõtlusega kaasnevaid makse.

Kutsehariduse 4. tase	Kutsehariduse 5. tase
<p>Mõistab eetikapõhimõtete rakendamise vajalikkust üksikisiku, kogukonna ja ühiskonna jaoks ning järgib neid põhimõtteid. Oskus olla seaduskuulekas; arutleda ühiskonnas kokkulepitud reeglite üle. Oskus käituda keskkonda väärtustavalt ja jätkusuutlikult, näidata üles aktiivsust elukeskkonnas ja ühiskonnas ette tulevate probleemide lahendamisel. Kujunenud on positiivne hoiak vastutustundliku ettevõtluse suhtes.</p>	<p>Suudab rakendada eetikapõhimõtteid ettevõtluses. Oskus olla seaduskuulekas; kriitiliselt analüüsida ja mõtestada kokkuleppeid ühiskonnas. Oskus käituda keskkonda väärtustavalt ja jätkusuutlikult, näidata üles kodanikuaktiivsust elukeskkonnas ja ühiskonnas ette tulevate probleemide lahendamisel; julgus argumenteerida sisukalt ja vastutustundlikult. Kujunenud on positiivne hoiak vastutustundliku ettevõtluse suhtes.</p>
<p>Suudab märgata muudatusi kooli ning kogukonna tasandil. Suutlikkus algatada kooliastme tasandil või kogukonnale suunatud ettevõtmisi; tulla välja ettepanekutega ettevõtluse algatamiseks ja kaaslaste kaasamiseks.</p>	<p>Suutlikkus algatada väärtust loovaid tegevusi; teha ettevõtluse alaseid ettepanekuid tegevuste korraldamiseks, tõmmates tegevustesse kaasa teisi.</p>
<p>Oskus märgata ja tõlgendada sotsiaalset infot ning reageerida sellele sobivalt; tõlgendada teiste emotsioone, jälgida nende tegevusi ja järgida suhtlemisreegleid; valida konteksti sobiv suhtlemisviis ning suhelda kohasel moel erinevates keskkondades (veeb, telefon, silmast silma suhtlemine); teha suhtlemisel teiste käitumisele kohaseid omistusi ning mõista, et ühel ja samal käitumisel võib olla erinevaid põhjuseid; mõista nalja ja osata nalja teha; käituda prosotsiaalselt.</p>	<p>Oskus valida konteksti sobiv suhtlemisviis. Oskus suhelda kohaselt erinevates keskkondades (veeb, telefon, silmast silma suhtlemine vm). Teha suhtlemisel teiste käitumisele kohaseid omistusi ning mõista, et ühel ja samal käitumisel võib olla erinevaid põhjusi; mõista nalja ja osata nalja teha; käituda prosotsiaalselt.</p>
<p>Oskus tegutseda iseseisvalt või koos teistega ühise eesmärgi nimel; oskus teistega arvestada, väärtustada enda ja teiste panust ühistöös; mõista enda vastutust, analüüsida ja korrigeerida enda tegevusi meeskonnas. Oskus valida teadlikult koostööpartnereid ühistegevuse eesmärgist lähtuvalt.</p>	<p>Oskus teha eesmärgipärast koostööd erinevate inimeste ja gruppidega. Oskus teistega arvestada, väärtustada enda ja teiste panust ühistöös; mõista enda vastutust, analüüsida ja korrigeerida oma tegevusi meeskonnas. Oskus valida teadlikult koostööpartnereid ühistegevuse eesmärgist lähtudes.</p>
<p>Suudab teha otsuseid ühiskondlikku konteksti (kultuurilist, majanduslikku jne) arvestavalt, analüüsides seda ärivõimaluste seisukohast ja rakendades ettevõtluses. Suudab korraldada äriprotsesse õpitavas valdkonnas. Suudab luua endale töökoha ja olla ettevõtlik töötaja ning ettevõtlikult oma elu korraldada. Suudab olla ettevõtlik töötaja. Suhtub positiivselt ettevõtlusesse.</p>	<p>Suudab teha otsuseid ühiskondlikku konteksti (kultuurilist, majanduslikku jne) arvestavalt, analüüsides seda ärivõimaluste seisukohast ja rakendades ettevõtluses. Suudab korraldada äriprotsesse õpitavas valdkonnas. Omab valmisolekut asutada oma ettevõtte, olla ettevõtlik töötaja ja ettevõtlikult oma elu korraldada.</p>
<p>Mõistab turgude toimimist, ettevõtluse põhimõtteid ja põhimõtteid. Suutlikkus arvestada turundustegevust oma valdkonnas äritegevuse kavandamisel.</p>	<p>Mõistab turgude ja ettevõtluse toimimise põhimõtteid ja põhimõtteid. Suutlikkus arvestada turundustegevust oma valdkonnas äritegevuse kavandamisel ja käivitamisel, hinnata ja hankida vajalikke ressursse.</p>
<p>Omab finantsalaseid põhiteadmisi. Teab kapitali kaasamise võimalusi ja oskab teha eesmärgipäraseid valikuid finantsteenuste kasutamisel. Tunneb ettevõtlusega kaasnevaid makse. Suudab mõista ettevõtluse toimimist õpitavas valdkonnas.</p>	<p>Omab finantsalaseid põhiteadmisi. Mõistab rahvusvahelise majanduse toimimist. Teab kapitali kaasamise võimalusi, sh rahvusvahelisi, ja oskab teha eesmärgipäraseid valikuid finantsteenuste kasutamisel. Tunneb ettevõtlusega kaasnevaid makse. Suudab mõista ettevõtluse toimimist õpitavas valdkonnas ning sellest lähtudes luua ettevõtte oma valdkonnas.</p>

LISA 4. ETTEVÕTLUSPÄDEVUSE ALAPÄDEVUSTE KIRJELDUSED KÕRGHARIDUSES

	Bakalaureuseõpe ja rakenduskõrgharidus	Magistriõpe
Meta-tunnetus	Oskus mõelda iseenda mõtlemisele, nt oma lahenduskäikude ja tegevusplaanide üle, neid vajadusel parandada, arutleda õnnestumiste ja ebaõnnestumiste põhjuste üle; muuta oma mõtlemise perspektiivi ja lähenemisnurka; jälgida ja kirjeldada oma arengut.	Oskus mõelda oma lahenduskäikude ja tegevusplaanide üle, neid vajadusel parandada, muuta oma mõtlemise perspektiivi ja lähenemisnurka; oskus jälgida ja kirjeldada oma arengut; arutleda õnnestumiste ja ebaõnnestumiste põhjuste üle; leida erinevaid selgitusi ja tõlgendusi samale olukorrale.
Arengusukumused ja meisterlikkuse püüe	Keerukate ja väljakutsuvate probleemide lahendamise eelistamine lihtsatele; enese proovilepanek uudsetes valdkondades; julgus eksida ja vigadest õppimine; pingutamise väärtustamine; püsivus eri lahendusviiside otsimisel. Huvitumine oma oskuste, teadmiste ja pädevuste sisulisest arengust. Erinevate saavutusorientatsioonide teadvustamine ning teadlike valikute tegemine tegevuseesmärkide (meisterlikkus vs. sooritus) vahel.	Keerukate ja väljakutsuvate probleemide lahendamise eelistamine lihtsatele; enese proovilepanek uudsetes valdkondades; julgus eksida ja vigadest õppimine; pingutamise väärtustamine; püsivus eri lahendusviiside otsimisel. Huvitumine oma oskuste, teadmiste ja pädevuste sisulisest arengust. Erinevate saavutusorientatsioonide teadvustamine ning teadlike valikute tegemine tegevuseesmärkide (meisterlikkus vs. sooritus) vahel.
Autonoomne motivatsioon	Suutlikkus oma motivatsiooni suunata, sh karjäärivalikute kontekstis: mõtestada oma tegevusi enamikus valdkondades personaalselt väärtuslike või olulistena; püsida ka raskete või igavate tööõikude juures, toetudes tegevuse kaugema eesmärgi mõistmisele. Kujunemas on integreeritud regulatsioon: tegevusi konkreetsetes valdkonnas nähakse indiviidi ülejäänud väärtuste ja vajadustega kooskõlalistena ja kui need ei ole kooskõlalised, tehakse pingutusi harmoonilise terviku kujundamiseks.	Harjumus oma motivatsiooni suunata, sh karjäärivalikute kontekstis: mõtestada oma tegevusi personaalselt väärtuslike või olulistena; näha tegevusi konkreetsetes valdkonnas oma muude väärtuste ja vajadustega kooskõlalistena.
Emotsioonidega toimetulek	Oskus oma emotsioone reguleerida ja teada selleks erisuguseid viise; mõista teiste vaatenurka ja emotsioone ning väljendada kohasel viisi empaatiat; tõlgendada ebaõnnestumist kui arengumomenti; märgata vajadust välise abi järele emotsioonide reguleerimisega toimetulekuks.	Oskus oma emotsioone reguleerida ja teada selleks erisuguseid viise; mõista teiste vaatenurka ja emotsioone ning väljendada kohasel viisi empaatiat; tõlgendada ebaõnnestumist kui arengumomenti; märgata vajadust välise abi järele emotsioonide reguleerimisega toimetulekuks.
Loovus	Oskus leida seoseid ja sarnasusi nii konkreetsete kui ka abstraktsete nähtuste ja mõistete vahel, kasutades mingi valdkonna sügavamaid teadmisi; genereerida mitmesuguseid ideid ja lahendusi mitmetasandilistele probleemidele; kombineerida eri valdkondade teadmisi uudsel moel ja põhjendada tekkiva terviku kasulikkust.	Oskus leida seoseid ja sarnasusi nii konkreetsete kui ka abstraktsete nähtuste ja mõistete vahel, kasutades mingi valdkonna või valdkondadeüleseid sügavamaid teadmisi; genereerida mitmesuguseid ideid ja lahendusi mitmetasandilistele probleemidele; kombineerida eri valdkondade teadmisi uudsel moel ja põhjendada tekkiva terviku kasulikkust.

Doktoriõpe

Oskus mõelda oma lahenduskäikude ja tegevusplaanide üle, neid vajadusel parandada, muuta oma mõtlemise perspektiivi ja lähenemisenurka; oskus jälgida ja kirjeldada oma arengut; arutleda õnnestumiste ja ebaõnnestumiste põhjuste üle. Suunata teiste tähelepanu nende mõtlemisviisile ning vajadusel pakkuda erinevaid vaateid samast nähtusest mõtlemiseks.

Keerukate ja väljakutsuvate probleemide lahendamise eelistamine lihtsatele; enese proovilepanek uudsetes valdkondades; julgus eksida ja vigadest õppimine; pingutamise väärtustamine; püsivus eri lahendusviiside otsimisel. Suutlikkus märgata teiste inimeste uskumusi ning toetada nende arenguuskumust. Huvitumine oma oskuste, teadmiste ja pädevuste sisulisest arengust. Erinevate saavutusorientatsioonide teadvustamine ning teadlike valikute tegemine tegevuseesmärkide (meisterlikkus vs. sooritus) vahel. Teiste inimeste olukorrale sobiva saavutusorientatsiooni toetamine.

Harjumus oma motivatsiooni suunata, sh karjäärivalikute kontekstis: mõtestada oma tegevusi personaalselt väärtuslike või olulistena; näha tegevusi konkreetses valdkonnas oma muude väärtuste ja vajadustega kooskõlalistena. Suutlikkus märgata ka teiste inimeste alamotiveeritust või kontrollitud motivatsiooni ning toetada nendes autonoomsemaid regulatsioonitüüpe.

Oskus oma emotsioone reguleerida ja teada selleks erisuguseid viise; mõista teiste vaatenurka ja emotsioone ning väljendada kohasel viisi empaatiat; tõlgendada ebaõnnestumist kui arengumomenti; märgata vajadust välise abi järele emotsioonide reguleerimisega toimetulekuks.

Oskus leida seoseid ja sarnasusi nii konkreetsete kui ka abstraktsete nähtuste ja mõistete vahel, kasutades oma valdkonna või valdkondadeüleseid sügavamaid teadmisi; genereerida mitmesuguseid ideid ja lahendusi mitmetasandilistele probleemidele; kombineerida eri valdkondade teadmisi uudsel moel ja põhjendada tekkiva terviku kasulikkust. Oskus luua teistele või meeskonna jaoks loovust toetavat keskkonda.

LISA 4. ETTEVÕTLUSPÄDEVUSE ALAPÄDEVUSTE KIRJELDUSED KÕRGHARIDUSES (2)

	Bakalaureuseõpe ja rakenduskõrgharidus	Magistriõpe
Probleemide lahendamise oskus	Asjakohasel suunamisel kujunev oskus tunda ära halvasti defineeritud ja keerukaid probleeme, neid terviklikult määratleda, arutleda põhjuste üle ja leida teadmisterikkaid lahendusviise; probleemi lahendamise ajal hinnata, kas lähenetakse lahendusele; oskus hinnata lõpptulemust ja lahendusprotsessi, selgitada lahenduskäiku ja erinevate lahendusviiside kohasust väärtusloome seisukohast ning ümbritseva konteksti suhtes.	Oskus tunda ära halvasti defineeritud ja keerukaid probleeme, kasutades selleks süvateadmisi ühest või mitmest valdkonnast, neid terviklikult määratleda, arutleda põhjuste üle ja leida teadmisterikkaid lahendusviise; probleemi lahendamise ajal hinnata, kas lähenetakse lahendusele; oskus hinnata lõpptulemust ja lahendusprotsessi, selgitada lahenduskäiku ja erinevate lahendusviiside kohasust väärtusloome seisukohast ning ümbritseva konteksti suhtes.
Planeerimis- oskus	Oskus püstitada endale ja teistele eesmärgi, planeerida eesmärgi elluviimiseks tegevusi ja vahendeid, seada vahe-eesmärgi, järjestada töö etappe, põhjendada tegevuste järjestust, prioriseerida tegevusi ja korrigeerida vajadusel paindlikult plaane, kasutada sihipäraselt aega; planeerida oma elu pikemas perspektiivis.	Oskus püstitada endale ja teistele eesmärgi, planeerida eesmärgi elluviimiseks tegevusi ja vahendeid, seada vahe-eesmärgi, järjestada töö etappe, põhjendada tegevuste järjestust, prioriseerida tegevusi ja korrigeerida vajadusel paindlikult plaane, planeerida mitut tegevust paralleelselt, kasutada aega sihipäraselt; planeerida oma elu pikemas perspektiivis.
Eetilisus ja jätkusuutlikkus	Oskus teha otsuseid ja käituda looduskeskkonna ja ühiskonna jätkusuutlikkust arvestavalt, järgida oma tegevuses eetika, sh ärietika põhimõtteid; oskus näidata üles kodanikuaktiivsust, lahendades elukeskkonnas ja ühiskonnas ettetulevaid probleeme; suutlikkus kriitiliselt mõtestada ja analüüsida kokkuleppeid ühiskonnas; julgus argumenteerida sisukalt ja vastutustundlikult.	Oskus teha otsuseid ja käituda looduskeskkonna ja ühiskonna jätkusuutlikkust arvestavalt, järgida oma tegevuses eetika, sh ärietika põhimõtteid; oskus näidata üles kodanikuaktiivsust, lahendades elukeskkonnas ja ühiskonnas ettetulevaid probleeme. Oskus mõtestada kriitiliselt ja analüüsida teaduspõhiselt ühiskondlikke protsesse ja ühiskonna vajadusi. Võime võtta vastutus innovatsiooni ja ühiskonna muutuste käivitajana, julgus argumenteerida sisukalt ja vastutustundlikult. Oskus kujundada ühiskonnas positiivseid hoiakuid vastutustundliku ettevõtluse suhtes.
Algatus- võime	Suutlikkus märgata muutusi ning sellega seotud tegutsemisvõimalusi oma erialal. Suutlikkus algatada tegevusi oma kõrgkoolis või osaleda kooliväliselt konkreetse sihtgrupi või kogukonna projektides; tulla välja ettepanekutega tegevuste korraldamiseks lähi- ja laiemas keskkonnas; oskus kaasata tegevustesse kaaslasi; oskus hinnata ja ennetada riske.	Oskus märgata ja analüüsida muutusi oma erialal ning oskus teha sellega seoses loogilisi ettepanekuid. Suutlikkus algatada tegevusi oma kõrgkoolis või osaleda kooliväliselt konkreetse sihtgrupi või kogukonna projektides; tulla välja ettepanekutega tegevuste korraldamiseks lähi- ja laiemas keskkonnas; oskus kaasata tegevustesse kaaslasi; oskus hinnata ja ennetada riske.
Suhtlus- oskused	Oskus tõlgendada teiste emotsioone, jälgida teiste tegevusi ja suhtlemisreegleid; valida konteksti sobiv suhtlemisregister – suutlikkus eesmärgikeskselt suhelda vajalike partneritega, kasutades asjakohaseid kanaleid ja suhtlemisviise –; teha suhtlemisel teiste käitumisele kohaseid omistusi, mõista nalja ja osata nalja teha; käituda prosotsiaalselt.	Oskus tõlgendada teiste emotsioone, jälgida teiste tegevusi ja suhtlemisreegleid; valida konteksti sobiv suhtlemisregister – suutlikkus eesmärgikeskselt suhelda vajalike partneritega, kasutades asjakohaseid kanaleid ja suhtlemisviise –; teha suhtlemisel teiste käitumisele kohaseid omistusi, mõista nalja ja osata nalja teha; käituda prosotsiaalselt.

Doktoriõpe

Oskus tunda ära halvasti defineeritud ja keerukaid probleeme, kasutades selleks süvateadmisi ühest või mitmest valdkonnast, probleeme terviklikult määratleda, arutleda põhjuste üle ja leida teadmisterikkaid lahendusviise; probleemi lahendamise ajal hinnata, kas lähenetakse lahendusele; oskus hinnata lõpptulemust ja lahendusprotsessi, selgitada lahenduskäiku ja erinevate lahendusviiside kohasust väärtusloome seisukohast ning ümbritseva konteksti suhtes. Märgata teiste inimeste probleemi-lahendusviise ja toetada nende probleemilahendusoskust.

Oskus püstitada endale ja teistele eesmärged, planeerida eesmärgi elluviimiseks tegevusi ja vahendeid, seada vahe-eesmärged, järjestada töö etappe, põhjendada tegevuste järjestust, prioriseerida tegevusi ja korrigeerida vajadusel paindlikult plaane, planeerida mitut tegevust paralleelselt, kasutada aega sihipäraselt; planeerida oma elu pikemas perspektiivis.

Oskus teha otsuseid ja käituda looduskeskkonna ja ühiskonna jätkusuutlikkust arvestavalt, järgida oma tegevuses eetika, sh ärieetika põhimõtteid; oskus näidata üles kodanikuaktiivsust, lahendades elukeskkonnas ja ühiskonnas ettetulevaid probleeme. Oskus mõtestada kriitiliselt ja analüüsida teaduspõhiselt ühiskondlikke protsesse ja ühiskonna vajadusi. Võime võtta vastutus innovatsiooni ja ühiskonna muutuste käivitajana. Oskus kujundada ühiskonnas positiivseid hoiakuid vastutustundliku ettevõtluse suhtes.

Oskus märgata ja analüüsida muutusi oma erialal või valdkonnaüleseid muutusi ning teha nendega seoses loogilisi ettepanekuid. Suutlikkus algatada tegevusi oma ülikoolis ja seoses oma uurimishuvi ja valdkonnaga, osaleda suuremates koolivälistes konkreetse sihtgrupi või kogukonna projektides; tulla välja ettepanekutega tegevuste korraldamiseks lähi- ja kaugemas keskkonnas; suutlikkus kaasata tegevustesse kaaslasid ja juhtida huvigrupi või meeskonda; oskus hinnata ja ennetada riske.

Suutlikkus eesmärgikeskselt suhelda vajalike partneritega, kasutades asjakohaseid kanaleid, sobivat käitumis- ja suhtlemisviisi ning arvestades konteksti. Oskus esitleda enda või meeskonna ideid ja lahendusi. Võime toime tulla suhtlemisel erisuguste partneritega keerukates olukordades, olles valmis arvestama suhtluspartnerite mitmekesisest arvamusetega.

LISA 4. ETTEVÕTLUSPÄDEVUSE ALAPÄDEVUSTE KIRJELDUSED KÕRGHARIDUSES (3)

	Bakalaureuseõpe ja rakenduskõrgharidus	Magistriõpe
Koostöö- oskused	Oskus teha koostööd erinevate inimeste ja gruppidega, võttes vastutuse nii enda kui ka meeskonna ees ja panustades ühise eesmärgi täitmisesse. Oskus leida võrgustikke, neisse lülituda ja luua uusi võrgustikke. Teadlik meeskonnakaaslaste valik lähtuvalt enda ja teiste pädevustest, eesmärkidest ning nende omavahelisest sobivusest. Oskus valida koostööd toetavaid tegutsemis- ja juhtimisviise.	Oskus teha koostööd erinevate inimeste ja gruppidega, võttes vastutuse nii enda kui ka meeskonna ees ja panustades ühise eesmärgi täitmisesse. Oskus leida võrgustikke, neisse lülituda ja luua uusi võrgustikke. Teadlik meeskonnakaaslaste valik lähtuvalt enda ja teiste pädevustest, eesmärkidest ning nende omavahelisest sobivusest. Oskus valida koostööd toetavaid tegutsemis- ja juhtimisviise.
Keskkonna mõistmine	Majanduse ja ettevõtluse põhimõtete mõistmine, olles kursis majanduses toimuvate muutustega, arusaamine õpitava valdkonna ettevõtluskeskkonna ja valdkonna ettevõtete toimimisest. Oskus analüüsida, rakendada ja võrrelda äri- ja tegutsemisvõimalusi sotsiaalses, looduslikus, tehnoloogilises, poliitilises, kultuurilises ja majanduslikus kontekstis piirkondlikul, riigi ja globaalsel tasandil.	Orienteerumine majandus- ja ettevõtlusalastes põhimõtetes. Oskus analüüsida, rakendada ja hinnata väärtust loovaid äri- ja tegutsemisvõimalusi sotsiaalses, looduslikus, tehnoloogilises, poliitilises, kultuurilises ja majanduslikus kontekstis piirkondlikul, riigi ja globaalsel tasandil. Valmisolek asutada oma ettevõtte, olla ettevõtlik töötaja või korraldada ettevõtlikult oma elu.
Ärivõimalus- te avastami- se ja kasuta- mise oskus	Arusaamine ettevõtlusprotsessidest, turgude toimimisest ja strateegiatest turgudele sisenemisel, teades turgude eripärasid. Oskus luua ja hinnata ärivõimalusi ning analüüsida neid lähtuvalt lahendamist vajavatest probleemidest, katmata turuniššidest ja arengutrendidest; oskus koostada ärimudelit, äriplaani või -projekti, arvestades turuvõimalusi ja kasutada olevaid ressursse.	Arusaamine ettevõtlusprotsessist, turgude toimimisest ja strateegiatest turgudele sisenemisel, teades turgude eripärasid. Oskus luua ja hinnata ärivõimalusi ning analüüsida neid lähtuvalt lahendamist vajavatest probleemidest, katmata turuniššidest ja arengutrendidest; oskus koostada põhjalikku äriplaani või projekti, arvestades turuvõimalusi ja kasutada olevaid ressursse.
Finants- kirjaoskus	Oskus kasutada finantsalaseid põhiteadmisi isiklike rahaliste otsuste tegemisel ja äri- või muu ideega seotud finantsküsimumste planeerimiseks. Teadmine finantsteenuste ja kapitali kaasamise võimalustest. Oskus koostada ärimudeli, äriplaani või -projekti finantsosa.	Oskus kasutada finantsalaseid teadmisi isiklike rahaliste otsuste tegemisel ja äri- või muu ideega seotud finantstegevuste planeerimiseks; Teadmine finantsteenuste ja kapitali kaasamise võimalustest. Oskus põhjendada majanduslikult oma äri ideed või -mudelit, ka potentsiaalsetele investoritele.

Doktoriõpe

Oskus teha koostööd erinevate inimeste ja gruppidega, sh meeskonnaliikmena, võttes vastutuse nii enda kui ka meeskonna ees ja panustades ühise eesmärgi täitmisesse. Oskus leida võrgustikke, lülituda neisse ja luua uusi võrgustikke. Oskus valida teadlikult meeskonnakaaslasi, lähtudes enda ja teiste pädevustest ja eesmärkidest ning nende omavahelisest sobivusest. Oskus valida koostööd toetavaid tegutsemis- ja juhtimisviise.

Oskus analüüsida, rakendada ja hinnata väärtust loovaid äri- ja tegutsemisvõimalusi sotsiaalses, looduslikus, tehnoloogilises, poliitilises, kultuurilises ja majanduslikus kontekstis piirkondlikul, riigi ja globaalsel tasandil. Valmisolek asutada oma ettevõtte, olla ettevõtlik töötaja või ettevõtlikult oma elu korraldada.

Arusaamine ettevõtlusprotsessidest, turgude toimimisest ja strateegiatest turgudele sisenemisel, teades turgude eripärasid. Oskus luua ja hinnata ärivõimalusi ning analüüsida neid lähtuvalt lahendamist vajavatest probleemidest, katmata turuniššidest ja arengutrendidest; oskus koostada põhjalikku äriplaani või projekti, arvestades kasutada olevaid ressursse.

Majandus- ja juhtimisarvestuse põhialuste tundmine. Oskus kasutada finantsalaseid teadmisi isiklike finantsotsuste tegemiseks ja äri- või muu idee, toote või teenuse arendamisega või ettevõtte rajamisega seotud finantstegevuste planeerimiseks. Teadmine finantsteenuste ja kapitali kaasamise võimalustest. Oskus majanduslikult põhjendada oma äriideed või -mudelit, ka potentsiaalsetele investoritele.

LISA 5. ETTEVÕTLUSÕPPE ÕPIVÄLJUNDID ÜLDHARIDUSES

	1.–3. kl	4.–6. kl
Meta-tunnetus	Märkab täiskasvanu toel, et probleemidel võib olla mitu lahendust; kirjeldab täiskasvanu toel oma arengut.	Mõtleb täiskasvanu suunamisel probleeme lahendades ka sellele, kuidas ta neid lahendab; jälgib ja kirjeldab oma arengut.
Arengu- uskumused ja meister- likkuse püüe	Valib täiskasvanu toel ka enda jaoks keerukamaid ülesandeid; tahab saada oma oskustes ja teadmistes paremaks.	Tahab lahendada ka enda jaoks keerukamaid ülesandeid; on erinevaid toimivaid lahendusi otsides püsiv. Tahab saada oma oskustes ja teadmistes paremaks.
Autonoomne motivatsioon	On ülesannete lahendamisel püsiv	Oskab suunamisel põhjendada oma tegevuste väärtust, lähtudes enda lähematest ja kaugematest eesmärkidest. Tänu sellele suudab enamasti püsida ka enda jaoks raskete ja igavate tegevuste ja ülesannete juures.
Emotsiooni- dega toime- tulek	Teadvustab oma emotsioone; täiskasvanu suunamisel harjutab sobivaid viise nendega toimetulekuks ja oskab küsida abi.	Teadvustab oma emotsioone; on harjutanud sobivaid viise nendega toimetulekuks; püüab mõista teiste inimeste vaatenurka ja väljendab empaatiat; oskab küsida abi.
Loovus	Märkab suunamisel nähtuste vahelisi seoseid ja erinevaid seostamise aluseid. Otsib erinevaid viise probleemi lahendamiseks.	Märkab nähtuste vahelisi seoseid ja erinevaid seostamise aluseid. Otsib erinevaid viise probleemi lahendamiseks.
Probleemide lahendamise oskus	Suunamisel tunneb ära probleeme, kirjeldab neid ja otsib lahendusviise.	Suunamisel tunneb ära ja määratleb probleeme, arutleb põhjuste üle ja otsib lahendusviise. Suunamisel hindab ja selgitab lahenduse sobivust ning lahenduskäiku.
Planeerimis- oskus	Juhendamisel kavandab ja järjestab tegevusi lihtsama eesmärgi saavutamiseks, planeerib selleks aega ja vahendeid.	Juhendamisel kavandab ja järjestab tegevusi eesmärgi saavutamiseks, planeerib eesmärgipäraselt aega ja vahendeid. Põhjendab tegevuste järjestust.
Eetilisus ja jätkusuutlik- kus	Suunamisel pöörab tähelepanu looduskeskkonnas ja ühiskonnas kerkivatele probleemidele ja on huvitatud nende üle arutlemisest. Tegutsedes pöörab tähelepanu teiste olendite heaolule.	Eakohasel tasemel teab kokkulepitud seadusi ja väärtusi ühiskonna ning keskkonna jätkusuutlikkuse tagamiseks ja järgib neid. Suunamisel märkab probleeme ühiskonnas ja looduskeskkonnas ning arutleb probleemide ja nende põhjuste üle. Tegutsedes pöörab tähelepanu teiste olendite heaolule ja täiskasvanu suunamisel ka keskkonnaseisundile.

7.–9. kl	10.–12. kl
<p>Mõtleb erinevates olukordades (nt probleeme lahendades) lahenduse leidmise protsessile ja iseenda mõtlemisele, vajadusel korrigeerib oma lähenemisviisi või lahenduskäiku; jälgib ja kirjeldab oma arengut.</p>	<p>Mõtleb erinevates olukordades (nt probleeme lahendades) lahenduse leidmise protsessile ja iseenda mõtlemisele, vajadusel korrigeerib oma lähenemisviisi või lahenduskäiku; hindab enda ja teiste mõtlemisoperatsioonide loogilisust, jälgib ja kirjeldab oma arengut.</p>
<p>Tahab lahendada ka enda jaoks keerukamaid ülesandeid; on erinevaid toimivaid lahendusi otsides püsiv. On suunatud enamike oma oskuste ja teadmiste osas arengule ja paremaks saamisele.</p>	<p>Tahab lahendada ka enda jaoks keerukamaid ülesandeid; on erinevaid toimivaid strateegiaid otsides püsiv. Väärtustab õppimist: on suunatud oma oskustes ja teadmistes arengule ja paremaks saamisele. Valib eri tegevuste puhul teadlikult kõige sobivama saavutuseesmärgi.</p>
<p>Oskab täiskasvanu toel oma motivatsiooni suunata: põhjendab oma tegevuste väärtust, lähtudes enda lähematest ja kaugematest eesmärkidest. Tänu sellele suudab enamasti püsida ka enda jaoks raskete ja igavate tegevuste ja ülesannete juures.</p>	<p>Oskab enamasti iseseisvalt oma motivatsiooni suunata: põhjendab oma tegevuste väärtust, lähtudes enda lähematest ja kaugematest eesmärkidest. Tänu sellele suudab üldiselt püsida ka enda jaoks raskete ja igavate tööolüükude ja tööde juures. Integreerib tegevused konkreetses valdkonnas enda ülejäänud väärtuste ja vajadustega kooskõlalisteks.</p>
<p>Teadvustab oma emotsioone; kasutab olukorrale kohaseid viise (nt emotsiooni muutvaid mõtteid) nendega toimetulekuks; oskab mõtestada ebaõnnestumist arengukohana; mõistab teiste inimeste vaatenurki ja väljendab kohasel viisil empaatiat; oskab küsida abi.</p>	<p>Teab ja kasutab situatsioonile sobivaid viise (nt emotsiooni muutvaid mõtteid) oma emotsioonidega toimetulekuks; oskab mõtestada ebaõnnestumist arengukohana; mõistab teiste inimeste vaatenurki ja väljendab kohasel viisil empaatiat; oskab küsida abi.</p>
<p>Märkab nähtuste vahelisi seoseid ja erinevaid seostamise aluseid. Otsib ja leiab erinevaid viise probleemi lahendamiseks. Kombineerib eri valdkondade teadmisi ja põhjendab tekkiva terviku kasulikkust.</p>	<p>Märkab nähtuste vahelisi seoseid ja erinevaid seostamise aluseid. Otsib ja leiab erinevaid viise probleemi lahendamiseks. Kombineerib eri valdkondade teadmisi uudsel moel ja põhjendab tekkiva terviku kasulikkust.</p>
<p>Suunamisel tunneb ära halvasti defineeritud probleeme, oskab neid määratleda, põhjuste üle arutleda ja lahendusviise pakkuda. Suunamisel hindab ja selgitab lahenduse tulemuslikkust ja sobivust ning lahenduskäiku.</p>	<p>Tunneb ära halvasti defineeritud ja keerukaid probleeme, oskab neid määratleda, põhjuste üle arutleda ja lahendusviise pakkuda. Peale probleemi lahendamist hindab lahendusviiside efektiivsust, lahendusprotsessi ja tulemust.</p>
<p>Seab eesmärged ning planeerib eesmärkide saavutamise aega, tegevusi ja vahendeid. Põhjendab tegevuste järjestust, vajadusel muudab plaane paindlikult. Seab kaugemaid eesmärged ja kavandab nende poole liikumist.</p>	<p>Seab endale ja ühises tegevuses ka teistele eesmärged ning planeerib eesmärkide saavutamise aega, etappe, tegevusi ja vahendeid. Põhjendab tegevuste järjestust, vajadusel muudab plaane paindlikult. Seab kaugemaid eesmärged ja kavandab nende poole liikumist.</p>
<p>Mõistab kokkulepitud seadusi ja väärtusi ühiskonna ning keskkonna jätkusuutlikkuse tagamiseks ja järgib neid. Tegeleb eakohasel tasemel looduskeskkonnas ja ühiskonnas ettetulevate probleemide ennetamise ja lahendamiseks. Tegutseb jätkusuutlikkust arvestavalt ning saab aru, et jätkusuutlikkuse põhimõte on majanduse ja ettevõtluse suhtes ülimal.</p>	<p>Mõistab kokkulepitud seadusi ja väärtusi ühiskonna ning keskkonna jätkusuutlikkuse tagamiseks ja järgib neid. Tegutseb teadliku ja aktiivse kodanikuna looduskeskkonnas ja ühiskonnas ettetulevate probleemide ennetamisel ja lahendamisel. Analüüsib kriitiliselt ja argumenteeritult ettevõtlusega seotud teemasid. Tegutseb jätkusuutlikkust arvestavalt ning saab aru, et jätkusuutlikkuse põhimõte on majanduse ja ettevõtluse suhtes ülimal.</p>

LISA 5. ETTEVÕTLUSÕPPE ÕPIVÄLJUNDID ÜLDHARIDUSES (2)

	1.–3. kl	4.–6. kl
Algatusvõime	Teeb suunamisel ettepanekuid ja näitab üles aktiivsust. Kaasab tegevustesse teisi.	Teeb ettepanekuid, algatab tegevusi ja näitab üles aktiivsust. Kaasab tegevustesse teisi.
Suhtlusoskused	Suunamisel märkab ja tõlgendab sotsiaalset infot ja arutleb erinevate reageerimisviiside üle sotsiaalsetes olukordades;	Suunamisel märkab ja tõlgendab sotsiaalset infot ja oskab sobivalt reageerida; oskab tõlgendada teiste emotsioone; suhelda kohaselt erinevates keskkondades (veeb, telefon, näost-näkk suhtlemine), valida konteksti sobiv suhtlemisregister; teha suhtlemisel teiste käitumisele kohaseid omistusi, mõistab eakohast nalja ja osata nalja teha; käitub prosotsiaalselt.
Koostööoskused	Tegutseb koos teistega ja arvestab teistega. Täidab suunamisel grupis eri rolle. Mõistab ühistegevuse vajadust; väljendab kaaslaste valikul isiklikku eelistust; oskab välja tuua põhjused kaaslaste valikul; arvestab kaaslaste vajaduste ja võimalustega ühistegevuses.	Tegutseb koos teistega, vastutab enda tegevuse eest grupis või võrgustikus, arvestab teistega. Täidab grupis eri rolle. Mõistab ja selgitab ühistegevuse eeliseid üksinda tegutsemise ees; valib teadlikult kaaslased; oskab valida ja luua sobivad suhted oluliste kaaslaste ja asjakohaste täiskasvanutega.
Keskkonna mõistmine	Saab aru, mis on ettevõtlus ja kes on ettevõtja.	Teab ettevõtluse võimalusi erinevates kontekstides.
Ärivõimaluste avastamise ja kasutamise oskus	Oskab tuua näiteid ettevõtete tegevuse tähtsusest inimestele toodete loomisel	Saab lihtsustatud kujul aru turgude toimimisest ja tunneb ettevõtluse põhimõisteid.
Finantskirjaoskus	Tunneb ressursi mõistet majanduse kontekstis. Mõistab lihtsustatud tasemel majandusringlust ja teab, miks on olemas maksusüsteem.	Tunneb ressursi mõistet majanduse kontekstis. Mõistab majandusringlust ja maksusüsteemi, tunneb finantsteenuste liike.

7.–9. kl	10.–12. kl
<p>Teeb ettepanekuid, algatab tegevusi, näitab üles aktiivsust ja osaleb otsustusprotsessides kooli tasandil. Kaasab tegevustesse teisi.</p>	<p>Teeb ettepanekuid, algatab tegevusi, näitab üles aktiivsust ja osaleb otsustusprotsessides kooli ja kogukonna tasandil. Kaasab tegevustesse teisi.</p>
<p>Märkab ja tõlgendab sotsiaalset infot ja oskab sobivalt reageerida; oskab tõlgendada teiste emotsioone; suhelda kohaselt erinevates keskkondades (veeb, telefon, näost-näku suhtlemine), valida konteksti sobiv suhtlemisregister; teha suhtlemisel teiste käitumisele kohaseid omistusi, mõistab nalja ja osata nalja teha; käitub prosotsiaalselt.</p>	<p>Märkab ja tõlgendab sotsiaalset infot ja oskab sobivalt reageerida; oskab tõlgendada teiste emotsioone; suhelda kohaselt erinevates keskkondades (veeb, telefon, näost-näku suhtlemine), valida konteksti sobiv suhtlemisregister; teha suhtlemisel teiste käitumisele kohaseid omistusi, mõistab nalja ja osata nalja teha; käitub prosotsiaalselt.</p>
<p>Tegutseb koos teistega, vastutab enda tegevuse eest grupis või võrgustikus, arvestab teistega. Täidab grupis eri rolle, vastutab enda otsuste ja tegevuste eest ning liidri rollis lahendab erinevaid olukordi ja erimeelsusi. Valib teadlikult kaaslaste ühistegevuseks lähtuvalt kirjeldatud ülesandest; kirjeldab ühist eesmärki; arvestab kaaslaste tugevuste ja nõrkustega ühise eesmärgi saavutamisel; peab kaaslaste panust väärtuslikuks; tunnus- tab kaaslaste nende panuse eest; võtab vastutuse oma tegevuse eest; valib teadlikult meeskonnas/ rühmas sobivad käitumisviisid.</p>	<p>Tegutseb koos teistega, vastutab enda tegevuse eest grupis või võrgustikus, arvestab teistega. Täidab grupis eri rolle, ning liidri rollis leiab ühise eesmärgi, lahendab erinevaid olukordi ja erimeelsusi ning vastutab rühma eest. kaasab eesmärgist lähtuvalt vajalikke inimesi;</p>
<p>Mõistab ettevõtluse võimalusi erinevates kontekstides.</p>	<p>Mõistab, analüüsib ja hindab ettevõtluse võimalusi erinevates kontekstides. On ettevõtlik ja teab, mida teha oma ettevõtte asutamiseks. Suhtub positiivselt ettevõtlusesse ning oskab hinnata endas ettevõtjale vajalikke omadusi ja neid arendada.</p>
<p>Saab aru turgude toimimisest. Suunamisel või grupitööna kavandab lihtsa ärimudeli või -projekti, hindab vajalikke ressursse ja tunneb ettevõtluse põhimõisteid.</p>	<p>Saab aru turgude toimimisest. Kavandab lihtsa ärimudeli või -projekti, hindab vajalikke ressursse ja tunneb ettevõtluse põhimõisteid.</p>
<p>Suunamisel või grupitööna koostab lihtsa ärimudeli, oskab kavandada ressursside kasutamist. Mõistab majandusringlust ja maksusüsteemi, teeb eesmärgipäraseid valikuid finantsteenuste kasutamisel.</p>	<p>Koostab lihtsa ärimudeli, oskab kavandada ressursside kasutamist. Mõistab majandusringlust ja maksusüsteemi, teeb eesmärgipäraseid valikuid finantsteenuste kasutamisel.</p>

LISA 6. ETTEVÕTLUSÕPPE ÕPIVÄLJUNDID KUTSEHARIDUSES

	Kutsehariduse 2. tase	Kutsehariduse 3. tase
Meta-tunnetus	Mõtleb suunamisel probleeme lahendades ka sellele, kuidas ta neid lahendab ja kuidas ta probleemidest mõtleb; jälgib ja kirjeldab oma arengut.	Mõtleb erinevates olukordades (nt probleeme lahendades) lahenduse leidmise protsessile ja iseenda mõtlemisele, vajadusel korrigeerib oma lähenemisviisi või lahenduskäiku; jälgib ja kirjeldab oma arengut.
Arengu-uskumused ja meisterlikkuse püüe	Tahab lahendada ka enda jaoks keerukamaid ülesandeid; on erinevaid toimivaid lahendusi otsides püsiv. Tahab saada oma oskustes ja teadmistes paremaks.	Tahab lahendada ka enda jaoks keerukamaid ülesandeid; on erinevaid toimivaid lahendusi otsides püsiv. On suunatud enamike oma oskuste ja teadmiste osas arengule ja paremaks saamisele.
Autonoomne motivatsioon	Oskab suunamisel põhjendada oma tegevuste väärtust, lähtudes enda lähematest ja kaugematest eesmärkidest. Tänu sellele suudab enamasti püsida ka enda jaoks raskete ja igavate tegevuste ja ülesannete juures.	Oskab iseseisvalt oma motivatsiooni suunata: põhjendab oma tegevuste väärtust, lähtudes enda lähematest ja kaugematest eesmärkidest. Tänu sellele suudab enamasti püsida ka enda jaoks raskete ja igavate tegevuste ja ülesannete juures.
Emotsioonidega toimetulek	Teadvustab oma emotsioone; kasutab sobivaid viise nendega toimetulekuks; mõistab teiste inimeste vaatenurka ja väljendab kohasel viisil empaatiat; oskab küsida abi.	Teadvustab oma emotsioone; kasutab olukorrale kohaseid viise (nt ennast toetavaid mõtteid) nendega toimetulekuks; oskab mõtestada ebaõnnestumist arengukohana; mõistab teiste inimeste vaatenurki ja väljendab kohasel viisil empaatiat; oskab küsida abi.
Loovus	Märkab nähtuste vahelisi seoseid ja erinevaid seostamise aluseid. Otsib erinevaid viise probleemi lahendamiseks. Kombineerib eri valdkondade teadmisi.	Märkab nähtuste vahelisi seoseid ja erinevaid seostamise aluseid. Otsib ja leiab erinevaid viise probleemi lahendamiseks. Kombineerib eri valdkondade teadmisi ja põhjendab tekkiva terviku kasulikkust.
Probleemide lahendamise oskus	Suunamisel tunneb ära ja määratleb probleeme, arutleb põhjuste üle ja otsib lahendusviise. Suunamisel hindab ja selgitab lahenduse tulemuslikkust ja sobivust ning lahenduskäiku.	Suunamisel tunneb ära halvasti defineeritud probleeme, oskab neid määratleda, põhjuste üle arutleda ja lahendusviise pakkuda. Suunamisel hindab ja selgitab lahenduse tulemuslikkust ja sobivust ning lahenduskäiku.
Planeerimis-oskus	Suunamisel tunneb ära ja määratleb probleeme, arutleb põhjuste üle ja otsib lahendusviise. Suunamisel hindab ja selgitab lahenduse tulemuslikkust ja sobivust ning lahenduskäiku.	Suunamisel tunneb ära halvasti defineeritud probleeme, oskab neid määratleda, põhjuste üle arutleda ja lahendusviise pakkuda. Suunamisel hindab ja selgitab lahenduse tulemuslikkust ja sobivust ning lahenduskäiku.

Kutsehariduse 4. tase	Kutsehariduse 5. tase
<p>Mõtleb erinevates olukordades (nt probleeme lahendades) lahenduse leidmise protsessile ja iseenda mõtlemisele, vajadusel korrigeerib oma lähenemisviisi või lahenduskäiku; hindab enda ja teiste mõtlemisoperatsioonide loogilisust, jälgib ja kirjeldab oma arengut.</p>	<p>Mõistab metatunnetuse (enda mõtlemise jälgimise ja suunamise) olulisust keerukate ettevõtlusega seotud probleemide lahendamisel. Oskab põhjendada õnnestumisi ja ebaõnnestumisi ja suudab leida neile erinevaid tõlgendusi. Korrigeerib vajadusel paindlikult oma mõtlemis- ja tegutsemisstrateegiaid.</p>
<p>Tahab lahendada ka enda jaoks keerukamaid ülesandeid; on erinevaid toimivaid strateegiaid otsides püsiv. Väärtustab õppimist: on suunatud oma oskustes ja teadmistes arengule ja paremaks saamisele. Valib eri tegevuste puhul teadlikult kõige sobivama saavutuseesmärgi.</p>	<p>Käsitleb keerulisi probleeme vajaliku väljakutsena; on püsiv raskuste ilmnedes ja keskendub erinevate lahendusstrateegiatega otsimisele. Teab, et edu saavutamine, sh ettevõtluses, on aega ja pingutust nõudev ka parimatel ning et selleks vajalik võimekus on arendatav kõigil inimestel. Suhtub vigadesse ja nendest õppimisse kui edu ja arengu loomulikku osasse. Eristab erinevaid saavutusorientatsioone ja nende mõju tegevuse (sh ettevõtluse kontekstis) tulemuslikkusele. Suudab keskenduda oma oskuste, teadmiste ja pädevuste sisulisele arendamisele.</p>
<p>Oskab iseseisvalt oma motivatsiooni suunata: põhjendab oma tegevuste väärtust, lähtudes enda lähematest ja kaugematest eesmärkidest. Tänu sellele suudab püsida ka enda jaoks raskete ja igavate tööolõikude ja tööde juures. Integreerib tegevused konkreetsetes valdkonnas enda ülejäänud väärtuste ja vajadustega kooskõlalisteks.</p>	<p>Teab autonoomse ja kontrollitud motivatsiooni mõju ettevõtliku tegutsemise efektiivsusele. Oskab oma ettevõtlusega seotud tegutsemise raames püstitada mõtestatud eesmärgid ning tegutseda püsivalt nende saavutamisel, sõltumata tegevuse raskusest või keerukusest. Integreerib tegevused konkreetsetes valdkonnas enda ülejäänud väärtuste ja vajadustega kooskõlalisteks.</p>
<p>Teab ja kasutab situatsioonile sobivaid viise (nt ennast toetavaid mõtteid) oma emotsioonidega toimetulekuks; oskab mõtestada ebaõnnestumist arengukohana; mõistab teiste inimeste vaatenurki ja väljendab kohasel viisil empaatiat; oskab küsida abi.</p>	<p>Teab, et ettevõtluskeskkond on muutlik ja ennustamatu ning et ettevõtlusega kaasnevad negatiivsed emotsioonid, millega tuleb ennast ning teisi säästvalt toime tulla. Teab, et on olemas kohased ja vähem kohased emotsioonide reguleerimise viisid ning oskab neid paindlikult kasutada.</p>
<p>Märkab nähtuste vahelisi seoseid ja erinevaid seostamise aluseid. Otsib ja leiab erinevaid viise probleemi lahendamiseks. Kombineerib eri valdkondade teadmisi uudsel moel ja põhjendab tekkiva terviku kasulikkust.</p>	<p>Mõistab, et loovuse olemus seisneb oskuses leida nähtuste vahel seoseid ja sarnasusi ning genereerida mitmesuguseid ideid ja lahendusi, sh ka keerukate ettevõtlusega seotud probleemide kontekstis. Teab, et loovus on arendatav ning teab harjutamise olulisust loovuse arengus.</p>
<p>Tunneb ära halvasti defineeritud ja keerukaid probleeme, oskab neid määratleda, põhjuste üle arutleda ja lahendusviise pakkuda. Peale probleemi lahendamist hindab lahendusviiside efektiivsust, lahendusprotsessi ja tulemust.</p>	<p>Teab ja oskab probleemilahenduse etappe (äratundmine, määratlemine, põhjuste leidmine, lahendusviiside leidmine, hinnang lahendusviisidele ja lahendusele) halvasti defineeritud ja teadmiste rikaste probleemide kontekstis ettevõtluses.</p>
<p>Tunneb ära halvasti defineeritud ja keerukaid probleeme, oskab neid määratleda, põhjuste üle arutleda ja lahendusviise pakkuda. Peale probleemi lahendamist hindab lahendusviiside efektiivsust, lahendusprotsessi ja tulemust.</p>	<p>Teab ja oskab probleemilahenduse etappe (äratundmine, määratlemine, põhjuste leidmine, lahendusviiside leidmine, hinnang lahendusviisidele ja lahendusele) halvasti defineeritud ja teadmiste rikaste probleemide kontekstis ettevõtluses.</p>

LISA 6. ETTEVÕTLUSÕPPE ÕPIVÄLJUNDID KUTSEHARIDUSES (2)

	Kutsehariduse 2. tase	Kutsehariduse 3. tase
Eetilisus ja jätkusuutlikkus	Teab kokkulepitud seadusi ja väärtusi ühiskonna ning keskkonna jätkusuutlikkuse tagamiseks ja järgib neid. Märkab ja arutleb probleemide üle ühiskonnas ja looduskeskkonnas. Tegutsedes pöörab tähelepanu teiste olendite ja keskkonna heaolule.	Mõistab kokkulepitud seadusi ja väärtusi ühiskonna ning keskkonna jätkusuutlikkuse tagamiseks ja järgib neid. Tegutseb teadliku ja aktiivse kodanikuna looduskeskkonnas ja ühiskonnas ettetulevate probleemide ennetamise ja lahendamiseks. Tegutseb jätkusuutlikkust arvestavalt ning saab aru, et jätkusuutlikkuse põhimõte on majanduse ja ettevõtluse suhtes ülim.
Algatusvõime	Teeb ettepanekuid, algatab tegevusi ja näitab üles aktiivsust. Kaasab tegevustesse teisi.	Teeb ettepanekuid, algatab tegevusi, näitab üles aktiivsust ja osaleb otsustusprotsessides kooli tasandil. Kaasab tegevustesse teisi.
Suhtlusoskused	Suunamisel märkab ja tõlgendab sotsiaalset infot ja oskab sobivalt reageerida; oskab tõlgendada teiste emotsioone; suhelda kohaselt erinevates keskkondades (veeb, telefon, näost-näkkude suhtlemine), valida konteksti sobiv suhtlemisregister; teha suhtlemisel teiste käitumisele kohaseid omistusi, mõistab eakohast nalja ja osata nalja teha; käitub prosotsiaalselt.	Märkab ja tõlgendab sotsiaalset infot ja oskab sobivalt reageerida; oskab tõlgendada teiste emotsioone; suhelda kohaselt erinevates keskkondades (veeb, telefon, näost-näkkude suhtlemine), valida konteksti sobiv suhtlemisregister; teha suhtlemisel teiste käitumisele kohaseid omistusi, mõistab nalja ja osata nalja teha; käitub prosotsiaalselt.
Koostööoskused	Tegutseb koos teistega, vastutab enda tegevuse eest grupis või võrgustikus, arvestab teistega. Täidab grupis eri rolle (mõistab ja selgitab ühistegevuse eeliseid üksinda tegutsemise ees; valib teadlikult kaaslased; oskab valida ja luua sobivad suhted oluliste kaaslaste ja asjakohaste täiskasvanutega)	Tegutseb koos teistega, vastutab enda tegevuse eest grupis või võrgustikus, arvestab teistega. Täidab grupis eri rolle, vastutab enda otsuste ja tegevuste eest ning liidri rollis lahendab erinevaid olukordi ja erimeelsusi. Valib teadlikult kaaslased ühistegevuseks lähtuvalt kirjeldatud ülesandest; kirjeldab ühist eesmärki; arvestab kaaslaste tegevuste ja nõrkustega ühise eesmärgi saavutamisel; peab kaaslaste panust väärtuslikuks; tunnus- tab kaaslasi nende panuse eest; võtab vastutuse oma tegevuse eest; valib teadlikult meeskonnas/ rühmas sobivad käitumisviisid).
Keskkonna mõistmine	Teab ettevõtluse võimalusi erinevates kontekstides.	Mõistab ettevõtluse võimalusi erinevates kontekstides.
Ärivoimaluste avastamise ja kasutamise oskus	Saab lihtsustud kujul aru turgude toimimisest ja tunneb ettevõtluse põhimõisteid.	Saab aru turgude toimimisest. Suunamisel/grupitööna kavandab lihtsa ärimudeli või -projekti, hindab vajalikke ressursse ja tunneb ettevõtluse põhimõisteid.
Finantskirjaoskus	Tunneb ressursi mõistet majanduse kontekstis. Mõistab majandusringlust ja maksusüsteemi, tunneb finantsteenuste liike.	Suunamisel/grupitööna koostab lihtsa ärimudeli, oskab kavandada ressursside kasutamist. Mõistab majandusringlust ja maksusüsteemi, teeb eesmärgipäraseid valikuid finantsteenuste kasutamisel.

Kutsehariduse 4. tase	Kutsehariduse 5. tase
<p>Mõistab kokkulepitud seadusi ja väärtusi ühiskonna ning keskkonna jätkusuutlikkuse tagamiseks ja järgib neid. Tegutseb teadliku ja aktiivse kodanikuna looduskeskkonnas ja ühiskonnas ettetulevate probleemide ennetamisel ja lahendamisel. Analüüsib kriitiliselt ja argumenteeritult ettevõtlusega seotud teemasid. Tegutseb jätkusuutlikkust arvestavalt ning saab aru, et jätkusuutlikkuse põhimõtte on majanduse ja ettevõtluse suhtes ülilm.</p>	<p>Arutleb ja otsustab (sh majandustegevuses) looduskeskkonna ja ühiskonna jätkusuutlikkust arvestavalt; järgib oma tegevuses eetika, sh ärieetika põhimõtteid. Näitab üles kodanikuaktiivsust, huvitub keskkonnas ja ühiskonnas tekkivatest probleemidest. Mõtestab ja analüüsib kokkuleppeid ühiskonnas; argumenteerib sisukalt ja vastutustundlikult.</p>
<p>Teeb ettepanekuid, algatab tegevusi, näitab üles aktiivsust ja osaleb otsustusprotsessides kooli ja kogukonna tasandil. Kaasab tegevustesse teisi.</p>	<p>Märkab muutuse ja tegutsemise vajadusi; algatab tegevusi kõrgkooli tasandil, kõrgkooli väliselt konkreetse sihtgrupi või kogukonna tasandil. Teeb ettepanekuid tegevuste korraldamiseks lähi- ja laiemas keskkonnas, kaasates teisi. Hindab ja maandab riske.</p>
<p>Märkab ja tõlgendab sotsiaalset infot ja oskab sobivalt reageerida; oskab tõlgendada teiste emotsioone; suhelda kohaselt erinevates keskkondades (veeb, telefon, näost-näku suhtlemine), valida konteksti sobiv suhtlemisregister; teha suhtlemisel teiste käitumisele kohaseid omistusi, mõistab nalja ja osata nalja teha; käitub prosotsiaalselt.</p>	<p>Märkab ja tõlgendab sotsiaalset infot ja reageerib sobivalt; tõlgendab teiste emotsioone; Valib olukorra ja eesmärgiga sobiva suhtlemisviisi ja -kanali; mõistab nalja ja oskab nalja teha; käitub prosotsiaalselt. Suhtleb eesmärgi saavutamiseks erinevate partneritega efektiivselt ja eesmärgipäraselt, arvestab erinevate seisukohtadega; esitleb ideid ja lahendusi.</p>
<p>Tegutseb koos teistega, vastutab enda tegevuse eest grupis või võrgustikus, arvestab teistega. Täidab grupis eri rolle, ning liidri rollis leiab ühise eesmärgi, lahendab erinevaid olukordi ja erimeelsusi ning vastutab rühma eest. kaasab eesmärgist lähtuvalt vajalikke inimesi;</p>	<p>Valib ja kujundab meeskonna; lähtub tegevuses ühistest eesmärkidest; vastutab enda ja oma meeskonna tegevuse eest; loob harmoonilised suhted meeskonnas; toetab grupi ühiste väärtuste ja normide teket ja nendest kinni pidamist; tunnustab grupiliikmete panust.</p>
<p>Mõistab, analüüsib ja hindab ettevõtluse võimalusi erinevates kontekstides. On ettevõtlik ja teab, mida teha oma ettevõtte asutamiseks. Suhtub positiivselt ettevõtlusesse ning oskab hinnata endas ettevõtjale vajalikke omadusi ja neid arendada.</p>	<p>Mõistab majanduse ning ettevõtluse põhimõtteid ja arengutendentse õpitavas valdkonnas; oskab iseseisvalt analüüsida, rakendada ja võrrelda äri- ja tegutsemisvõimalusi erinevates ettevõtluskeskkondades ja eri tasanditel (piirkondlik, riigi või globaalne);</p>
<p>Saab aru turgude toimimisest. Kavandab lihtsa ärimudeli või -projekti, hindab vajalikke ressursse ja tunneb ettevõtluse põhimõtteid.</p>	<p>Mõistab ettevõtlusprotsesse ning turgude toimimist ja turgudele sisenemise strateegiaid; rakendab äriideede loomise, hindamise ja arendamise meetodeid; analüüsib ärivõimalusi lähtuvalt lahendamist vajavatest probleemidest, katmata turuniššidest ja arengutrendidest; kavandab ärimudeli (või lihtsa äriplaani/-projekti) arvestades turu võimaluste ja olemasolevate ressursidega.</p>
<p>Koostab lihtsa ärimudeli, oskab kavandada ressursside kasutamist. Mõistab majandusringlust ja maksusüsteemi, teeb eesmärgipäraseid valikuid finantsteenuste kasutamisel.</p>	<p>Kasutab finantsalaseid põhiteadmisi isiklike ja äri- või muu ideega seotud otsuste tegemiseks; koostab ärimudeli finantsosa, arvestades kapitali kaasamise võimalusi.</p>

LISA 7. ETTEVÕTLUSÕPPE ÕPIVÄLJUNDID KÕRGHARIDUSES

	Bakalaureuseõpe ja rakenduskõrgharidus	Magistriõpe
Meta-tunnetus	Mõistab metatunnetuse (enda mõtlemise jälgimise ja suunamise) olulisust keerukate ettevõtlusega seotud probleemide lahendamisel. Oskab põhjendada õnnestumisi ja ebaõnnestumisi ja suudab leida neile erinevaid tõlgendusi. Korrigeerib vajadusel paindlikult oma mõtlemis- ja tegutsemisstrateegiaid.	Mõistab metatunnetuse (enda mõtlemise jälgimise ja suunamise) olulisust keerukate ettevõtlusega seotud probleemide lahendamisel. Oskab põhjendada õnnestumisi ja ebaõnnestumisi ja suudab leida neile erinevaid tõlgendusi. Korrigeerib vajadusel paindlikult oma mõtlemis- ja tegutsemisstrateegiaid. Märkab muutusi ja arengut enda ja teiste mõtlemises, strateegiates ja võimekuses.
Arengu- uskumused ja meister- likkuse püüe	Käsitleb keerulisi probleeme vajaliku väljakutsena; on püsiv raskuste ilmnedes ja keskendub erinevate lahendusstrateegiatega otsimisele. Teab, et edu saavutamine, sh ettevõtluses, on aega ja pingutust nõudev ka parimatel ning et selleks vajalik võimekus on arendatav kõigil inimestel. Suhtub vigadesse ja nendest õppimisse kui edu ja arengu loomuliku osasse. Eristab erinevaid saavutusorientatsioone ja nende mõju tegevuse (sh ettevõtluse kontekstis) tulemuslikkusele. Suudab keskenduda oma oskuste, teadmiste ja pädevuste sisulisele arendamisele.	Käsitab keerulisi probleeme vajaliku väljakutsena; on püsiv raskuste ilmnedes ja keskendub erinevate lahendusstrateegiatega otsimisele. Teab, et edu saavutamine, sh ettevõtluses, on aega ja pingutust nõudev ka parimatel ning et selleks vajalik võimekus on arendatav kõigil inimestel. Suhtub vigadesse ja nendest õppimisse kui edu ja arengu loomuliku osasse. Tuginevalt teadmiste võimete arengu kohta oskab kujundada keskkonda (tagasiside, tunnustamise, motiveerimise abil), mis toetab tema meeskonna arenguuskumusele tuginevat mõtteraamistikku. Eristab erinevaid saavutusorientatsioone ja nende mõju tegevuse (sh ettevõtluse kontekstis) tulemuslikkusele ning märkab neid inimestel enda ümber. Suudab keskenduda oma oskuste, teadmiste ja pädevuste sisulisele arendamisele.
Autonoomne motivatsioon	Teab autonoomse ja kontrollitud motivatsiooni mõju ettevõtliku tegutsemise efektiivsusele. Oskab oma ettevõtlusega seotud tegutsemise raames püstitada mõtestatud eesmärgid ning tegutseda püsivalt nende saavutamisel, sõltumata tegevuse raskusest või keerukusest. Integreerib tegevused konkreetsetes valdkonnas enda ülejäänud väärtuste ja vajadustega kooskõlalisteks.	Teab autonoomse ja kontrollitud motivatsiooni mõju ettevõtliku tegutsemise efektiivsusele. Oskab ettevõtlusega seotud tegevuse raames püstitada mõtestatud eesmärgid ning tegutseda järjekindlalt nende saavutamisel, sõltumata tegevuse raskusest või keerukusest. Loob meeskonna jaoks autonoomset motivatsiooni toetava keskkonna.
Emotsiooni- dega toime- tulek	Teab, et ettevõtluskeskkond on muutlik ja ennustamatu ning et ettevõtlusega kaasnevad negatiivsed emotsioonid, millega tuleb ennast ning teisi säästvalt toime tulla. Teab, et on olemas kohased ja vähem kohased emotsioonide reguleerimise viisid ning oskab neid paindlikult kasutada.	Teab, et ettevõtluskeskkond on muutlik ja ennustamatu ning et ettevõtlusega kaasnevad negatiivsed emotsioonid, millega tuleb ennast ning teisi säästvalt toime tulla. Teab, et on olemas kohased ja vähem kohased emotsioonide reguleerimise viisid. Suudab paindlikult valida situatsioonile sobivaid emotsioonide reguleerimise viise.
Loovus	Mõistab, et loovuse olemus seisneb oskuses leida nähtuste vahel seoseid ja sarnasusi ning genereerida mitmesuguseid ideid ja lahendusi, sh ka keerukate ettevõtlusega seotud probleemide kontekstis. Teab, et loovus on arendatav ning teab harjutamise olulisust loovuse arengus.	Mõistab, et loovuse olemus seisneb oskuses leida nähtuste vahel seoseid ja sarnasusi ning genereerida mitmesuguseid ideid ja lahendusi, sh ka keerukate ettevõtlusega seotud probleemide kontekstis. Teab, et loovus on arendatav ning teab harjutamise olulisust loovuse arengus. Oskab enda jaoks huvipakkavas ettevõtlusega seotud valdkonnas iseenda loovust arendada.

Doktoriõpe

Mõistab metatunnetuse (enda mõtlemise jälgimise ja suunamise) olulisust keerukate ettevõtlusega seotud probleemide lahendamisel. Oskab põhjendada õnnestumisi ja ebaõnnestumisi ja suudab leida neile erinevaid tõlgendusi. Korrigeerib vajadusel paindlikult oma mõtlemis- ja tegutsemisstrateegiaid. Märkab muutusi ja arengut enda ja teiste mõtlemises, strateegiates ja võimekuses.

Käsitab keerulisi probleeme vajaliku väljakutsena; on püsiv raskuste ilmnedes ja keskendub erinevate lahendusstrateegiate otsimisele. Teab, et edu saavutamine, sh ettevõtluses, on aega ja pingutust nõudev ka parimatel ning et selleks vajalik võimekus on arendatav kõigil inimestel. Suhtub vigadesse ja nendest õppimisse kui edu ja arengu loomulikku osasse. Tuginevalt teadmistele võimete arengu kohta oskab kujundada keskkonda (tagasiside, tunnustamise, motiveerimise abil), mis toetab tema meeskonna arenguuskumusele tuginevat mõtteraamistikku. Mõistab, kuidas tema erialavaldkond saab aidata lahendada tänaseid probleeme maailmas tema erialavaldkonnaga seotult või laiemalt. Eristab erinevaid saavutusorientatsioone ja nende mõju tegevuse (sh ettevõtluse kontekstis) tulemuslikkusele ning märkab neid inimestel enda ümber. Suudab keskenduda oma oskuste, teadmiste ja pädevuste sisulisele arendamisele.

Teab autonoomse ja kontrollitud motivatsiooni mõju ettevõtliku tegutsemise efektiivsusele. Oskab ettevõtlusega seotud tegevuse raames püstitada mõtestatud eesmärgid ning tegutseda järjekindlalt nende saavutamisel, sõltumata tegevuse raskusest või keerukusest. Autonoomselt motiveerituna mõtestab oma teadus- või arendustöös selle oodatavat tulemust ühiskonna kasu võtmes. Loob meeskonna jaoks autonoomset motivatsiooni toetava keskkonna. Paneb tähele, milline on meeskonnakaaslaste motivatsioonitüüp ning selle mõju tegevuse efektiivsusele.

Teab, et ettevõtluskeskkond on muutlik ja ennustamatu ning et ettevõtlusega kaasnevad negatiivsed emotsioonid, millega tuleb ennast ning teisi säästvalt toime tulla. Teab, et on olemas kohased ja vähem kohased emotsioonide reguleerimise viisid. Suudab paindlikult valida situatsioonile sobivaid emotsioonide reguleerimise viise.

Mõistab, et loovuse olemus seisneb oskuses leida nähtuste vahel seoseid ja sarnasusi ning genereerida mitmesuguseid ideid ja lahendusi, sh ka keerukate ettevõtlusega seotud probleemide kontekstis. Teab, et loovus on arendatav ning teab harjutamise olulisust loovuse arengus. Oskab enda jaoks huvipakkavas ettevõtlusega seotud valdkonnas iseenda loovust arendada.

LISA 7. ETTEVÕTLUSÕPPE ÕPIVÄLJUNDID KÕRGHARIDUSES (2)

	Bakalaureuseõpe ja rakenduskõrgharidus	Magistriõpe
Probleemide lahendamise oskus	Teab ja oskab ära tunda probleemilahenduse etappe (äratundmine, määratlemine, põhjuste leidmine, lahendusviiside leidmine, hinnang lahenduskäigule ja lahendusele) halvasti defineeritud ja keeruliste probleemide kontekstis ettevõtluses.	Teab ja oskab teadlikult rakendada probleemilahenduse etappe (äratundmine, määratlemine, põhjuste leidmine, lahendusviiside leidmine, hinnang lahenduskäigule ja lahendusele) halvasti defineeritud ja teadmisrikaste probleemide lahendamisel ettevõtluses.
Planeerimis- oskus	Mõistab planeerimise olulisust ettevõtlusprotsessis. Teab planeerimiseks vajalikke samme ettevõtluses eesmärkide saavutamisel (eesmärgi püstitamine, nt kasumi teenimine, väärtuse loomine; tegevuste prioriseerimine ja järjestamine, vahendite kavandamine, vajadusel plaanide korrigeerimine).	Mõistab planeerimise olulisust ettevõtlusprotsessis. Teab ning oskab planeerida vajalikke samme ettevõtluses eesmärkide saavutamisel (eesmärgi püstitamine, nt kasumi teenimine, väärtuse loomine; tegevuste prioriseerimine ja järjestamine, vahendite kavandamine, vajadusel plaanide korrigeerimine).
Eetilisus ja jätkusuutlikkus	Arutleb ja otsustab (sh majandustegevuses) looduskeskkonna ja ühiskonna jätkusuutlikkust arvestavalt; järgib oma tegevuses eetika, sh ärietika põhimõtteid. Näitab üles kodanikuaktiivsust, huvitub keskkonnas ja ühiskonnas tekkivatest probleemidest. Mõtestab ja analüüsib kokkuleppeid ühiskonnas; argumenteerib sisukalt ja vastutustundlikult.	Arutleb ja otsustab (sh majandustegevuses) looduskeskkonna ja ühiskonna jätkusuutlikkust arvestavalt; järgib oma tegevuses eetika, sh ärietika põhimõtteid. Näitab üles kodanikuaktiivsust, huvitub keskkonnas ja ühiskonnas tekkivatest probleemidest. Mõtestab ja analüüsib kokkuleppeid ühiskonnas; argumenteerib sisukalt ja vastutustundlikult.
Algatus- võime	Märkab muutuse ja tegutsemise vajadusi; algatab tegevusi kõrgkooli tasandil, kõrgkooli väliselt konkreetse sihtgrupi või kogukonna tasandil. Teeb ettepanekuid tegevuste korraldamiseks lähi- ja laiemas keskkonnas, kaasates teisi. Hindab ja maandab riske.	Märkab muutuse ja tegutsemise vajadusi; algatab tegevusi kõrgkooli tasandil, kõrgkooli väliselt konkreetse sihtgrupi või kogukonna tasandil. Teeb ettepanekuid tegevuste korraldamiseks lähi- ja laiemas keskkonnas, kaasates teisi. Hindab ja maandab riske.
Suhtlus- oskused	Märkab ja tõlgendab sotsiaalset infot ja reageerib sobivalt; tõlgendab teiste emotsioone; Valib olukorra ja eesmärgiga sobiva suhtlemisviisi ja -kanali; mõistab nalja ja oskab nalja teha; käitub prosotsiaalselt. Suhtleb eesmärgi saavutamiseks erinevate partneritega efektiivselt ja eesmärgipäraselt, arvestab erinevate seisukohtadega; esitleb ideid ja lahendusi.	Märkab ja tõlgendab sotsiaalset infot ja reageerib sobivalt; tõlgendab teiste emotsioone; Valib olukorra ja eesmärgiga sobiva suhtlemisviisi ja -kanali; mõistab nalja ja oskab nalja teha; käitub prosotsiaalselt. Suhtleb eesmärgi saavutamiseks erinevate partneritega efektiivselt ja eesmärgipäraselt, arvestab erinevate seisukohtadega; esitleb ideid ja lahendusi.

Doktoriõpe

Teab ja oskab teadlikult rakendada probleemilahenduse etappe (äratundmine, määratlemine, põhjuste leidmine, lahendusviiside leidmine, hinnang lahenduskäigule ja lahendusele) halvasti defineeritud ja teadmiskastade probleemide lahendamisel ettevõtluses. Toetab oma meeskonnaliikmete pädevuste arengut.

Mõistab planeerimise olulisust ettevõtlusprotsessis. Teab ning oskab planeerida vajalikke samme ettevõtluses eesmärkide saavutamisel (eesmärgi püstitamine, nt kasumi teenimine, väärtuse loomine; tegevuste prioriseerimine ja järjestamine, vahendite kavandamine, vajadusel plaanide korrigeerimine).

Arutleb ja otsustab (sh majandustegevuses) looduskeskkonna ja ühiskonna jätkusuutlikkust arvestavalt; järgib oma tegevuses eetika, sh ärietika põhimõtteid. Näitab üles kodanikuaktiivsust, huvitub keskkonnas ja ühiskonnas tekkivatest probleemidest. Mõtestab ja analüüsib kokkuleppeid ühiskonnas; argumenteerib sisukalt ja vastutustundlikult; on eeskujuks eetiliste ja jätkusuutlike otsuste tegemisel ja eetilises käitumises

Märkab muutuse ja tegutsemise vajadusi; algatab tegevusi kõrgkooli tasandil, kõrgkooli väliselt konkreetse sihtgrupi või kogukonna tasandil. Teeb ettepanekuid tegevuste korraldamiseks lähi- ja laiemas keskkonnas, kaasates teisi. Hindab ja maandab riske.

Märkab ja tõlgendab sotsiaalset infot ja reageerib sobivalt; tõlgendab teiste emotsioone; Valib olukorra ja eesmärgiga sobiva suhtlemisviisi ja -kanali; mõistab nalja ja oskab nalja teha; käitub prosotsiaalselt. Suhtleb eesmärgi saavutamiseks erinevate partneritega efektiivselt ja eesmärgipäraselt, arvestab erinevate seisukohtadega; esitleb ideid ja lahendusi.

LISA 7. ETTEVÕTLUSÕPPE ÕPIVÄLJUNDID KÕRGHARIDUSES (3)

	Bakalaureuseõpe ja rakenduskõrgharidus	Magistriõpe
Koostöö- oskused	Valib ja kujundab meeskonna; lähtub tegevuses ühistest eesmärkidest; vastutab enda ja oma meeskonna tegevuse eest; loob harmoonilised suhted meeskonnas; toetab grupi ühiste väärtuste ja normide teket ja nendest kinni pidamist; tunnustab grupiliikmete panust.	Valib ja kujundab meeskonna; lähtub tegevuses ühistest eesmärkidest; vastutab enda ja oma meeskonna tegevuse eest; loob harmoonilised suhted meeskonnas; toetab grupi ühiste väärtuste ja normide teket ja nendest kinni pidamist; tunnustab grupiliikmete panust.
Keskkonna mõistmine	Mõistab majanduse ning ettevõtluse põhimõtteid ja arengutendentse õpitavas valdkonnas; oskab iseseisvalt analüüsida, rakendada ja võrrelda äri- ja tegutsemisvõimalusi erinevates ettevõtluskeskkondades ja eri tasanditel (piirkondlik, riigi või globaalne);	Analüüsib ja hindab kriitiliselt väärtust loovaid äri- ja tegutsemisvõimalusi ettevõtluskeskkonda ja eri piirkondlikke tasandid arvestades; hindab enda karjäärivõimalusi ettevõtja või ettevõtliku töötajana ja korraldab oma elu ettevõtlikult.
Ärivõimalus- te avastami- se ja kasuta- mise oskus	Mõistab ettevõtlusprotsesse ning turgude toimimist ja turgudele sisenemise strateegiaid; rakendab äriideede loomise, hindamise ja arendamise meetodeid; analüüsib ärivõimalusi lähtuvalt lahendamist vajavatest probleemidest, katmata turuniššidest ja arengutrendidest; kavandab ärimudeli (või lihtsa äriplaani/-projekti), arvestades turu võimaluste ja olemasolevate ressurssidega.	Mõistab ettevõtlusprotsesse ning turgude toimimist ja turgudele sisenemise strateegiaid; rakendab äriideede loomise, hindamise ja arendamise meetodeid; hindab ärivõimalusi lähtuvalt lahendamist vajavatest probleemidest, katmata turuniššidest ja arengutrendidest; kavandab äriplaani/-projekti, arvestades turu võimaluste ja olemasolevate ressurssidega.
Finants- kirjaoskus	Kasutab finantsalaseid põhiteadmisi isiklike ja äri- või muu ideega seotud otsuste tegemiseks; koostab ärimudeli finantsosa, arvestades kapitali kaasamise võimalusi.	Kasutab finantsalaseid teadmisi isiklike finantsalaste otsuste tegemiseks ja äri- või muu ideega seotud finantstegevuste planeerimisteks; koostab äriplaani finantsosa arvestades kapitali kaasamise võimalusi.

Doktoriõpe

Valib ja kujundab meeskonna; lähtub tegevuses ühistest eesmärkidest; vastutab enda ja oma meeskonna tegevuse eest; loob harmoonilised suhted meeskonnas; toetab grupi ühiste väärtuste ja normide teket ja nendest kinni pidamist; tunnustab grupiliikmete panust.

Analüüsib ja hindab kriitiliselt väärtust loovaid äri- ja tegutsemisvõimalusi ettevõtluskeskkonda ja eri piirkondlikke tasandid arvestades; hindab enda karjäärivõimalusi ettevõtja või ettevõtliku töötajana ja korraldab oma elu ettevõtlikult.

Mõistab ettevõtlusprotsesse ning turgude toimimist ja turgudele sisenemise strateegiaid; rakendab äriideede loomise, hindamise ja arendamise meetodeid; hindab ärivõimalusi lähtuvalt lahendamist vajavatest probleemidest, katmata turuniššidest ja arengutrendidest; kavandab äriplaani/-projekti, arvestades turu võimaluste ja olemasolevate ressurssidega.

Tunneb majandus- ja juhtimisarvestuse põhimõtteid. Kasutab finantsalaseid teadmisi isiklike finantsalaste otsuste tegemiseks ja äri- või muu ideega seotud finantstegevuste planeerimisteks; koostab äriplaani finantsosa arvestades kapitali kaasamise võimalusi.

LISA 8. BAASMOODULITE EESMÄRGID JA ÕPIVÄLJUNDID

Ettevõtlusõppe baasmoodul teise taseme kutseõppes (põhikool ja kutseõpe)	Ettevõtlusõppe baasmoodul kolmanda taseme kutseõppes	Ettevõtlusõppe baasmoodul neljanda taseme kutseõppes (gümnaasium ja kutseõpe)
1 EKAP	2 EKAP	6 EKAP
EQF/EKR 2. tase	EQF/EKR 3. tase	EQF/EKR 4. tase
<p>Õpetusega taotletakse, et õpilasel on valmisolek (teadmised, oskused, hoiakud) olla ettevõtlik töötaja.</p>	<p>Õpetusega taotletakse, et õpilasel on valmisolek (teadmised, oskused, hoiakud) olla ettevõtlik töötaja ja mõista oma võimalusi töömaailmas.</p>	<p>Õpetusega taotletakse, et õpilane on omandanud pädevuse (teadmised, oskused, hoiakud), mis võimaldab tal olla ettevõtlik töötaja ja luua iseendale töökoht.</p>
<p>ÕV1. kirjeldab ettevõtlust õpitavas valdkonnas</p>	<p>ÕV1. Mõistab ettevõtte toimimise põhimõtteid ja ettevõtlikku töötaja olulisust ettevõttele</p>	<p>ÕV1. Mõistab ärivõimalusi, lähtudes iseenda eeldustest ja oskustest ning keskkonna toetavatest ja piiravatest teguritest.</p>
<p>ÕV2. Mõistab oma majanduslikke vajadusi lähtudes oma valikutest ja ressursside piiratusest,</p>	<p>ÕV2. Mõistab oma võimalusi töömaailmas lähtudes iseenda eeldustest ja oskustest ning keskkonna toetavatest ja piiravatest teguritest.</p>	<p>ÕV2. Kavandab turundustegevused vastavalt äriidees kirjeldatud tootele, tarbijale ja turutingimustele.</p>
	<p>ÕV3. Mõistab tulude ja kulude kujunemise põhimõtteid.</p>	<p>ÕV3. Mõistab ettevõtte eelarvestamise, finantseerimise ja majandusarvestuse põhimõtteid, lähtudes õigusaktidest ja heast tavast.</p>
		<p>ÕV4. Kavandab ettevõtluse õpitavas valdkonnas lähtudes äriideest ja ettevõtluskeskkonnast.</p>

Ettevõtlusõppe baasmoodul viienda taseme kutseõppes (kutseõpe)	Ettevõtluse baasmoodul kõrghariduse esimesel astmel (bakalaureuseõpe ja rakenduskõrgharidus)	Ettevõtluse baasmoodul kõrghariduse teisel astmel (magistriõpe)
6 EKAP	3-6 EAP	3-6 EAP
EQF/EKR 5. tase	EQF/EKR 6. tase	EQF/EKR 7. tase
<p>Õpetusega taotletakse, et õpilane on omandanud pädevuse (teadmised, oskused ja hoiakud), mis võimaldab tal olla ettevõtlik töötaja ning luua ja juhtida väikeettevõtet õpitavas valdkonnas.</p>	<p>Võimaldada õppijal läbida ettevõtlusprotsess, et ta saaks teha põhjendatud valikuid edasise karjääri kavandamiseks (nt. töötamisel ettevõtja või ettevõtliku töötajana). Õppijal on võimalus kujundada loovat mõtlemist, õppida ettevõtliku käitumise põhimõtteid ning omandada teadmised äri võimaluste äratundmise, äriidee arendamise, hindamise ning rakendamise kohta erinevates ettevõtluskeskkondades.</p>	<p>Võimaldada üliõpilastel meeskonnatöona valitud idee alusel planeerida ettevõtlusprotsess, kavandada ärimudel ja selle alusel äriplaan toetamiseks neid nii nende ettevõtjaks kui ka ettevõtlikuks töötajaks saamisel. Kujundada arusaam ettevõtja rollist ning ettevõtte rajamise ja arendamise (sh kasvu)protsessi põhitõdedest, anda teadmisi ettevõtte majandustegevuse olulisematest külgedest erinevates ettevõtluskeskkondades.</p>
<p>ÕV1. Hindab äri võimalusi, arvestades iseenda eeldusi ja ettevõtluskeskkonda.</p>	<p>ÕV. Analüüsib ennast ja oma rolli meeskonnas ja ettevõtlusprotsessis ÕV. Rakendab äriidee loomise, arendamise ja hindamise meetodeid.</p>	<p>ÕV. Hindab enda võimeid algatada meeskonnatööd ja tegutseda äriidee arendamisel ning käsitseda riske. ÕV. Hindab äri võimalusi lähitaval lahendamist vajavatest probleemidest, katmata turuniššidest ja arengutrendidest.</p>
<p>ÕV2. Kavandab turundustegevused vastavalt äriidees valitud tootele, tarbijale ja kirjeldatud turutingimustele.</p>	<p>ÕV. Analüüsib ettevõtlusprotsessi ja ettevõtluskeskkonda ning selle mõju kavandatavale ettevõttele. ÕV. Kavandab turundustegevusi lähtuvalt turust ja klientidest</p>	<p>ÕV. Analüüsib ettevõtlusprotsessi etappe ja äri planeerimist. ÕV. Teeb tegevusharu ja turuanalüüsi ning koostab kavandatava ettevõtte strateegiad, sh turundustegevused.</p>
<p>ÕV3. Kavandab ettevõtte eelarvestamise, finantseerimise ja majandusarvestuse põhimõtteid, lähtudes õigusaktidest ja heast tavast.</p>	<p>ÕV. Kavandab ärimudeli, lähtudes ettevõtluskeskkonna teguritest ja eetika põhimõtetest. ÕV. Esitab ideid sh. ärimudelit</p>	<p>ÕV. Hindab kavandatava ettevõtte kasumlikkust ja jätkusuutlikkust finantsprognooside alusel.</p>
<p>ÕV4. Korraldab ettevõtte juhtimise ja arenduse lähtuvalt ärimudelist.</p>		<p>ÕV. Esitleb ja põhjendab äriplani ja hindab selle elluviimise otstarbekust.</p>

LISA 9. ETTEVÕTLUSÕPPE MOODULID ÜLDHARIDUSES Põhikooli ja gümnaasiumi valikainete moodulid

Üldharidus

Põhikooli valikõppeaine „Ettevõtlusõpetus III kooliastmele“

Eesmärk: Ettevõtlusõppe eesmärk on anda baasteadmisi ettevõtlusest ning arendada noortes ettevõtlikku hoiakut ja kujundada ettevõtluspädevust.

Õpiväljundid / Õpitulemused

Õpilane:

- 1) püstitab eesmärged, vastutab oma ideede elluviimise eest ning rakendab meeskonnatöö võtteid;
- 2) saab aru ettevõtluse tähtsusest igapäevaelus ja ühiskonnas;
- 3) on positiivse hoiakuga ettevõtluse ja ettevõtjate suhtes;
- 4) kirjeldab enda võimeid, oskusi ja võimalusi tegutsemiseks ettevõtliku kodanikuna;
- 5) mõistab hariduse, oskuste ja kogemuste tähtsust konkureerimiseks tööturul;
- 6) teeb eesmärgipäraseid valikuid raha kasutamisel;
- 7) tegutseb säästliku ja keskkonnateadliku tarbijana.

Ülevaade aine fookusest ja mahust ja peamistest teemadest.

Ettevõtlusõpetus annab ülevaate ettevõtte toimimisest ja ettevõtluse tähtsusest ühiskonnas. Ettevõtlusõpetus aitab paremini mõista inimtegevuse ja keskkonna vastastikuseid seoseid, ressursside nappust; kujundab õpilastes ettevõtluspädevust, enesejuhtimise, sotsiaalsete olukordade lahendamise, loova mõtlemise ja ettevõtluskeskkonnas tegutsemise kaudu. Õpilased õpivad hindama oma oskusi ja arenguvõimalusi töömaailmas toimetulekuks.

Ettevõtlusõpetuse aine on jagatud kolmeks suuremaks teemaks:

I. Ettevõtluskeskkond,

II. Võimalused töömaailmas

III. Finantsid.

Aine maht on 35 tundi. Ettevõtlusõpet võib põhikoolis õpetada valikainena või lõimituna teiste õppeainetega.

LISA 9. ETTEVÕTLUSÕPPE MOODULID ÜLDHARIDUSES

Põhikooli ja gümnaasiumi valikainete moodulid

Üldharidus

Gümnaasiumi valikkursus „Ettevõtlusõpetus”

Eesmärk: Ettevõtlusõppe eesmärk on anda baastadmisi ettevõtlusest kujundada arusaamist ühiskonnas toimuvatest nähtustest ja protsessidest, arendada õpilastes ettevõtlikku ja keskkonda väärtustavat ning säästvat eluhoiakut, probleemide lahendamise ja uurimise oskusi.

Õpiväljundid / Õpitulemused

Õpilane

- mõistab, analüüsib ja hindab erisuguseid võimalusi ettevõtluseks;
- on ettevõtlik ja tunneb ettevõtluse põhimõisteid;
- teab, mida teha oma ettevõtte asutamiseks ja juhtimiseks;
- suhtub positiivselt ettevõtlusesse ning oskab hinnata endas ettevõtjale vajalikke omadusi ja neid arendada;
- saab aru turgude toimimisest ja kavandab turundusstrateegia;
- koostab lihtsa ärimudeli, hindab vajalikke ressursse ja kavandab nende kasutamist;
- mõistab ja selgitab majandusringlust ja maksusüsteemi, teeb eesmärgipäraseid valikuid finantsteenuste kasutamisel.

Ülevaade aine fookusest ja mahust ja peamistest teemadest.

Ettevõtlusõpetuse kursusel omandatakse teadmisi ja oskusi, mis võimaldavad õpilasel olla ettevõtlik kodanik ja ettevõtja; mõtestada ettevõtlusvõimalusi lähtuvalt enda huvidest, eesmärkidest, arengupotentsiaalidest. Õpitakse analüüsima tööturu nõudmisi ja pakkumisi, nägema ja hindama oma soove ning võimalusi. Õppides näevad õpilased keskkonna, inimese ja majanduselu vastastikuseid suhteid ning säästva eluviisi vajadust.

Ettevõtlusõpetuse kursus on jagatud neljaks suuremaks teemaks:

I. Ettevõtluskeskkond

II. Ettevõtte alustamine

III. Turg ja turundus

IV. Finantsid

Aine maht 35 tundi, kooli eripärast lähtuvalt ja teemade süvendatud käsitlemiseks saab valikkursust laiendada 70 tunnini.

LISA 9. ETTEVÕTLUSÕPPE MOODULID ÜLDHARIDUSES Ettevõtluspädevuse lõimimine õppeprotsessi kirjeldustesse

Üldharidus

Ettevõtluspädevuse lõimimine õppeprotsessi kirjeldustesse

Eesmärk: Juhendmaterjal „Ettevõtluspädevuse maatriksi alapädevused õppeprotsessi kirjelduses“ on mõeldud nii põhikooli kui ka gümnaasiumi aineõpetajate toetamiseks ettevõtluspädevuse arendamisel erinevates õppeainetes.

Õpiväljundid / Õpitulemused

Ettevõtluspädevuse arendamine kõigis kooliastmetes ja lõimituna erinevatesse õppeainetesse loob aluse edukaks karjääriks ja igapäevaseks toimetulekuks, sh ettevõtlusvaldkonnas tegutsemiseks.

Ülevaade juhendmaterjali fookusest ja mahust.

Juhendmaterjal on ettevõtluspädevus lahti kirjutatud ja alapädevuste seosed kaardistatud erinevate õppeainete õppeprotsessi kirjelduste alusel koos täpsustavate näidetega vastavalt teemale ja kooliastmele. Esitatud on selle aine **seosed ettevõtlusega**.

Õppeprotsessi kirjelduse seos ettevõtluspädevuse maatriksiga alapädevuste kaudu on esitatud ainevaldkondade ja kooliastmete kaupa 12 õppeaines.

LISA 10. ETTEVÕTLUSÕPPE MOODULID KUTSEHARIDUSES

Kutsehariduse baasmoodul kutsestandardi 2. tasemele

Kutseharidus

Ettevõtlusõppe moodul teise taseme kutseõppekavades

Eesmärk: Ettevõtlusõppe õpetusega taotletakse, et õpilasel on valmisolek (teadmised, oskused, hoiakud) olla ettevõtlik töötaja

Õpiväljundid

Õpilane:

- 1) kirjeldab ettevõtlust õpitavas valdkonnas
- 2) mõistab oma majanduslikke vajadusi lähtudes oma valikutest ja ressursside piiratuses

Ülevaade aine fookusest ja mahust ja peamistest teemadest.

Ettevõtlusõppe baasmoodul on mõeldud kasutamiseks valikõpingute või lõimitud moodulina teise taseme kutseõppe õppekavades, laiendades ja täiendades põhiõpingute moodulis „Töölase suhtlemise alused“ omandatud esmaseid ettevõtlusalaseid kutseoskusi.

Ettevõtlusõpetus annab ülevaate ettevõtte toimimisest ja ettevõtluse tähtsusest ühiskonnas. Ettevõtlusõpetus aitab paremini mõista inimtegevuse ja keskkonna vastastikuseid seoseid, ressursside nappust; kujundab õpilastes ettevõtluspädevust, enesejuhtimise, sotsiaalsete olukordade lahendamise, loova mõtlemise ja ettevõtluskeskkonnas tegutsemise kaudu. Õpilased õpivad hindama oma oskusi ja arenguvõimalusi töömaailmas toimetulekuks.

Ettevõtlusõppe mooduli on üks teema:

Ettevõtluskeskkond,

Ettevõtlusõppe mooduli maht on 1 EKAP. Ettevõtlusõpet võib kutsekoolis õpetada valikainena või lõimituna teiste õppeainetega.

Ettevõtlusõppe baasmoodul

Teise taseme kutseõpe

ÕV1. kirjeldab ettevõtlust õpitavas valdkonnas

Teadmised ettevõtlusest, ettevõtte toimimisest, ettevõtja ootustest töötajale.

Oskused suhelda ja koostööd teha.

Hoiakud: positiivne hoiak ettevõtluse suhtes, enesemotivatsioon,

HK1.1. kirjeldab juhendi alusel õpitava valdkonna ettevõtte toimimist

HK1.2. kirjeldab juhendamisel ettevõtlikku töötajat

ÕV2. mõistab oma majanduslikke vajadusi lähtudes oma valikutest ja ressursside piiratuses

Teadmised tuludest ja nende allikatest, kuludest ja nende sihist.
Oskused loetleda, kirjeldada ja põhjendada tulusid ja kulusid, planeerimisoskus.
Hoiakud: algatusvõime.

HK2.1. kirjeldab juhendamisel ühe nädala tulusid ja kulusid

HK2.2. kavandab juhendamisel nädala kulutused arvestades oodatavaid tulusid

LISA 10. ETTEVÕTLUSÕPPE MOODULID KUTSEHARIDUSES Kutsehariduse baasmoodul kutsestandardi 3. tasemele

Kutseharidus

Ettevõtlusõppe moodul kolmanda taseme kutseõppekavades

Eesmärk: õpetusega taotletakse, et õpilasel on valmisolek (teadmised, oskused, hoiakud) olla ettevõtlik töötaja ja mõista oma võimalusi töömaailmas

Õpiväljundid

Õpilane:

- 1) mõistab ettevõtte toimimise põhimõtteid ja ettevõtliku töötaja olulisust ettevõttele
- 2) mõistab oma võimalusi töömaailmas lähtudes iseenda eeldustest ja oskustest ning keskkonna toetavatest ja piiravatest teguritest
- 3) mõistab tulude ja kulude kujunemise põhimõtteid

Ülevaade aine fookusest ja mahust ja peamistest teemadest.

Ettevõtlusõppe baasmoodul on mõeldud kasutamiseks valikõpingute moodulina või lõimitult kolmanda taseme kutseõppe õppekavades, laiendades ja täiendades põhiõpingute moodulis „Karjääri planeerimine ja ettevõtluse alused“ omandatud esmaseid ettevõtlusalaseid kutseoskusi.

Ettevõtlusõpetus annab ülevaate ettevõtte toimimise põhimõtetest ja ettevõtliku töötaja olulisust ettevõttele. Ettevõtlusõpetus aitab paremini mõista inimtegevuse ja keskkonna vastastikuseid seoseid, ressursside nappust; kujundab õpilastes ettevõtluspädevust, enesejuhtimise, sotsiaalsete olukordade lahendamise, loova mõtlemise ja ettevõtluskeskkonnas tegutsemise kaudu. Õpilased õpivad hindama oma oskusi ja arenguvõimalusi töömaailmas toimetulekuks.

Ettevõtlusõppe moodulis on 3 teemat:

I. Ettevõtluskeskkond

II. Võimalused töömaailmas

III. Finantsid

Ettevõtlusõppe mooduli maht on 2 EKAP. Ettevõtlusõpet võib kutsekoolis õpetada valikainena või lõimituna teiste õppeainetega.

Ettevõtlusõppe baasmoodul Kolmanda taseme kutseõpe

ÕV1. mõistab ettevõtte toimimise põhimõtteid ja ettevõtliku töötaja olulisust ettevõttele

Teadmised ettevõtlusest, ettevõtte toimimisest ja ärimudelitest, ootustest töötajale ja meeskonnaliikmele.

Oskused kirjeldada ärimudelit, suhtlemis- ja koostööoskus, meeskonnatööoskus, esitlusoskus.

Hoiakud: positiivne hoiak ettevõtluse suhtes, loovus, enesemotivatsioon, algatusvõime, emotsioonide juhtimine.

HK1.1 selgitab juhendi alusel ettevõtte toimimist sh ärimudelit õpitavas valdkonnas

HK1.2 kirjeldab juhendi alusel ootusi töötajale ja meeskonnaliikmele

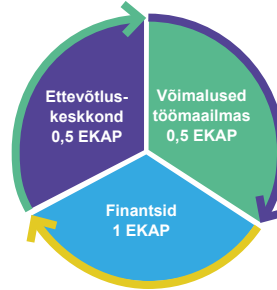
Teadmised tulude ja kulude ringkäigust, ressurssidest, ettevõtte kuludest ja tuludest, eelarvest ja töötasust.

Oskused eelarvete koostamiseks, analüüsi- ja planeerimisoskus.

Hoiakud: süsteemmõtlemine, eetilisus.

HK3.1 koostab juhendamisel iseenda sissetulekute ja väljaminekute tasakaalustatud eelarve

HK3.2 kirjeldab juhendamisel töötasu kujunemist ja komponente

ÕV2. mõistab oma võimalusi töömaailmas lähtudes iseenda eeldustest ja oskustest ning keskkonna toetatavatest ja piiratavatest teguritest

Teadmised ettevõtluskeskkonnast, karjääri planeerimisest, kultuuridevahelistest erinevustest.

Oskused hinnata enda võimalusi ja riske, analüüsi- ja planeerimisoskus, karjääriplaani koostamine.

Hoiakud: positiivne hoiak, enesemotivatsioon, loovus, kultuuriteadlikkus.

HK2.2 koostab juhendi alusel tegevusplaani töömaailmas toimetulekuks lähtudes õpitava valdkonna ettevõtluskeskkonnast

HK2.1 selgitab juhendi alusel iseenda tugevaid ja nõrku külgi ning keskkonna võimalusi ja ohte

HK3.2 kirjeldab juhendamisel ettevõtte tulusid ja kulusid

LISA 10. ETTEVÕTLUSÕPPE MOODULID KUTSEHARIDUSES Kutsehariduse baasmoodul kutsestandardi 4. tasemele

Kutseharidus

Neljanda taseme kutseõppe, sh kutsekeskharidusõppe

Eesmärk: õpetusega taotletakse, et õpilane on omandanud pädevuse (teadmised, oskused, hoiakud), mis võimaldab tal olla ettevõtlik töötaja ja luua iseendale töökoht

Õpiväljundid

Õpilane:

- 1) mõistab ärivõimalusi lähtudes iseenda eeldustest ja oskustest ning keskkonna toetavatest ja piiravatest teguritest
- 2) kavandab turundustegevused äriidees kirjeldatud tootele, tarbijale ja turutingimustele
- 3) mõistab ettevõtte eelarvestamise, finantseerimise ja majandusarvestuse põhimõtteid lähtudes õigusaktidest ja heast tavast
- 4) kavandab ettevõtluse õpitavas valdkonnas lähtudes äriideest ja ettevõtluskeskkonnast

Ülevaade aine fookusest ja mahust ja peamistest teemadest.

Ettevõtlusõppe moodul on mõeldud kasutamiseks valikõpingute moodulina või lõimitult neljanda taseme kutseõppe sh kutsekeskharidusõppe õppekavades, laiendades ja täiendades põhiõpingute moodulis „Karjääri planeerimine ja ettevõtluse alused“ omandatud esmaseid ettevõtlusalaseid kutseoskusi.

Ettevõtlusõpetus annab ülevaate ettevõtte toimimisest ja ettevõtluse tähtsusest ühiskonnas. Ettevõtlusõpetus aitab paremini mõista inimtegevuse ja keskkonna vastastikuseid seoseid, ressursside nappust; kujundab õpilastes ettevõtluspädevust, enesejuhtimise, sotsiaalsete olukordade lahendamise, loova mõtlemise ja ettevõtluskeskkonnas tegutsemise kaudu. Õpilased õpivad hindama oma oskusi ja arenguvõimalusi töömaailmas toimetulekuks kas ettevõtliku töötajana või iseendale tööandjana.

Ettevõtlusõppe moodulis on 4 teemat:

I. Ettevõtluskeskkond

II. Turg ja turundus

III. Ettevõtlusega alustamine

IV. Finantsid

Ettevõtlusõppe mooduli maht on 6 EKAP. Ettevõtlusõpet võib kutsekoolis õpetada valikainena või lõimituna teiste õppeainetega.

Ettevõtlusõppe baasmoodul Neljanda taseme kutseõpe

ÕV1. mõistab ärivõimalusi lähtudes iseenda eeldustest ja oskustest ning keskkonna toetavatest ja piiravatest teguritest

Teadmised ettevõtlusest, ettevõtte toimimisest ja ettevõtjana tegutsemisest;

Oskused hinnata enda võimalusi ja riske; analüüsi ja planeerimisoskus.

Hoiakud: positiivne hoiak ettevõtluse suhtes, enesemotivatsioon; algatusvõime, kultuuri- ja keskkonna-teadlikkus.

ÕV3. mõistab ettevõtte eelarvestamise, finantseerimise ja majandusarvestuse põhimõtteid lähtudes õigusaktidest ja heast tavast

Teadmised majanduskeskkonnast,

tulude ja kulude ringkäigust, ressurssidest, ettevõtte kuludest ja tuludest, majandusarvestuse põhimõtetest, õigusaktidest.

Oskused eelarvete koostamiseks.

Hoiakud: süsteemmõtlemine, eetilisuus.

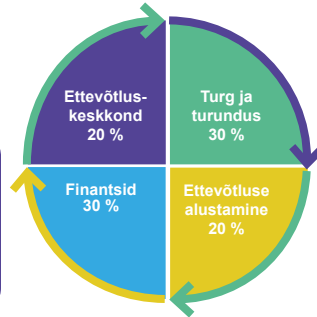
HK1.1 kirjeldab enda võimalusi tegutsemiseks ettevõtjana või ettevõtliku töötajana, lähtudes õpitava eriala ettevõtluskeskkonnast

HK1.2 selgitab juhendi alusel ettevõtte toimimist olemasolevas ettevõtluskeskkonnas

HK1.3 arutleb meeskonnas kavandatud äriidee teostatavuse üle

HK3.1 koostab juhendi alusel meeskonnatööna ettevõtte investeeringute ja tegevuskulude eelarve ning müügiprognosi

HK3.2 selgitab meeskonnatööna ettevõtte finantseerimisvõimalusi

HK2.1 kirjeldab meeskonnatööna sihtrühmi ja turgu lähtuvalt tootest

HK2.2 kirjeldab meeskonnatööna valitud turundustegevusi lähtuvalt sihtrühmast, turust ja tootest

HK4.1 koostab ärimudeli meeskonnatööna lähtudes valitud strateegiast

HK4.2 kirjeldab asutamise protsessi vastavalt valitud ettevõtlusvormile

HK4.3 hindab meeskonnatööna juhendamisel ettevõtte tasuvust lähtuvalt ärimudelist

ÕV2. kavandab turundustegevused äriidees kirjeldatud tootele, tarbijale ja turutingimustele

Teadmised nõudlusest, pakkumisest ja turu tasakaalust; konkurentsist, turunduseesmärgid ja -tegevustest.

Oskused toote, tarbija ja turu analüüsist ja turundustegevuste valikust, analüüsi-, suhtlemis-, koostöö-, probleemilahendus- ja planeerimisoskus.

Hoiakud: loovus, emotsioonide juhtimine, eetilisuus.

ÕV4. kavandab ettevõtluse õpitavas valdkonnas, lähtudes äriideest ja ettevõtluskeskkonnast

Teadmised ettevõtluskeskkonnast, ettevõtlusvormidest ja ettevõtte asutamise kohta.

Oskused ärimudeli koostamisest ja analüüsimisest, planeerimisoskus.

Hoiakud: algatusvõime, enesemotivatsioon, arenguskkumus, meisterlikkus, süsteemsus, suhtlemine, koostöö, eetilisuus.

LISA 10. ETTEVÕTLUSÕPPE MOODULID KUTSEHARIDUSES

Kutsehariduse spetsialiseeritud moodulid kutsestandardi 4. tasemele

Kutseharidus

Ettevõtlusõppe spetsialiseeritud moodulid neljanda taseme kutseõppes, sh kutsekeskharidusõppes

Eesmärk: õpetusega taotletakse, et õpilane on omandanud pädevuse (teadmised, oskused, hoiakud), mis võimaldab tal olla ettevõtlik töötaja ja luua iseendale töökoht a) teeninduses, b) tootmises või c) loomemajanduses

Õpiväljundid

Õpilane:

- 1) mõistab ärivõimalusi lähtudes iseenda eeldustest ja oskustest ning keskkonna toetavatest ja piiravatest teguritest
- 2) kavandab turundustegevused äriidees kirjeldatud tootele, tarbijale ja turutingimustele
- 3) mõistab ettevõtte eelarvestamise, finantseerimise ja majandusarvestuse põhimõtteid lähtudes õigusaktidest ja heast tavast
- 4) kavandab ettevõtluse õpitavas valdkonnas lähtudes äriideest ja ettevõtluskeskkonnast
- 5) *kavandab teenindusprotsessi lähtudes teenusedisaini põhimõtetest või
*kavandab tootmisprotsessi lähtudes ärimudelitest või
*kavandab loovusel, oskusel või andel põhinevast loomingulisest ideest toote või teenuse

* vastavalt spetsialiseerumisele on õpiväljundid erinevad.

Ülevaade aine fookusest ja mahust ja peamistest teemadest.

Ettevõtlusõppe spetsialiseeritud moodulid on mõeldud kasutamiseks valikõpingute moodulina neljanda taseme kutseõppe, sh kutsekeskharidusõppe õppekavades, laiendades ja täiendades põhiõpingute moodulis „Karjääri planeerimine ja ettevõtluse alused“ omandatud esmaseid ettevõtlusalaseid kutseoskusi.

Ettevõtlusõppe spetsialiseeritud moodulid on rakendatavad teeninduse, tootmise või loomemajandusega seotud erialadel. Moodulitel on 4 EKAP mahus ühisosa ja 2 EKAP mahus spetsialiseeritud osa.

Ettevõtlusõpetus annab ülevaate ettevõtte toimimisest ja ettevõtluse tähtsusest ühiskonnas. Ettevõtlusõpetus aitab paremini mõista inimtegevuse ja keskkonna vastastikuseid seoseid, ressursside nappust; kujundab õpilastes ettevõtluspädevust, enesejuhtimise, sotsiaalsete olukordade lahendamise, loova mõtlemise ja ettevõtluskeskkonnas tegutsemise kaudu. Õpilased õpivad hindama oma oskusi ja arenguvõimalusi töömaailmas toimetulekuks kas ettevõtliku töötajana või iseendale tööandjana.

Ettevõtlusõppe moodulis on 5 teemat:

I. Ettevõtluskeskkond

II. Turg ja turundus

III. Ettevõtlusega alustamine

IV. Finantsid

V. Spetsialiseerumine

Ettevõtlusõppe mooduli maht on 4+2 EKAP. Ettevõtlusõpet võib kutsekoolis õpetada valikainena või lõimituna teiste õppeainetega.

LISA 10. ETTEVÕTLUSÕPPE MOODULID KUTSEHARIDUSES

Kutsehariduse baasmoodul kutsestandardi 5. tasemele

Kutseharidus

Viienda taseme kutseõpe

Eesmärk: õpetusega taotletakse, et õpilane on omandanud pädevuse (teadmised, oskused ja hoiakud), mis võimaldab tal olla ettevõtlik töötaja ning luua ja juhtida ettevõtet õpitavas valdkonnas.

Õpiväljundid

Õpilane:

- 1) hindab ärivõimalusi, arvestades iseenda eeldusi ja ettevõtluskeskkonda
- 2) kavandab turundustegevused vastavalt äriidees valitud tootele, tarbijale ja turutingimustele
- 3) kavandab ettevõtte eelarvestamise, finantseerimise ja majandusarvestuse põhimõtteid, lähtudes õigusaktidest ja heast tavast
- 4) korraldab ettevõtte juhtimise ja arenduse, lähtudes ärimudelist

Ülevaade aine fookusest ja mahust ja peamistest teemadest.

Ettevõtlusõppe baasmoodul on mõeldud kasutamiseks valikõpingute moodulina või lõimitult viienda taseme kutseõppe ehk kutseeriharidusõppe õppekavades, laiendades ja täiendades põhiõpingute moodulis „Karjääriplaneerimine ja ettevõtlus“ omandatud ettevõtlusalaseid kutseoskusi.

Ettevõtlusõpetus annab ülevaate ettevõtte toimimisest ja ettevõtluse tähtsusest ühiskonnas. Ettevõtlusõpetus aitab paremini mõista inimtegevuse ja keskkonna vastastikuseid seoseid, ressursside nappust; kujundab õpilastes ettevõtluspädevust, enesejuhtimise, sotsiaalsete olukordade lahendamise, loova mõtlemise ja ettevõtluskeskkonnas tegutsemise kaudu. Õpilased õpivad hindama oma oskusi ja arenguvõimalusi töömaailmas toimetulekuks kas ettevõtliku töötajana või tööandjana.

Ettevõtlusõppe moodulis on 4 teemat:

I. Ettevõtluskeskkond

II. Turg ja turundus

III. Ettevõtte juhtimine

IV. Finantsid

Ettevõtlusõppe mooduli maht on 6 EKAP. Ettevõtlusõpet võib kutsekoolis õpetada valikainena või lõimituna teiste õppeainetega.

Ettevõtlusõppe baasmoodul Viienda taseme kutseõpe

ÕV1. hindab ärivõimalusi, arvestades iseenda eeldusi ja ettevõtluskeskkonda

Teadmised ettevõtlusest, ettevõtte toimimisest ja ettevõtjana tegutsemisest;

Oskused hinnata enda võimalusi ja riske; ärimudeli koostamine, analüüsi- ja planeerimisoskus

Hoiakud: positiivne hoiak ettevõtluse suhtes, enesemotivatsioon, algatusvõime, kultuuri- ja keskkonna-teadlikkus.

ÕV3. mõistab ettevõtte eelarvestamise, finantseerimise ja majandusarvestuse põhimõtteid lähtudes õigusaktidest ja heast tavast

Teadmised majanduskeskkonnast, tulude ja kulude ringkäigust, ressurssidest, ettevõtte kuludest ja tuludest, majandusarvestuse põhimõtetest, õigusaktidest.

Oskused eelarvete koostamiseks.

Hoiakud: süsteemmõtlemine, eetilisuus.

HK1.1 analüüsib enda võimalusi ettevõtjana või ettevõtliku töötajana, lähtudes vajalikest ressurssidest ja ärireektist

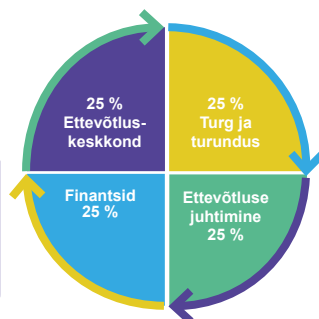
HK1.2 analüüsib meeskonnatööna õpitava valdkonna ettevõtte toimimist ja juhtimist ning selle keskkonda

HK1.3 analüüsib meeskonnatööna kavandatud äriidee uudsust ja teostatavust, arvestades sihtturgu ja ettevõtluskeskkonda

HK3.1 koostab meeskonnatööna ettevõtte investeeringute ja tegevuskulude eelarve ning müügiprognoosi, lähtudes äriideest ja turuanalüüsist

HK3.2 hindab meeskonnatööna erinevaid finantseerimisvõimalusi, lähtudes loodud äriidee valdkonnast

HK3.3 kavandab ettevõtte majandusarvestuse, lähtudes õigusaktidest ja heast tavast

HK2.1 analüüsib meeskonnatööna sihtrühmi ja turgu lähtuvalt tootest

HK2.2 põhjendab meeskonnatööna valitud turundustegevusi, lähtudes sihtrühmast, turust ja tootest

HK4.1 kavandab ettevõtte asutamistsesssi, lähtudes äriseadustikust

HK4.2 kavandab meeskonnatööna juhtimistegevused, lähtudes ettevõtte eesmärkidest

HK4.3 koostab ettevõtte arengustrateegia, lähtudes ärimudelist, finantsprognoosidest ja ettevõtluskeskkonnast

ÕV2. kavandab turundustegevused vastavalt äriidees valitud tootele, tarbijale ja turutingimustele

Teadmised nõudlusest, pakkumisest ja turu tasakaalust; konkurentsist, turunduseesmärkidest ja -tegevustest.

Oskused toote, tarbija ja turu analüüs ja turundustegevuste valik, analüüsi-, suhtlemis-, koostöö-, probleemi-lahendus- ja planeerimisoskus.

Hoiakud: loovus, emotsioonide juhtimine, eetilisuus.

ÕV4. korraldab ettevõtte juhtimise ja arenduse, lähtudes ärimudelist

Teadmised ettevõtluskeskkonnast, ettevõtte asutamisest, organisatsioonist ja juhtimisest, äriseadustest.

Oskused ettevõtte käivitamiseks ja strateegilisest juhtimisest, analüüsi- ja planeerimisoskus.

Hoiakud: algatusvõime, enesemotivatsioon, arengu-uskumus, meisterlikkus, süsteemsus, suhtlemine, koostöö, eetilisuus.

LISA 10. ETTEVÕTLUSÕPPE MOODULID KUTSEHARIDUSES

Kutsehariduse spetsialiseeritud moodulid kutsestandardi 5. tasemele

Kutseharidus

Ettevõtlusõppe spetsialiseeritud moodulid viienda taseme kutseõppe

Eesmärk: õpetusega taotletakse, et õpilane on omandanud pädevuse (teadmised, oskused ja hoiakud), mis võimaldab tal olla ettevõtlik töötaja ning luua ja juhtida ettevõtet a) teeninduses, b) tootmises või c) loomemajanduses.

Õpiväljundid

Õpilane:

- 1) hindab ärivõimalusi, arvestades iseenda eeldusi ja ettevõtluskeskkonda
 - 2) kavandab turundustegevused vastavalt äriidees valitud tootele, tarbijale ja turutingimustele
 - 3) kavandab ettevõtte eelarvestamise, finantseerimise ja majandusarvestuse põhimõtteid lähtudes õigusaktidest ja heast tavast
 - 4) korraldab ettevõtte juhtimise ja arenduse lähtuvalt ärimudelilt
 - 5) *kavandab teenindusprotsessi arvestades teenindusjuhtimise põhimõtteid ja valdkonnale kohaldatavaid nõudeid/või;
 - *kavandab tootmisprotsessi arvestades protsessijuhtimise põhimõtteid ja valdkonnale kohalduvaid nõudeid/või;
 - *kavandab loovusel, oskusel või andel põhinevast loomingulisest ideest loomeettevõtte
- *-vastavalt spetsialiseerumisele on õpiväljundid erinevad.

Ülevaade aine fookusest ja mahust ja peamistest teemadest.

Ettevõtlusõppe spetsialiseeritud moodulid on mõeldud kasutamiseks valikõpingute moodulina viienda taseme kutseõppe õppekavades, laiendades ja täiendades põhiõpingute moodulis „Karjääri planeerimine ja ettevõtluse alused“ omandatud esmaseid ettevõtlusalaseid kutseoskusi. Ettevõtlusõppe spetsialiseeritud moodulid on rakendatavad teeninduse, tootmise või loomemajandusega seotud erialadel. Moodulitel on 4 EKAP mahus ühisosa ja 2 EKAP mahus spetsialiseeritud osa.

Ettevõtlusõpetus annab ülevaate ettevõtte toimimisest ja ettevõtluse tähtsusest ühiskonnas. Ettevõtlusõpetus aitab paremini mõista inimtegevuse ja keskkonna vastastikuseid seoseid, ressursside nappust; kujundab õpilastes ettevõtluspädevust, enesejuhtimise, sotsiaalsete olukordade lahendamise, loova mõtlemise ja ettevõtluskeskkonnas tegutsemise kaudu. Õpilased õpivad hindama oma oskusi ja arenguvõimalusi töömaailmas toimetulekuks kas ettevõtliku töötajana või tööandjana.

Ettevõtlusõppe moodulis on 5 teemat:

- I. Ettevõtte ja ettevõtlus
- II. Turg ja turundus
- III. Ettevõtte juhtimine
- IV. Finantsid
- V. Spetsialiseerumine

Ettevõtlusõppe mooduli maht on 4+2 EKAP. Ettevõtlusõpet võib kutsekoolis õpetada valikainena või lõimituna teiste õppeainetega.

LISA 11. ETTEVÕTLUSÕPPE MOODULID KÕRGHARIDUSES Ettevõtluse baasmoodul

Ettevõtluse baasmoodul

Eesmärk: Baasmoodul võimaldab omandada ettevõtlusõppes bakalaureusetasemel vajalikke teadmisi, oskusi ja hoiakuid.

Õpiväljundid:

1. Analüüsib ennast ja oma rolli meeskonnas ja ettevõtlusprotsessis
2. Rakendab äriidee loomise, arendamise ja hindamise meetodeid
3. Analüüsib ettevõtlusprotsesse ja ettevõtluskeskkonda ning selle mõju kavandatavale ettevõttele
4. Kavandab turundustegevusi lähtuvalt turust ja klientidest
5. Kavandab ärimudeli lähtudes ettevõtluskeskkonna teguritest ja eetika põhimõtetest
6. Esitab argumenteeritult ja veenvalt oma ideid, sealhulgas ärimudelit

LISA 11. ETTEVÕTLUSÕPPE MOODULID KÕRGHARIDUSES

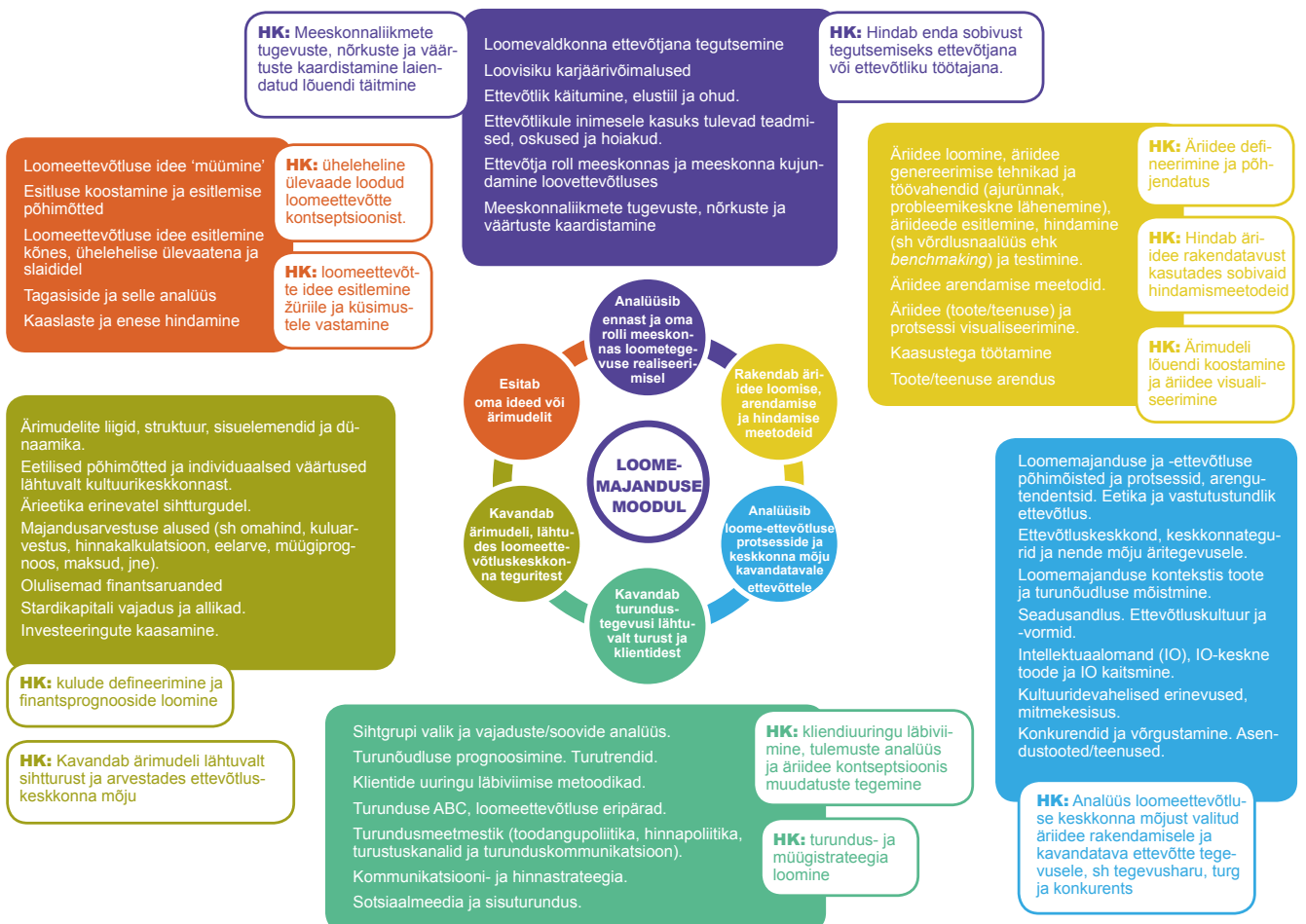
Loomeettevõtluse moodul

Loomeettevõtluse moodul

Eesmärk: Kursuse läbimine võimaldab mõista loomemajanduse probleemide olemust ja mõju ühiskonnas ning pakkuda välja raamistik tegutsemiseks professionaalina loomemajanduses (vabakutselisena, ettevõtjana või palgatöötajana).

Õpiväljundid:

1. Analüüsib ennast ja oma rolli meeskonnas loometegevuse realiseerimisel
2. Rakendab äriidee loomise, arendamise ja hindamise meetodeid intellektuaalomandi kommertsialiseerimiseks
3. Analüüsib loomeettevõtluse protsesse ja keskkonda ning selle mõju kavandatavale ettevõttele
4. Kavandab turundustegevusi lähtuvalt turust ja klientidest
5. Kavandab ärimudeli lähtudes loomeettevõtluskeskkonna teguritest ja eetika põhimõtetest
6. Esitleb oma või tiimi ideed või ärimudelit

LISA 11. ETTEVÕTLUSÕPPE MOODULID KÕRGHARIDUSES Humaniora ettevõtluse moodul

Humaniora ettevõtlusmoodul

Eesmärk: Kursuse läbimine võimaldab mõista ettevõtlustegevuse seoseid kultuuripraktikate, teaduse ja tehnoloogiaga ning koostada sellest lähtuv ettevõtluse alane projekt.

Õpiväljundid:

1. Analüüsib ennast ja oma rolli meeskonnas ettevõtlusprojekti koostamisel ja elluviimisel
2. Märkab äri võimalusi kultuuripraktikas ja intellektuaalomandiga seotud teemades
3. Lõimib kultuuripraktika ja intellektuaalomandi alased teadmised ja oskused ettevõtlusprotsesside ja -keskkonnaga
4. Rakendab kultuuripraktika ja intellektuaalomandiga seotud ettevõtlusprojekti loomise, arendamise ja hindamise meetodeid.
5. Koostab ettevõtlusega seotud valdkondliku projekti (sh näiteks üritus, teenus) ja/või toote prototüübi
6. Kaitseb ettevõtlusprojekti

LISA 11. ETTEVÕTLUSÕPPE MOODULID KÕRGHARIDUSES

Sotsiaalse ettevõtluse moodul

Sotsiaalse ettevõtluse moodul

Eesmärk: võimaldada mõista sotsiaalsete probleemide olemust ja mõju ühiskonnas ning pakkuda välja nende lahendamise variante ettevõtlustegevuse kaudu

Õpiväljundid:

1. Analüüsib ennast ja oma rolli meeskonnas sotsiaalsete probleemide lahendamisel
2. Hindab sotsiaalse ettevõtte (äri)võimalusi lähtvalt lahendamist vajavatest probleemidest
3. Analüüsib ettevõtluskeskkonda ja ettevõtlusprotsesse ning nende mõju kavandatavale ettevõttele
4. Idee arendamisel lähtub selle jätkusuutlikkusest ja keskendub pikaajalisele mõjule ühiskonnas
5. Koostab jätkusuutliku sotsiaalse ettevõtte ärimudeli (projektiidee), arvestades huvigruppide iseärasusi
6. Esitleb argumenteeritult sotsiaalse ettevõtluse ideid

Sotsiaalse ettevõtte idee 'müümine'
Äriidee esitlemine kõnes, väiklehena ja slaididel

Sotsiaalse ettevõtte idee lõpukaitsmine

Tagasiside ja selle analüüs

Kaaslaste ja enese hindamine

HK: väikleht loodud sotsiaalse ettevõtte kontseptsioonist

HK: sotsiaalse ettevõtte idee esitlemine žüriile ja küsimustele vastamine

Sotsiaalse ettevõtluse olemus

Probleemide tuumpõhjused ja tehnikad nende analüüsimiseks

Sotsiaalse ettevõtluse protsess

Näited sotsiaalsetest ettevõtjatest

7 päeva väljakutse: probleemi valik ja taustauuringu tegemine

Probleemi esitlemine

Probleemi laiemasse süsteemi asetamine

HK: individuaalne essee „Mina kui sotsiaalse muutuse looja“

HK: meeskondlikult 7 päeva väljakutse sooritamine

HK: 7 päeva väljakutse tulemuste esitlemine ja individuaalne refleksioon

Toote/teenuse arendamine

Turundus ja müük sotsiaalses ettevõtluses

Turundus- ja müügistrateegia loomine

Turu-uuringu läbiviimine: ärimudeli ja muutuste teooria valideerimine

Turu-uuringu tulemuste analüüs ja kontseptsioonis muutuste tegemine

HK: turundus- ja müügistrateegia loomine

HK: turu-uuringu läbiviimine, tulemuste analüüs ja muudatuste tegemine

Sissetulekuallikad: kasusaaja, klient, doonor
Sotsiaalse ärimudeli loomine

Eksisteerivate sotsiaalsete ettevõtete analüüs

Idee maksumus ja hinnakujundus, sh omahind, maksud, rahavood ja müügiprognosid

Investorid ja raha kaasamine sotsiaalses ettevõtluses

Seadusandlus ja riskid

HK: sissetulekuallikate analüüs ja ärimudeli hüpotees

HK: kulude defineerimine ja finantsprognoside loomine

HK: muutuste teooria loomine, sh mõju hindamise mehhanism

HK: missiooni- ja visioonikirjeldus

Probleemi ümbritseva süsteemi mõistmine, sh olemasolevad lahendused ja vajaka-jäämised süsteemis

Süsteemis olevatest „aukudest“ võimaluste leidmine sotsiaalsete probleemide lahendamiseks

Lahenduse positsioneerimine

Kliendi ja/või kasusaaja omaduste õppimine ja mõistmine, segmenteerimine

Lahenduse sidumine kliendi ja kasusaaja vajaduste ning omadustega

HK: Mõjuvõimaluste raamistiku rakendamine

HK: Parimate ideede analüüs ja lõpliku idee valik

HK: kliendi- ja/või kasusaajagruppide segmenteerimine empaatiakaardi ja visualiseerimisega

Missiooni ja visiooni kirjeldamine
Muutuste teooria (*Theory of Change*)
Mõju loomine, mõõtmine ja juhtimine
Tahtmatute tagajärgede maandamine

LISA 11. ETTEVÕTLUSÕPPE MOODULID KÕRGHARIDUSES Tehnoloogiaettevõtluse moodul

Tehnoloogiaettevõtluse moodul

Eesmärk: Võimaldada üliõpilastel planeerida ja/või praktiliselt läbi teha ettevõtlusprotsess tehnoloogial põhineva äriidee rakendamiseks ja/või tehnoloogiaettevõtte asutamiseks

1. Hindab tehnoloogiavaldkonna ärivõimalusi rahvusvahelises ettevõtluskeskkonnas.
2. Arendab tehnoloogiapõhist äriideed ja ärimudelit ning planeerib ettevõtte põhiprotsesse.
3. Testib äriidee sobivust valitud turule.
4. Kavandab tehnoloogiaettevõtte turundustegevused ja strateegiad.
5. Kavandab tehnoloogiapõhise idee äriplaani.
6. Esitleb äriideid kaasamaks partnereid ja investoreid.

LISA 11. ETTEVÕTLUSÕPPE MOODULID KÕRGHARIDUSES Kasvu- ja rahvusvahelise ettevõtluse moodul

Kasvu- ja rahvusvahelise ettevõtluse moodul

Eesmärk: Võimaldada omandada pädevused ettevõtte kasvu juhtimiseks.

Õpiväljundid:

1. Prognoosib ettevõtete erinevaid kasvuvõimalusi ja kasvu mõjutavaid tegureid.
2. Analüüsib enda ja meeskonna rolli ettevõtte kasvuks.
3. Hindab ettevõtte tooteid/ turge ja nendega seotud kasvuvõimalusi.
4. Analüüsib ettevõtte finantsolukorda ja kapitali kaasamise vajadust (ja võimalust).
5. Mõistab peamisi õiguslikke aluseid kasvu kavandamisel
6. Esitab kavandatud ettevõtte kasvuplaani, põhjendades valikuid.

Ettevõtte kasvuplaani koostamine, sh ettevõtte kasvu teostatavuse analüüs, kasvustrategia, tegevusplaan.

Kasvuplaan kui ettevõtja muudatuste tegemise tegevuskava, kus on ära toodud ettevõtja strateegiline eesmärk, üksiktegevuste lühikirjeldus koos oodatavate tulemustega, tegevuste rahaline vajadus ja rahastamisallikas, tähtaeg ning üksiktegevuste seos teiste kasvuplaani tegevustega.

Välisurule sisenemise plaani koostamine koos töö meeskonnaga

Plaani esitamine partnerite ja rahastuse leidmiseks

HK 6.1: Ettevõtte diagnostikast tulenevalt on adekvaatsed seisukohad - kasvuplaan kirjeldab erinevate tegevuste omavahelisi seoseid.

HK 6.2: Meeskonnatöona on koostatud tegevusplaan ettevõtja üleminekuks senisest kõrgemat lisandväärtust loovatele tegevustele ja sellega kaasnevale majandustulemuste paranemisele.

Partnerid ja nende leidmise meetodid:

Tarnijad, edasimüüjad, alltöövõtjad, Tugiteenuste osutajate leidmine Teadusasutused, inkubaatorid, kiirendid

Erialaliidud, kaubanduskojad, saatkonnad, ekspordinõustajad, Läbirääkimised

HK: Leitud on erinevad koostöövõimalused ja antud hinnang koostöövormidele

HK: Leitud on allikad ja kontaktid, mille kaudu leida koostööpartnereid

Ettevõtte finantsolukorra ja kapitali kaasamise vajaduse analüüs. Võimalike finantseerimisallikate kaardistamine. Ettevõtte rahavoogude planeerimine ja kapitali eelarvestamine. Riskiinvestorite kapitali ja oskusteabe kaasamine. Väliskapitali kaasamisega seotud õiguslikud aspektid. Finantseerimise instrumendid: laen, investeering, liising, faktoring

Rahvusvaheliste arvelduste instrumendid
Valuutariskid
Bartertehingud ja vastuost

HK 4.1: Ettevõtte seisundile ja arenguvõimele on antud adekvaatne hinnang.

HK 4.2: Valitud on ettevõttele sobivad finantseerimisallikad ning koostatud realistiikud finantsprojektsioonid.

Kasvu eeldused (väliskeskkond, ettevõtte olukord) ja motiivid. Kasvuga seotud ohud.

Sisemine (orgaaniline) kasv. Väline kasv.

Ansoffi maatriks: turu hõlvamine, toodete arendamine, uutele turgudele sisenemine, sh geograafiline laienemine ja välisurudele sisenemine, diversifitseerimine. Vertikaalne integratsioon. Seotud ja mitteseotud diversifitseerimine.

Ühinemised ja ülevõtmised. Strateegilised liidud ja ühisettevõtted. Litsentsimine. Frantsiis.

HK: Ettevõtte senisele arengule ja erinevate kasvuvõimaluste kasutamisele antud hinnang.

HK: Enesehinnang on vastavuses ettevõtliku käitumise põhimõttega.

Ettevõtte tooted/turud ja nendega seotud kasvuvõimaluste analüüs

PESTEL analüüs

Mckinsey maatriks

Toote elutsükkel

Konkurendid, tarbijad

Tehnoloogiaalane koostöö

Toote innovatsiooniprotsessi juhtimine

Toote arendusega seotud tegutsemisvõimalused

Intellektuaalomandi kaitsmine ja sellega seotud protseduurid

Turule sisenemise erinevad viisid nii kodu- kui välisurul

Välisurule sisenemise väljakutsed: finants, personal, materiaalsed ressursid

HK 3.1: Valmistab meeskonnatöona prototüübi arendatavale tootele

HK 3.2: Teostab juhendi järgi meeskonnatöona turu-uuringu ja teeb selle põhjal järeldused valitud turu kohta.

HK 3.3: Analüüsib valitud turule sisenemise ja kasvamise võimalusi ning teeb järeldused.

Rahvusvahelise meeskonna moodustamine Eestvedamise ja meeskonnajuhtimise põhimõtted, mis on kriitilised jätkusuutliku ja vastustusvõimeliku ettevõtte edukaks arendamiseks;

Sisemise ettevõtlusorientatsiooni hindamine ja arendamine. Muudatuste juhtimine

Professionaalse juhtimissüsteemi ülesehitamine.

Meeskonna juhtimisega seonduvad väljakutsed
Rahvusvahelise meeskonna kaasamine, juhtimine, suhtlemine. Kultuuridevahelised erinevused

HK 2.2: Meeskonna analüüs toob välja eesmärgid, rollid, võimalikud probleemid ja lahendused.

HK 2.3: Enesehinnang on vastavuses ettevõtliku käitumise põhimõttega.

LISA 11. ETTEVÕTLUSÕPPE MOODULID KÕRGHARIDUSES Cross-border entrepreneurship moodul

Cross Border Entrepreneurship

How to enter a new market

- Students learn about importance of entrance into the foreign markets
- How internationalisation process looks like and which tools to use
- Differences between domestic and International marketing communication
- Understand customer behavior and learn how consumers influence the marketing decisions
- Students prepare financial plan and forecast for entering the foreign market

Learning aim and outcomes: What differentiates domestic from international entrepreneurship is the variation in the relative importance of the factors involved in each decision. International entrepreneurial decisions are more complex due to such uncontrollable factors as economics, politics, culture, and technology. It is imperative for the entrepreneur to be aware of the many additional facets of expanding a business globally.

The student is able to assist and provide consultation to those in need of legal inputs, taxation with respect to their business

The student is familiar with the concepts of a business entity, company registration, EU commercial law, intellectual property, employment agreements

The student is able to compare different taxes and taxation approaches in Nordic and Baltic context

LO: different taxes and taxation approaches in Nordic and Baltic context

The student is able to evaluate the company's financial situation and needs as well as possibilities of involving capital. The student is able to plan the company's cash flow

LO: Evaluate financing needs of a growing company

LO: Compile the company's financial projections using the self-generating reports openly available on the homepage of Enterprise Estonia

The student is familiar with:

- the motives of company's growth, different possibilities for growth and dangers as well as problems related to growth.

- the different approaches to company's life cycle.

- the motives, different possibilities and strategic choices related to company's internationalisation and expansion to foreign markets.

LO: analyse cultural, demographic and market-related differences between countries

LO: analysis of a company's development so far by paying drawing on existing experience in different expansion possibilities.

The student is able to analyse the company's potential for growth.

The student is able to analyse the market using PESTEL analysis, map the competitors and identify customers' needs.

In order to collect information on markets, the student is able to conduct market analysis.

Upon having collected sufficient information on markets, customers and competitors, the student is able to select the most suitable and effective market entry method.

LO: base knowledge of the stages of foreign market entry plan

LO: analysis by resorting to PESTEL

LO: obtain an overview of different methods of foreign market entry.

The student knows the structure of the process of consumption decisions

The student is able to identify how consumers influence the field of marketing.

LO: analyse how consumers influence the field of marketing

LO: understand the internal dynamics of consumers

LO: Differences between domestic and international marketing

LO: Construct a targeted media plan, taking into account the advantages and disadvantages of each medium

Identifying how market research, segmentation, branding and positioning feeds into the process of creating and carrying out successful advertising and promotions

Constructing a targeted media plan, taking into account the advantages and disadvantages of each medium

LISA 11. ETTEVÕTLUSÕPPE MOODULID KÕRGHARIDUSES

Maaettevõtluse moodul

Maaettevõtluse moodul

Eesmärk: Toetada üliõpilaste ettevõtlike hoiakute kujunemist ning maapiirkonnas ettevõtluse arendamiseks vajalike teadmiste ja oskuste omandamist.

Õpiväljundid:

1. Mõistab majanduse toimimise üldisi põhimõtteid, ettevõtluse protsesse ning ettevõtluskeskkonda
2. Analüüsib ennast ja oma rolli ettevõtlusprotsessis
3. Rakendab äriidee loomise, arendamise ja hindamise meetodeid
4. Viib läbi kliendiuuringu ja turuanalüüsi, kavandab turundustegevusi
5. Kavandab ärimudeli ja koostab äriplaani
6. Esitleb veenvalt oma ärimudelit huvigruppidele

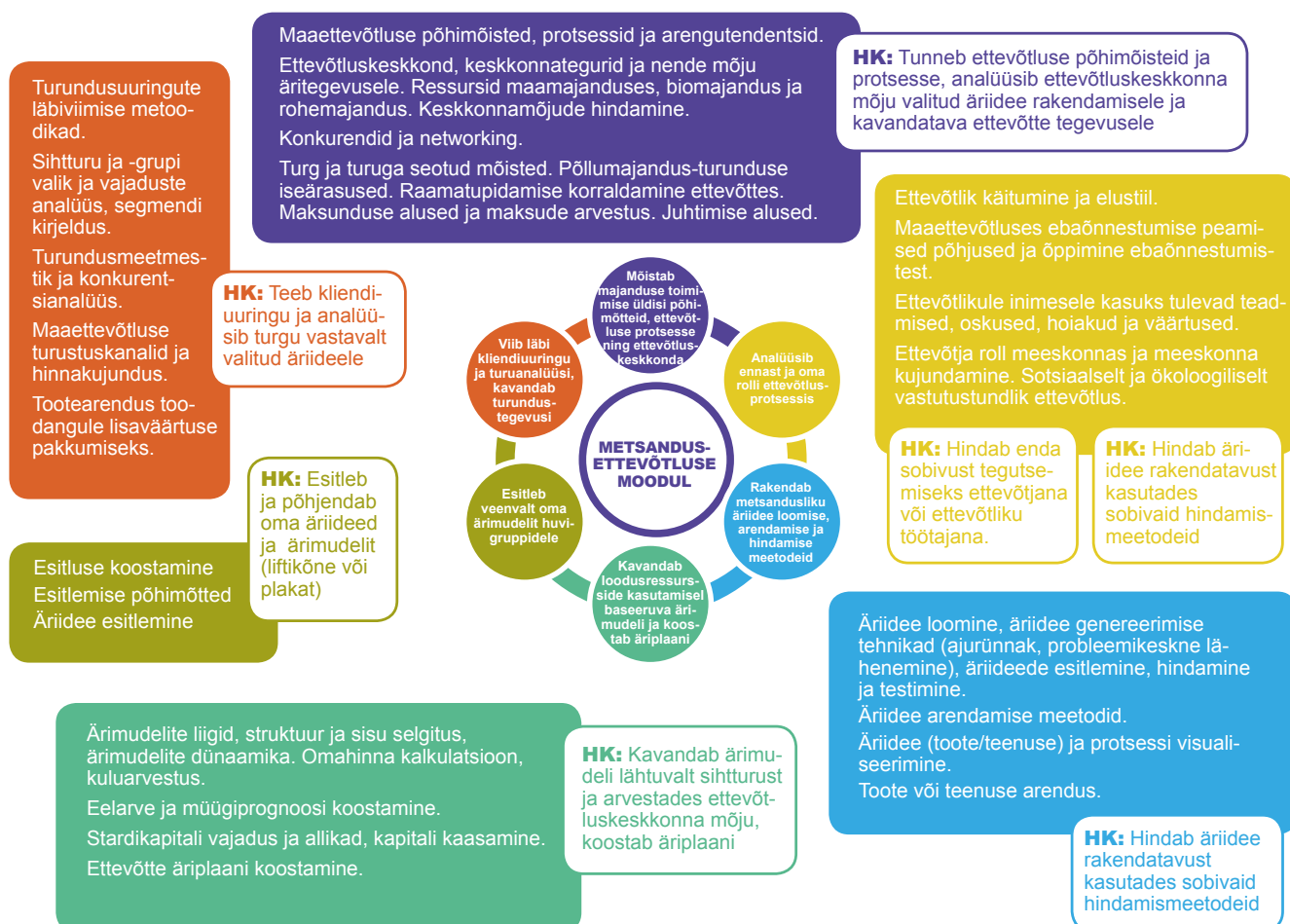
LISA 11. ETTEVÕTLUSÕPPE MOODULID KÕRGHARIDUSES Metsandusettevõtluse moodul

Metsandusettevõtluse moodul

Eesmärk: Toetada metsandus- ja keskkonnaüliõpilaste ettevõtlike hoiakute kujunemist ning maapiirkonnas ettevõtluse arendamiseks vajalike teadmiste ja oskuste omandamist.

Õpiväljundid:

1. Mõistab majanduse toimimise üldisi põhimõtteid, ettevõtluse protsesse ning ettevõtluskeskkonda
2. Analüüsib ennast ja oma rolli ettevõtlusprotsessis
3. Rakendab metsandusliku äriidee loomise, arendamise ja hindamise meetodeid
4. Viib läbi kliendiuuringu ja turuanalüüsi, kavandab turundustegevusi
5. Kavandab loodusressursside kasutamisel baseeruva ärimudeli ja koostab äriplaani
6. Esitleb veenvalt oma ärimudelit huvigruppidele

LISA 11. ETTEVÕTLUSÕPPE MOODULID KÕRGHARIDUSES

Teaduse kommertsialiseerimise moodul

Teaduse kommertsialiseerimise moodul

Eesmärk: Anda õppijatele võimalus omandada teadmised ja oskused teadustulemuste kommertsialiseerimiseks

Õpiväljundid:

1. Töötab välja rakendatava kommertsialiseerimise ettepaneku
2. Hindab teaduspõhise tehnika ja tehnoloogia valdkonna ärivõimalusi kodu- ja rahvusvahelises ettevõtluskeskkonnas
3. Arendab teaduspõhist äriideed ja ärimudelit ning planeerib ettevõtte põhiprotsesse
4. Testib teaduspõhise äriidee sobivust valitud turule
5. Kavandab ja põhjendab teaduspõhise idee äriplaani
6. Esitleb äriideed kaasamiseks partnereid ja investoreid

Äriplaani ja –mudeli esitlemise võimalused. Tehnilise/ tehnoloogilise idee või kommertsialiseerimise ettepaneku esitlemine. Uheleheline ärikontseptsiooni kokkuvõtte e väk-leht. Äriidee esitlemine potentsiaalsetele partnereile ja investoritele. Vörgustumine, klasterdumine. Strateegiliste koostööpartnerite kaasamine (*stakeholders buy-in*). Äriinglid ja riskikapitali fondid, riskikapitali kaasamine.

HK: 6.1 Planeerib meeskonnatöona finantseerimisallikad.

HK: 6.2 Koostab kommertsialiseerimise ettepaneku ja esitleb ärikontseptsiooni kokkuvõtte väkkehena (*one-pager*)

Kommertsialiseerimispotentsiaaliga teadusväljundite leidmine ja hindamine: publikatsioonid; protsessid; materjalid; tehnoloogiad; teadus (*know-how*); innovatsioonid; oskused. Kommertsialiseerimistegevuste tüübid ja etapid: Õpetamine; Koostöövõrgustikud/-üritused; Teadlaste ja kraadiõppurite (osa-ajaga) töö majanduses; Konsulteerimine; Litsenseerimine; eel- ja rakendus-uuringud; Koostööprojektid; Strateegiliste platvormide kasutus (st aparatuur + teadlane/insener); *Spin-off*-ettevõtteid. Teadusest ärisse liikumise teekaartide koostamine.

HK 1.1. Kaardistab kommertsialiseerimispotentsiaaliga teadusväljundit.

HK 1.2. Arutleb kommertsialiseerimise strateegiate üle.

HK 1.3. Koostab teadusest ärisse liikumise teekaarti ettevõttele või organisatsioonile.

Proof of concept. Tehnoloogiline vaatlus (trendemurdvad tehnoloogiad, uued asendustehnoloogiad, patendiandmebaaside jälgimine, patendi- ja kaubamärgiuuringud). Intellektuaalomand (IO): autoriõigus; tööstusomand – leiutised, kaubamärgid, tööstusdisainilahendused; oskusteave; olulised rahvusvahelised lepingud IO alal. Eesti Patendiamet, WIPO. IO käsitlemise/ juhtimise põhi- ja aluskontseptsioonid ja lõimitus äristrateegiasse. IO kasutamise viisid ettevõtte äristrateegiate juures.

Tehnoloogilise integratsiooni võimalused. Tehnoloogia valmidusastmed (*Technology Readiness Levels*) (TRL). Ärikeskkonna analüüs.

Turundusstrateegia ja turundusmeetmestiku väljatöötamine. B2B ja B2G (teaduse kommertsialiseerimise sihtfinantseerimisel) turunduse eripära. Väljaturud ja eksport. Ettevõtte strateegia väljatöötamine, erinevate tasandite (üld-, konkurents- ja funktsionaalsete) strateegiate roll ja kokkusobivus. Väärtuspakkumise sõnastamine. Majandusliku tasuvuse arvutamine. Majandusliku teostatavuse kirjeldamine. Väärtusahelas paiknemise ja edasiarendamise valikud. Majandusarvestus ja finantsjuhtimine. Stardikapitali vajadus ja allikad. Ettevõtte väärtuse hindamine

HK: 5.1. Koostab potentsiaalse ettevõtte strateegiad

HK: 5.2. Koostab ärimudelit edasiarendades äriplaani, kasutades *online* platvormil rahvusvaheliselt kättesaadavat rakendus-tarkvara *iplanner.net*

Minimaalselt elujõulise toote/teenuse valmistamine (MVP, prototüübi vm vormis). Tehniline ja lõppkasutaja testimine. Klienditagasiside analüüs. *Benchmarking*.

Patentide, tehnoloogiate ja uurimisprojektide hindamise töövahendi *EPO IPscore®* praktiline kasutamine teaduse kommertsialiseerimisel. Prototüübi ja ärimudeli edasiarendamine arvestades turu-uuringu tulemusi.

HK: 4.1 Koostab ja selgitab meeskonnaga teaduspõhiste idufirmade ja/või projektide kommertsialiseerimise kaasuse kohta *EPO IPscore®* protokollil.

HK: 4.2 Koostab ja testib meeskonnaga teaduspõhiste idufirmade ja/või projektide kommertsialiseerimise kaasuse ärimudelit

HK 2.1 Kaardistab meeskonnaga Interneti otsingumootoritest ja ETIS-e andmebaasidest saadud info alusel teaduspõhiseid äriideesid .

HK 2.2 Kaardistab meeskonnaga TÜ ja TTÜ andmebaasidest tegutsevate *spin-off*ide kaudu IO kommertsialiseerimise kaasusi.

HK 2.3 Arutleb meeskonnas kavandatud äriidee tarbijale pakutava väärtuse ja teostatavuse üle.

Ettevõtte elutsükli etapid. Kasvu motiivid ja kasvuga seotud probleemid. Teadusmahukast ettevõtlusest väljumine (*exit*). Ettevõtluse tugisüsteem, *start-up*-ökosüsteem (ettevõtlustoetused, inkubaatorid, kiirendid jms). Äriidee arendamiseks ressurside leidmine, meeskonna moodustamine ja juhtimine. Toote/teenuse disain ja arendus. Testimine ja standardimine. Ärimudeli kavandamine lahtudes tehnoloogia trendidest ja ettevõtluskeskkonnast kodu- ja välisurul. Meeskonnas töötamine tehnilise/tehnoloogilise idee või IO sh patendi kommertsialiseerimisel.

HK 3.1: Genereerib meeskonnas hinnatud teaduspõhise ettevõtte elutsükli ja kasvuvõimaluste kohta

HK 3.2: Koostab teaduspõhiste iduettevõtete ja/või projektide kommertsialiseerimise kaasuse ärimudeli

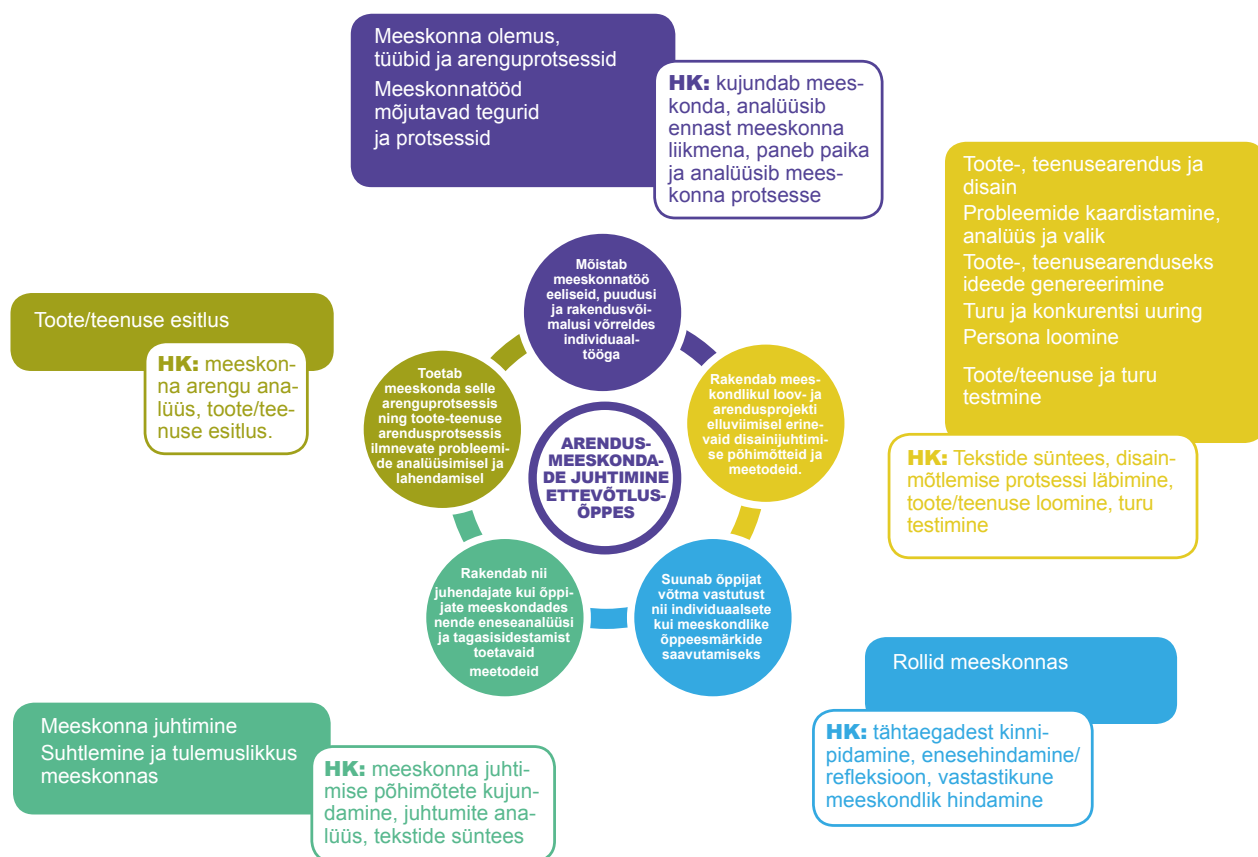
LISA 11. ARENDUSMEESKONDADE JUHTIMISE ETTEVÕTLUSÕPPES

Arendusmeeskondade juhtimine ettevõtlusõppes

Eesmärk: Võimaldada loov- ja arendusmeeskondade juhtimiseks vajalike planeerimis-, koostöö- ja analüüsipädevuste kujundamist ning arendamist.

Õpiväljundid:

1. Mõistab meeskonna- ja grupitöö eeliseid, puudusi ja rakendusvõimalusi võrreldes individuaaltöoga.
2. Rakendab meeskondlikul loov- ja arendusprojekti elluviimisel erinevaid disainijuhtimise põhimõtteid ja meetodeid.
3. Suunab õppijat võtma vastust nii individuaalsete kui meeskondlike õppeesmärkide saavutamiseks.
4. Rakendab nii juhendajate kui ka õppijate meeskondades nende eneseanalüüsi ja tagasisidestamist toetavaid meetodeid.
5. Toetab meeskonda selle arenguprotsessis ning toote-teenuse arendusprotsessis ilmnevate probleemide analüüsimisel ja lahendamisel.

LISA 12. ETTEVÕTLUSÕPPE MOODUL ÕPETAJAHARIDUSES

Ettevõtluse baasmoodul (6 EAP), Ettevõtluspedagoogika (6 EAP),
Arendusmeeskondade juhtimine ettevõtlusõppes (6 EAP), Ettevõtluspedagoogiline praktika (6 EAP)

Õpetajahariduse moodul

Eesmärk: Kujundada õppijas ettevõtlikku eluhoiakut ja võimaldada tal omandada ettevõtluspädevus ning oskus rakendada ettevõtluspedagoogikat nii ise kui ka koostöös teiste õpetajate, ettevõtjate jt huvigruppide esindajatega, sh loov- ja arendusmeeskondade juhtimisel

Ülevaatlilikud õpiväljundid:

- Ettevõtluse baasmoodul: õppija läbib ettevõtlusprotsessi, milles kujundab loovat mõtlemist, rakendab ettevõtlikku käitumise põhimõtteid ning omandab teadmised äriideede äratundmise, arendamise, hindamise ja rakendamise kohta.
- Ettevõtluspedagoogika: õppija kujundab ettevõtlikku eluhoiakut ja omandab ettevõtluspädevuse ning oskuse rakendada ettevõtluspedagoogikat.
- Arendusmeeskondade juhtimine ettevõtlusõppes: õppija omandab ja arendab loov- ja arendusmeeskondade juhtimiseks vajalikke planeerimis-, koostöö- ja analüüsipädevusi.
- Ettevõtluspedagoogiline praktika: õppija omandab pädevused ettevõtlusõppe läbiviimiseks lähtuvalt ettevõtluse ja ettevõtluspedagoogika põhimõtetest.

Õppija:

1. Mõistab meeskonna- ja grupitöö eeliseid, puudusi ja rakendusvõimalusi võrreldes individuaaltööga.
2. Rakendab meeskondlikul loov- ja arendusprojekti elluviimisel erinevaid disainjuhtimise põhimõtteid ja meetodeid.
3. Suunab õppijat võtma vastust nii individuaalsete kui ka meeskondlike õppeesmärkide saavutamiseks.
4. Rakendab nii juhendajate kui ka õppijate meeskondades nende eneseanalüüsi ja tagasisidestamist toetavaid meetodeid.
5. Toetab meeskonda selle arenguprotsessis ning toote-teenuse arendusprotsessis ilmnevate probleemide analüüsimisel ja lahendamisel.

HK: oskus analüüsida meeskonna dünaamikat, sh kompositsiooni, rolle ja suhtlust

HK: Toote või teenuse arendusprotsessi läbimine meeskonnatööna

Õppija:

1. Analüüsib ennast ja oma rolli ettevõtlusprotsessis.
2. Rakendab äriidee loomise, arendamise ja hindamise meetodeid.
3. Analüüsib ettevõtlusprotsessi ja ettevõtluskeskkonda ning selle mõju kavandatavale ettevõttele.
4. Kavandab turundustegevusi lähtuvalt turust ja klientidest.
5. Kavandab ärimudeli lähtudes ettevõtluskeskkonna teguritest ja eetika põhimõtetest.
6. Esitleb ettevõtlusideed või ärimudeli.

HK: iga teema lõpus sooritab kodutöö, nt äriidee analüüs, turundusplaan, finantsid, konkurents

HK: viib läbi kliendi-uuringu ja analüüsi

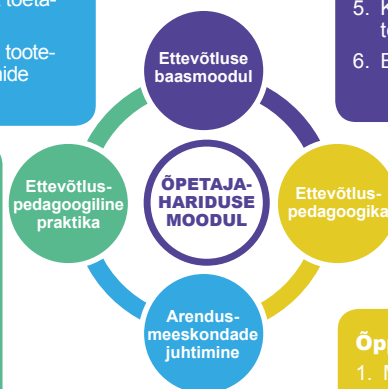
HK: kaitseb äriidee ja ärimudeli

Õppija:

1. Analüüsib ettevõtlusprotsessi reaalse ettevõtte näitel.
2. Osaleb ettevõtlusõppe aine läbiviimises.
3. Rakendab ettevõtte tegevustest saadud kogemusi ettevõtlusõppe elluviimisel.
4. Loob ettevõtlusõppe läbiviimiseks vajaliku võrgustiku.
5. Initsieerib koostöös loodud võrgustikuga ettevõtlusõpet toetavaid koostööprojekte ettevõtlikkust toetava õppe läbiviimiseks.
6. Kavandab oma edasise õppetegevuse toetudes oma õpetamis- ja juhendamistegevuse analüüsile.

HK: demonstreeritud oskus viia läbi ettevõtlusõppe ainet, arvestades mh aine läbinud õpilaste tulemusi

HK: praktika-kogemuse kaitsmine

HK: demonstreeritud oskus kavandada ja teostada ettevõtlusõpet põhikooli- ja gümnaasiumiastmes

HK: demonstreeritud oskus nõustada õpilasgruppe ja ettevõtteid

Õppija:

1. Mõistab ja väärtustab ettevõtluspädevust ning alapädevuste omavahelisi seoseid
2. Kujundab oma õpilaste ettevõtlikkust ja õpimotivatsiooni toetava õpikeskkonna
3. Kavandab ettevõtluspedagoogika põhimõtetest lähtuvalt ainekursuse koos õppetegevuste, dokumentatsiooni, õppematerjalide ja e-toega.
4. Rakendab ettevõtluspädevust toetavaid tegevusi ja meetodikaid oma aine õpetamisel
5. Hindab ettevõtluspädevuse saavutamist, sh suunab õpilasi oma tegevusi analüüsima.